

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI LXXXIX.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI LXXXIX.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

ANNALES MUSEI DEBRECENIENSIS
de Friderico Déri nominati

2018

SZERKESZTETTE:
LAKNER LAJOS

MUNKATÁRS:
ANGI JÁNOS

DEBRECEN, 2018

Lektorálta: Barta János professor emeritus

Kiadja a Déri Múzeum

Felelős kiadó: dr. Angi János

Fordító: Gaál Izabella

A kötet a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával jelent meg.

© szerzők, 2018

© Déri Múzeum, 2018

HU ISSN 0418-4513 A debreceni Déri Múzeum Évkönyve

Borítóterv: *Dallos Csaba*

Nyomdai előkészítés: *Tímár Tamás*

Nyomta a KAPITÁLIS Kft. Debrecen

Felelős vezető: *lfj. Kapusi József*

TARTALOM

RÉGÉSZET

A Déri Múzeum Régészeti Tárának ásatási tevékenysége 2011-2013-ban (187.000 nm)	7
---	---

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Bényei Miklós: Érszobrot Kossuth Lajosnak! A debreceni Kossuth-szobor ötlete és a gyűjtés kezdete. Források	43
Lovas Márton Levente: Múzeum és mecenatúra. Emlékezés a Pro Museo Déri kitüntetettjére, Maklári Tibor ásványgyűjtőre	55
Szabó Anna Viola: Fotónyomozás, avagy a meg (nem) talált fényképész.....	61

TERMÉSZETTUDOMÁNY

Mező Szilveszter: Két kisebb növénygyűjtemény a Déri Múzeum herbáriumában	85
Novák Tibor József: Hortobágy jellegzetesebb növényei	91

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

Martos Gábor: „Minden ecsetvonását őrizze meg”. Egy soha nem hallott „debreceni” festő: Hiripi Gyula	97
--	----

IRODALMTÖRTÉNET

Bakó Endre: Közelítések Szabó Magdához	109
Kerekes-Bíró Éva: A katonaság, a fogság és az újrakezdés évei Julow Viktor életében	117

MUZEOLÓGIA, MÚZEUMTÖRTÉNET

Kovács József Dénes: Kincs, ami nincs? Sőregi János feljegyzései a Déri Múzeum II. világháborúban eltűnt műtárgyairól	133
Lakner Lajos: Egy különleges család: a Dériek. Adalékok a Déri család történetéhez.....	147

A DÉRI MÚZEUM IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSAI 2017-BEN

Frankovics Ilona : Bethlen Gábor fejedelem, Debrecen patrónusa.....	157
Kerekes-Bíró Éva : „De Ielkern Isten megnyitá” – a köztünk élő Arany János	159
Aranyi Fruzsina: Irodalmi témájú időszaki kiállítások múzeumpedagógiai hasznosítása	163

Imre László: Megnyitó a Déri Múzeum 2017 december 19-i „De Ielkem Isten megnyitá” – A köztünk élő Arany János című kiállításán.....	167
Krankovics Ilona: A hit megtartó ereje – Emlékezés a reformáció 500 éves évfordulójára. Erdély és Debrecen.....	169
Kovács József Dénes: Nihon Ningjó – Játék és rítus. Japán babakiállítás.....	171
Magyari Márta: Ethno-graphica – Népviseletek és viseletábrázolások a debreceni Déri Múzeum gyűjteményéből.....	173

GYŰJTEMÉNYI MUNKA 2017-BEN

Szabó Anna Viola: Gyűjteményi munka, gyarapodás a Fotótárban.....	179
Mező Szilveszter: A természetrajzi gyűjtemény 2017. évi munkájáról.....	183
Mező Szilveszter: Erdő és múzeum.....	189
Lakner Lajos: A Csokonai-síremlék koszorúzásakor elhangzott beszéd.....	195
Szirák Péter: 1956 óta. Vásárhelyi Pákozdy Ferenc könyve elé.....	197
Birkásné Vincze Rita: A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2017.....	199

FUCHSZ NOÉMI, BAJKAI ROZÁLIA, BALÁZS ÁDÁM, BOCSI ZSÓFIA, BÖR GABRIELLA, DANI JÁNOS, HÁGA TAMARA, HULLÁM DÉNES, KOLOZSI BARBARA, LACZI ORSOLYA, D. SZABÓ LÁSZLÓ, SZELEKOVSKY MÁRTA, SZEVEÉNYI VAJK, SZILÁGYI KRISZTIÁN ANTAL, SZOLNOKI LÁSZLÓ

A DÉRI MÚZEUM RÉGÉSZETI TÁRÁNAK ÁSATÁSI TEVÉKENYSÉGE 2011–2013-BAN

A Régészeti Kutatások Magyarországon sorozat sajnálatos megszűnése űrt hagyott maga után. A KÖI/KÖH és a Magyar Nemzeti Múzeum által kiadott sorozat rövid jelentései – a kötet elején szereplő hosszabb cikkek mellett – szinte teljes áttekintést nyújtottak az adott évben Magyarország területén, bármely intézmény által végzett ásatásokról, terepi kutatásokról. Ezek a kötetek gyakorlatilag átvették a korábban a megyei múzeumok évkönyveiben, az Archaeologiai Értesítő hasábjain, valamint a Régészeti Füzetekben megjelent éves ásatási beszámolók helyét, és több mint 10 éven keresztül nagyon hasznos forrásai voltak a régészeti kutatásnak. Az utolsó, összevont kötetben sajnos már csak a hosszabb cikkek kerültek publikálásra, a rövid jelentések 2011 óta nem elérhetők. Bár a jövő egészen biztosan a digitális formában, online elérhető adatbázisoké és információátadásé lesz, amíg ez meg nem valósul teljesen, folytatjuk a múzeum Régészeti Tára által végzett ásatások rövid jelentéseinek publikálását a múzeum évkönyvében. Jelen kötetben a 2011 és 2013 között végzett ásatások, terepbejárások jelentéseit válogattuk össze. Az évkönyv következő számaiban hasonlóan hároméves bontásban fogjuk közölni a 2013 utáni ásatások jelentéseit.

2011. ÉVI ÁSATÁSOK

Balmazújváros, Andránháza (KÖH 85187) szarmata

A lelőhely 2011. október 21-én került elő. A TIGÁZ Balmazújváros határában gázvezetéket fektetett, és a nyomvonal már kiásott árkanak szakfelülete közben észleltem az árok aljában és oldalában, a Keleti-főcsatorna nyugati partjának közelében 4–5 szarmata (római császárkori) gödröt. Az ezt követő ásatás során sikerült 19 gödröt és egy árkot – a magasan jelentkező talajvíz ellenére – dokumentálni és részben feltárni. A terepadottságokból és a jelenségek szóródásából a Keleti-főcsatorna nyugati oldalán egy alacsony, K–Ny irányú háton lokalizálható a lelőhely.

Szolnoki László

Balmazújváros, Újvilágosi temető 2. (KÖH 89683) bronzkor, szarmata, Árpád-kor

2011. szeptember 23. és október 6. között a TIGÁZ gázvezeték fektetése kapcsán megelőző régészeti feltárást végeztünk Balmazújvárosban, az Újvilágosi temető nevű lelőhelyen.

A munkálatok a lelőhely középső részét érintették, mely egy ÉNy–DK irányú, árvízmentes, dombhátas területet volt. Az alacsonyabban fekvő területek a feltárási ideje alatt is vizenyősek voltak, több ponton a talajvíz mozgása miatt szikesedés nyoma látszott. A lelőhelyen, a megkutatót nyomvonal közelében két nagyobb vályogvető gödör található, melyeket már nagy területen megbolygattak.

A 2 m széles és 400 m hosszú nyomvonalszakaszon összesen 62 jelenséget észleltünk, melyekhez 77 stratigráfiai egységet rendeltem.

A feltárási során 18 késő bronzkori (Gáva-kultúra) objektum, 5 árok, 10 gödör és 3 cölöplyuk került napvilágra. A késő bronzkori objektumokban nagy mennyiségű finom- és durvakerámia töredéket, állatcsontokat, csontból készült eszközöket és néhány bronztárgy apró töredékét találtuk meg. A késő bronzkori jelenségek a K–Ny irányú szelvény nyugati és középső részére koncentráálódtak és nagyon leletgazdagok voltak. A legnagyobb objektum egy cölöpkerítés volt, mely talán az egykori település védelmét szolgálta.

A római császárkort egyetlen nagyméretű, mély szarmata gödör képviselte a szelvény közepe táján.

Az Árpád-korból 13 viszonylag leletszegény objektumot, 2 árkot és 6 gödröt, 4 kemencét és 1 kutat találtunk. Az Árpád-kori jelenségek egyenletesen szóródtak a szelvény teljes hosszában. A kemencék – amennyire a 2 m széles feltárási terület alapján megállapítható – valamennyien külső kemencék voltak. Házak nyomát a megkutatót területen nem találtuk. A műszeres lelőhely-felderítésnek köszönhetően a csekély mennyiségű kerámiatöredék, állatcsont és patics mellett egy bikafej lenyomatú ezüst pecsétyűrű, egy ezüst csörgőgomb és III. Béla átfűrt rézerméje (C. N. H. I. 98.) gazdagította a leletanyagot.

26 jelenség korát nem lehetett meghatározni, mivel 16 gödörből, 9 árokból és 1 cölöplyukból nem került elő kormeghatározásra alkalmas leletanyag.

Munkatársak: Bacskai István, Balogh Csaba, Koroknai Zsolt ásatási technikusok.

Szolnoki László

Berettyóújfalu, Berettyószentmárton–Morotva (KÖH 41574) neolitikum, rézkor, Árpád-kor, késő középkor, újkor

2011. június 15. és augusztus 15. között került sor a Berettyóújfalu–Morotva–liget lelőhely megelőző régészeti feltárására. A lelőhely a Berettyó folyó egykori magaspartján, Berettyószentmárton városrészen helyezkedik el. A tervezett építkezés előtt közel 1700 m² területen több mint 100 régészeti jelenséget tártunk fel. A legkorábbi leletek az újkorkori Körös-kultúrából származnak. Egy nagyméretű agyaggyerő gödörből többszáznyi kerámia, agyagnehezék és állatsont került elő. A gödör betöltésében egy emberi temetkezést is találtunk. A feltárt objektumok nagy része újkorkori volt, gödrökből, kutakból, árkokból és cölöplyukakból került elő ilyen jellegű leletanyag. A késő rézkori Baden-kultúra emlékényaga került elő egy másik nagyméretű agyaggyerő gödörből. Az Árpád-kori település négy veremházát is feltártuk. Az É–D, ÉK–DNY hossz tengelyű házak 20–50 cm mélyen az altalajba ássott gödrei 7–11 m² alapterületűek voltak. Kemencéjüket az északkeleti, vagy délkeleti sarokban vájták az agyagba, platnijuk 3–4 cm vastagon égett át. Kerámiadarabok vagy más leletanyag nem volt a kemencék platnijában. Ülőgödör három házban volt, cölöplyukat egyikben sem találtunk. A késő középkori település több kútját, méhkas alakú terménytároló gödrét és néhány víz-elvezető árkát is feltártuk. A feltárt területen húzódtott egy II. világháborús lövészárk is, amelyből német gyártmányú töltényhüvely került elő.

Munkatársak: Faragóné Csutak Tünde, Fehér Csaba, Janka Edvárd.

D. Szabó László

Berettyóújfalu, Beru-4. jelű kutatófúrás (KÖH 59818) szarmata

A gépi humuszolást követően 2011. augusztus 31. és szeptember 7. között került sor a Berettyóújfalu, BERU-4 lelőhely megelőző régészeti feltárására. Ez idő alatt tizenkét régészeti objektumot tártunk fel a római császárkor szarmata időszakából. A lelőhely legjelentősebb régészeti eredménye egy veremház feltárása volt. Az altalajba kb. 20 cm mélyen beásott, kb. 400×320 cm alapterületű gödör közepén találtunk egy cölöplyukat. Úgy tűnik, hogy a cölöplyukba helyezett oszlop tartotta a ház tetőszerkezetét, ami mind a négy oldalán a talajra támaszkodhatott.

A lelőhely többi feltárt jelenségének zöme cölöplyuk volt, amelyek a háztól nyugatra helyezkedtek el. A cölöplyukakból sajnos nem került elő a kormeghatározást lehetővé tevő lelet, de valószínű, hogy a házhoz tartozó melléképületek, karámok cölöpjeinek maradványai.

Munkatársak: Balogh Csaba, Koroknai Zsolt.

D. Szabó László

Berettyóújfalu, Karas-dűlő (KÖH 77681) szarmata

2011. szeptember 7. és szeptember 16. között került sor a Berettyóújfalu, Karas-dűlő lelőhely megelőző régészeti feltárására. Ez idő alatt 29 régészeti objektumot tártunk fel a római császárkor szarmata időszakából. A feltárt jelenségek zöme különböző méretű méhkas alakú gödör volt, amelyek átmérője 70 és 200 cm között mozgott. Mindegyikből jól keltezhető, Kr. u. 2–3. századi kerámia került elő. Egy 130 cm mély, téglalap alakú gödörből származnak a lelőhely fémeletei: egy vaskés és egy bronzfibula töredéke. A lelőhely legnyugatibb feltárt jelensége egy veremház gödre lehetett, de sajnos 3/4 része a nem feltárható területen folytatódott.

Munkatársak: Faur Zoltán, Fehér Csaba.

D. Szabó László

Berettyóújfalu, Nagy Andaháza, Köleséri csatorna partja (KÖH 77683) neolitikum, szarmata

2011. szeptember 19. és szeptember 23. között került sor a Berettyóújfalu, Nagy-Andaháza, Köleséri-csatorna lelőhely megelőző régészeti feltárására. Ez idő alatt 15 régészeti objektumot tártunk fel az újkorkorból és a római császárkor szarmata időszakából. Az újkorkori jelenségek között volt egy nagyméretű, szabálytalan alakú agyaggyerő gödör, amelyben egy kisméretű edény alsó részét találtuk meg. A lelőhely jelenségeinek nagy része K–Ny, vagy É–D irányú árok volt, amelyek a kinyitott felületen keresztbe húzódtak, így végpontjaikat nem tudtuk feltárni. Valószínű, hogy a közeli csatorna helyén már az újkorkban természetes vízfolyás volt, és az árok ide vezettek. Az árok alig tartalmaztak leletet, de az egyikből újkorkori, egy másiktól szarmata kori cserép került elő. A szarmata kori feltárt jelenségek között volt két darab méhkas alakú gödör.

Munkatársak: Faur Zoltán, Fehér Csaba.

D. Szabó László

Berettyóújfalu, Nagy-Bócs-dűlő (KÖH 35204) neolitikum, bronzkor, szarmata, avar

A múzeum munkatársai 2011-ben összesen 23 440 m² nagyságú felszínen folytattak megelőző feltárást a Bihari Regionális Hulladéklerakó bővítésének II. üteme kapcsán. Az ásatás szelvénykijelölése csatlakozott a korábban 2004/2005-ben végzett, szintén a hulladéklerakóhoz kapcsolódó feltárások felszínéhez, illetve rétegtani számozásához. Ebben az évben összesen 493 db objektum és 821 db stratigráfiai azonosító számot adtunk ki.

A felszín fedettsége heterogén volt: az ÉNy-i sarok nagyon intenzív, a D-i közepesen intenzív, a K-i és középső részek gyérnek bizonyultak. A felszínen összesen 4 korszak jelenségei kerültek napvilágra, melyek megoszlottak a szelvény területén: a feltárt objektumok túlnyomó többségét adó római császárkori jelenségek főként az É-i, ÉNy-i részre;

a középső neolitikus objektumok pedig főként a mélyebben fekvő D-i részre összpontosultak. Ez a megfigyelés, főként a neolitikum esetében, jól illeszkedik a 2005-ben tapasztaltakhoz, mely szerint a neolit település lakói kifejezetten a vízhez közeli területeket kedvelték. A középső neolit településnek elsősorban a nagyméretű agyagkitermelő, másodlagosan hulladékgödörnek használt gödrei kerültek feltárára. Ezek közül 2 kisebb, amorf gödörben (az aljukra fektetve) gyerekek, kivétel nélkül DK–ÉNy-i tájolású, bal oldalukra erősen zsugorított vázakat tartalmazó, melléklet nélküli sírjai kerültek elő (a 2245. obj./4585. str. gödörben a 2275. obj./4622. str. számú; ill. a 2383. obj./4822. str. gödörbe a 2392. obj./4844. str. és a 2397. obj./4861. str. számú temetkezések). A 3 gyereksíron kívül feltárára került még 4 másik, DK–ÉNy-i tájolású, különálló sírgödörbe elhelyezett felnőtt(?) egyén sírja, melyek közül kettő mellékletet is tartalmazott (a 2242. obj./4582. str. számú sírban őrlőkö került elő; a 2242. obj./4582. str. számú sírban 2481. obj./4979. str. számúban kis vörös színű pohár; a 2496. obj./5039. str. és a 2495. obj./5035. str. számú temetkezések viszont melléklet nélküliek voltak). Valamennyi neolit temetkezés a feltárt terület D-i részén, a neolit települési objektumok által elfoglalt területen került elő.

A római császárkori telepet elsősorban négyzet alaprajzú, félig földbe mélyített házak, valamint a hozzájuk tartozó – elsősorban kerek tároló és hulladékgödörből, kerek kutakból és egy-két nagyobb, másodlagosan hulladéktárolásra használt agyaggyerő gödörből álló – gazdasági egységek jelentik. A településhez tartozó temetkezések – összesen 14 db sír – a telep D-i periferiáján, két csoportban kerültek feltárára. A sírok többsége bolygatott (rabolt) volt.

Mindössze a 2413. obj./4888. str. számú gyereksír, a vascsattal és egyélű vaskéssel eltemetett 2383. obj./4821. str. számú férfi, valamint a 2426. obj./4914. str. számú gazdag női temetkezés nem volt bolygatva. A császárkori temetkezések DDNy–ÉÉK, vagy DNy–ÉK-i tájolásúak voltak. Hat esetben a temetkezések szuperpozícióban voltak a nagy szelvényt ÉK–DNy-i irányban átszelő árokrendszer egyes részeivel. Ezen esetekben az árkok metszették a temetkezések sírgödreit.

A 2011-ben lehumuszolt terület É-i harmadában feltárára került egy ÉK–DNy-i irányban lefutó többszörös (több, egymás melletti csatornából álló) árokrendszer is. Az árokrendszerben helyenként mély, zsomszerűen kiszélesedő, kerekded lemélyülések is kibontásra kerültek. Az árokrendszer keletkezését elsősorban a különböző ágakból előkerült kevés hullámvonaldíszes, kavicsos soványítású kerámiatöredék mellett a szarmata temetkezésekkel való szuperpozíció teszi lehetővé, illetve az a megfigyelés, mely szerint ez a rendszer irányát tekintve jól illeszkedik a 2004–2005-ös kampány során feltárt avar korinak meghatározott árokrendszerhez.

A feltárt terület ÉNy-i sarkában összesen 4 db (2096. obj./4351. str.; 2122. obj./4382. str.; 2259. obj./4601. str.; 2409. obj./4883. str. számú sírok), ÉNy–DK-i tájolású, háton fekvő, nyújtott helyzetű avar temetkezés került elő szétszórta: 3 a többszörös árokrendszer Ny-i (a telep felé és a 2005-ben feltárt avar temető felé eső) oldalán, egy azon kívül. Valamennyi vaskéssel, két esetben (a 2096. és a 2259. obj. számú sírokban)

vascsattal és 3 esetben (2122., 2259., 2409. obj. számúak) edénymelléklettel került eltemetésre. A 2122. obj. számú sírban talált állatcsontot étel-, vagy húsmellékletként értelmezhetjük. Egyedül a 2409. obj. számú temetkezés mutatott rablásra utaló nyomokat az övtájékon.

A 2011-ben feltárt terület D-i részére koncentrált néhány kora bronzkori (Makó-kultúra) objektum, melyek a 2004–2005-ös feltáráson megfigyelt, laza szerkezetű településstruktúra folytatásaként írható le. A kora bronzkori jelenségek ezúttal is kisméretű, kerek gödörök voltak. A 2243. obj. számú külön említést is érdemel: a kerek, szűk (alig 1 m átmérőjű), azonban mély gödör igen gazdag, több rétegben kibontott kerámia- és állatcsont depóniát tartalmazott. Feltűnt, hogy az egyes leletszintekből a kerámiatöredékek között több ép, ill. kissé töredékes kisméretű bögre került felszínre.

Munkatársak: Hága Tamara Katalin, Mester Péter – régészek; Paár Ferenc – régészhallgató; Papp Enikő, Boda Péter, Ortutay Róbert, Tóth Mihályné – technikusok.

Dani János

Biharkeresztes, Vadászház (KÖH 75221) neolitikum, Árpád-kor

2011. május 23. és május 25. között került sor a Biharkeresztes–Vadászház lelőhely megelőző régészeti feltárára. A tervezett erősáramú vezeték nyomvonalán tizenhat régészeti objektumot tártunk fel két korszakból. Újkőkori leletek kerültek elő egy agyaggyerő gödörből és egy árokból. A 2 m széles feltárt területbe esett egy K–Ny-i tájolású, Árpád-kori veremház északkeleti sarka. A házrészlet járszintjén cölöplyuk nem volt megfigyelhető, kemencéje is a nem feltárt területen lehet. Több É–D irányú, trapéz keresztmetszetű árok esett a kinyitott területre, de ezekből leletanyag nem került elő. A feltárt cölöplyukak és néhány kerek gödör betöltésében szintén nem találtunk kormeghatározó leletet.

Munkatársak: Faragóné Csutak Tünde, Fehér Csaba, Janka Edvárd.

D. Szabó László

Debrecen, Csörsz-árok I. (KÖH 28132) neolitikum, késő középkor

2011. augusztus 1. és augusztus 12. között elvégeztük a Debrecen–Csörsz-árok régészeti lelőhelyen a megelőző feltárást. A kutatást a 4. számú főút Debrecen elkerülő szakaszának a 35. számú főúttól Bocskai-kertig terjedő szakaszának területén, a 0+000–11+900 kmsz. közötti szakasz építése tette szükségessé. A két hétig tartó, gyér feltárást eredményeként 10 objektumszámat és 12 stratigráfiai számat osztottunk ki.

Az ÉK–DNy-i irányú lelőhelyen a következő korszakokat azonosítottuk: őskor, középső neolitikum (Alföldi Vonaldíszes Kerámia kultúrája) és késő középkor (15–16. sz.).

A kutatott terület egész területén végighúzódik a lelőhely. Az északi és a déli végét is le tudtuk határolni, így megtaláltuk a lelőhely mindkét szélét.

A neolitikum korából származó objektumok egy település nyomait mutatják, melyek agyagkitermelő gödrök. A késő középkor idejéből egy íves, északnyugat–délkeleti irányú, változó mélységű és szélességű árkot sikerült lokalizálni, melynek bejáratát is dokumentáltuk.

A feltárás állandó résztvevői: Kolozsi Barbara (ásatásvezető régész), Bőr Gabriella, Jurás Ákos, Menyhért Mónika (ásatási technikusok).

Kolozsi Barbara

Debrecen, Epreskert (KÖH 53758) szarmata, népvándorlás kor

2011. október 28-án Debrecen, Epreskert utca déli folytatásán, az egykori orosz laktanya területén, utépítési munkák szakfelügyelete során kerámiatöredékek kerültek elő, majd a felső, törmelékes, bolygatott talajréteg eltávolítása után több objektum foltna rajzolódott ki 150 cm-es mélységben. Mivel a földmunkák még további 100 métert érintettek déli irányban, ezért a tervezett út további szakaszán megelőző feltárást végeztünk 2011. november 15. és 21. között, mintegy 1200 m²-en.

A régészeti munkák során 25 különböző méretű gödör és 3 árok került elő. A kiásott objektumokból kevés régészeti lelet (főleg állatsont) vált ismertté. A 3 gödörből ismert, alig fél tucat kerámiatöredék alapján a lelőhely késő szarmata/kora népvándorlás kori lehet. A betöltésük alapján valószínűsíthető, hogy a leletmentes gödrök egy része szintén ehhez a korszakhoz köthető. Előkerült továbbá még két, ún. „piskóta” alakú gödör, melyek formájukat tekintve az őskori telepekről ismert hasonló alakú darabokkal mutatnak közeli kapcsolatot. Az objektumok jellegéből és elhelyezkedéséből adódóan feltételezhető, hogy egy település részét képezhették, mely az Epreskert utca ezen szakaszára közel merőlegesen húzódhatott keleti és nyugati irányban egyaránt.

Munkatársak: Szelekovszky Márta ásatásvezető régész, Hullám Dénes régész, Goda Edina, Cseke Zsófia és Csécsei Noémi technikusok.

Szelekovszky Márta

Debrecen, Középkori mezőváros (KÖH 35196) kora újkor, újkor

A Debrecen, Nyugati utca 28. szám alatti telken a beruházó egy egészségközpont létesítése céljából kezdett építkezésbe. A leendő épület alapozását jelentős földmunka, szám szerint 56 db kútakna fúrása és lebetonozása előzte meg, melynek régészeti szakfelügyeletét 2011. július 14-én és 15-én folyamatosan biztosítottuk a földmunkákkal párhuzamosan. A kútaknában már az első nap jelentkeztek régészeti objektumok. A két nap alatt összesen négy kútaknában az oldalában figyeltem meg kora újkori (16–17. századi) objektumokat és leleteket. A teherbíró sárga altalajba mindössze 15–20 cm-re lemélyülő gödrök betöltésének nagyobb része (kb. 80–100 cm) az iszapos, szürkésbarna öntött feltöltési rétegbe volt ágyazódva, attól laza szerkezete, szerves anyagot tartalmazó vörösbarna betöltési rétegei és a leletek különböztették meg. Mázás és festett kerámiák, lábasláb, cseréppipák és vékonyfalú, fekete nádudvari

kerámiatöredékek mellett némi állatsont és vastárgyak is előkerültek belőlük. A gödrök a kora újkori Debrecen városának települési objektumai.

A 28. számú telekkel szomszédos 26. számú telken álló épület építését megelőzően szintén volt régészeti szakfelügyelet, melynek során azonban nem találtak régészeti jelenségeket, a lelőhely valószínűleg nem folytatódik ebben az irányban.

Bocsi Zsófia

Debrecen, Középkori mezőváros (Arany János u. 37. – Széchenyi u. 32.) (KÖH 35196) középkor, kora újkor, újkor

2011. március 2-án kezdődött a Debrecen, Arany János u. 37. – Széchenyi u. 32. lelőhely megelőző régészeti feltárása, amelyet a tervezett beruházás földmunkáitól függően több ütemben végeztünk el. A több mint 3000 m²-es területen közel 100 régészeti jelenséget tártunk fel. Az előkerült leletek a középkorból, kora újkorból és újkorból származtak. A régészeti objektumok a Széchenyi utca felé eső részen sűrűsödtek, innen kerültek elő a legkorábbi középkori leletek is. A feltárt jelenségek nagy része kút volt, néhányban faszervezet is megfigyelhető volt. A faszervezetes kutak között volt kör alakú dongás és négyzetes alaprajzú is. A Széchenyi utcával párhuzamosan tártunk fel egy trapéz keresztmetszetű árkot, amely a várost körülvevő árok felé vezethette a vizet. Újkori téglalapírtású házak megmaradt alapjait, és hasonló korú, téglalából kirakott kutakat is feltártunk.

Az Arany János utca felé eső részen kevesebb jelenséget tártunk fel, itt a fiatalabb leletek voltak jellemzők. Itt találtuk meg a szomszédos területen 2010-ben feltárt kora újkori árok folytatását. Az Arany János utcával párhuzamosan futó árokkal csapolhatták le az 1600-as évek elején még mocsaras területet. 1638-ban nyitották meg a Kádas utcát (ma Arany János utca) a lecsapolt és feltöltött területen. Úgy tűnik, a városnak ez a része a korábbi időszakokban nem volt alkalmas megtelepedésre. Ezen a részen főleg újkori terménytároló gödröket, faszervezetes és téglából kirakott kutakat tártunk fel.

Munkatársak: Faragóné Csutak Tünde, Fehér Csaba, Janka Edvárd.

D. Szabó László

Debrecen, Lóskuti utca, László-halom D-i lába (KÖH 59067) ismeretlen

A próbafeltárást 2011. július 6-án végeztük el Debrecenben a Vasútoldal utcán két magántelek, a 28. és a 40. szám területén. Célja az utcába bevezetendő vízvezeték nyomvonalának és a közelben levő Debrecen, Lóskuti utcai lelőhely egymáshoz való viszonyának a tisztázása volt. A szondákat 1,6 m szélességben és a telkek hozzáférhető utcafronti szélességében 11,875 m (28. szám), illetve 13,75 m (40. szám) hosszúságú szakaszon húztuk, 19 m² és 22 m² nagyságú területeken. A kb. 110 cm vastag humusztakaró eltávolítása után a délen fekvő 40. szám szondájának eredménye negatív lett, míg a tőle északra eső 28. szám szondájának

az északi végében két keskeny, 25–30 cm szélességű árok (valószínűleg egy kettős árok két vályúja) foltja jelentkezett. Az árok ÉK–DNy irányúak voltak, leletanyag nem került elő belőlük. Az ároknak viszonya a Lóskúti utcai lelőhellyel egyelőre nyitott kérdés maradt.

Bocsi Zsófia

Debrecen, Mikepércsi úti sportpálya (KÖH 77293) neolitikum, rézkor, bronzkor, szarmata, avar

A Debrecen belterületén található régészeti lelőhely megelőző feltárását egy épülő bevásárlóközpont munkálatai tették szükségessé. A feltárást 2011. augusztus. 5. és december 1. között végeztük, azonban a munkálatokat nehezítette, hogy a terület D-i részét talajvíz borította, mely a DK-i sarokban elérte a 30 cm-es mélységet.

A lelőhelyen öt korszakot különítettünk el. Képviseltette magát a neolitikum, a rézkor, a késő bronzkor, a római császárkor és a késő avar kor – hatodikként megemlíthető az „oroszlókor” a katonai reptér és laktanya épületeihez kapcsolódó objektum(?)–maradványokkal.

A rendkívül intenzív lelőhelyen nem egy esetben 2–3 korszak objektumai is metsző pozícióban kerültek elő, ami nem könnyítette meg értelmezésüket, bontásukat.

A mélyen fekvő, mocsaras terület három korszakban is mutat megtelepedési nyomokat, tehát biztonsággal kijelenthető, hogy mind a neolitikumban, mind a bronzkorban, mind pedig a késő avar megtelepedés idején sokkal szárazabb lehetett a klíma. A talajvízszint is ennek megfelelően sokkal alacsonyabban jelentkezhetett, ugyanis a (jelenleg) mélyen fekvő területen intenzív neolitik és bronzkori településnyomokat figyelhetünk meg, az avar korból pedig nem egy épület alapjait is sikerült feltárnunk. A feltárt terület DK-i (jelen időszakban hónapokig víz alatt álló) részén a római császárkorból csak kutakat dokumentáltunk, ez utalhat arra, hogy a Kr. u. 2–4. században vízesebb volt ez a rész, hiszen a szarmata település lakóházai és egyéb épületei a magasabban fekvő területre húzódtak, míg ide csak vízzel jártak.

A neolitikumból hatalmas agyaggyerő gödröket tártunk fel, melyek szélén több zsugorított temetkezést találtunk. Mindez arra utal, hogy lakóházaik is ezen a területen lehettek, azonban a nehéz talajviszonyok között épületeket, lakóházakat egyértelműen nem sikerült megfognunk. A területről előkerült néhány cölöphely is, amelyeket leletanyag hiányában sem épülethez, sem korszakhoz nem tudunk kötni.

A rézkor végéről–bronzkor elejéről csak néhány objektumot tártunk fel, ezek többnyire közepes méretű gödrök voltak.

A késő bronzkorból hatalmas méretű, leletgazdag gödröket tártunk fel, belőlük jellegzetes, fekete fényezett, kannelúrázott kerámiákat emeltünk ki nagy mennyiségben. A feltárt kutak közül kettő is biztosan erre a korszakra keltezhető.

A római császárkorból település- és temetőrészletet is dokumentálhattunk. A magasabban fekvő É, ÉNy-i részen kerültek elő a szarmata település viszonylag leletgazdag objektumai. Lakóházakat, épületeket, cölöpökön álló gazdasági épülete(ke)t, kemencét tartalmazó, nagyméretű

méhkas alakú műhelygödöröket, kerek és méhkas alakú tárológödöröket tártunk fel. A telep mellett egy 21 sírból álló temetőrészletet is feltártunk. A sírok nagy része bolygatott volt, a bennük eltemetett halottak gazdagságára, társadalmi rangjára így csak a hátrahagyott tárgyakból tudunk következtetni. Két sírból ezüsttükör került elő, az egyik halott nő ruhájának alját pedig 10 sorban aranyfóliás gyöngyökkel díszítették. A temető minden bizonnyal megfeleltethető a telep egyes fázisainak. A telepobjektumok azonban nem egy esetben 20–30 cm távolságra kerültek elő a síroktól, így egyidejű használatuk kizárható. A császárkori objektumok feldolgozása után a belső kronológia is megállapítható lesz.

Az avar korszak telepobjektumai – kis alapterületű épületei, tárológödrei – a lelőhely DK-i részén kerültek elő, a talajvízes területen. Feltártunk két temetkezést is, melyek ehhez a korszakhoz tartoznak. A két női sír a teleprészlettől tisztas távolságban helyezkedett el, azonos, ÉNy–DK-i tájolásuk, szegényes mellékletük tipikusnak mondható.

Több, helyenként 7–8 csatornából álló árokrendszer került feltárássra a lelőhelyen, melyek vízvezető vagy kerítőároként funkcionáltak. Egy részük minden bizonnyal a császárkori, egy részük az avar kori településhez kapcsolható, és van közöttük modern, „szovjet” árok is. Az árok egy része a szarmata települést övezi/szabdálja, egy részük a temető sírjainál későbbi, ám szintén császárkori. Az avar árok inkább vízvezető funkciót láthattak el, ugyanis nem egy esetben „kútban végződnek”, azaz egy mélyebb, feltehetően vízgűjtő funkciót ellátó objektumba torkollnak. Feltártunk olyan árokat is, amelyek egyértelműen kerítő funkciót látnak el, egy-egy avar épület „gazdasági udvarát” határolják, szabályos derékszögben fordulva. Az árok meglehetősen leletszegények, keltezésüket néhány kerámiatöredék, sütőharangperem és stratigráfiajuk teszi lehetővé. A lelőhely feldolgozásakor minden bizonnyal még érdekes összefüggéseket fedezhetünk fel.

Megfeszített tempóban, hatalmas létszámmal, nehéz körülmények között végül 1320 objektumot tártunk fel, melyekhez 3585 stratigráfiai egységet rendeltünk.

Munkatársak: Bacskai István, Bajkai Rozália, Balogh Csaba, Bocsi Zsófia, Cseke Zsófia, Csecsei Noémi, F. Csutak Tünde, Fehér Csaba, Ferencz Szabolcs, Füzesi András, Goda Edina, Hullám Dénes, Izer Zsófia, Juhász László, Koroknai Zsolt, Laczi Orsolya, Lönhardt Denisa, Menyhért Mónika, Paár Ferenc, Papp Enikő, Papp Terézia, Pikó Éva, Pozsgai Helga, Szabó Nóra, Vincze Árpád.

Szelekovszky Márta

Debrecen, Monostor-erdő (KÖH 36763) neolitikum, rézkor, vaskor, szarmata, késő középkor, újkor

A 4. sz. főút Debrecen elkerülő szakaszának hajdúhadházi átkötésének építése előtt Debrecen mellett, a Debrecen Józsaival összekötő 35. sz. főúttól K-re található Debrecen–Monostor-erdő lelőhelyen végeztünk megelőző feltárást, folytatva a 2009–2010-ben elkezdett régészeti munkát. A lelőhely két részén dolgoztunk, mely É-ról kb. 200 m és D-ről

kb. 500 m hosszan érintette az építendő utat, melyben kisebb-nagyobb homokdombok váltották egymást. Több földút keresztezte, ÉK–Dny-i irányban pedig végigfutott rajta a Pallagi földút, mely megnehezítette a feltárást. A lelőhely talajösszetétele északról délre haladva a következőképpen változik: a nyírségi futóhomokot kötött, fekete, nehezen kezelhető talaj követi.

Valószínűleg a lelőhely keleti részét sikerült feltárni; bár a teljes lelőhely behatárolása a Nagyerdő közepén elég nehéznek bizonyult. A három hónapig tartó közepesen intenzív feltárás eredményeképpen 380 objektumszámot és 420 stratigráfiai számot osztottunk ki a 20 323 m²-es feltárt területen.

Az ÉK–Dny-i irányú lelőhelyen a következő korszakokat azonosítottuk: őskor, középső neolitikum (Alföldi Vonaldiszes Kerámia kultúrája), rézkor (Baden–Péceli kultúra), késő vaskor (kelta), római császárkor (szarmata), késő középkor (15–16. sz.), újkor.

A kutatott terület egész területén végighúzódik a lelőhely. Az északi és a déli szélét is le tudtuk határolni, így megtálatuk a lelőhely mindkét szélét.

A neolitikum korából származó objektumok, a nagyméretű agyagki-termelő gödrök, a cölöplyukak és árkok egy település nyomait mutatják. A rézkor idejéből előkerült gödrök egy tanyaszerű letelepedést jeleznek; ehhez a korszakhoz köthetjük az egyetlen sírt, mely zsugorított, csontvázas temetkezés. A vaskori falu továbbfolytatódott a lelőhely déli részén. A római császárkorból, a szarmatákhoz köthető néhány épület és a hozzájuk tartozó gödrök, árkok, cölöplyukak, kutak. A középkor idejéből néhány kutat sikerült lokalizálni.

A korábbi kutatási eredményekkel ellentétben újabb korszakot sikerült meghatározni a lelőhelyen: a késő rézkori Baden-kultúrát. Sokan úgy vélik, hogy esetleg egy félnomad, intenzív állattartást végző, folyamatosan vagy időszakosan mozgásban levő kultúrával számolhatunk, amelynek rövid időtartamú telepei voltak, és ezért nem találunk épületre utaló nyomokat. Debrecen–Monostor-erdő régészeti lelőhelyen feltárt objektumok is ezt a tényt bizonyítják. Egy olyan objektum/jelenség került elő, mely gondolkodásra készítette a régészeket. A nyesett felszínüknél jóval magasabban, kb. 40 m² nagyságú területen kerámiatöredékekből, állatcsontokból, kövekből és obszidiánokból álló réteget dokumentáltunk. Kérdés, hogy mire használták, milyen funkciója volt?

A helyi hagyományokra épülő, több irányból érkező hatásoknak köszönhetően, a késő rézkori Baden-kultúra időszakában a hitvilág változatos képe tárul elénk. A vallási élet rítusainak kellékei, a rézkor korábbi szakaszaihoz hasonlóan, ekkor is zömmel mulandó anyagból készülhettek. A kultikus tárgyak közül az ember alakú urnákat és a nagy területen azonos elvek szerint készült, fej nélküli, lapos testű kis női szobrocskákat mintázták agyagból. A szertartás során összetört idolk darabjait a telepek hulladékgödreibe dobálták. Töredékeik egyes telepeken igen nagy számban, máshol elenyésző mennyiségben kerültek elő. Lehetséges, hogy valamilyen vallási szertartás helyét találtuk meg, de ezt a későbbi kutatás fogja tisztázni.

Kolozsi Barbara

Debrecen, Nagymacs–Béke Tsz zöldégszárító üzemének telephelye (KÖH 37394) szarmata

2011. október 4. és október 5. között került sor a Debrecen, Nagymacs–Béke Tsz lelőhely megelőző régészeti feltárására. A Debrecen–Nagymacs és Debrecen–Kismacs közötti szennyvízvezeték nyomvonalába eső lelőhelyen tizenkét régészeti jelenséget tártunk fel a 2 m széles nyomvonalban. Legkorábbi leletek a római császárkorból kerültek elő. Két szarmata kori veremház részletét tártuk fel. Hossztengelyük kelet–nyugat irányú volt, az egyik kemencéje is beleesett a nyomvonalba. A kemence platnijában nagy mennyiségű kerámiát találtunk. A többi feltárt jelenség leletanyag nélküli, teknős aljú, vagy trapéz keresztmetszetű árok volt.

Munkatárs: Fehér Csaba.

D. Szabó László

Debrecen, Pallag–Buszforduló (KÖH 74007) ismeretlen

2011. július 29-én a Debrecen–Pallag–Buszforduló nevű lelőhelyen próbafeltárást végeztünk a terület régészeti érintettségének vizsgálata szempontjából, a DVSC Futball Szervező Zrt. megbízásából.

A humuszolás során 544 m³-nyi földet szedtünk le 803 m²-nyi területen. A területen fekete színű humuszos homokot figyeltünk meg kb. 35–40 cm mélységig, majd pedig élénksárga színű homokot, nedvedési foltokkal, vas- és magnéziumoxidos kiválásokkal kb. 70–80 cm mélységig, míg egy helyen lementünk kb. 180–190 cm mélységig, ahol már csak az élénksárga homok jelentkezett végig. A terület kinyitása során 2 kisebb foltot észleltünk, amelyekbe beleástunk, és igen sekélynek bizonyultak, valamint régészeti lelet nem került elő belőlük. A kinyitott területet és a 2 kisebb foltot dokumentáltuk, bemértük.

A régészeti érintettség vizsgálata után megállapítható, hogy a Debrecen–Pallag–Buszforduló nevű régészeti lelőhely legeslegszéle lehet a beruházási területen, ezért a beruházás további munkálatait szakfelügyelet végzése mellett folytatták.

Szilágyi Krisztián Antal

Debrecen, Rózsa-dűlő (KÖH 58424) szarmata

2011. október 5. és október 7. között került sor a Debrecen, Rózsa-dűlő lelőhely megelőző régészeti feltárására. A Debrecen–Nagymacs és Debrecen–Kismacs közötti szennyvízvezeték nyomvonalába eső lelőhelyen huszonöt régészeti jelenséget tártunk fel. A lelőhelyre jellemző volt a nagyon kevés kormeghatározó lelet. A szarmata időszakra jellemző méhkas alakú gödrök mellett a feltárt objektumok nagy része sekély gödör volt. Nem volt lelet a lelőhely észak–dél irányú teknős aljú árkaiban és a cölöplyukakban sem.

Munkatárs: Fehér Csaba.

D. Szabó László

Debrecen, Sportpálya (KÖH 77293) neolitikum

2011 áprilisában örökségvédelmi hatástanulmány készítése kapcsán próbaásatást végeztünk a Debrecen–Mikepércsi úti Tesco beruházási területén. A próbaszondákat a jelenlegi sportpálya, valamint az attól délre és nyugatra eső területeken húztuk, összesen mintegy 1600 m²-nyi területet érintve. A terület régészeti szempontból sokáig nem volt kutatható, mivel 1945 után szovjet laktanya és katonai repülőtér, illetve ezeknek a kiszolgáló egységei működtek itt, ami miatt a terület lezárt volt. Jelen kutatás során kb. 1–1,3 méter mélyen, a jelenlegi talajvíz szintjén, régészeti objektumokat (gödöröket, árkokat, cölöphelyeket) és ezekben régészeti leleteket (kerámia-, állatsont- és paticstörödékeket) találtunk, melyek a régészeti lelőhely neolitikus időszakához tartoznak.

Szilágyi Krisztián Antal

Debrecen, Vámraktár utca (KÖH 78567) szarmata

2011. december 1–2. között próbafeltárást végeztünk 388 m²-nyi területen a Debrecen, Vámraktár utca 3. szám (hrsz.: 11271/18) alatt Örökségvédelmi Hatástanulmány készítése céljából. A vizsgált területen és annak környezetében intenzívebb régészeti kutatás még nem folyt. Ez annak tudható be, hogy a II. világháborúig a terület kiesett Debrecen városának fejlesztési körzetéből, míg az 1945 utáni erőteljes iparosítás miatt semmilyen régészeti kutatás nem történhetett a területen és annak környékén. Mindössze a 2000-es évek végén volt néhány földmunkánál régészeti megfigyelés.

A próbaásatás eredményeképp összesen 18 régészeti objektum foltját (1 gödröt és 17 árokszakaszt) találtunk meg, melyek átlagosan 70–100 cm mélyen, a felső törmeléken, téglás, illetve fekete humuszos réteg alatt jelentkeztek a sárga altalajban. Az objektumok nem kerültek kibontásra, korukat római korinak (szarmata) határoztuk meg, jelentős leletanyag csak a 7. számú régészeti objektum foltjából került elő, amely egy bronzhuzalból készített, valószínűleg karperec töredéke volt.

Szilágyi Krisztián Antal

Hajdúböszörmény, Téglagyár 2. (KÖH 32519) Árpád-kor

2011. március 10-én próbafeltárást kezdtünk Hajdúböszörményben, a Széchenyi István Mezőgazdasági Szakképző Iskola új tornaterme helyén. A próbaszonda első métereiben már egy rendkívül gazdag leletanyagot tartalmazó középkori gödörobjektum jelentkezett, ezért indokoltá vált a teljes beépített terület feltárása.

Az ásatásnak köszönhetően egy rendkívül intenzív és gazdag leletanyagot eredményező, 17. századi településrész maradványai kerültek napvilágra. Feltártunk 8 nagyméretű, földbe mélyített veremházat, 4 földbe mélyített gazdasági épületet, 4 árkot, 2 kutat és közel 40 vermet, gödröt.

A területhez mérten kifejezetten nagymennyiségű kerámia és állatsont leletanyaggal együtt több száz fémeszköz került elő a szisztematikus és folyamatos fémdetektoros kutatásnak köszönhetően. Rengeteg kés és vasszeg mellett sarlókat, patkókat, sarkantyúkat, kengyelt, kulcsokat, vas-, ezüst- és bronzcsatokokat, nyílhegyeket, ólom mérlegsúlyokat, réz és vas ajtó-, valamint ládavereteket, réz, ón és ezüst ruhadíszeket, ezüst és réz karpereceket, gyűrűket, ezüst hajfonatkarikát, ezüst, ólom és réz lemezdarabokat, egy apró aranydarabot és 43 ép, valamint 4 töredékes ezüst- és rézermét találtunk.

A régészeti megelőző feltárás 2011. június 7-én fejeződött be. A három ütemben megkutatott terület nagysága 1660 m² volt.

Munkatársak: Kolozsi Barbara és Szabó László régészek, Hága Tamara régészhallgató, Tóth Mihályné, Szabó Nóra, Ízer Zsófia, Menyhért Mónika, Jurás Ákos, Balogh Csaba, Koroknai Zolt, Janka Edvárd ásatási technikusok. A fémdetektoros kutatást Bacskai István végezte.

Szolnoki László

Hajdúböszörmény, Téglagyár 2. (KÖH 32519) Árpád-kor, újkor

2011. november 9–18. között a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága régészeti feltárást végzett a Hajdúböszörmény–Téglagyár 2. lelőhelyen, a Városcsatorna utca 2. szám alatt, ahol a tulajdonos felnőttképzés céljára akarta bővíteni a telken álló, elég romos „Kádár-kocka” lakóházat. A próbaszondában, melyet a tervezett épületbővítés helyén készítettünk egy Árpád-kori veremház kemencés részét és egy másik Árpád-kori objektumot találtunk. A próbaszondát követően a teljes tervezett új épület helyét feltártuk.

A 151 m² feltárt területen egy Árpád-kori település, feltehetően a Nyíri izmaeliták 12–13. századi falujának nyomait találtunk meg, melyeket az újabb kori jelenségek több helyen is bolygattak. A bolygatlan régészeti jelenségek már 60–70 cm relatív mélységben jól észlelhetők voltak.

Összesen 18 jelenséget tártunk fel melyekből 7 volt Árpád-kori. A 12–13. századból két nagyméretű, szabályos téglalap alakú veremházat, 4 nagyon leletgazdag vermet és egy cölöplyukat tártunk fel. Hat objektum: 1 pince, 1 szennyvízkanál és 5 gödör biztosan újkori volt. További 5 objektum (4 cölöplyuk és 1 gödör) nem tartalmazott kora meghatározására alkalmas leletanyagot. Az Árpád-kori jelenségek nagyon leletgazdagok, rengeteg kerámiaedény-töredéket, fémszelenecét, vasszűzőket találtunk.

Az újkorban a kutatott területen húzódott egy nagyméretű kubikgödör nyugati határa, mely gödör még néhány évtizede is nyitva állt a ma traktorversenyeknek is helyet adó téren. Modern kori jelenségeink zöme ennek a kubikgödörnek és a lakóház bővítésének köszönhető.

Szolnoki László

Hajdúnánás, Vidi-föld 2. (KÖH 34203) neolitikum, szarmata, újkor

A nyilvántartott lelőhely egy beruházás által bolygatott részén, a hajdúnánási Béke Mezőgazdasági Szövetkezet sertéstelepének, Aqua-General Kft. által kivitelezett, hígtrágya-tároló medencéjének területén került sor megelőző feltárássra. A lehumuszolt és bedrénezett tározó medence 1714 m² nagyságú területén 1364 m² nagyságú terület bizonyult régészetileg érintettnek. A 2011. április 11–21. között végzett feltárás során 17 objektum került napvilágra, melynek bontása során 20 stratigráfiai szám került kiosztásra. A lelőhelyen alapvetően római császárkori (szarmata) település kerek gödrei mellett (9 db) a középső neolitikum végére keltezhető 5 amorf agyaggyerő gödör is feltárássra került, melyek közül kettőt elfedett a területen talált 3 db, erősen szerves, fekete betöltésű modern (20. századi szeméttel keltezhető) beásás.

Az egyik középső neolitikus gödörből (12. obj./12. str.) előkerült egy kisméretű, zsák alakú függeszthető edényke, melyen a Tiszadobi-csoport jellegzetes díszítése látható és melyet – tartalma alapján – vörös okkerfesték tárolására használtak. Az edényke legjobb párhuzama, szintén okker tárolására utaló vörös belsővel, Jéke-Istenhegy lelőhelyről ismert (a kisméretű Rétközi Múzeum régészeti kiállításán látható).

Munkatársak: Boda Péter, Faur Zoltán, Tóth Mihályné technikusok.

Dani János – Bocsi Zsófia

Hajdúszoboszló, Hajdúváros (KÖH 34974) késő középkor

2011. szeptember 8-án régészeti megfigyelést végeztünk a Hajdúszoboszló, Rákóczi utca 8. szám alatti telken épülő családi ház sávalapozásánál. Az alapozási árokban két régészeti objektumot, két szétdőlt kemencének a maradványait találtuk meg. Leletanyaga alapján a késő középkori Szoboszló településhez, Hajdúvárosához köthető a két kemence.

Szilágyi Krisztián Antal – Laczi Orsolya

Hajdúszoboszló, Kis Szoboszló (KÖH 34973) neolitikum, bronzkor, Árpád-kor

2011 februárjában Hajdúszoboszlón, a Móricz Zsigmond utca 1/A. szám alatt Szelekovszky Márta régészeti szakfelügyeletet végzett, melynek során a mélygarázzsal, alagsori medencével tervezett lakóház alapozási gödrében több régészeti korú objektum feltárását észlelte. Az építkezési munkák félbeszakítása után március 1–2. között Szolnoki László és Balogh Csaba végezte el a régészeti feltárást.

Az épület területén 8 nagyméretű jelenség volt észlelhető, melyek nagy része túlnyúlt a feltárás határán. A megkutatót területen 1 közepes méretű és nagyon leletgazdag neolitikus gödör mellett 3 nagyméretű, bronzkori gödör képviselte az őskort. Két rövid árokszakasz a leletei alapján Árpád-korinak bizonyult. Egy nagyméretű, agyagból tapasztott, jól kiégett kemence és egy kisebb gödör nem tartalmazott kormeghatározásra

alkalmas leleteket, de elhelyezkedésük, betöltésük alapján valószínűleg ezek is az Árpád-korban készülhettek.

A feltárást végig nehezítette a magasan jelentkező talajvíz, az átázott talaj és a télies időjárás, havazás. Reggelente a gödrökben összegyűlt talajvíz felszínét vastag jégréteg fedte.

Munkatársak: Balogh Csaba, Szilágyi Máté ásatási technikusok.

Szolnoki László

Hosszúpályi, Fályia-tag észak (KÖH 76031) őskor, Árpád-kor

A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága régészeti feltárást végzett Hosszúpályiban, a Fályia-tag nevű lelőhelyen 2011. október 12–18. között. A feltárást egy épülő öntözővezeték tette szükségessé, melynek nyomvonala keresztezte a lelőhelyet.

A megközelítőleg 90 m hosszú és 2 m széles szelvényben összesen 18 régészeti jelenség volt észlelhető, melyekhez 23 stratigráfiai egységet rendeltem. A szelvényből legtöbbször kinyúló jelenségek közül 1 gödör és 1 árok nem tartalmazott kora meghatározására alkalmas leletanyagot. A régészeti korú jelenségekből 14 telepobjektum: 5 gödör, 6 árok, 1 cölöplyuk és 2 kút őskorinak bizonyult. Az Árpád-korból csak egy cölöplyuk esett a keskeny feltárási területre.

Munkatársak: Balogh Csaba, Koroknai Zsolt, Szilágyi Máté ásatási technikusok.

Szolnoki László

Komádi, Csente-Szakáli-csatorna torkolata (KÖH 62274) neolitikum

A MOL Nyrt. „Mezősas segédgáz rendszer” projektje során a Furta-Komádi műúthoz legközelebbi eső lelőhelyként került feltárássra a vezető nyomvonala alá eső szakaszon a Komádi-26. jelű („Csente-Szakáli-csatorna torkolata, Falu-Sziget Nyugati vége” néven nevezett) régészeti lelőhely. A még 2011-ben elkezdett feltárássra – az időjárási körülmények miatt – több szakaszban került sor 2011. 11. 09. és 2012. 03. 30. között.

A munka során 2026 m² nagyságú terület humuszolására került sor, mely során 910 m³ földet távolítottunk el a vezető 6 m széles biztonsági sávjában. Ebből végül 1229 m² nagyságú terület bizonyult régészetileg fedettnek. A feltárás során 27 db objektumot bontottunk ki, melyekhez 70 db stratigráfiai számot rendelünk.

A lelőhely az előzetes hatástanulmány által jelzett mértékben igen intenzívnek bizonyult. A lelőhely egyetlen korszak nyomait, a középső neolitikum időszakára keltezhető AVK települést foglalt magába. A leletanyag 90%-ban kerámiából áll; meglepő, hogy csak kevés állatcsont került elő, viszont nagyon érdekes az előkerült csiszolt kőanyag, melynek vizsgálata a közösség kapcsolatrendszerére világíthat rá.

A Kutas magaspartján hosszan elnyúló település kora – a nem túlzottan sok festett kerámiatöredék és a szilmei típusú butykok jelenléte alapján – a kultúra időszakának végére tehető. A lelőhely legnagyobb

objektuma, a 11 obj./14. str. számú hatalmas méretű (38 m széles), elsődlegesen agyaggyerésre, később hulladéktárolásra szolgáló gödör főként nagy mennyiségű kerámiaanyagot tartalmazott. Még a másodlagos használat előtt nagyjából a közepe táján egy szabályos, lekerekített téglalap alakú, függőleges falú (aknaszerű) áldozó gödröt létesítettek benne, mely két egymástól jól elkülönülő rétegben tartalmazott kerámiadepóniát (23. obj./54. str. és 23 obj./61. str.).

A nagyméretű amorf gödrök közötti részeken cölöpszerkezetű, téglalap alaprajzú házak elemeit találtuk meg.

Az ásatáson előkerült egy kalcinált (hamvasztott) csontokat tartalmazó objektum (5. obj./5. str.) is, az egyik hulladékgödör betöltésének felső részébe ásva. A K. Zoffmann Zsuzsanna által végzett antropológiai vizsgálat alapján biztosan emberi csontmaradványokról, tehát hamvasztásos középső neolit sírről beszélhetünk.

Munkatársak: Mester Péter – régész, Ortutay Róbert, Papp Enikő, Tóth Mihályné – technikusok.

Dani János

Komádi, Falu-sziget I. (KÖH 62284) vaskor, szarmata

Furta városától 8 km-re, a főúttól délre fekvő Komádi–Falu-sziget I. nevű lelőhelyen megelőző feltárást végeztünk a MOL Zrt. gázvezeték fektetési munkálatainak kapcsán. A munkálatok több régészeti lelőhelyen folytatódtak. Összesen 4 méter szélességben és 300 méter hosszan tártuk fel a régészeti lelőhelyet.

2011. november 21-én megkezdtük a munkát, amit nehezített, hogy nagyon nehezen lehetett a területen az objektumok foltjait észrevenni és így kijelölni is. Végül 16 objektumot jelöltünk ki, amelybe már beletartozik a két kutatószonda is, amelyeket a felszín északi és déli végéből húztunk. A szondákat a talaj minősége és az objektumok elszórtsága indokolta. Az objektumok inkább a terület déli végében koncentráálódtak, az északi rész szinte teljesen üresnek mutatkozott.

A lelőhelyen vaskori és szarmata gödröket, valamint 3 árkot tártunk fel. A gödrök változó méretűek voltak, de inkább a nagyméretű gödrök domináltak, amelyek mélyek és közepesen mélyek voltak. A foltok nem mindig voltak egyértelműek, a feltárást során több gödör végül egybefüggő objektumrendszerként alakult. A legnagyobb méretű gödör felszínén (4/4obj. sz.) állatsontokból, kerámiatöredékekből, kövekből és paticsból álló leletegyüttest dokumentáltunk. A többi nagyméretű gödörben további kisebb, sekély gödröt észleltünk. A kisebb méretű objektumok ovális alakúak, ill. kerek, közepesen mélyek és egyenletes aljúak voltak. Ezekből nem mindig került elő leletanyag. Az árkok foltját minden esetben egy-egy gödörrel belül észleltük. Az egyik árok (13/16 obj. sz.) a keleti szelvényfal alá fut, így teljesen nem tudtuk feltárni. Egyenes falú, egyenletes aljú, közepesen mély árok, melynek déli oldalánál hozzá tartozó lépcsőt észleltünk. A másik árok (5/20 obj. sz.) foltja alig észrevehető volt. Egyik vége ennek is a keleti szelvényfal alá fut, és teljesen keresztül vágja az egyik gödröt. (5/5 obj. sz.). A harmadik árkot sem sikerült egészében

feltárni, mivel a vége a nyugati szelvényfal alá fut, a másik vége pedig metszi az egyik nagyobb méretű gödröt (2/2 obj. sz.) a DNy-i részénél.

A feltárást állandó résztvevői: Kolozsi Barbara (ásatásvezető), Menyhért Mónika (rajzoló), Jurás Ákos, Bör Gabriella (technikusok).

KOLOZSI BARBARA

Komádi, Falu-sziget II. (KÖH 62286) ismeretlen

A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága 2011–2012-ben megelőző régészeti feltárást végzett a Mezősas Nyugat és Mezősas T1 gyűjtőállomások közötti, valamint a Mezősas T1 gyűjtőállomás a Sas 3, -15, -19 olajkútkörzetek közötti gázvezeték nyomvonalán levő régészeti lelőhelyeken.

A Komádi 29–Falu-sziget 2, Boncos-tanya lelőhelyen 2011 novemberében visszatemetés előtt a lelőhely ÉNy-i végében egy É–D irányú árok foltja jelentkezett. Az árkot az előkerülést követően feltártuk. A feltárt terület teljes nagysága 752 m² volt, melyből 336 m² volt régészetileg érintett.

Szolnoki László

Komádi, Herczeg-föld I. (KÖH 57972) neolitikum

2011. április 27. és május 3. között feltárást végeztünk Komádi határában a Herczeg-föld I. nevű régészeti lelőhelyen, mintegy 2 m széles, 120 m hosszú nyomvonalzakaszon. A feltárást a Komádi 26 gázutat más gázutakkal összekötő vezetékének építése tette szükségessé.

A megkutatót területen közel 60 cm vastag fekete, iszapos humuszréteg alatt vörössárga agyagréteggént jelentkezett az altalaj. Ebben a talajvízhez nagyon közel elhelyezkedő altalajban 33 objektum foltja jelentkezett, melyekhez 35 stratigráfiai egységet rendeltem. A feltárt objektumok közül 2 gödörből kerültek elő neolit kerámiatöredékek. A többi jelenségben koruk meghatározására alkalmas leletanyagot nem találtunk. A jelenségek a kútkörzethez közelebb eső déli területre szorultak.

Munkatársak: Tóth Mihályné, Koroknai Zsolt ásatási technikusok.

Szolnoki László

Komádi, Nagy-Hollós (KÖH 73331) neolitikum, avar, Árpád-kor

2011. július 29. és augusztus 25. között feltárást végeztünk Komádi határában, a Nagy-Hollós lelőhelyen, a Körös 7 gázút üzembe helyezése miatt épülő gázvezeték munkálatai kapcsán. A megkutatót 6 méter széles, 600 méter hosszú nyomvonalzakaszon összesen 49 jelenséget észleltünk, melyekhez 64 stratigráfiai egységet rendeltem.

A feltárást során 13 neolit objektum, 4 árok, 4 gödör, 4 cölöplyuk és egy kisméretű gödörben egy felnőtt férfi, jobb oldalán fekvő, rossz

megtartású, zsugorított, melléklet nélküli csontváza került napvilágra. A neolit objektumok zömükben leletgazdagok voltak, sok kerámiatöredéket, állatcsontot és néhány kőeszközt találtunk bennük.

Az avar kort 11 objektum, 8 árok, 2 gödör és egy nagyméretű, agyagból tapasztott, ovális kemence képviselte. Egy nagyméretű és mély gödör kivételével, melyben rengeteg kerámiatöredéket találtunk, az avar objektumok leletszegények voltak.

Az Árpád-korból 5 leletszegény objektumot, 2 árkot és 3 gödröt találtunk.

20 jelenség korát nem lehetett meghatározni, mivel 5 gödörből, 12 árokból és 3 cölöplyukból nem került elő kormeghatározásra alkalmas lelet.

Munkatársak: Szabó Marianna régészhallgató, Balogh Csaba, Koroknai Zsolt ásatási technikusok.

Szolnoki László

Konyár, Pocsaji műút (KÖH 51221) neolitikum, bronzkor, Árpád-kor, újkor

A múzeum munkatársai egy régi terményszállító átalakítása miatt szakfelügyeletet végeztek Konyáron, a Pocsaji műút nevű régészeti lelőhelyen. A lehumusztolt 10x6 méteres területen 3–4 régészeti jelenség folytja volt észlelhető, ezért 2011. július 12. és július 22. között elvégeztük a terület teljes felületű megelőző feltárását.

A megkutatót terület egy 10x6 méteres és egy 2x15 méteres részből állt. A lelőhely feltárt része rendkívül intenzívnek bizonyult. A csekély terület ellenére 20 régészeti objektumot tártunk fel, melyekhez 34 stratigráfiai egységet rendeltem. A legrégebbi jelenségek a középső neolitikum időszakából származtak. Ezt a korszakot 9 jelenség, 3 árok, 5 gödör és 1 temetkezés képviselte. A neolit jelenségek jellemzően nagyon leletgazdagok voltak.

A kora bronzkor időszakából egy nagyméretű gödörben egy zsugorított csontvázat találtunk. A jó megtartású csontváz mellett, mellékletként, a Nyírség-kultúra 5 jellegzetes kerámiaedénye került napvilágra.

A késő bronzkorból 5 objektumot tártunk fel. 4 gödörben és 1 cölöplyukban kevés kerámiatöredéket, egy csaknem ép edénykét és állatcsontokat találtunk.

A középkor időszakából egy Árpád-kori veremház és egy szelvényfalban jelentkező, nagyméretű, ovális kemence is napvilágra került. Az Árpád-kori jelenségek is jellemzően leletszegények voltak.

Egy újkori teljesen szabályos, téglalap alakú cölöplyuk képviselte a 20. századot.

Két cölöplyukból nem került elő koruk meghatározására alkalmas leletanyag.

Munkatársak: Szabó Nóra, Balogh Csaba, Koroknai Zsolt, Szilágyi Máté ásatási technikusok.

Szolnoki László

Létavértes, Központ – Árpád tér és környéke (KÖH 79195) késő középkor, kora újkor

2011. szeptember 16. és 22. között a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának Régészeti Tára elvégezte a terület régészeti megelőző feltárását a Jó-Szimax Kft. megbízásából.

A valószínűleg középkori alapokon nyugvó templomtól közvetlenül északra található kisebb domb déli lejtőjének tövében, egy régi épület elbontása és annak pinceszintjének kiszedése után, a leendő új épület sávalapozásában több régészeti jelenséget észleltünk, melyeket 50 m²-nyi területen tártunk fel.

A területen felső kb. 160 cm törmelékes, visszatöltött agyagos föld volt, fekete humusszal keverve. A törmelék jórészt a régi ház téglalapozási maradványa volt. Ezen mélység után találtuk meg azt a szintet, ahol a régészeti objektumok jelentkeztek. A terület megtisztítása után 17, nagyrészt egymásba ázott régészeti objektumot észleltünk, amelyhez 18 stratigráfiai egységet rendeltünk. Az objektumok mindegyike az előkerült igen gazdag régészeti leletanyag (kerámiatöredékek, korrodált fémanyag, vágás és nyúzás nyomokat tartalmazó állatcsontok) alapján a 16. század végére és a 18. század elejére keltezhető, arra az időszakra, amikor a terület a török, az erdélyi és a Habsburgok területeinek a határára esett. A 17 objektum közül három olyan jelenséget érdemes megemlíteni, amely a leendő épület sávalapozásába beleesett. A 2. obj. és a 6. obj. számú kutak a nyesett felszínen igen nagyméretűek és kör alakúak voltak, de lefele kissé tölcseresen szűkültek, és a rétegzettségükben a fokozatos és tudatos feltöltés nyomon követhető volt. A mélységük a jelenlegi járószinttől kb. 480–510 cm mélyen, a jelenlegi talajvíz szintjén voltak, ameddig ezeket ki is bontottuk. A harmadik objektum a 7. obj. számú gödör volt, amelyben egy teknőnek a maradványait sikerült lefotóznunk. Eddig ez az egyetlen teknő, amelyet ebből a korszakból, a 17. század végétől–18. század elejétől sikerült Hajdú-Bihar megyében régészeti feltáráson dokumentálnunk.

Összességében megállapítható, hogy a területen és annak környékén a késő középkori/kora újkori Léta település központi részéhez tartozó objektumokat sikerült feltárni, közte olyan jelenséggel (teknővel), amelyet eddig még nem volt szerencsénk megfigyelni.

Szilágyi Krisztián Antal

Létavértes, Nagy Móricz-kastély (KÖH 36865) neolitikum, bronzkor, Árpád-kor

2011 júniusában kezdődtek a feltárási munkák a Vértesi Református Egyházközség által tervezett, MVH-pályázat keretében megvalósuló Ifjúsági szálláshely körül. Az építkezés a Peremartoni Nagy Móricz által birtokolt, 1970-es években lerombolt egykori kastély (kúria) helyszínén, az Aradi utcában (a 193. helyrajzi szám alatt) zajlott. A lelőhely már régebb óta ismert: Borók Lajos mérnök a kastély helyén felépülő tanyasi kollégium alapozása során (1973) kora bronzkori urnasírt (Makó-kultúra) talált. Szolnoki László 2011 áprilisában végzett próbafeltárást a területen, és őskori kerámiát talált.

A megelőző feltárás során lehumusztolt 198 m² nagyságú terület régészeti szempontból teljes egészében fedett volt. A lelőhelyen 14 objektumot tártak fel, melyekhez 28 stratigráfiai egységet rendeltek. A feltárás során egy kemence, több gödör, illetve árok került feltárássra, az objektumokból neolitik, bronzkori és kevés Árpád-kori kerámia került elő. A kemence platnijá mellett előkerült egy átégett, fekete kémény, a kemence körül faszenes betöltés volt megfigyelhető.

Ásatásvezető: Szelekovszky Márta régész

Munkatársak: Juhász László, Szabó Nóra, Faragóné Csutak Tünde, Volosinovszki György ásatási technikusok.

Laczi Orsolya

Magyarhomorog, Erdő-Hegy-Nyesta (KÖH 62288) őskor, szarmata, késő középkor, újkor

A Magyarhomorog 8, Erdő-Hegy-Nyesta lelőhelyen a régészeti feltárás 2012. február 1-jén fejeződött be. Az ásatásnak köszönhetően 48 régészeti jelenség került napvilágra.

Őskori és római császárkori (szarmata) telepjelenségek, gödrök, árok, kutak mellett egy késő középkori, 15–16. századi település maradványait tártuk fel. Különösen a középkori objektumok bizonyultak leletgazdagnak. Nagyon sok kerámiatöredék, egy csaknem ép korsó és számos állatsont mellett rengeteg fémeszköz maradványát, késeket, székervasalást, vas, bronz és ezüst ruha- és ládavereteket, csatokat, egy téglából készült muskétagyolyó készítésére szolgáló öntőformát, ólomdarabokat, muskétagyolyót és közel 50 ezüstérmét találtunk.

A lelőhely középső részén a középkori objektumokkal metsző helyzetben egy újkori tanyasi temető 18 sírját észleltük. A temető a gázvezeték nyomvonalától észak és déli irányban folytatódik. A nyomvonalba eső 18 elhunyt földi maradványait exhumáltattuk és Magyarhomorog település jelenleg használt temetőjében újra eltemettettük.

A lelőhelyen feltárt 1824 m² területből végezetül 1182 m² bizonyult régészetiileg érintettnek.

Szolnoki László

Nádudvar, Fášalom II. (KÖH 58868) szarmata

Nádudvar határában, a Mihályhalmi út északi oldalán, a Köselytől keletre egy alacsony dombháton terül el a Nádudvar–Fášalom II. régészeti lelőhely. A megelőző feltárást 2010. október 27. és 2011. május 20. között végeztük, melyet a NÁDÉP ZRT. hígrágyatórózó építése tett szükségessé. A régészeti feltárás során 376 objektum szám került kiosztásra, amihez 530 stratigráfiai egység tartozik. A lelőhelyen feltártunk 8 épületet és a hozzájuk tartozó gödröket, kutakat, cölöplyukakat, füstölőket.

A lakóházak hasonlóak az ebből a korszakból származókhoz. Félig földbe mélyített, felmenőfal nélkül, formája négyzetes, alapterülete kb. 2–4x4 méter, kemence, nyílt tűzhely vagy sütőharang nyomát észleltük

az épületekben. A ház betöltésében közepes mennyiségű leletanyagot találtunk: edénytöredék, állatsont, patics került elő.

A szarmata objektumok legnagyobb része méhkas alakú gödör, melyek általában 1–3 m átmérőjűek és 0,4–2 m mélyek. Néhány gödör alján vörös, átégett réteg található, ezekben az objektumokban az állatsontok aránya megnő. A településen előkerült leletanyag összetétele nagyjából megegyezik a hasonló korú falvak szokásos leleteivel: állatsontok, kerámiatöredékek, tapasztdarabok. A kerámia legnagyobb részét a különböző méretű, kézi korongon készült, homokkal soványított fazekak töredékei alkotják. Formájuk és méretük nagyon változatos. A kisméretű pohárkától a hombárig minden megtalálható. Színük a vörösséssárgától a barnán át a szürkéig változott.

Az árok főleg a lelőhely keleti részén helyezkedtek el, irányuk, méretük és mélységük változatos.

A hígrágyatórózóhoz húzott vezetékben, kb. 150 méterre a népvándorlás kori településtől egy zsugorított bronzkori temetkezést tártunk fel. Emellett néhány ismeretlen és legújabb korú objektumot is feltártunk.

Kolozsi Barbara

Nádudvar, Halomzug (KÖH 40888) bronzkor, Árpád-kor, újkor

2011. június 22–30. között megelőző régészeti feltárást végeztünk Nádudvaron, a Nagisz Zrt. telepén épülő hígrágyatórózó medence által érintett Halomzug lelőhelyen.

A gépi humusztolás során megkutatott területen 35 objektum került elő, melyekhez 47 stratigráfiai egységet rendeltem. Az előkerült jelenségek zöme tárolóverem, gödör, cölöplyuk és árok volt.

A legrégebbi jelenségek őskoriak, a késő bronzkor (Gáva-kultúra) időszakából származnak. Ebből az időszakból egy urnasír mellett 5 közepes méretű kerek vermet találtunk. A nem túl leletgazdag jelenségek közül állatsontok, paticsdarabok és kerámiatöredékek kerültek elő, illetve a humusztolás közben megsérült urna emberi csontokat tartalmazott.

Az Árpád-kort két közepes méretű, sekély gödör képviselte. Mindkét objektumban nagyon kevés kerámiatöredéket és állatsontokat találtunk.

A feltárt jelenségek közül 10 újkori volt. Egy nagyméretű épület sáv-alapozása mellett egy derekszögben kanyarodó, széles, rézsűs oldalú, valamint egy másik keskeny, sekély árkot, 1 cölöplyukat és 3 gödröt találtunk. Az újkori jelenségekben beton- és tégladarabokat, néprajzi kerámiatöredékeket figyeltünk meg.

17 jelenség, 16 gödörobjektum és 1 cölöplyuk nem tartalmazott kora meghatározására alkalmas leletanyagot.

Munkatársak: Füleki Orsolya, Balogh Csaba, Koroknai Zsolt, Szilágyi Máté.

Szolnoki László

Nagyhegyes, Gyulai-hegyes (KÖH 73777) népvándorlás kor

2011. január 28-án régészeti megfigyelést végeztem a Nagyhegyesi Állattenyésztő Kft. telephelyéről kiinduló öntözővezeték nyomvonalán. A nyugati szakaszon öt régészeti objektumot találtam, amely a Nagyhegyes–Gyulai-hegyes nevű régészeti lelőhelyhez tartozott, ezekhez a dokumentációkor 5 stratigráfiai egységet rendeltünk. Az ásás során egy objektumból került elő kerámialelet, amely a népvándorlás korára keltezhető, de jellegtelen volta miatt pontosabb datálást nem lehet mondani. A többi objektumból nem került elő keltező értékű leletanyag.

Szilágyi Krisztián Antal

Nagyhegyes, Pece-ér part, HSZ 174 jelű kút (KÖH 72599) neolitikum, szarmata, Árpád-kor

2011. augusztus 31. és szeptember 17. között megelőző régészeti feltárást végeztünk a Nagyhegyes 29. számon nyilvántartott, Nagyhegyes–Pece-ér part nevű régészeti lelőhelyen, melyet a MOL Nyrt. a HSZ 174 gázkút termelésbe állításához kapcsolódó beruházása tett szükségessé.

A HSZ 174 gázkút, Nagyhegyes–Pece-ér part lelőhely Nagyhegyes keleti határában, a Pece-ér hosszan elnyúló, déli magaspártján található. A tervezett gázvezeték nyomvonala és védőövezete a domb nyugati oldalán húzódik észak–déli irányban, párhuzamosan a mára már kiszáradt, csak a nádas jelezte ér medrével.

A megelőző régészeti feltárást során 622 m² nagyságú területet humusztoltunk le, amin belül 591 m² volt a feltárt terület nagysága. A 0,3–0,8 méteres humusztakaró eltávolítása után egy sárgásbarna, erősen állatjártára felszínt kaptunk, melyen több sötétebb foltot észleltünk. Összességében 38 objektumot tártunk fel, melyekhez 68 stratigráfiai egységet csatoltunk és dokumentáltunk. A helyszínen tett megfigyelések és a fémdetektoros leletfelderítés eredményei alapján több régészeti korszakban is lakták a területet. A területen a legkorábban az őskorban telepedtek meg, amit egy nem túl leletgazdag, de annál látványosabb, háromvályús árokrendszer jelzett. A nyugat–kelet hossz tengelyű árok minden bizonnyal vízelvezetőként funkcionálhatott, hiszen pont a dombtetőről fut le a Pece-ér irányába. Ujjbenyomkodással díszített lécdíszes, kézzel formált kerámiatöredéke alapján talán a neolitikumba keltezhető. A következő települési réteget a római császárkori szarmata népességben feltételezhetjük, noha konkrét objektumot nem tudunk hozzájuk kötni. Néhány szarmata kerámiatöredék és egy bronzdrótból hajlított ívfibulakengyele és tűtöredéke alapján azonban számolni kell jelenlétükkel. Nem zárható ki az sem, hogy azon néhány gödörnek és ároknak némelyike, amelyikből csak állatcsont, vagy még az sem került elő, az ő megtelepedésüknek a nyoma.

A lelőhelyen kétség kívül az Árpád-korban telepedtek meg a legintenzívebben. A korszakon belül is előforduló szuperpozíciók (pl. a több mint 3 méter mély kút szájáig feltöltött felszínre épített kemence) azt jelzik, hogy a középkori falut hosszabb ideig lakhatták. Területünkön

valószínűleg a patakpart közelsége miatt kialakított „ipari zónát” sikerült megfognunk, melyet négy kemence hamus-, illetve munkagödörrel, egy nagyon lepusztult kemencebokr két további sütőfelülettel, valamint egy földbe beásott, nagyméretű, látványos égetőgödör képviselt. Utóbbi munkagödörnek a szélén, a kemence szájával átellenben egy ép lókoponyát és állkapcsot találtunk, melyet kultikus céllal helyezhettek oda. A Tiszalök határában feltárt középkori Rázom falu egyik központi (kemencés-munkagödros) házában talált lókoponya kapcsán Méri István az Árpád-kori népességnek a lovak (beleértve agyvelejüket is) elfogyasztásához, illetve azt követően a koponyák megőrzéséhez kapcsolódó kultikus szellemi hátteret vizsgálta. A valószínűleg rontáselhárítóként kialakított nagyhegyesi lókoponya egy újabb példája ennek a továbbélő ősi magyar szokásnak. (Méri István: Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban. *Archaeologiai Értesítő* 91 (1964) 111–115.) A kemencék úgynevezett szabadon álló kemencék voltak, melyeket sütésre használtak, míg az égetőgödörben valószínűleg edényeit égethette a helyi fazekasmester. A kemencék mellett kilenc gödört is feltártunk, ezek részben terménytárolók, részben a fazekasághoz kapcsolódó agyagkitermelő gödörök voltak. Három kisebb-nagyobb, feltehetően vízelvezető árok mellett egy kisebb árokrendszert, minden valószínűség szerint egy karámként azonosítható háromoldalú építményt is sikerült feltárni. A területen egy 3,7 m mély kút szolgált a víznyerésre, melybe felhagyása után két kutya ép vázát hajították bele.

A lelőhelyen még egy csontváz sír érdemel figyelmet, amelyet egy Árpád-kori árokba ástak bele, közvetlenül az árok aljára, ezért feltételezhetően az enyhén zsugorított lábbal eltemetett, DNy–ÉK tájolású, melléklet nélküli csontvázat is ide keltezhetjük. Összecsontosodott csigolyái és deformált medencecsontjai alapján egy igen beteg férfi lehetett.

A falurészlet azonosítása nem egyértelmű. Zoltai Lajos két középkori templomhelyet is említ a középkori Hegyes területén, egyiket a Pece-ér, vagy ahogyan korábban nevezték, Fegyvernek folyása északi oldalán, a másikat a déli partján. Ez utóbbról azt feltételezi, hogy a középkori Fegyvernek temploma lehetett, amely „Ondód pusztának Macs és Hegyes felőli részét, a Látóképi csárda innenső környékét” jelenti. (Zoltai Lajos: *Települések. Egyházak és egyháztalan falvak Debrecen város mai határa és külső birtokai területén a XI–XV-ik századokban*. Debrecen, 1925, 36–37., 39.) Mivel a lelőhely a Pece-ér déli oldalán található, legvalószínűbb a középkori Fegyvernekkel való azonosítása, azonban nem vethetjük el teljes mértékben a régészeti kutatások szempontjából eddig ismeretlen középkori Hegyessel való azonosságát sem.

Ami a település korát illeti, mind Fegyvernek, mind Hegyest egy 1311-es adománylevélben említik először, ez azonban nem zárja ki korábbi létezésüket. Az egyik kemencének, a jobb hőtartás érdekében, a sütőfelülete alá letapasztott igen nagymennyiségű kerámiatöredék alapján a falut már a korai Árpád-korban (11–12. század) is lakták. Hogy a tatárjárást túlélte-e, illetve újratelepült-e a falu egy másik helyen, esetleg ugyanott, csak ásással, további felszínek megnyitásával és kutatásával lehetne eldönteni.

A lelőhelyen ezeken kívül kerültek még elő magányosan elhelyezkedő cölöplyukak és lelet nélküli gödrök, árkok, melyek akár az Árpád-kori, akár a szarmata, akár az őskori faluhoz tartozhattak.

Bocsi Zsófia

Nagyhegyes, Szabó-tanya (KÖH 73779) szarmata

2011. január 27. és február 2. között régészeti próbafeltárást végeztünk a Nagyhegyesi Állattenyésztő Kft. telephelyéről induló öntözővezeték nyomvonalán, amely keresztülhaladt a Nagyhegyes–Szabó-tanya nevű régészeti lelőhelyen. A feltárás során mindössze egy régészeti objektum került elő, amelyhez 3 stratigráfiai egységet rendeltünk. Az objektumból egy kecske részleges váza és római császárkori, szarmata ép edény is előkerült. Mivel a kinyitott hosszban ez az egy régészeti jelenség került elő, ezért valószínűsíthető, hogy a régészeti lelőhely periferiáját sikerült megtalálni.

Szilágyi Krisztián Antal

Nyíradony, Szilas-dűlő (KÖH 77941) avar

A Hajdúsámon és Nyíradony között épülő külterületi kerékpárút nyomvonalán 2011. június 10-én észleltem a régészeti lelőhelyet, mely kb. 100 méter hosszban érintette az építendő kerékpárutat. 2011. július 19–21. között folyt feltárás során 5 objektumot sikerült feltárni, melyekhez 15 stratigráfiai egység társul. Az objektumok a népvándorlás korából származnak és az avar népcsoporthoz köthetők.

Az egyik feltárt objektum egy épület volt, melyhez három kemence és két omladékréteg is tartozott. Az épület nagyméretű, téglalap alakú, sekély, egyenes falú és valószínűleg műhelyként használták. Hozzá tartozik még két gödör és egy cölöplyuk.

Feltártunk egy északnyugat–délkeleti irányú, széles, dupla fenekű, mély árkot is, mely a települést határolhatta. Az árokból kerámiatöredékek, állatcsontok, vas-, salak-, patics-, fenőkő- és kődarabok kerültek elő.

Kolozsi Barbara

Nyírmártonfalva, Halápi-zug észak (KÖH 77695) ismeretlen

2011 novemberében „Vámospércs és Nyírmártonfalva települések szennyvízelvezetése és szennyvíztisztítása” című projekthez kapcsolódóan elvégeztük a Vámospércs és Nyírmártonfalva települések között lévő lelőhelyek érintettségének régészeti szempontú vizsgálatát. Nyírmártonfalva, Halápi-zug észak lelőhelyen a humuszolt terület nagysága 117 m², a kitermelt föld mennyisége 58 m³.

A kinyitott terület a Peresi-értől délre távolabb található, két, kicsit mélyebben fekvő terület közötti magaslaton volt, ahol váltakozó 30–50 cm, az előző lelőhelyhez hasonló feketésszürke humuszos-iszapos föld

után élénkszíntű sárga altalajt figyeltünk meg. A területen két régészeti objektumnak a feltárását azonosítottuk, így ezen lelőhely régészeti érintettségének vizsgálata régészeti szempontból pozitív eredménnyel zárult, ezért a területen a beruházás földmunkáinak megkezdése előtt régészeti megelőző feltárást kell végezni.

Szilágyi Krisztián Antal

Nyírmártonfalva, Halápi-zug közép (KÖH 77697) ismeretlen

2011 novemberében „Vámospércs és Nyírmártonfalva települések szennyvízelvezetése és szennyvíztisztítása” című projekthez kapcsolódóan elvégeztük a Vámospércs és Nyírmártonfalva települések között lévő lelőhelyek érintettségének régészeti szempontú vizsgálatát. Nyírmártonfalva, Halápi-zug közép lelőhelyen a humuszolt terület nagysága 168 m², a kitermelt föld mennyisége 86 m³.

A kinyitott terület egy homokos domboktól nyugatra fekvő, a térszínből kicsit kiemelkedő magaslaton található, ahol váltakozó 30–80 cm, feketésszürke humuszos homok után az északi részen sárga altalajt, míg a déli végén világosszürke öntéstalajt figyeltünk meg. Itt két régészeti objektumnak a feltárását azonosítottuk, így ezen lelőhely régészeti érintettségének vizsgálata régészeti szempontból pozitív eredménnyel zárult, ezért a területen a beruházás földmunkáinak megkezdése előtt régészeti megelőző feltárást kell végezni.

Szilágyi Krisztián Antal

Nyírmártonfalva, Peresi-ér (KÖH 77693) ismeretlen

2011 novemberében „Vámospércs és Nyírmártonfalva települések szennyvízelvezetése és szennyvíztisztítása” című projekthez kapcsolódóan elvégeztük a Vámospércs és Nyírmártonfalva települések között lévő lelőhelyek érintettségének régészeti szempontú vizsgálatát. Nyírmártonfalva, Peresi-ér lelőhelyen a humuszolt terület nagysága 96 m², a kitermelt föld mennyisége 46 m³.

A kinyitott terület a Peresi-ér egykori (jelenleg csatornázott) vízfolyásnak a déli partján volt, ahol kb. 50 cm feketésszürke humuszos-iszapos föld után élénkszíntű sárga altalajt figyeltünk meg. Itt három régészeti objektumnak a feltárását azonosítottuk, így ezen lelőhely régészeti érintettségének vizsgálata régészeti szempontból pozitív eredménnyel zárult, ezért a területen a beruházás földmunkáinak megkezdése előtt régészeti megelőző feltárást kell végezni.

Szilágyi Krisztián Antal

Tépe, Fő út 59. (KÖH 78765) Honfoglalás kor

Tépén, a Fő út 59. szám alatti telek tulajdonosa az udvaron földmunkavégzés közben emberi csontokra és edénytöredékekre bukkant.

A leletekről értesítette a Déri Múzeumot, így 2011 októberében feltártunk egy megbolygatott sírt. A kerámia alapján a temetkezés a 9–10. századra tehető. Az É–D tájolású, kb. 60 cm széles és 200 cm hosszú sírgödörben két elhunyt maradványait találtuk, különleges helyzetben eltemetve. Az alul fekvő férfi holttestére helyezték a női holttestet, arccal egymás felé. A sírt már többször megbolygatták. Valószínűleg kirabolták, az északi vége pedig egy újkori verem ásásakor pusztult el. A csontvázak így nagyon hiányosak voltak, hosszuk nem volt mérhető. Az antropológiai vizsgálat megállapította, hogy mindketten 50 év feletti életkorban hunytak el. Egy vascsat volt az egyetlen feltárt melléklet, amelynek töredékeit a férfi medencéjénél találtuk meg.

A tulajdonos elmondása szerint a szomszéd telkeken is találtak emberi maradványokat építkezések földmunkái közben. Lehetséges, hogy a megbolygatott temetkezés egy nagyterjedésű temetőhöz tartozik.

Munkatárs: Faragóné Csutak Tünde.

D. Szabó László

2012. ÉVI ÁSATÁSOK

Bakonszeg – 12, Berettyó-part 1. (KÖH 69377) vaskor, újkor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatáshelyet jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

A második lépcsőben került sor a Berettyóújfalu 186. nevű lelőhely régészeti próbafeltárására, valamint a J-01 Bakonszeg-Berettyó-part 1. régészeti lelőhely régészeti megelőző feltárására 2012. augusztus 17. és október 19. között, mintegy 1356 m²-es területen.

A lelőhelyen húzott J-01-es szonda feltárásakor egy őskori település maradványait fedeztük fel. A 3 nagyméretű őskori, vaskori gödör mellett újkori jelenségeket, 1 cölöplyukat és 1 árkot tártunk fel.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Bakonszeg – 13, Berettyó-part 2. (KÖH 69385) vaskor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatáshelyet jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

A lelőhelyen húzott J-02-es szonda feltárásakor 1 kisebb cölöplyuk mellett 1 hatalmas tagolt árok és 3 nagyméretű gödör került napvilágra. A feltárt objektumokból vaskori kerámiaedények töredékei, paticsdarabok és állatcsontok kerültek elő.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Bakonszeg – 16, Zugi-föld 1. (KÖH 69391) neolitikum, bronzkor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatáshelyet jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

A lelőhelyen húzott J-05-es szonda feltárásakor őskori, neolitikum és bronzkori településmaradványokat, 4 gödröt és 1 cölöplyukat tártunk fel. Ez volt az egyik leggazdagabb lelőhely a folyó északi oldalán megkutatottak közül. Már a humuszban rengeteg kerámiatöredéket, patics- és kődarabokat találtunk. Az őskori jelenségeket csak nagyon vékony humuszréteg védi, és azok már a szántás alatti talajrétegekben is bolygatlanul jelentkeztek.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Bakonszeg – 18, Aka-kert (KÖH 75799) őskor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatászondát jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

A lelőhelyen húzott T-02-es szonda feltárásakor 2 ismeretlen korú árkot találtunk, illetve őskori kerámiaedények töredékeit észleltük a humuszban.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Bakonszeg – 22, Kórógy (KÖH 69413) bronzkor, avar

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatászondát jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

A felső 100–120 cm-es humuszréteg eltávolítását követően egy középső bronzkori településhez tartozó 4 gödröt, valamint egy kora avar kori temetkezést tártunk fel.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Bakonszeg – 23, V/4. Gátórház (Új-akol), Szőlőskert (KÖH 69415) neolitikum

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatászondát jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

Egy kora neolit (Körös-kultúra) település két gödrét tártuk fel, valamint további 6 gödröt, 4 árkot és 1 cölöphelyet a belőlük előkerült gyér mennyiségű leletanyag miatt csak feltételezen köthetünk ehhez a korszakhoz. A régészeti objektumokat 90–100 cm vastag humusztakaró fedte.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Bakonszeg – 24, Város földje Ny 1. (KÖH 69417) bronzkor, szarmata

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatászondát jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

Egy közepes intenzitású, késő bronzkori település 2 gödrét tártuk fel, valamint az ezekbe beásott római császárkorból származó leleteket tartalmazó gödröt. További egy gödör és két árok keltezése bizonytalan, de utóbbiak vágják az egyik bronzkori objektumot, így a későbbi periódus-hoz való tartozásuk valószínűbb. A régészeti jelenségeket 80–100 cm-es humusztakaró fedi.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Bakonszeg – 25, Város földje Ny 2. (KÖH 69419) őskor

A Berettyó védőtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatószondát jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

A szonda keleti felében egy kelet–nyugat irányú árok húzódott, mely valószínűleg őskori, azonban a rendelkezésre álló leletanyag pontosabb meghatározásra nem alkalmas. Ezen a helyen a különböző üledékes feltöltési rétegek vastagsága elérte a 180 cm-t.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Balmazújváros, Újvilágosi temető 2. (KÖH 89683) Árpád-kor

A Balmazújváros Nagy-Szik-Magdolna-pusztai rehabilitációjával kapcsolatos földmunkákra előírt régészeti szakfelügyelet során 2012. augusztus 3-án régészeti objektumokat és leleteket találtunk. Az ezt követő helyszíni szemle megerősítette, hogy a földmunkákkal érintett területeken közvetlenül a gyepező alatt jelentkeznek a régészeti objektumok, azonban a beruházó a teljes felületű megelőző feltárás költségeit nem vállalta, így csupán az eddig megbolygatott területeken jelentkező régészeti objektumok dokumentálására és geodéziai bemérésére, majd szakszerű elfedésére került sor. Ennek során a tómeder területén 106 Árpád-kori objektumot, az ettől északabbra levő részen 11, szintén Árpád-kori objektumot regisztráltunk a helyszínen.

Hullám Dénes

Berekböszörmény, Csík-tó nyugat (KÖH 79095) neolitikum, vaskor

A lelőhely Berekböszörménytől északra, a biharkeresztési műúttól keletre fekszik, egy háromszög alakú telepített erdő északi és keleti részén, illetve a Csík-tótól délre levő magasabb részeken. A terület bejárására 2012 nyarán, míg régészeti próbafeltárására 2012. október 10. és 18. között, a MOL Nyrt. megbízásából, a Biharkeresztés 4-es kút termelésbe állítása során került sor. A feltárás során 578 m² területet humusztak le, melyből 357 m² volt régészetileg fedett.

Összesen 33 objektumot tártunk fel, melyek alapján egy neolitik és egy vaskori település részlete került napvilágra. A neolitik településnek 2 gödrét és talán egy árkát tártunk fel, míg a vaskori településnek több gödrét, árkát és kútját is megtaláltuk. Sokszor a felszínen jelentkező cserepek nem kötődtek objektumhoz, vegyesen jelentkeztek – ezt azzal magyarázhatjuk, hogy időszakosan vízjárta területről lehet szó, ahol a leletanyag kimosódik az objektumokból. A vaskori leletanyag részben jó minőségű, korongolt, szürke, ill. vörös színű, részben kézzel formált, vörösesbarna színű, díszítetlen kerámiatöredékekből tevődött össze. A 3/4. számú gödörből egy behúzott peremű, ívelt vállú, vállán ferde síkozással díszített, ill. bütyökkel tagolt tál töredékei kerültek elő; hasonló edény a 23/27. gödörből is előbukkant. A 28/32. gödör aljából és magasabban fekvő omladékából trapéz alakú hasáb formájú, átfúrt agyagnehezékek töredékei kerültek elő. A 9/10. kútnak a lejáróját is sikerült megfogni, továbbá nyugati fala mellett közvetlenül, 1,6 m mélységben egy S profilú, bikónikus testű, redukált égetésű tál összenyomott töredékeit találtuk meg. A 20/24. gödörből ezüstszürke színű, grafitos kerámia peremtöredéke látott napvilágot. Néhány gödör korát keltező értékű kerámiaanyag hiányában nem sikerült meghatározni.

A geofizikai mérések kiértékelését Márkus Gábor végezte, melynek alapján elmondható, hogy a felszín közeli recens szemetet jórészt már a méréskor sikerült beazonosítani. A viszonylag egyenetlen, magas vas- és mangántartalmú talaj és szemetes felszín miatti háttérzaj nehezítette az objektumok lokalizációját, ami visszaköszön a két adatsor összehasonlításakor. Mindezek ellenére rendkívül pontosan jelzett előre a geofizika egy paticcsal erősen betöltődött kisméretű kerek vaskori gödröt (3/4.), valamint kutat (9/10.) is. A lelőhelyen egy leletanyagot is tartalmazó árok (30/35.) nem mutatott semmilyen mágneses anomáliát, ez csak az ásás során került elő.

Munkatársak: Bajkai Rozália, Hága Tamara, Kolozsi Barbara régészek; Jurás Ákos, Tóth Mihályné Simon Andrea régésztechnikusok.

Bajkai Rozália

Berekböszörmény, Csík-tó Nyugat 2. (KÖH 79097) neolitikum, bronzkor

A lelőhely Berekböszörménytől északra, a biharkeresztési műúttól keletre fekszik, a Csík-tótól keletre eső részen. A terület bejárására 2012 nyarán, míg régészeti próbafeltárására 2012. október 10. és 18. között, a MOL Nyrt. megbízásából, a Biharkeresztés 4-es kút termelésbe állítása során került sor. A feltárás során 326 m² területet humusztak le, melyből 59 m² volt régészetileg érintett.

A munkák során 5 objektumot tártunk fel, mely alapján neolitik és bronzkori települések részlete került napvilágra. A neolitikumból egy gödröt, míg a bronzkorból egy árkot és egy gödröt sikerült azonosítani. Két objektum korát keltező értékű leletanyag hiányában nem sikerült meghatározni. A lelőhely 9. szondájában rendkívül sok recens hulladék mágneses anomáliáját mérték. A geofizikai felmérés a terepbejárás során két lelőhelynek vett Berekböszörmény–17 Csík-tó Nyugat

és Berekböszörmény–18 Csík-tó Nyugat 2. lelőhelyeket egynek láttatta, a két lelőhely a mágneses anomáliák alapján nem különül el egymástól. A feltárás azonban a terepbejárás adatait látszik visszaigazolni: két lelőhelyről van szó, a feltárt objektumok nem érnek össze. Teljes biztonsággal azonban nem zárhatjuk ki, hogy a meglehetősen ritkás és kevés leletanyagot tartalmazó Berekböszörmény–18 Csík-tó Nyugat 2. lelőhely a Berekböszörmény–17 Csík-tó Nyugat lelőhelyen azonosított településeknek a széle.

Munkatársak: Bajkai Rozália, Hága Tamara, Kolozsi Barbara régészek; Jurás Ákos, Tóth Mihályné Simon Andrea régésztechnikusok.

Bajkai Rozália

Berettyóújfalu, Berettyópart 1. (KÖH 25274) bronzkor, vaskor, népvándorlás kor, újkor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatásonként jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

A feltárások során késő vaskori, késő bronzkori és 5–6. századi településobjektumok kerültek elő. A feltárás kezdeti szakaszában modern (18–19. századi) kori objektumok (árkok és gödörök) feltárását végeztük el. A feltárandó terület középső harmadában jelentkeztek a próbafeltárás során tapasztalt késő vaskori településjelenségek. Kiemelhető közülük egy kemence, melynek platniját kerámiatöredékekből alakították ki, egy épület, melynek rövidebb oldalán 3–3 cölöphely helyezkedett el, valamint egy kút, melynek alsó harmadában fabélés nyomát dokumentáltuk. A késő bronzkor időszakából előkerült egy kerámiatöredékekkel kirakott sütőfelület. A feltárással érintett terület déli részén a Gepida Királyság (5–6. század) korából származó kutat és nyíltszíni, osztott kemencét figyeltünk meg. A megásott objektumokból előkerült viszonylag nagymennyiségű leletanyag (kerámiatöredékek, állatcsont, kő) a fentiekben már felvázolt korszakokban itt élt népcsoportok hétköznapi életének mindennapjaiba enged bepillantást.

Meglepetésként ért minket az egyik gödörben beásva előkerült – feltehetően – a késő bronzkori településhez kapcsolható ún. zsugorított helyzetben feltárt csontváz, melynek lábánál – vélhetően – a túlvilágra szánt ételmellékletet tartalmazó két edény volt.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Berettyóújfalu – 172, Berettyó-lapos, Sertéshizlalda (KÖH 76179) rézkor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatásonként jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

A Berettyó folyó jobb parti töltése mellett készített szondákból a Berettyóújfalu 172. lelőhelyen egy rézkori település (Tiszapolgári-kultúra) maradványai kerültek napvilágra. A feltárt 3 cölöplyuk 5 gödör és 1 árok betöltésében gazdag leletanyagot, kerámiatöredékek, állatcsontokat, paticsdarabokat, egy obszidián pengetőtöredéket és kődarabokat találtunk.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Berettyóújfalu – 174, Nagy-Híd-köz Berettyó-gát 2. (KÖH 76183), őskor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatásonként jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

Ezen a lelőhelyen egy nagyméretű, mély árkot találtunk, amiből őskori kerámiatöredékek, paticsdarabok, állatcsontok kerültek elő.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Berettyóújfalu – 183, Nagy-Híd-köz Berettyó-gát 3. (KÖH 80595) neolitikum, rézkor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfaluí artéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatásonként jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

Ezen a területen neolitikus és rézkori település maradványokat, 2 árkot és 3 gödröt tártunk fel. Mindkét korszak jelenségei igen gazdagok voltak, leginkább kerámiaedények töredékeit találtuk meg nagy mennyiségben bennük.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Berettyóújfalu – 186, Nagy-híd-köz, Berettyó-gát 5. (KÖH 80601) neolitikum, Árpád-kor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfaluí artéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatásonként jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

A második lépcsőben került sor a Berettyóújfalu 186. nevű lelőhely régészeti próbafeltárára, valamint a J-01 Bakonszeg-Berettyó-part 1. régészeti lelőhely régészeti megelőző feltárára 2012. augusztus 17. és október 19. között, mintegy 1356 m²-es területen.

A Berettyóújfalu 186, Nagy-Híd-köz Berettyó-gát 5. lelőhelyen 8 régészeti objektum került elő, többségük Árpád-kori gödör vagy árok, illetve egy a neolitikumból származó gödör. Az Árpád-kori jelenségek egy településhez tartozhatnak, mely a szondától északra lévő gerincen folytatódik.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Berettyóújfalu – 192, Berettyószentmárton–Nyár-Tó-dűlő 2. (KÖH 83525) ismeretlen

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfaluí artéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatásonként jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

A feltárások során két gödröt és egy árkot dokumentáltunk, melyek egy település részét képezték, de ennek korát – datáló leletanyag hiányában – nem tudtuk meghatározni. A régészetileg érintett szinteket 50–60 cm vastag feltöltés takarta.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Berettyóújfalu – 110, Berettyószentmárton–Nyár-Tó-dűlő 1. (KÖH 69445) neolitikum

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfaluí artéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatásonként jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

A régészeti ásatások alatt 3 gödröt tártunk fel, melyeket a középső neolitikumba (AVK, Esztár-csoport) keltezhetünk. A szonda keleti felében a fedő talajrétegek vastagsága 70–80 cm, de a nyugati részén ez eléri a 100–130 cm-t.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Csökmő – 16, Kút-dűlő (KÖH 69479) Árpád-kor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatászondát jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

Két Árpád-kori árkot és egy építmény téglalapozását tártuk fel. Az alapozásból csak állatcsontok kerültek elő, az árkokban Árpád-kori kerámiaedények darabjait, cserépbográcsok, fazekak töredékeit, állatcsontokat, paticsdarabokat figyeltünk meg.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Darvas – 11, Berettyó-part 2. (Gátórház) (KÖH 69449) bronzkor, szarmata

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatászondát jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

Középső bronzkori településhez tartozó gödröt, valamint egy feltételezésünk szerint római császárkori temetőhöz kapcsolódó kőrákokat tártunk fel. Két gödör és egy kőrárok korszakhoz kötése bizonytalan a leletanyag hiányában.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Darvas – 13, Gógán-legelő 2. (KÖH 69457) bronzkor, Árpád-kor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatászondát jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

1 árkot tártunk fel, melyből bronzkori és Árpád-kori kerámiadarabok kerültek elő.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Debrecen, Középkori mezőváros (Vörösmarty u. 13.) (KÖH 35196) bronzkor, újkor

2012 februárjában kezdtük el a Vörösmarty u. 13. szám alatt, a Hajdú-Bihar Megyei Kereskedelmi és Iparkamara székházának területén az előkerült régészeti jelenségek feltárását. A több mint 300 m²-es területen 18 régészeti jelenséget tártunk fel két nagyobb korszakból.

A késő bronzkori Gáva-kultúra emlékyaga került elő több gödörből és árokából. Debrecen területén több feltáráson is találkoztunk már gávai emlékyaggal. Az itt előkerült nagymennyiségű kerámiaanyag az eddigi leletekkel hasonló jellegzetességeket mutat.

18–19. századi, újkori kerámia került elő több objektumból. A jellemzően mázas töredékek egykori tányérok, fazekak, fedők és lábasak maradványai.

Munkatársak: Faragóné Csutak Tünde, Fehér Csaba, Koroknai Zsolt.

D. Szabó László

Debrecen, Klastrompart 1–2. (KÖH 19363, 36699) bronzkor, vaskor, szarmata, középkor

2007-ben kezdődött el és 2012-ben fejeződött be a Debrecen-Józsa, Klastrompart lelőhelyre tervezett Klastrom Lakópark úthálózatának feltárása. A több mint kéthektáros lakópark területén a két idényben feltárt terület meghaladta a 3000 m²-t.

A több mint 100 régészeti jelenség közül a legkorábbi leletek a késő bronzkori Gáva-kultúra időszakából származnak. Több gödörben vaskori leletanyag volt. Ebből a korszakból származik egy nyolc darabból álló edénydepó is.

A római császárkorból származó szarmata leleteket is találtunk több gödörben, feltártunk egy bolygatott sírt is.

A legtöbb régészeti jelenség az 1981-ben feltárt – jelenleg is védett régészeti lelőhelyként nyilvántartott – 1220 körül épült templomot körülvevő településhez köthető. A Szentgyörgy néven ismert falu az 1594-es krími tatár hadjárat miatt néptelenedett el. A templomtól északkeletre több sírt tártunk fel az egykori temetőből. Jelentős mennyiségű leletanyag került elő a középkori település gödreiből, kútjaiból.

Munkatársak: Czinegéné Kiss Ilona, Faragóné Csutak Tünde, Fehér Csaba, Janka Edvárd.

D. Szabó László

Debrecen, Vámraktár u. 3. (KÖH 78567) rézkor, avar

2012. július 19. és szeptember 19. között feltárási munkát végeztünk a Róna Dohányfeldolgozó Kft. által tervezett dohányfeldolgozó üzem körül. A régészeti feltárás Debrecen belterületén, a Kondoros vízfolyás egyik nyugati mellékágának még ma is észlelhető, kicsit kiemelkedőbb magaspartján, a Vámraktár utca 3. szám alatt (helyrajzi szám: 11271/18) folyt.

A lelőhelyen 2011-ben helyszíni szemlét tartott Aranyos Annamária és Bálint Mariann, illetve 2011-ben Szilágyi Krisztián Antal próbaszondázást végzett, mely során egy bronzcsüngő került elő. A lelőhely részben bolygatott, illetve nagy részét 1990-ben törmelékkel feltöltötték.

A megelőző feltárás két lépésben folyt, elsőként az épület oszlophelyeinek nyomvonalán történt meg, ahol összesen 118 objektum került feltárássra, melyhez 183 stratigráfiai egységet rendeltünk. Második lépésben az épülethez tartozó csatorna-, illetve vízvezetékek régészeti rétegeket bolygató területének feltárása történt meg, mely során 42 objektum került felszínre, 50 stratigráfiai egységgel. Az összesen lehumusztolt 3070 m² nagyságú területből 2115 m² terület volt régészeti objektumok által érintett.

A feltárás során egy avar kori ház, rézkori és avar gödrök, nagy mennyiségű avar kori árok és több cölöphely került elő.

Ásatásvezető: Laczi Orsolya, Szabó László.

Munkatársak: Papp Enikő, Pikó Éva, Szilágyi Krisztián Antal, Szilágyi Máté, Tóthné Simon Andrea, Volosinovszki György ásatási technikusok, Szabó Mariann régészhallgató.

Laczi Orsolya

Debrecen, Tóciómenti szennyvízszűrő telep (KÖH 28104) ismeretlen

A DANEXA 2000 Kft. csarnoképület létesítése kapcsán 2012. december 4-én régészeti próbafeltárást végeztünk a Debrecen Köntösgát sor 15. szám alatti ingatlanon.

A humusztolás során 3 m után sötétszürke-barna folt jelentkezett, melynek tetején patics és kerámia is volt. A humusztolást tovább nem

folytattuk, az ingatlan teljes területe – mint a Tóció-ér partja – feltételezhetően régészeti lelőhely.

A további szükséges szakmunkákról, illetve az előírt régészeti próbafeltárás elmaradása miatt háromoldalú megbeszélést kezdeményeztünk a Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal Kulturális Örökségvédelmi Irodája, a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága és a DANEXA 2000 Kft. képviselői között.

Hullám Dénes

Debrecen, Dombos-tanya, Méhész-kert (KÖH 89681) bronzkor

A Debrecen–Dombos-tanya, Méhészkerttől nyugatra régészeti lelőhelyen leletmentő ásatást folytattunk 2012. július 26. – 2012. július 30. között, miután 2012. július 30-án, lakossági bejelentésre – mely szerint „tuskózást követően csontok kerültek elő” – a területileg illetékes Kulturális Örökségvédelmi Iroda vezetőjével, Bálint Mariannával helyszíni szemlét folytattunk a bejelentő által adott koordináták segítségével a megjelölt területen. A szemle során bizonyossá vált, hogy a megadott helyszín régészeti lelőhely, mivel számos, főleg a kora bronzkorra keltezhető kerámiatöredéket gyűjtöttünk. A Dombos-tanyára menő főút nyugati oldalán található gerinc jól kiemelkedik környezetéből, így topográfiailag igen előnyös helynek tekinthető. A koordinátákkal jelzett ponton állatsontokat és jó minőségű, fényezett cserepeket találtunk, s a tuskózással átforgatott föld nyomán a felszínen is érzékelhető volt a gödör betöltéséből származó hamvas-faszenes réteg szétszóródása. A jelzett ponttól délkeletre szintén csontokat és kerámiákat gyűjtöttünk nagyobb koncentrációban.

A leletmentés során két egymást metsző gödört tártunk fel, de a köztük lévő kapcsolatot pont a tuskózás általi bolygatás miatt nem tudtuk megfigyelni.

Dani János – Hullám Dénes

Debrecen, Középkori mezőváros (Nyugati kiskörút) (KÖH 35196) középkor, kora újkor, újkor

2012 januárjában kezdtük el a Nyugati kiskörút Bajcsy–Zsilinszky utca és Simonffy utca közötti szakaszán előkerült régészeti jelenségek feltárást. Ezen a területen kora újkori és újkori leletek kerültek elő. Az egykori nagyméretű gödrökből jelentős mennyiségű állatsont került elő. A mai utcákra merőleges irányú árkokat tártunk fel, ezek korát azonban leletanyag hiányában nem tudtuk meghatározni. Az első szakasz újkori kútjai között volt négyzetes faszerkezetű és téglából kör alakban kirakott. Egy harmadik típusnál a dongás faszerkezetre kör alakban téglákat raktak. A Simonffy utca és Széchenyi utca közötti területen hasonló jelenségeket tártunk fel. Ezen a részen a fenti utcákkal párhuzamos árokrendszer részeit sikerült megfigyelni. A feltárt kutak között itt is volt négyzetes faszerkezetű és kör alakú, téglából kirakott.

2012. áprilisában folytattuk az ásatást a Széchenyi utca és Arany János utca közötti szakaszon. Itt faszervezet nélküli, ásott kutakból középkori kerámiák töredékei kerültek elő. A Széchenyi és Arany János utcákkal párhuzamosan több teknős aljú árkot tártunk fel a kora újkor időszakából. Az újkori régészeti jelenségek között itt is volt négyzetes és dongás faszervezetű kút, valamint egy fával bélelt verem.

A három szakaszon több mint 2600 m²-en 110 régészeti jelenséget tártunk fel.

Munkatársak: Faragóné Csutak Tünde régésztechnikus, Fehér Csaba rajzoló, Koroknai Zsolt fotós.

D. Szabó László

Derecske, Nagy-szőlős-kert I. (KÖH 71347) ismeretlen

2012. május 9. és 2012. május 16. között a múzeum munkatársai Derecske szennyvíztisztításának és csatornahálózatának fejlesztése kapcsán próbafeltárást végeztek a földmunkával érintett területen.

Először a derecskei szennyvíztisztító telep helyszínén lévő Derecske 83., Nagy-Szőlős-kert I. nevű régészeti lelőhelyen nyitottunk ki gépi munkaerő segítségével négy darab 2 m széles és változó hosszúságú kutatóárkot, amelyeknél egy helyen kisebb rábontást is végeztünk. Itt 691 m²-nyi területen, megközelítőleg 50 és 80 cm-es mélységig szedtük le a humuszos talajt. Összesen 7 régészeti objektumként értelmezett árkot tártunk fel, illetve egy közepesen mély gödröt, mely valószínűleg régi villanyoszlop helye volt.

Szilágyi Krisztián Antal

Derecske, Nagy-szőlős-kert III. (KÖH 71351) neolitikum

2012. május 9. és 2012. május 16. között a múzeum munkatársai Derecske szennyvíztisztításának és csatornahálózatának fejlesztése kapcsán próbafeltárást végeztek a földmunkával érintett területen.

A munkálatok második ütemeként a derecskei I. számú energiafűző-ültetvény helyszínén lévő Derecske 85., Nagy-Szőlős-kert III. nevű régészeti lelőhely északi részén nyitottunk ki gépi munkaerő segítségével hat darab, 2 m széles és változó hosszúságú kutatóárkot (összesen 996 m²). A kitermelt föld vastagsága 30 és 60 cm között váltakozott. Régészeti jelenséggel ez a szakasz csak gyéren volt fedett, pusztán a délkeleti sarokban találtunk két jelenséget: egy fekete humuszos betöltésű árkot, illetve a humuszban, kb. 25 cm mélyen a jelenlegi felszíntől, egy kézzel készült, az Alföldi Vonaldíszes kultúrára jellemző, vöröses színű, nagyméretű, rosszul kiégetett tárolóedényt.

A II. számú energiafűző-ültetvény területén nyolc, összesen 1004 m²-nyi területű kutatóárkot nyitottunk, melynek során 30–60 cm mélységig haladva 31 objektumot tártunk fel, melyek közül 29 árok, kettő pedig egy nagyon széles sánc elkülönülő szakaszai voltak.

Munkatársak: Szilágyi Krisztián Antal, Hullám Dénes és Bocsi Zsófia.

Szilágyi Krisztián Antal

Derecske, Morgó-pusztá, Petőfi Tsz (KÖH 58671) bronzkor, szarmata, Árpád-kor, újkor

A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága nagyberuházáshoz kapcsolódó régészeti próbafeltárást végzett 2012-ben Derecskén, a Morgó-tanya (KÖH 58671. számú) lelőhelyen. Az ásatásokat a Bold Agro Kft. telepfejlesztései, két nagy méretű sertésistálló építése tette szükségessé.

2012. július 24-én a beruházó munkagépe szondaárkokat készített a tervezett épületek helyén. A nagyobb tenyészistálló K–Ny irányú épületének a helyén egy 100 méter hosszú 1 méter széles, a kisebb tenyészistálló É–D irányú épületének a helyén pedig egy 40 méter hosszú 1 méter széles szondaárok készült megközelítőleg az épületek hossz tengelyében. Az árkok mélysége a jelenlegi talajfelszíntől számított 85–90 cm között változott. A talaj csak felső rétegeiben tartalmazott gyenge minőségű és csekély mennyiségű humuszt, alsóbb rétegei kifejezetten löszös, homokos jellegűek, ami nagymértékben nehezítette a régészeti jelenségek észlelését.

A nagyobb épület próbaárkában 2 keskeny, sekély, egyenes, É–D irányú árokszakaszt és 3 közepes méretű gödröt találtunk. Az egyik árokból Árpád-kori kerámiatöredék került elő, a másik árokszakaszából ekkor még nem került elő lelet, de a későbbi feltárások alapján az is Árpád-korinak bizonyult. Az egyik nagyobb gödörből nagymennyiségű kora bronzkori (Makó-kultúra) kerámiatöredék és állatsont került elő. A maradék két nagyobb gödörből jelenkori építési törmelék és fóliazsádkarabok kerültek napvilágra. A nagyobb újkori jelenség alsó rétegeiben, bolygatott helyzetben 1 bronz torquest és egy nagyméretű bronz szárnyasfibulát találtunk. A kisebb épület szondaárkában több kora bronzkori kerámiatöredéket észleltünk a humuszban, illetve a szonda alján két egyenes, K–Ny irányú árokszakasz rajzolódott ki. Az árokból koruk meghatározására alkalmas leletanyag sem ekkor, sem a későbbi feltárások során nem került elő. A próbaszondákban a dokumentálást 2012. július 25–26-án végeztük el.

A próbaszondák alapján megállapítható volt, hogy a lelőhely az újabb épületek helyén is folytatódik. A korábbi években végzett feltárásokhoz képest újdonság volt a kora bronzkori Makó-kultúra telepobjektumának és az 1–2. századra datálható bronztárgyak feltűnése, valamint a római császárkori (szarmata) telepjelenségek hiánya. Mindazonáltal a lelőhely intenzitása a kis felületű feltárás miatt nem volt meghatározható.

2012. augusztus 21. és 28. között a Lisztes Kft. a beruházó megbízásából lehumuszosolta a nagyobbik, K–Ny irányú épület 6000 négyzetméteres területét. A humuszosítás során több mint 80 objektum folytja rajzolódott ki a homokos altalajban. A humuszosítás mélysége 80–100 cm között változott. Humuszosítás közben az összes kemence és néhány leletgazdag gödör észlelhető volt már jóval sekélyebb mélységben is, a kemenceplatinik jellemzően 40–50 cm relatív mélységben jelentek meg. A kora bronzkori gödrök és az 1–2. századi sírok rendkívül nehezen voltak észlelhetők a homokos talajban.

A tenyésztálló területén összesen 83 objektumot tártunk fel, melyekhez 133 stratigráfiai egységet rendeltem. A kézi feltáró munkát 2012. augusztus 31-én kezdtük el.

Ezen a felületen a kora bronzkori Makó-kultúrát 23 objektum képviselte. Az elszórta az egész épület alatt jelentkező 21 közepes és nagyméretű gödörobjektum mellett 2 árokba kerültek elő kora bronzkori leletek. A gödörben nagyon sok állatcsontot találtunk, gyakoriak voltak az égett csontok és a csaknem teljes szarvasmarhacsontvázak. Az egyik gödörben valószínűleg egy őstulok (*Bos primigenius* p.) koponyáját tártuk fel. A tömredek állatcsont mellett nagy kerámiaedények darabjai és néhány apró kőszerszám- és pengetőredék került napvilágra.

Az 1–2. századra datálható sírokból 8-at tártunk fel. A lelőhely egyediségét és különlegességét az a 8 sír adja, melyekben a rossz megtartású, D–É tájolású, nyújtott testtartású, hátukon fekvő elhunytak mellett nagyméretű bronz vagy ezüst nor-pannon típusú szárnyas fibulákat, bronz és ezüst karpereceket, bronz torquest, áttört, emailos, térd- és trombita-fibulákat, vasfibulákat, orsógombokat, bronz fülbevalókat, gyöngyöket, római bronzveretes katonai övet, csont piperekanalat (*cochlea*) és kerámiaedényeket találtunk. Hat szárnyasfibulát párosával az elhunytak mellkasán figyeltünk meg. A római katonai övet egy serdülőkorú kislány derekára csatolták fel. Két sír nem tartalmazott mellékleteket, három sírt pedig árkok és gödörök bolygattak. A sírok az épület K-i része alatt, egymástól nagy távolságra, kisebb csoportokat alkotva helyezkedtek el. A 8 sírből leleteik alapján 6 női sír, és az elhunytakat mellékleteik a római, romanizált kelta, szarmata, dák és *przeworsk* kultúrákhoz kötik.

A korábbi feltárások alapján várható volt, hogy egy római császárkori (szarmata) település maradványait fogjuk megtalálni a tenyésztálló alatt. A 2–3. századi telepnek 16 gödörobjektumát tártuk fel, melyek az épület DNy-i része alatt sűrűsödtek. A leletgazdag, méhkas alakú veremekben a korszak jellegzetes kerámiatöredékei mellett sok állatcsontot, az egyik veremben 2 teljes kutyacsontvázat találtunk. Egy magányos és kirabolt sírt tártunk fel az épület ÉNy-i szélénél. Tájolása megegyezett az 1–2. századi sírokkal, de azoktól nagy távolságra feküdt. A sír betöltésében talált szarmata kerámiatöredék alapján ebbe a korszakba sorolom, de lehet, hogy az 1–2. századi temető egy távoli sírja, esetleg egy másik sírcsoportozhoz tartozik, mely kívül esett a feltárt területen.

A korábbi ásatások alapján várható volt, hogy egy Árpád-kori falu maradványai is napvilágra kerülnek. Az Árpád-kort 18 objektum, 3 árok, 12 verem, 1 veremház, 1 magányos külső kemence és egy hatalmas, 12 kemencés kemencebokr képviselte. A méhkas alakú, leletgazdag, nagyméretű, mély verem alja és oldala jól láthatóan ki volt égetve. A kemencék platnijába tapasztva kerámiadarabokat és állatcsontokat találtunk. Az árkok nagy, többnyire négyzetes területeket zártak közre és leletszegények voltak. A kisméretű veremház egyik tárolóveremében nagymennyiségű állatcsontot találtunk.

Az újkort 2 árok és 2 gödör képviselte. Az egyik gödörben egy kistermetű kutya teljes csontvázat találtuk meg. Az állat nyakán egy vas nyakörvet észleltünk, melytől a házörző még elhunytában sem szabadulhattott. A kutya mellett 3 szem feketedió (*Juglans nigra*) termést találtunk.

A sertés-telep dolgozónak elmondás alapján megtudtuk, hogy a jelenleg épülő istálló helyén egy erdő állt a 1990-es évekig. A tsz-időszakban védőerdő szerepét betöltő nyárfaerdő fái közé a szövetkezet vezetői feketediófákat telepítettek, melyeket a tsz megszűnésekor kivágattak és értékesítettek. A kutya és gödrének korát a feketedió-termések a 20. század végére datálják.

Nem tartalmazott kora meghatározására alkalmas leleteket 21 jelenleg. 19 gödörben, 1 árokban és 1 kemencében csak állatcsontokat és paticsdarabokat találtunk. A kemence az épület É-i falánál helyezkedett el. Mivel kívül esett a feltárás határán ezért csak egy nagyon vékony szeletét, a D-i végét tudtuk feltárni. Az így is észlelhető volt, hogy agyagból tapasztott, osztott tűzterű, valószínűleg rostélyos edényegető kemence lehet.

2012. október 29. és november 8. között a beruházó lehumuszosította a kisebb É–D fekvésű tenyésztálló területének É-i 2/3 részét. A humuszosítási mélység itt is 80 és 100 cm között változott a talaj pedig teljesen megegyezett a nagyobb épület alatt tapasztalattal, ami várható volt, mivel a két épület között csak 10–15 méter távolság van.

A lehumuszosított 1500 négyzetméternyi területen 12 objektum folytja jelentkezett, melyekhez 20 stratigráfiai egységet rendeltem. Az egyik feltárt gödör a kora bronzkori Makó-kultúra idejére datálható. 2 közepes méretű gödör leletei alapján Árpád-kori. 3 árok és 6 gödör nem tartalmazott kora meghatározására alkalmas leletanyagot.

2012. november 15-én a kisebb tenyésztálló mellett K-i irányban található nyárfaerdőben a beruházó Messesi típusú törpekotrójával a fasorok között 3 darab 30 méter hosszú 1 méter széles É–D irányú árkot ásattam. A beruházó azt tervezte, hogy eltér az eredeti építési tervektől és a 2013. évre tervezett két darab összesen 9000 négyzetméter alapterületű tenyésztállót nem a telep Ny-i szélén, az idén feltárt istállótól Ny-ra, egy nagy kubikgödör területén fogja megépíteni, hanem a telep K-i felén levő erdő területét választja.

A szondaárkok mélysége 200 cm és 40 cm között változott. Mindhárom szonda D-i végében egy nagy és mély medret figyeltem meg, valószínűleg egy természetes vízfolyás, egy kisebb folyó medre lehetett. Iránya K–Ny, szélessége ismeretlen, északi széle a védőerdő déli szélével azonos és egybeesik a telep korábbi É-i kerítésével. A mederből kilépve az altalaj rohamosan emelkedik és az erdőben már csak 40–50 cm vastag humusz fed.

A három É–D irányú szondában, melyeket igyekeztem a majdani istálló épületek helyére ásatni, 3 objektumot észleltem az altalajban, illetve 2 objektumot figyeltem meg még a humuszban. A Ny-i szondában egy ismeretlen korú keskeny, sekély, K–Ny irányú árokszakaszt találtunk. A középső szondaárkokban két kicsi, kerek kora bronzkori gödört (Makó-kultúra) tártunk fel. A Ny-i szondában két szarmata gödört észleltem a humuszban, melyek nem mélyültek le az altalajig. A szondák alapján megállapítható, hogy a lelőhely a védőerdő területén is folytatódik.

2012. november 20-án próbafeltárást végeztem a feltárt istálló és a félig feltárt istálló, valamint a telep korábbi É-i kerítése között elhelyezkedő, majdani takarmánykonyha területén.

Az épület 8x9 m alapterületű, oldalai megközelítőleg a négy égtájhoz igazodnak. Az apró épület helyén egy nyomás alatt levő szennyvízvezeték, egy csapadékvíz-elvezető árok, a telep korábbi É-i kerítése és egy belső aszfaltút is húzódott. A kerítés és az aszfaltút felszedését követően 40–50 cm vastag újkori téglatörmelékes feltöltés alatt kékesfekete, bomló szerves anyag szagú, lágy iszapszerű talajt észleltem, melyben szórvány (római császárkori) szarmata kerámiatöredékeket és egy malmkódarabot találtam. Az iszaprétegben egy újkori, fűrészpórral töltött árkot is megfigyeltem (az állattartótelep előtt ugyanezen a helyen egy fűrésztelep, majd egy betonkeverő-üzemegység működött). Az iszapos talajban közel 3 méter mélységben sikerült elérni a sárga agyagos altalajt. Valószínűleg ugyanazt a medret találtam meg, mint amelybe már a védőerdőben ástott három szondaárok D-i végében is beelőttem. Az épület teljes területét megkutattam, de a medren kívül mást nem észleltem. A takarmánynyoha területét még aznap átadtam a kivitelezőnek további munkavégzés céljára.

Munkatársak: Dani János, Kolozi Barbara, Laczi Orsolya régészek, Bőr Gabriella régészhallgató, Csutak Tünde gyűjteménykezelő, Tóth Ilna Csilla restaurátor, Szabó Nóra, Balogh Csaba, Koroknai Zsolt, Bacskai István ásatási technikusok.

Szolnoki László

Hajdúböszörmény, Református templom (Bocskai tér) (KÖH 36515) Árpád-kor, középkor, újkor

2012 októberében és novemberében került sor Hajdúböszörményben, a Bocskai tér rekonstrukcióját megelőző régészeti feltárára. A 2005-ben végzett feltárást folytattuk az akkor aszfalttal fedett területeken. Célunk volt a déli erődfal fel nem tárt részeinek és az erődfal feltételezett délnyugati és északnyugati bástyáinak felkutatása.

A feltárást kiderült, hogy a 2005-ben déli erődfaléknént meghatározott falszakasz valójában az elbontott erődfal termésköveit és tégláit felhasználva épített templom körüli kerítés maradványa volt. A déli erődfal ezzel a kerítéssel párhuzamosan délkeleti irányban kb. 10 méterrel arrébb futott.

A déli erődfal és a bástyák feltételezett helyén nyitott kutatóárkokban több korszak emlékei kerültek elő. A feltárást jelentős eredménye volt egy Árpád-kori kerámiákat tartalmazó gödör, ami igazolja, hogy Böszörménynek ezen a részén már az Árpád-korban is volt település.

A keresett bástyáknak nem találtuk semmilyen régészeti nyomát (falmaradvány, alapozási árok), de az erődfal délnyugati sarkánál egy kettős árkot tártunk fel, ami a benne talált pénz alapján az 1500-as évek utolsó harmadában készült. Mivel az árokrendszernek csak egy kis részét tárhatuk fel, funkcióját meghatározni nem tudjuk.

A feltárást több részén találtunk újkori terménytároló vermeteket, néhányat ki is égettek egykori használói.

Munkatárs: Fehér Csaba

D. Szabó László

Hajdúböszörmény, Városkert utca 40. (KÖH 89685) ismeretlen (középkor?)

Hajdúböszörmény E2 víztisztító rendszer és E5 jelű termelőkút közötti nyomóvezeték földmunkáinak kivitelezése során, a nyomóvezeték nyomvonalának átvizsgálásakor a leendő vezeték déli szakaszán koponyacsontokat találtunk. Ezt követően 2012. augusztus 22-én leletmentésbe kezdtük, melynek során egy csontváz került elő, melynek felsőtestét a nyomóvezeték földmunkái során bolygatták meg. A csontváz mintegy 110 cm-es mélységben feküdt nyugat–keleti tájolással, lábai dél felé kicsavarodva helyezkedtek el, melléklete nem volt. Mellékletek és egyéb kísérő leletek hiányában a lelet kora nem meghatározható, de a környékről ismert lelőhelyek leletei alapján feltételezhető, hogy középkori. További régészeti korú lelet, jelenség vagy objektum nem került elő.

Hullám Dénes

Konyár, Hunyadi TSz (KÖH 82265) rézkor

2012. október 18-án régészeti megfigyelést végeztünk a Konyár közigazgatási területén megvalósítandó szennyvíztelep és szennyvízvezeték nyomvonalának előzetes régészeti dokumentációja céljából.

Az összesen 204 m²-nyi felületű két szonda lehumuszolása után a világossárga, néhol szürkés altalajban összesen kilenc folt és jelenség rajzolódott ki, amelyből nyolc régészeti korszakúnak bizonyult. Ezekről digitális rajzdokumentációt és fotódokumentációt készítettünk, de kézi munkaerővel nem tártuk fel, csak a felszínéről gyűjtöttük össze a leleteket. A régészeti lelőhely minden irányba folytatódik, és az EOv-térképen lévő 96,5 méteres szintvonalhoz igazodik.

A kilenc objektumból összesen hatnak a felszínéről lehetett korhatarozó leletet gyűjteni, melyből öt gödör a Bodrogkeresztúri-kultúra leletanyagát tartalmazta. Egy nagyméretű gödör modernnek bizonyult a felszínén gyűjthető téglatörmelékek miatt, míg 3 gödör kora meghatározhatatlan, mert a felszínükről nem került elő leletanyag.

Mivel a kivitelezési szint nem érte el a régészeti objektumok szintjét, így próbafeltárára nem került sor.

Szilágyi Krisztián Antal

Monostorpályi, Kis-Kanális észak (KÖH 93097) neolitikum (?), vaskor

A lelőhely Monostorpályi keleti oldalán, a Kis-Kanális északi magaspártján, több mélyedés által körülveve terül el. A terület bejárására 2012 őszén, míg régészeti próbafeltárára 2012. november 27. és december 18. között, a MOL Nyrt. megbízásából, a Monostorpályi K1-es kút termelésbe állítása során került sor.

A feltárást megelőzően geofizikai felmérés alapján az érintett lelőhelyre 2 szondát tűztek ki (a földút két oldalán), melyekből összesen 22 objektum került elő. Összesen 260 m² területet humuszoltak le, melyből 158 m² volt régészetiileg érintett.

A feltárt objektumokat jórészt gödrök tették ki, a 3/4 számú vaskori gödör alján egy szarvasmarha csontjai feküdtek. Két egymással kapcsolatot mutató, viszonylag mély, kerek cölöphely (8/9 és 9/10 sz.) került elő a 2. számú szondában, melyek tetején – vagyis a nyesett felszínen – paticos réteg helyezkedett el. Az oszlophelyek talán egy neolit épület tartóoszlopainak helyei voltak. A szonda déli végében egy Ny–K-i irányú kettős árok helyezkedett el. A geofizikai mérések eredményei szinkronban vannak a feltáráson tapasztaltakkal, vagyis egy nem túl sűrűn megtelepedett területről van szó.

Munkatársak: Bajkai Rozália, Laczi Orsolya, Szolnoki László régészek; Jurás Ákos, Koroknai Zsolt, Szabó Nóra, Tóth Mihályné Simon Andrea régésztechnikusok.

Bajkai Rozália

Monostorpályi, Nyírerdő-dűlő 2. (KÖH 78645) szarmata

A lelőhely Monostorpályi délkeleti határában, a Kis-Kanális egykori mellékága magaspártján, a Nyírerdő-dűlő határrészben helyezkedik el. A terület bejárására 2012 őszén, míg régészeti próbafeltáráására 2012. december 6–18. között, illetve 2013. január 7–10. között a MOL Nyrt. megbízásából, a Monostorpályi K1-es kút termelésbe állítása során került sor. Összesen 476 m² területet humuszoltak le, melyből 212 m² volt régészetiileg érintett.

A rendkívül hideg, fagyos idő miatt a kézi bontást 2012-ben elkezdeni tudtuk, a feltárást befejezésére csak 2013 januárjában volt lehetőség. A feltárt objektumok mindegyike a római császárkorra, a szarmata korra tehető. Ezek közül az egyik egy tűzhely volt, melynek sütőfelülete nem egyértelmű, de déli végében egy narancssárga színű, korongolt edény töredékei voltak, talán betapasztva. Feltártunk továbbá két sírt a szonda K-i végében: egy gyöngyökkel eltemetett, erősen bolygatott női, valamint egy bronzcsattal és vaskéssel eltemetett, bolygatatlan férfi sírját. Tájéolásuk D–É. A 12/12 számon egy félig földbemélyített házat sikerült dokumentálni, melynek tűzhelye az É-i sarokban helyezkedett el. A házból a kerámiatöredékek mellett egy bikónikus orsógomb fele is előkerült. A többi feltárt objektum gödör volt. Az egyik gödörből bronzfibula, Bacska Istvánnak köszönhetően fémkeresővel került elő, egy másik gödörből bronzrög bukkant elő. A szondában a homokos talajréteget többször sötétbarna, kemény, szabálytalan alakba terjedő „átfolyások” szakították meg, melyekből kerámiatöredékek is kerültek elő; valamint az altalajlazító nyomai is legalább 1 méter mélységig jól kivehetőek voltak. A terepbejárás és geofizika által prognosztizáltnál kevésbé intenzívnek tűnt a megtelepedés, de ez köszönhető lehet az igen keskeny nyomvonalnak is.

Munkatársak: Bajkai Rozália, Laczi Orsolya, Szolnoki László régészek; Jurás Ákos, Koroknai Zsolt, Szabó Nóra, Tóth Mihályné Simon Andrea régésztechnikusok.

Bajkai Rozália

Monostorpályi, Szabó-tanya dél (KÖH 93099) bronzkor, szarmata, Árpád-kor

A lelőhely Monostorpályi keleti oldalán, a vasút és a Szabó-tanya közötti területen, egy régi vízfolyás keleti magaspártján fekszik. A terület bejárására 2012 őszén, míg régészeti próbafeltáráására 2012. november 27. és december 18. között, a MOL Nyrt. megbízásából, a Monostorpályi K1-es kút termelésbe állítása során került sor. Összesen 393 m² területen 268 m² volt régészetiileg érintett, ahonnan 46 objektum került elő.

Az objektumok igen kevés leletanyagot tartalmaztak, annak ellenére, hogy humuszoláskor őskori (bronzkori), népvándorláskori (szarmata) és Árpád-kori kerámiatöredékek kerültek napvilágra a szántóföldi műveléssel bolygatott felső talajrétegből. A terepbejárás eredmények is intenzív bronzkori és szarmata kori megtelepedést prognosztizáltak, itt minden bizonnyal a talajművelés zavarja össze a képet. A 7/9 gödörhöz csatlakozva valószínűleg egy tűzhely vörösesbarna színű, faszenes betöltésű maradványait fogtuk meg. A lelőhelyen húzott 6. sz. szonda északi végében két, egymással párhuzamosan futó, viszonylag mély, keskeny árkot lehetett megfigyelni, melyekbe kisebb-nagyobb oszlophelyek mélyedtek. Közöttük szürke tömör homokos betöltéssel a bedöngölés is jól megfigyelhető volt, így minden bizonnyal valamiféle kerítőárok volt. Kora bizonytalan, talán az Árpád-korra tehető. A szonda déli végében egy obsziáni penge került elő. Az 5. sz. szondában pedig egy kb. Ny–K irányú valamikori folyómedret sikerült dokumentálnunk, melynek vasszemcsés betöltése jelentősen torzította a geofizikai méréseket. A többi feltárt objektum kora bizonytalan. A mérések és a feltárt kép abban megegyezett, hogy régészetiileg igen ritkán fedett a terület.

Munkatársak: Bajkai Rozália, Laczi Orsolya, Szolnoki László régészek; Jurás Ákos, Koroknai Zsolt, Szabó Nóra, Tóth Mihályné Simon Andrea régésztechnikusok.

Bajkai Rozália

Nádudvar, Hegedűs-tanya (KÖH 81177) rézkor, szarmata, Árpád-kor, újkor

Nádudvar határában, a Kösely-pataktól É-ra, a lelőhelyen 2012. október 3. és október 17. között végeztük a feltárást. Összesen 38 objektumot tártunk fel, ebből 29 gödröt, 3 árkot, 2 kutat, 4 cölöphelyet dokumentáltuk. Főként modern és ismeretlen korú objektumok kerültek elő, de rézkori, szarmata és Árpád-kori objektumokat is feltártunk.

A gödrök leginkább oválisak, méhkas jellegűek, így a leletanyag nélküliek is valószínűleg szarmata objektumok lehetnek. Az Árpád-kori és rézkori gödrök ovális alakúak, egyenletes aljúak. Az egyik Árpád-kori gödörben több kutya nem összefüggő vázát dokumentáltuk. A három árokból kettő nyugat–kelet irányú, enyhén rézsűs falú, változó aljú, a harmadik pedig észak–dél irányú, egyenes falú, változó aljú. A két kútból csak egy bizonyult régészeti korúnak. Ez egy ovális szájú, mély, padkás alján enyhén öblös falú kút.

A tanya déli részében, a feltárt területektől délre, a már korábban húzott kutatászondákban feltételezett régészeti objektumok foltjait észleltük. Itt a tervezett beruházás elmarad, azonban foltdokumentációt készítettünk és bemértük a feltételezett objektumokat.

Hullám Dénes

Nádudvar, Hold utca (KÖH 77667) bronzkor

2012. november 22–27. között próbafeltárást végeztünk a Nádudvar, Határ út 1664-es helyrajzi számú ingatlanon tervezett raktárbázis beruházás kapcsán, mely a Nádudvar–Hold utca nevű lelőhelyet érintette. A próbafeltárást során egy kora bronzkori urnásír, egy késő bronzkori gödör és két – feltehetően a népvándorlás korába sorolható – gödör látott napvilágot. Az objektumok egy részét a területen elhelyezkedő egykori, 1972-ig működő temető sírjai bolygatták.

A próbafeltárást követően 2013 augusztusában teljes felületű megelőző feltárást végeztünk 7500 m²-en. Az ekkor megfigyelt 10 objektumból végül egy árok és öt gödör bizonyult régészeti korúnak.

A feltárást során 5 régészeti objektumot regisztráltunk, köztük egy kora bronzkori (Makó-kultúra) urnás hamvasztós temetkezést. A lelőhelyről összességében elmondható, hogy azt nagy részben elpusztította az 1972-ig itt működött temető, mely vagy megsemmisítette, vagy nagymértékben bolygatta a régészeti objektumokat.

Hullám Dénes

Nagyhegyes, Köztemető (KÖH 71235) szarmata, újkor

A Balmazújváros és Nagyhegyes között épülő kerékpárút nyomvonala által érintett két, Nagyhegyes területén ismert régészeti lelőhely (Nagyhegyes–Vörös Október Tsz és Nagyhegyes–Köztemető) próba-, illetve megelőző feltárást az AQUA-GENERAL Kft. és Nagyhegyes Község Önkormányzata megbízásából 2012. szeptember 19. és 2012. november 14. között végezte el a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága és a területileg illetékes ebesi Széchenyi Ferenc Tájékozódási Múzeum. A munkálatok során csak az utóbbi lelőhely területén figyeltünk meg régészeti érintettséget, ahol 762 m² területen került sor a feltárássra.

Ennek során 62 újkori és római császárkori (szarmata) településobjektum került elő. A feltárást a szelvény déli végében kezdődött, ahol kizárólag újkori objektumok (árkok és egy gödör) voltak megfigyelhetőek. Ezek foltjai olyan nagy kiterjedésűek voltak, hogy teljes feltárássukra többnyire nem került sor, hanem csak kutatászondákkal vizsgáltuk meg őket. A 2/2-es árok a keleti szelvényfal mentén, annak metszésében, a feltárási terület szinte teljes hosszában (néhány rövid szakaszon csak a humuszban) megfogható volt, s újkori útalapozásként értelmezhető, mely számos régészeti objektumot bolygatott meg. Az ásatási terület déli vége felől az első, betöltése alapján biztosan régészeti objektumként értelmezhető jelenség az 5/10-es gödör volt, melyben azonban leletanyag

nem került elő. Észak felé haladva folyamatosan megfigyelhetőek voltak a római császárkori (szarmata) jelenségek egészen a 13/23-as objektumig. Ez utóbbi az ásatás területén előkerült egyetlen épületként értelmezhető objektum, melynek csak egy kis része esett a feltárási területre. A feltárási épületrészletben egy cölöphely (13/30) volt megfigyelhető, mely az épület egyetlen teljesen feltárt, délkeleti oldala mentén, annak közepén helyezkedett el. Az épülettől északra kb. 15 m hosszan sem újkori, sem régészeti korú jelenségek nem kerültek elő, tovább haladva észak felé azonban újabb objektumok voltak megfigyelhetőek, melyek egymáshoz képest egyre sűrűbben helyezkedtek el, s túlnyomó többségük régészeti korúnak tekinthető. Az ásatási terület északi vége felé közeledve csökkent az objektumok száma, s az utolsó kb. 14 m hosszú szakaszon már csak a 2/2-es útalapozás volt megfigyelhető a keleti szelvényfal mentén. Ennek megfelelően elmondható, hogy a feltárási terület északi és déli végén is minden bizonnyal sikerült megfogni a római császárkori (szarmata) település szélét.

A régészeti korú objektumok túlnyomó többsége gödör volt, melyek funkciójukat tekintve tároló-, hulladékgyűjtő-, tüzelő- és agyaggyártó gödrök lehettek. Viszonylag sok gödörben volt megfigyelhető égésnyom, soknak volt faszenes, hamus betöltése. A 12/21-es gödörnek alja és oldala is 20 cm vastagon vörösre égett, a 21/38-as gödör déli felében pedig a gödör alján tűzhely (21/52) sütőfelülete, déli oldalában pedig az aljától 12–30 cm-re boltozatszerű tapasztásdarabok kerültek elő. A 14/24-es gödör az ásatás keleti szelvényfalában helyezkedett el, s nyugati szélét elpusztította az optikai kábel egyik árka. A gödör alján egy részleges állatváz (marha csigolyái és bordái), valamint nagy szürke korongolt kerámiaedények töredékei kerültek elő. A gödrökön kívül egy épületet (13/23) és egy keskeny rövid U-profilú árkot (31/51) sikerült részlegesen feltárni; mindkettőt metszette az ásatás nyugati határa. A település egy kútját (17/29) is sikerült megfogni, mely az objektumokkal sűrűbben borított terület déli szélén helyezkedett el. A szűk, kb. 145 cm átmérőjű kút keleti szélét a felső 26 cm-ben megbolygatta a 2/2-es újkori útalapozás. A kutat a humuszolt felszíntől kb. 215 cm mélységig ástuk, alját nem sikerült megfognunk. Betöltése erőteljesen faszenes, patycos, hamus volt. Leletanyagának többségét patics- és tapasztásdarabok tették ki, ezenkívül korongolt szarmata kerámiaedények és állatcsontok kerültek elő belőle. Az ásatási terület északi részén két különálló, egymáshoz közel elhelyezkedő cölöphely is volt, melyekből leletanyag nem került elő. Az egyik (49/85) a keleti szelvényfal mellett, a másik (48/84) pedig tőle délnyugatra, közvetlenül a 47/83-as gödör mellett helyezkedett el.

A leletanyag döntő többségét jó minőségű vörös és szürke színű, korongolt, valamint durva, kézzel formált szarmata kerámiaedények töredékei, állatcsontok, patics- és tapasztásdarabok tették ki. Ezenkívül 2–3 objektumból előkerült salak, egy-egy vaseszköz töredéke és köeszközök (egy őrlőkő és egy fenőkő). Viszonylag sok régészeti objektumnak volt faszenes hamus betöltése, melyekből földmintát vettünk. Az újkori objektumokban legnagyobb mennyiségben terméskő volt, de előkerültek belőlük műanyag, aszfalt, fa, vastárgyak, állatcsontok, zománczott edények, s a 2/2-es útalapozásban egy régi 2 Ft-os is.

A feltárt objektumok számát tekintve viszonylag kevés leletanyag került elő. Sok objektumban semmilyen lelet nem volt, ennek oka azonban az is lehet, hogy többségüket (62-ből kb. 43-at) metszette az ásatás keleti vagy nyugati határa, így azokat csak részben lehetett feltárni. Ezenkívül a feltárás keleti határa által metszett objektumokat, főleg az ásatási terület északi végén elhelyezkedő, kisméretű, sekély gödröket a 2/2-es újkori árok is jelentős mértékben bolygatta.

Munkatársak: Hága Tamara Katalin, Szilágyi Krisztián Antal régészek, Czinegéné Kiss Ilona, Szilágyi Máté régészeti technikusok és János Judit régész. az ebesi Széchényi Ferenc Tájémuzeum munkatársa.

Hága Tamara Katalin – Szilágyi Krisztián Antal

Pocsaj, Apát (KÖH 75545) avar

2012. július 9-én kezdtük meg a Pocsaj Nagyközség Önkormányzatával kötött szerződés értelmében a Pocsaj és az országhatár között létesítendő út nyomvonalán található régészeti lelőhelyeken a próbafeltárást. A próbafeltárások célja a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek vastagságának vizsgálata folyt.

Pocsaj–Apát lelőhelyen három szelvényt nyitottunk (az első szelvényt ketté kellett osztanunk az északi oldalán betorkolló, használatban lévő földút miatt). Itt egy késő avar kori telep jelenségeit figyelhetjük meg, három árkot, hét gödröt és egy kemencét tártunk fel. A szondázás alapján feltételezhető, hogy a lelőhely a jelenlegi út északi oldalán sűrűsödik, az út déli oldalán nyitott rövid szelvény negatívnak bizonyult. Az objektumok elhelyezkedése alapján valószínűsíthető, hogy keleti irányban még tovább folytatódik a lelőhely. A humusztakaró vastagsága a szelvény északi oldalán 15–25 cm, az út töltésénél 60–70 cm.

Szelekovszky Márta

Pocsaj, Apáti-telep (KÖH 54616) neolitikum

2012. július 9-én kezdtük meg a Pocsaj Nagyközség Önkormányzatával kötött szerződés értelmében a Pocsaj és az országhatár között létesítendő út nyomvonalán található régészeti lelőhelyeken a próbafeltárást. A próbafeltárások célja a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek vastagságának vizsgálata folyt.

Pocsaj–Apáti-telep egy már részben megkutatott lelőhely, melynek kiterjedését volt hivatott a próbafeltárás behatárolni. A próbafeltárás során a jelenlegi út északi oldalán egy 100 m hosszú szelvényt vizsgáltunk meg. A feltárás pozitív eredménnyel zárult, 4 objektumot tártunk fel, amelyek mindegyike a középső neolitikumra keltezhető. Minden bizonnyal sikerült behatárolni a lelőhely K-i kiterjedését. A humusztakaró

vastagsága az objektumok felett kb. 20–30 cm, a szelvény D-i oldalán a jelenlegi út feltöltésével együtt kb. 65 cm.

Szelekovszky Márta

Pocsaj, Tivadari híd (KÖH76627) neolitikum, avar

2012. július 9-én kezdtük meg a Pocsaj Nagyközség Önkormányzatával kötött szerződés értelmében a Pocsaj és az országhatár között létesítendő út nyomvonalán található régészeti lelőhelyeken a próbafeltárást. A próbafeltárások célja a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek vastagságának vizsgálata folyt.

A lelőhelyen három szelvényt nyitottunk, egyet a jelenlegi út északi, kettőt pedig a déli oldalán. Itt a neolitikumra és az avar korra keltezhető objektumokat tártunk fel, összesen 6 gödröt, 1 cölöphelyet és 1 épületet, kemencével, tetőtartó szerkezetének nyomaival. A jelenlegi út D-i oldalán kijelölt, egy mélyedésben húzott szelvény negatívnak bizonyult – ez a terület minden bizonnyal vízjárta, mélyebben fekvő terület volt, melynek két oldala azonban emberi megtelepedésre alkalmas volt. A terep szintváltozásait egyértelműen megmutatta az altalaj, valamint a humusztakaró vastagsága. A Tivadari híd lelőhely legkeletibb szelvényében feltárt objektumok alapján azonban a lelőhely kiterjedését nem lehet behatárolni, K-felé folytatódik, minden bizonnyal összeér/összefügg a Pocsaj–Tivadar-telek lelőhellyel. Nyugat felé természetes határt szab a vízfolyás. A humusztakaró vastagsága ezeken a szakaszokon 25–60 cm körüli, míg a mélyedésben (1+825 – 1+875 km szelvények között), amely vízjárta terület volt 50–80 cm – ez egyértelműen a terület lejtéséből fakadó erózióra utal.

Szelekovszky Márta

Pocsaj, Tivadar-telek (KÖH 75543) neolitikum, Árpád-kor, késő középkor, kora újkor

2012. július 9-én kezdtük meg a Pocsaj Nagyközség Önkormányzatával kötött szerződés értelmében a Pocsaj és az országhatár között létesítendő út nyomvonalán található régészeti lelőhelyeken a próbafeltárást. A próbafeltárások célja a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek vastagságának vizsgálata folyt.

A Pocsaj–Tivadar-telek lelőhelyen 3 szelvényt nyitottunk ki. Ezen a lelőhelyen található a középkori források szerint Kasza vagy Kassza néven említett középkori falu. A létesítendő út nyomvonala keresztülvágja a falut, annak régészetileg nagyon sűrűn fedett részén. Mindhárom szelvény pozitív lett, a legnyugatibb szelvényben a neolitikumra keltezhető objektumok kerültek elő (gödrök, árok, kút), a legkeletibb pedig egy Árpád-kori kemencét tartalmazott. A középső szelvény hiperintenzív, ráadásul a

humusztakaró ezen a szakaszon 10–30 cm között mozog. A humusztakaró alatt eltávolított 10–20 cm-es földrétegből kb. 2 zsáknyi perem-, fül-, és oldaltöredéket szedtünk össze. A falut meglehetősen hosszú ideig használták, ugyanis az előkerült leletek alapján a 17. századra keltezhető emlékek is előkerültek. Az eltávolított humusztakaróból késveretek, övveretek, ezüstpénzek (egy 1623-ban vert ezüst is) kerültek elő a műszeres leletfelderítés során. A Kulturális Örökségvédelmi Iroda képviselői felfüggesztették a feltárást ezen a szakaszon, ugyanis a nagyon vékony humusztakaró biztosan nem teszi lehetővé az elfedést, így itt mindenképp teljes szélességű megelőző feltárás elvégzésére lesz szükség – szakmai szempontok alapján pedig célszerű a teljes felületet egyszerre feltárni, nem keskeny sávonként.

Szelekovszky Márta

Újszentmargita, Kis-Cserepes (KÖH 54412), őskor, szarmata

2012. március 20-án örökségvédelmi (régészeti) hatástanulmány keretében a Kis-Cserepes majornál két istálló lebontása és a törmelékeinek elszállítása közben lehetőségünk nyílt a tervezett istállóknál megnézni a területet, hogy a régi épületek helyén található-e régészeti objektumok, illetve ha voltak ott, akkor ezeket mennyire bolygatták meg, pusztították el a régi épületek. Szakfelügyelet mellett eltávolítottuk a néhol törmelék, néhol humuszos felső réteget, melynek során kb. 40–50 cm föld leszedése után nagyon sűrűn jelentkeztek a sértetlen régészeti objektumok (gödörök, árok és épületek), amelyekből egy-két esetben őskori, a többségében pedig római császárkori (szarmata) kerámiatöredékek, valamint állatcsontok és patiscsöntök kerültek elő. A Kis-Cserepes majornál tehát egy igen intenzív régészeti lelőhelyet sikerült azonosítani, amelynek a neve Újszentmargita-22, Kis-Cserepes (egykori Hortobágyi ÁG, Juhtelep).

Dani János – Szilágyi Krisztián Antal

Zsáka, Zsáka-Furtai határcsatorna Ny-i part (KÖH 69311) bronzkor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárást folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészeti pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatószondát jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

Igen alacsony intenzitású, kora bronzkori telephez tartozó objektumok kerültek elő (2 gödör, 1 árok), a jelenlegi járószinttől mindössze 30–60 cm mélyen.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Zsáka, Remény-erdő (KÖH 59346) bronzkor (tell)

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárást folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészeti pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatószondát jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

A tell védettségnél fogva érintetlen maradt, vagyis nem végeztünk a felszínén roncsolással járó munkákat. A tell gáthoz közelebb eső részét, mely mérésre alkalmas volt, magnetométer segítségével felmértük.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Zsáka – 23, Remény-erdő (nyugat) (KÖH 59346) bronzkor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui ártéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárást folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészeti pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatószondát jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

40 cm-es mélységben igen magasról emelkedő leletanyagot tartalmazó kultúrréteget dokumentáltunk, mely feltevéseink szerint a tellhez tartozik, illetve az ehhez tartozó település része. A részben megismert kultúrréteg a domb teljes szélességében folytatódik.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Zsáka – 27, Remény-erdő ÉK (KÖH 69317) bronzkor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui artéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatószondát jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

A tellhez tartozó középső bronzkori településrészlethez tartozó néhány objektum került elő (3 gödör, 1 cölöphely). Egy körárok-részlet keltezése azonban bizonytalan leletanyag hiányában. A humusztakaró ezen a részen 30–60 cm között mozgott. A lelőhely déli irányban tovább folytatódik, melyen magnetométeres vizsgálatokat folytattunk.

Hullám Dénes – Szolnoki László

Zsáka – 37, Nagy-Kaszáló Halom 1. (KÖH 69345) középkor

A Berettyó védtöltések fejlesztése a Kis-sárréti és a berettyóújfalui artéri öblözetekben tárgyú beruházás által érintett területekről készült örökségvédelmi hatástanulmány alapján régészeti próbafeltárásokat folytattunk, a projekt kivitelezése során érintett régészeti lelőhelyek és régészeti-örökségvédelmi érdekű területek kiterjedtségének, intenzitásának és az ezeket fedő talajrétegek nagyságának vizsgálata folyt. A munkálatok mintegy 40 régészeti lelőhelyet érintettek, a feltárás során ebből 23 területen zárult a feltárás régészetileg pozitív eredménnyel.

A régészeti szakmunkákat két ütemben végeztük. Az első lépésben a Berettyó jobb és bal partján összesen 37 kutatószondát jelöltünk ki, melyet 2012. május 21. és június 5. között tártunk fel. Itt a bal parton 27 szondából 14, míg a jobb parton 11-ből 7 bizonyult pozitívnak, a fennmaradó szondákban természetes vagy recens (nem régészeti korú) jelenségeket regisztráltunk.

Egy gyermeksírt találtunk a szondaárokban. A megkutatót területtel délre, néhány méterre, egy apró halmon középkori templom maradványait észleltünk, a sír valószínűleg a templom körüli temető egyik szélső sírja.

Hullám Dénes – Szolnoki László

2013

Balmazújváros, Hegedűs- kút (KÖH 81681) szarmata, Árpád-kor

A Hortobágyi Természetvédelmi Egyesület által kivitelezett Balmazújváros belterületi övárak létesítése kapcsán 2013. december 2–12. között a Déri Múzeum munkatársai megelőző feltárást végeztek.

Balmazújvárostól délre, a Magdolna-értől északra, a Hortobágy–debreceni műút mellett, a Lenin Tsz-nél, 3600 m²-en folyt a feltárás. Két felszín nyitottunk meg, és mindkét esetben 4 méter szélességben, 75 m és 128 m hosszú nyomvonalban folyt a munka. A humuszosítás során összesen 35 darab régészeti objektumot észleltünk. A megfigyelt jelenségekből 21 darab gödör, 12 darab árok és 1-1 darab cölöphely és tüzelőfelület volt. Az árkok főleg ÉNy–DK irányúak, rézsús falúak és közepesen mélyek. A tüzelőfelületet feltörve, alatta platni alatti réteget dokumentáltunk, mely kerámiából, állatcsontból és salakból állt.

Leletanyagban sajnos elég gyérnek mutatkozott a lelőhely. Csupán 5 darab objektumot sikerült datálnunk a római császárkorra (szarmata), ezek a nagyobb méretű gödrök voltak. A tűzhely alatti platni alatti rétegből előkerült kerámia alapján a tűzhelyet az Árpád-korra kelteztük, határozottuk meg.

Laczi Orsolya – Bőr Gabriella

Derecske, Morgó-pusztá, Petőfi Tsz (KÖH 58671) bronzkor, szarmata, Árpád-kor

A Derecskén épülő sertésistálló munkálatai kapcsán régészeti próbafeltárásokat folytattunk 2013-ban Derecske–Morgó-pusztá lelőhelyen. A 2013. évi feltárások során az előző évben elkezdett számozást, illetve dokumentációt folytattuk. A régészeti tükörfelület kialakítása (humuszosítás) során 9053 m²-nyi terület került kinyitásra, a régészetileg érintett, feltárt terület nagysága ebből 7400 m² volt.

A feltárások során összesen 130 gödört, 15 árkot, 2 kutat, 1 épületet, 3 cölöphelyet és 4 kemencebokrót 16 kemencével sikerült feltárni. A gödrök legnagyobb része a kutakkal együtt a római császárkorba (szarmata korszak) sorolható, az épület a cölöphelyekkel, a kemencebokrók és az árkok nagy része az Árpád-korra datálható. Mindösszesen néhány gödör datálható a bronzkorra.

Munkatársak: Szolnoki László, Laczi Orsolya (régészek), Bőr Gabriella, Balogh Csaba, Jurás Ákos (ásatási technikusok), Czako Viktória, Papp Zoltán, Bacskai István.

Szolnoki László

Ebes, Gál-dűlő (KÖH 25298) szarmata (?)

2013. január 10-én a 4. számú főút 209+420 – 215+455 km szelvények, Hajdúszoboszló–Elkerülő – Debrecen–Elkerülő – (M35 autópálya

D-i csomópont) – közötti 11,5 tonnás tengelyterhelésre történő megerősítésének nyomvonalán, az Ebes–Gaál-dűlő lelőhely területén próbafeltárást végeztünk.

A régészeti próbafeltárást során lehumusztolt 107 m² nagyságú terület régészeti szempontból részben fedett volt: a sárgás színű, agyagos altalajban összesen két folt rajzolódott ki, amelyből az egyik régészeti korszakúnak bizonyult. A feltárt keskeny, sekély körárok-részletből leletanyag nem került elő, azonban feltételezhető, hogy egy római császárkori (szarmata) temetkezéshez tartozhatott, a körárok középpontja azonban kívül esett a feltárandó területen.

Ásatásvezető: Dani János, Laczi Orsolya régészek. Munkatársak: Volosinovszki György, Csörgő József ásatási technikusok.

Laczi Orsolya

Hajdúböszörmény, Bagotai Csőszház, Kőszegi-tanya (KÖH 63796) szarmata, újkor

2013. szeptember 3–16. között Előzetes Régészeti Dokumentációhoz próbafeltárást végeztünk Hajdúböszörmény külterületén, a 0710 hrsz.-ú területen, melyet az itt található állattartó telep fejlesztése tett szükségessé.

Az érintett lelőhely Hajdúböszörmény határának északi felében, a bagotai határrészben található a Hortobágyi Nemzeti Park szélén, a Hortobágy folyótól nyugatra, 250 méterre. A római császárkori, szarmata és Árpád-kori településként nyilvántartásba vett lelőhely kiterjedése 260x240 m, és K–Ny irányú.

A humusztolás során összesen 391 m²-nyi területből 142 m²-nyi volt régészeti szempontból fedett, ahol 15 objektum foltja rajzolódott ki. Az objektumokból csak a szarmata korúak tartalmaztak koruk meghatározására alkalmas leletanyagot (összesen 11 objektum). A méhkas alakú vermekből kevés állatcsont és nagyobb mennyiségű kerámiatöredék került elő. A humuszban egy terra sigillata kerámiaedény fenekéből kialakított orsókorongot találtunk. A 3. obj./3. str. számú szarmata veremben 30 cm relatív mélységben egy szarvasmarha és egy kutya koponyáját és rengeteg kézzel készült kerámiatöredéket találtunk. A kerámiában gazdag réteg vastagsága elérte a 20 cm-t. Ebből a gödörből sikerült a restaurátornak 4 nagyméretű fazekat teljesen kiegészíteni, restaurálni.

A próbaszondák alapján a lelőhely központi részén valóban szarmata település található, nyugati felén csak egy ismeretlen korú árkot találtunk, keleti felén pedig nem folyt kutatás. Az Árpád-kori településnek nem találtuk nyomát, de a csekély mértékű szondák és az ismeretlen korú árokszakasz miatt nem lehet kizárni, hogy ez a korszak, illetve más régészeti korszakok is megtalálhatók a területen. Ami bizonyosan a föld alatt rejtőzik, az a második világháború nyoma: bombák, aknák gránátok és elesett katonák földi maradványai alapján.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Balogh Csaba (ásatási technikus).

Szolnoki László

Hajdúböszörmény, Téglagyár 2. (KÖH 32519) Árpád-kor

A Déri Múzeum régészeti próbafeltárást végzett Hajdúböszörményben, a Radnóti Miklós utca 5/A és 5/B szám alatt tervezett Dr. Molnár István Óvoda, Általános és Speciális Szakiskola Kollégium és Gyermekehon két új lakásotthonának területén, a Hajdúböszörmény–Téglagyár 2. nevű régészeti lelőhelyen.

A feltárást 2013. július 30-án kezdődött el, miután a beruházó lehumusztolta mindkét épület helyét. Az 5/A épület helyén 1 nagyméretű veremház, 1 kopolyakút, 10 verem és gödör, valamint 7 cölöplyuk került napvilágra. Az 5/B jelű épület helyén 1 árkot, 1 kopolyakutat, 7 vermet, gödröt találtunk. Mind a 28 jelenség Árpád-kori és a 12–13. századra datálható. Az objektumokból nagymennyiségű kerámiatöredék, kerámiabográcsok, palackok és fazekak darabjai, állatcsontok, fémeszközök, kések, szegek, sarkantyúk, patkók, feszítőzabla, bronzláda és ruha-verekek, ólom mérlegsúly és 3 érme került elő.

Munkatársak: Dr. Hajdú Zsigmond régész, Szabó Nóra, Czinegéné Kiss Ilona, Bacskai István, Balogh Csaba ásatási technikusok.

Szolnoki László

Hajdúdorog, Három-halom (KÖH 34209) szarmata

2013. október 8–11. között régészeti szakfelügyeletet végeztem Hajdúdorogon, a Hajdúnánás felé vezető út északi oldalán, a régi vágóhíd mögött. Itt a telek tulajdonosa újabb juhodályt akart építeni. A sávalapokban 3 gödörobjektum foltját észleltem, melyet a következő napokban a tulajdonos által biztosított segéd munkások segítségével kibontottunk. Mindhárom jelenség római császárkori (szarmata) bizonyult. A nagyméretű, méhkas alakú, kerek, mély tároló vermekből viszonylag kevés, a korszakra jellemző kerámiatöredék, némi állatcsont és patics került napvilágra.

Munkatársak: Balogh Csaba ásatási technikus.

Szolnoki László

Hajdúnánás, Zagolya, ill. Kis-Süldős-halom (KÖH 84777) rézkor, szarmata, Árpád-kor

A lelőhelyen a feltárást a Nemzetközi Visegrádi Alap (IVF) támogatásával megvalósult „Yamnaya Impact Project” nemzetközi tudományos és oktatási projekt keretében került sor. A projektben részt vevő intézmények: Institut Archeologii i Etnologii PAN/Lengyel Tudományos Akadémia Krakkói Régészeti és Etnográfiai Intézete (képviseli: dr. Piotr Włodarczak), Katedra archeologie Univerzity Komenského v Bratislave Filozofická fakulta/Comenius Egyetem, Pozsony (képviseli: dr. Jana Mellnerová-Sutekova és Andrej Zitnan), Archeologického Centra Olomouc/Régészeti Központ Olomouc (képviseli: dr. Jaroslav Peška), Department of Archaeology & Anthropology, University of Bristol (UK) (képviseli: dr. Volker Heyd), MTA

BTK Régészeti Intézet (képviseli: dr. Kulcsár Gabriella), Márkus Gábor (Archeodata 1998 Bt.) és a Déri Múzeum, Debrecen (képviseli és a projekt koordinátora: dr. Dani János).

A projekt célja a Kr. e. IV. évezred végén, a III. évezred 1. felében a kelet-európai, ún. sztyeppe öv területén kialakuló nomadizáló, nagyállattartó Jamnaja-kultúra legnyugatibb európai elterjedési területén Európa legkorábbi nomádjainak, anyagi kultúrájuknak, életmódjuknak, az egykori környezetnek és a kontinens további történetére gyakorolt hatásuknak vizsgálata.

Minderre sajátos temetkezési szokásuk eredményeként emelt, ún. kurgánok (nálunk tévesen és népiesen „kunhalmoknak” hívják őket) feltárásával, sokrétű tudományos vizsgálatával remélt választ kapni a kutatás. A kutatás az eredeti elképzelés szerint nem magas, bolygatatlan halmok feltárását célozta, hanem az idők során elpusztult (elhordott), de geofizikai kutatási módszerrel azonosítható helyű, egykori halmok alaptemetkezéseinek feltárását.

A „Yamnaya Impact Project” kutatásaira Hajdúnánás D-i, Hajdúböszörménnyel határos, Zagolya néven ismert területén került sor. A Zagolya a mesterségesen kialakított Keleti III-2. csatorna és a Süldős-ér természetes medre által határolt, természetileg védett, szikesedő sztyepperészet. A feltárást 2013 tavaszán Márkus Gábor által végzett magnetométeres vizsgálat előzte meg, melynek elemzése nyilvánvalóvá tette, hogy a területen a jelenleg is jól látható Kis-Süldős-halom kurgánján kívül számos elpusztult, nagyméretű, őskori és sok kisebb, valószínűleg római császárkori halom található.

A roncsolásos, szondázó jellegű kutatás konkrét helyszínei a geofizikai vizsgálat eredményei alapján kerültek kiválasztásra.

Az első halom a Kis-Süldős D-i oldalán található, a magnetogrammon remekül rajzolódó centrális anomáliát és körítőárkot mutató ETA 02 jelű volt. Ez a 2. katonai felmérés térképlapján még azonosítható volt.

A 3 egymáshoz kapcsolódó 5x5-ös szondával, illetve azok kibővítésével megkutatott halom egyhetes kutatása során nyilvánvalóvá vált, hogy a halom É-D-i tájolású központi sírja teljesen rabolt (a faszerkezettel „bélelt” aljú sírgödörben némi csontmorzsalékon és alig felszedhető bronzmaradványokon kívül semmi nem került elő). Dokumentálható volt a rablógödör helye és a halom centrumát később ÉK-DNy-i irányban metsző árok vonala is.

A halom feltöltésének felső részén előkerült egy tűzhely maradványa. A halom feltöltésében talált kerámia, a sírgödör jellegzetes tájolása, a totális sírrablás, valamint a körítőárok jellege alapján az egykori, valószínűleg alacsony halmot a római császárkorra (Kr. u. 2–3. század) kelteztük.

A halom DNy-i részén egy 4. szondát is nyitottunk, ahol a geofizikai felmérésen tapasztalt karakterisztikus anomáliák égett agyagtapszátásokat tartalmazó őskori (valószínűleg középső neolitikus) objektumoknak bizonyultak.

Az egyhetes – az eredeti cél szempontjából eredménytelen – kutatást követően próbálkoztunk meg a Süldős-ér Ny-i magaspartjának peremén elhelyezkedő, az előzőnél jóval nagyobb, de vélhetően későbbi jelenségek

által erősen zavart anomáliát mutató ETA 01 kóddal jelölt nagyobb halom szondázásával. A méretek miatt a halom centrumát keresztülvágó 6 m széles, K-Ny-i irányú kutatóárkot multifunkciós földmunkagép segítségével alakítottuk ki. A szonda, a központi temetkezés megtalálása érdekében, később a halom közepe táján É-i és D-i irányban, egy-egy 3x4 m-es szárnnyal került megnagyobbításra.

Az őshumusz szintje alatt, a sárga löszös altalajba mélyedve, a központi szondában előkerültek a késő rézkori Baden-kultúra települési objektumai (hulladék- és tárológödörök, tűzhely maradványa és egykori járófelszín részlete). A stratigráfiai szituáció e tekintetben nagyon hasonló volt, mint ami Mezőcsát–Hörsögösnél, vagy a közeli Tiszavasvári–Gyepáros-halom esetében megfigyelhető volt. Csaknem pontosan a halom közepén, a Baden-települési szintbe beásva került elő a központi temetkezés, melynek bolygatottságát már a humuszosítás során kirajzolódó, szabálytalan és többféle színű és minőségű betöltést mutató foltja is jelezte. A sírgödör szélein a hasított fa deszkákból álló, egykori fedés nyomai voltak megfigyelhetők. A centrális sír (15. objektum) sajnos teljesen fel volt dúlva: a sírgödörben kb. 300 humáncsont került elő, melyekről már a bontás során kiderült, hogy nem egyetlen egyénhez tartozhatnak. A halom tetejéről induló rablógödört a profilban is jól lehetett azonosítani, ugyanis az 1. halmot lezáró sárga agyagos réteg az elsődleges temetkezés fölött megszakadt. A bolygatás feltehetően a szarmatákhoz köthető, a halom sárga réteget követő legfelső feltöltési rétegeből előkerült kerámiatöredékek alapján. A központi sírban előkerült csontmaradványok jelentős része egy 50 év körüli, robusztus testalkatú férfihoz, kisebbik része pedig egy 20–22 év körüli nőhöz köthető. A csontokból végzett AMS-vizsgálatok alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a nőt akár több száz évvel (Kr. e. IV. évezred vége) korábban is temethették a halom központi sírjába, melyet – a közösség által, a rítus során újabb földréteget hordva (?) – követhetett a férfi eltemetése (már a Kr. e. III. évezred elején). A Ny-K-i tájolású sírgödör alján csak egy lábfej részei kerültek elő anatómiai helyzetben. A sírgödör alján megfigyelhető volt egy fekete elszíneződés, mely feltehetően egy azt borító bőr- vagy textiltakaró maradványa lehet. Ezenkívül néhány nem túl jellegzetes őskori kerámiatöredék került elő a sírgödörből. A temetkezések és a Baden-települési objektumok viszonya meglehetősen kérdéses, ugyanis a késő rézkori objektumokból kapott 3 AMS-eredmény közül kettő egyértelműen a későbbi temetkezéssel korrelál, viszont egy dátum gyakorlatilag az alaptemetkezés korával azonos.

A halom központjától D-re kb. 7 m-re, a felső feltöltési rétegben előkerült egy, a kerámialeleteinek köszönhetően jól keltezhető, Árpád-kori tűzhely (13. obj.). A központi sírtól DNy-ra, kb. 6 m-re viszont egy teljesen ép, de állatcsonton kívül keltező tárgyi anyagot nem tartalmazó, vörösréteggel búbos kemence (7. obj.) került feltárássra, mely talán szintén az Árpád-korra tehető.

A sírból előkerült őskori kerámia, az embercsontok AMS-dátumai, valamint a jellegzetes rítuselemek (a sírgödör alakja, tájolása, fedése; a kurgán maga) egyértelműen a Jamnaja-kultúra egyik temetkezését jelzi, mely fölé emelt halomba újra beletemetkeztek a kora bronzkor elején, majd a későbbi időszakokban is használták az így kialakult kurgánt.

A kutatáshoz a gépi munkát a Nóra '97 Kft. biztosította. A dokumentáláshoz szükséges ortofotókat Rák Rezső (Archeodata 1998 Bt.) készítette; a terepi rajzolást Papp Enikő (Déri Múzeum) végezte; a geodéziát és a rajzi feldolgozást Papp Zoltán (Archeodata 1998 Bt.) és Czákó Viktória (Déri Múzeum) végezte.

Dani J. – Kulcsár G. – P. Włodarczak – V. Heyd –
A. Zitnan – J. Peška – Márkus G.

Hajdúszoboszló, Angyalháza-pusztá (KÖH 32470) őskor, középkor, újkor

A Hajdúszoboszló–Angyalháza-pusztá nevű, É–D-i irányú lelőhely D-i szélén, a 0877 hrsz. juhtartó telepen tervezett szikkasztó árok helyén 2013. november 5. és 13. között régészeti próbafeltárást végeztek. A kinyitott 6 db szonda összterületének nagysága 641 m² volt. A szondákat a telep déli szélén, a kerítéssel párhuzamosan, ÉK–DNyNy-i irányban, a tervezett árok szélességének (4 m) megfelelően húztuk. Hosszukat a kapuk közti távolságok adták. A 6 db, egy vonalban elhelyezkedő szonda közül a két szélső, vagyis az 1. (a feltárás északkelet-keleti végén lévő) és a 6. (a feltárás délnyugat-nyugati végén lévő) szonda negatívnak bizonyult. Az 1. szondában jelentkezett ugyan egy É–D-i irányú keskeny árok, de az modern jelenségként volt értelmezhető.

A próbafeltárás során a következő korszakokat azonosítottuk: őskor, középkor, újkor. Az észlelt jelenségek felett lévő fedőtalajrétegek vastagsága minden szondában meghaladta az 1 m-t. Összesen 20 objektumot: 11 árkot és 9 gödröt tártunk fel. A feltárt objektumok leletszegények voltak, keltezésre alkalmas lelet 3 árokból és 2 gödörből került elő: 1 árok az őskorra, a 2 gödör a középkorra, 2 árok pedig az újkorra volt datálható. A leletanyag nagy része állatcsont volt, ezenkívül előkerült egy kis darab kézzel formált őskori kerámiatöredék, középkori korongolt kerámia, kő, patics, téglá, vastárgyak, faszén.

Munkatársak: Hága Tamara Katalin, Szolnoki László régészek, Volosinovszki György ásatási technikus, Czákó Viktória geodéta.

Hága Tamara Katalin

Hajdúszoboszló, Nyugati- legelő (KÖH 85463) neolitikum

2013. június elején Hullám Dénes régészeti próbafeltárást végzett Hajdúszoboszló–Nyugati-legelő lelőhelyen. A lelőhelyen Csontos János által létesítendő tűzvíztározó és szabadidős főző- és pihenőhely érintett terület miatt volt szükség a régészeti próbafeltárása. A feltárás során egy ÉK–DNy irányú, keskeny neolitikus árkot és egy ismeretlen korú, viszonylag sekély gödröt tárt fel. A gödör a 2 m szélességű kutatószonda nyugati fala alatt folytatódik, feltárása csak részlegesen történt meg.

Hullám Dénes – Laczi Orsolya

Hortobágy, Mátá, Fecskeház Erdei Iskola (KÖH 85649) ismeretlen

A Hortobágyi Nemzeti Park által megvalósítandó komplex ökoturisztikai fejlesztés kapcsán Előzetes Régészeti Dokumentáció vált szükségessé, melyhez régészeti próbafeltárást végeztünk a beruházás által érintett területen.

A Hortobágy, Mátá–Fecskeház Erdei Iskola (hrs.: Hortobágy–Mátá 095/1) területén 2013. december 2–3. között folyt próbafeltárás.

A lelőhely a Hortobágytól nyugatra, Hortobágy–Mátá településrész déli határán, a bekötő út nyugati oldalán húzódó gerincen található. A szondázásra a lelőhely déli szélén került sor. Korábban Hortobágy–Mátá telep néven Sőregi János ismertett egy lelőhelyet (nyt. sz.: 30495) 1943-as bejárását követően (DM Rég. Ad. 1938. 14.). A lelőhely pontos helye nem határozható meg, leírása alapján a „telep háta mögött, túl az akácerdőn”.

A feltárás során kijelölt terület északi hosszanti oldalán húzott szondában két keskeny árok feltárását lehetett regisztrálni. Ennek következtében szükségessé vált a szelvény déli irányú bővítése, további objektumok azonosítására, de újabb régészeti jelenségek nem jelentkeztek. Az így kibővített szelvény összterülete 123 m² lett.

A feltárt keskeny árokrészletek csak állatcsontot tartalmaztak, ezért annak korát nem lehetett meghatározni. A kutatás helyszíne a lelőhely déli szélét jelölheti, de annak kiterjedésére vonatkozóan újabb adatokkal nem gazdagodtunk.

A feltárások munkatársai: Hullám Dénes régész, Czákó Viktória geodéta.

Hullám Dénes

Hortobágy, Kungyörgytelep (KÖH 84453) késő középkor, újkor

A Hortobágyi Nemzeti Park által megvalósítandó komplex ökoturisztikai fejlesztés kapcsán Előzetes Régészeti Dokumentáció vált szükségessé, melyhez régészeti próbafeltárást végeztünk a beruházás által érintett területen.

Hortobágy–Kungyörgytelepen (hrs.: Hortobágy 02670/5) 2013. december 2–3. között folyt próbafeltárás.

A lelőhelyet 2013 júniusában Aranyos Annamária azonosította terepbejárás során, ennek eredményeként őskori és Árpád-kori kerámiatöredékeket gyűjtött. A vizsgált helyszíntől dél-délnyugati irányban található a Kungyörgy néven ismert, nyilvántartott halom (nyt. sz.: 30479). A halom elsőként Zoltai Lajos írta le a „*Debreczeni halmok, hegyek, egyéb mesterséges és természetes emelkedések ú.m.: laponyagok, telkek, ülések, dombok, gerendek és hátak a város határában, valamint külső birtokain*” című munkájában, 1938-ban.

A próbafeltárás során két egymással párhuzamos szelvény kialakításra volt mód a regisztrált lelőhely keleti szélén, melyek összterülete 149 m² lett. A 60 cm-es, törmelékes és recens szeméttel kevert fedő

humuszréteget követően vált láthatóvá a sárga löszös-agyagos altalaj. A szondák nyugati végénél egy északnyugat–délkelet irányú árok feltja rajzolódott ki, melyből a kézi bontás során késő középkori–újkori kerámiák láttak napvilágot. A feltárt késő középkori objektum egy településhez tartozhatott, mely a szondázás helyszínétől nyugatra terülhet el. A kutatás helyszíne a lelőhely keleti szélét jelölheti, de annak kiterjedésére vonatkozóan újabb adatokkal nem gazdagodtunk.

A feltárások munkatársai: Hullám Dénes régész, Czákó Viktória geodéta.

Hullám Dénes

Hortobágy, Kispalás (KÖH 85647) szarmata

A Hortobágyi Nemzeti Park által megvalósítandó komplex ökoturisztikai fejlesztés kapcsán Előzetes Régészeti Dokumentáció vált szükségessé, melyhez régészeti próbafeltárást végeztünk a beruházás által érintett területen.

Hortobágy–Kispalás (hrsz.: Hortobágy 1120/4) 2013. december 2–7. között folyt feltárás.

A lelőhely Hortobágy–Máta település Kispalás nevű részén, a Hortobágytól nyugatra, annak magaspartján található.

Két helyszínen folyt régészeti próbafeltárás a lelőhely nyugati szélén, mintegy 48 m²-en. Az épületbővítés helyén egy 9 m²-es szonda kinyitására volt mód a hely szűke miatt, azonban itt régészeti leletek, jelenségek nem kerültek elő.

A parkoló területén, mintegy 20 méter hosszú szelvényben 3 márkás folt rajzolódott ki. A nagyobb folt környéke bővítésre került, hogy az objektum szélei láthatóvá váljanak. A humusztakaró elbontása után egy római császárkori település 8 objektuma vált ismertté, a feltételezett település kiterjedését azonban nem sikerült lehatárolni.

A feltárások munkatársai: Hullám Dénes régész, Czákó Viktória geodéta.

Hullám Dénes

Hosszúpályi, Hajdúbagosa-K-1 fúráspon (Mária-dűlő III.) (KÖH 76483) bronzkor

A MOL Nyrt. Hosszúpályi és Hajdúbagosa határán létesítendő szénhidrogén-kutató fúráspon építésének kapcsán szakfelügyeletet és feltárást végeztünk, mivel a fúráspon területe érintette Hajdúbagosa-K-1 régészeti lelőhelyet is. A humuszolás során összesen 163 m²-nyi területen három objektum feltja rajzolódott ki, melyet a feltárás után az ezekben talált kerámianyag alapján a bronzkorra keltezhetünk.

Munkatársak: Laczi Orsolya (régész), Balogh Csaba, Bőr Gabriella, Jurás Ákos, Volosinovszki György (ásatási technikusok).

Laczi Orsolya

Kaba, Horgas-dűlő I. (KÖH 79187) szarmata

2013 júliusában került sor Kaba–Horgas-dűlő lelőhelyen egy mezőgazdasági út nyomvonalán megelőző régészeti feltárássra. A 260 m² területen húsz régészeti jelenséget tártunk fel a római császárkor szarmata időszakából. A jellegzetes méhkas alakú gödrök mellett három nagyméretű agyaggyerő gödröt és két árkot is kiástunk. Az előkerült leletanyag nagy része szürke színű korongolt kerámia volt, de a rosszabb minőségű házi kerámiából és paticsból is jelentős mennyiség került elő.

Munkatárs: Papp Enikő.

D. Szabó László

Körösszakál, Szik (KÖH 80495) neolitikum

2013. július elején régészeti szakfelügyelet során Körösszakál–Szik régészeti lelőhelyen 4 régészeti objektumot azonosítottunk. Az objektumok közül kettőt a 60 cm széles árok falában, 50–60 cm mélységben észleltünk, paticsos folt formájában. Két másik gödör feltárása azonban megtörtént, a 240 cm és 230 cm szélességű objektumokból középső neolitikus (AVK, Esztár-csoport) leletanyag került elő. A gödrök a szonda falán kívül minden irányban folytatódott, így feltárássukra csak részlegesen került sor.

Hullám Dénes – Laczi Orsolya

Magyarhomorog, Erdőhegy-Nyesta (KÖH 62288) középkor, kora újkor

A Déri Múzeum régészeti feltárást kezdett el 2013. május 8-án a Magyarhomorog, Erdőhegy-Nyesta lelőhelyen a Sas 19 kútkörzetben, mivel korábban a kútkörzeti karbantartó munkák során a 30 cm mélységet meg nem haladó humuszmentés régészeti objektumokat érintett.

A lelőhelyen a kutatási területet a kútkörzet ÉNy-i részén jelöltük ki, ott ahol a korábbi humuszmentés során több kemence feltja volt érzékelhető a talajban. Felületük nagyságát az anyagi korlát és a kézi munkaerő mellőzése mellett az a körülmény határozta meg, hogy egy régészeti minél jobban értelmezhető, összefüggő területet vizsgáljunk meg. A tükörfelület kialakítása után a kutatási területen egy 14–17. századi település nagymértékben beépített része került napvilágra. A környező szántóban már a korábbi években is 10–15 kemence feltját észleltük, ez alapján valószínűsíthető, hogy a település egyik központi része éppen a 19-es kút közvetlen környezetében található. Maga a kútkörzet egy egykori folyómeder keleti magaspartján helyezkedik el, egy kisebb magaslaton. A feltárás során 102 régészeti korú objektumot bontottunk ki, melyekhez 111 stratigráfiai egységet rendeltünk. A viszonylag kisméretű kutatási felület ellenére jó néhány épület maradványát, jellemzően az egykori favázis szerkezetű épületek több mint 80 cölöplyukát találtuk meg. Ezekből a cölöplyukából valószínűleg több egykori épület alaprajza is

rekonstruálható lesz, és egy korabeli belső telek gazdasági épületeiről is fontos információkat nyerhetünk. A felületen 2 nagy árokszakasz fut keresztül, melyek valószínűleg az egykori portát vagy portákat tagolták, illetve övezték. 6 magányos és 1 nagyobb, de 8 tagból álló gödörkomplexum, valamint 2 kemence maradványai árnyalják a korabeli településről nyert ismereteinket. A nagy kiterjedésű falu vagy mezőváros középkori tárgyi, anyagi kultúráját hatalmas mennyiségű kerámiaedény-töredék, állatcsontok, fenőkő, csonteszközök, csontkorcsolyák, vas szerszámok, sarlók, kések, szegek, patkók, bronz és réz övcsatok, veretek, több ezüst-érme és egy madárcsontból faragott furulya képviseli.

A régészeti feltárás 2013. július 4-én fejeződött be. A területen folytatható a rekultiváció, illetve a korábbi mezőgazdasági célú területhasználat. A megkutatott, régészeti objektumokkal fedett és feltárt terület nagysága: 236 m².

Szolnoki László

Mezőpeterd, Baglyos 2. (KÖH 74363) szarmata

A Berettyóújfalu – (Nagyvárad) Ártánd határátkelő között épülő kerékpárút építési nyomvonalára több régészeti lelőhelyet érintett, melyek területén a Déri Múzeum megelőző feltárást végzett.

A lelőhely Gát-Szeg-dűlőtől délre, Mezőpeterdtől keletre, Baglyostól északra található. A feltárás kb. 100 m hosszúságú és 2 m szélességű szakaszon folyt. A nyomvonal egy római császárkori telepen haladt keresztül. A lelőhelyen összesen 20 objektumot tártunk fel. A megfigyelt jelenségek közül 14 gödör, 2 árok, 1 járósínt és 3 cölöphely.

Az objektumok legnagyobb része méhkas alakú gödör, melyek általában 1–2 m átmérőjűek és 0,4–1,5 m mélyek. A lelőhely nyugati részén hat gödörből álló objektumrendszer dokumentáltunk.

Az árokok északkelet–délnyugat irányúak, faluk részűs és közepesen mélyek. Részben lettek feltárva, mert mindkét végük a szelvényfal alá futott. Néhány gödörben faszenes, hamus, paticsos betöltési réteget találtunk. A cölöphelyek egy gödrön belül helyezkedtek el, főként ovális alakúak, egyenes falúak, egyenletes aljúak és sekélyek. Egy helyen paticsból, kerámiából és állatcsontból álló járósíntet (omladék) dokumentáltunk.

A településen előkerült leletanyag összetétele nagyjából megegyezik a hasonló korú falvak szokásos leleteivel: állatcsontok, kerámiatöredékek, tapasztásdarabok és téglák, őrlőkövek, csonteszközök, orsókarika, vastárgyak. A kerámiaanyagban kézzel formált és korongolt darabok is voltak. Formájuk és méretük nagyon változatos. A szelvényfalban egy épen megmaradt edényt is találtunk, melyet kézzel formáltak, vörösesbarna színű, kihajló peremű, pereme alatt sűrű hullámvonaldíszes, közepes méretű edény volt.

Kolozsi Barbara

Monostorpályi, Nyírerdő-dűlő 2. (KÖH 78645) vaskor, szarmata

A lelőhely Monostorpályi délkeleti határában, a Kis-Kanális egykori mellékága magaspartján, a Nyírerdő-dűlő határrészben helyezkedik el. Az előző évben megkezdett munkákat folytattuk 2013. január 7–10. között. Összesen 14 objektumot tártunk fel, ezek közül 2 temetkezés, a többi telepobjektum volt. A lehumusztolt 476 m² területből csak 212 m² tekinthető régészeti objektumokkal is fedett feltárt területnek.

Monostorpályi–Nyírerdő-dűlő 2. lelőhelyen a feltárt objektumok mindegyike a római császárkorra, a szarmata korra tehető. Az előző évben már látszódtak sírokat bontottunk ki teljesen, valamint a tavalyi 3 gödröt és egy tűzhelyet: sütőfelülete nem egyértelmű, de déli végében egy narancssárga színű, korongolt edény töredékei voltak, talán betapasztva. A két sír a szonda K-i végében helyezkedett el: egy gyöngyökkel eltemetett, erősen bolygatott női; valamint egy bronzcsattal és vaskéssel eltemetett, bolygatatlan férfi sírja. Tájéolásuk D–É. A 12/12 számon egy félig földbemélyített házat sikerült dokumentálni, melynek tűzhelye az É-i sarokban helyezkedett el. A házból a kerámiatöredékek mellett egy bikónikus orsógomb fele is előkerült. A többi ez évben feltárt objektum gödör volt. A szondában a homokos talajrétegeket többször sötétbarna, kemény, szabálytalan alakba terjedő „átfolyások” szakították meg, melyekből kerámiatöredékek is kerültek elő; valamint az altalajlazító nyomai is legalább 1 méter mélységig jól kivehetőek voltak. A terepbejárás és geofizika által prognosztizálnál kevésbé intenzívebbnek tűnt a megtelepedés, de ez köszönhető lehet az igen keskeny nyomvonalnak is.

A feltárást 2013. április 15. és 19. között leletmentés követte, melyet a MOL gázvezeték fektetése közben észlelt objektumok indokoltak. Összesen 237 m²-nyi területet tártunk fel 22 objektummal. Legnagyobb számban római császárkori (szarmata) gödröket bontottunk ki, azonban a leletmentés során egy szarmata házat is sikerült megfognunk. A humusból szórványként került elő – szintén római császárkorra datálható – vörös színű korongolt edénytöredék, amely valószínűleg sírkerámia lehetett. A meddő átvizsgálása során azonban nem sikerült azonosítható embercsontot megfognunk. A területen a római császárkor mellett vaskorra datálható gödrök is kerültek elő.

Munkatársak: Bajkai Rozália, Laczi Orsolya, Solnoki László régészek; Jurás Ákos, Koroknai Zsolt, Szabó Nóra, Tóth Mihályné Simon Andrea régésztechnikusok.

Bajkai Rozália – Laczi Orsolya

Nyíradony, Barnácz-tanya (KÖH 59130) rézkor

A Hajdúsámon és Nyíradony között épülő kerékpárút nyomvonalán, 2013 nyarán, a Nyíradony és Nyíradony-Aradvánpuszták közötti szakaszon próbafeltárást végeztünk a Nyíradony, Barnácz-tanya régészeti lelőhelyen. A feltárt terület nagysága 987 m², ahol 12 objektumot dokumentáltunk.

A régészeti lelőhelyen egy Bodrogkeresztúri-kultúrához tartozó kisebb település nyomát tártuk fel, melyek gödrök és árkok voltak. A leletanyag kerámiatöredékekből, állatsontokból, kőbaltából, őrlőkövekből, megmunkált obszidián- és kovakövekből, magkőből és paticsból állt.

Kolozsi Barbara

Nyíradony, Szilas-dűlő (KÖH 77941) avar

A Hajdúsámson és Nyíradony között épülő kerékpárút nyomvonalán 2013-ban a Nyíradony és Nyíradony-Aradványpuszta közötti szakaszon régészeti szakfelügyelet során egy lelőhelyet lokalizáltunk, melynek neve Nyíradony, Szilas-dűlő. A szakfelügyelet során feltárt terület nagysága 182 m² volt, ahol 5 objektumot dokumentáltunk.

A régészeti lelőhelyen egy népvándorlás kori (avar) kisebb településrészlet nyomát tártuk fel, mely egy valószínűsíthető műhelyből, kemencékből és árkokból állt. A leletanyaga kerámiatöredékek, állatsontok, paticsdarabok és őrlőkövek.

Kolozsi Barbara

Pocsaj, Kasza-pusztai fúráspon (KÖH 75541) bronzkor

A Pocsaj és az országhatár között megvalósítandó út Előzetes Régészeti Dokumentációja kapcsán 2013-ban két lelőhelyen végzett próbafeltárást a Déri Múzeum. Az út nyomvonalára összesen 7 régészeti lelőhelyet érintett, melyből 5 lelőhelyen (Pocsaj–Apáti-telep, Pocsaj–Apát, Pocsaj–Tivadari híd, Pocsaj–Tivadar-telek és Pocsaj–Csűr-kert) már 2012-ben megtörtént a szondázás. 2013-ban két további területen, a Kasza-pusztai fúráspon (75541) és a Kasza-pusztai-határoldal nevű lelőhelyen folytattuk a feltárást.

A 75541-es nyilvántartási számú lelőhely az Ér egykori mellékágának magaspartján, a Kasza-pusztá határrészben található ÉNy–DK-i irányú lelőhely, melynek ÉNy-i szélén egy 2 m széles, 100 m hosszú szondát nyitottunk ki, ahol a próbafeltárást 2013. július 8. és 2013. július 12. között végeztük el. A magas talajvíz és a május végén, június első felében lehullott nagy mennyiségű csapadék következtében a szonda több mint 3/4-ét víz borította.

Folyamatos szivattyúzás mellett összesen 13 objektumot tártunk fel. Többségük kis és közepes méretű, sekély gödör volt. Ezen kívül feltártuk egy Ny–K-i irányú ároknak a szondába eső szakaszát, egy mély méhkas alakú gödört (12. obj./14. str.), több cölöplyukat és egy kutat. Az objektumok többségében semmilyen leletanyag nem volt, a többiben állatsontot, csigát, apró paticsdarabkákat találtunk. Keltezni csak a 13. obj./15. str. számú kutat lehetett, melyből késő bronzkori kerámiatöredékek kerültek elő.

Munkatársak: Hága Tamara Katalin régész; Papp Enikő és Volosinovszki György régészeti technikusok. A geodéziai felmérést az Archeodata 1998 Bt. végezte.

Hága Tamara Katalin

Pocsaj, Kasza-pusztai határoldal (KÖH 76633) bronzkor, szarmata

A Pocsaj és az országhatár között megvalósítandó út Előzetes Régészeti Dokumentációja kapcsán 2013-ban két lelőhelyen végzett próbafeltárást a Déri Múzeum. Az út nyomvonalára összesen 7 régészeti lelőhelyet érintett, melyből 5 lelőhelyen (Pocsaj–Apáti-telep, Pocsaj–Apát, Pocsaj–Tivadari híd, Pocsaj–Tivadar-telek és Pocsaj–Csűr-kert) már 2012-ben megtörtént a szondázás. 2013-ban két további területen, a Kasza-pusztai fúráspon (75541) és a Kasza-pusztai határoldal (76633) nevű lelőhelyen folytattuk a feltárást.

A Pocsajtól keletre, a Gyomai-ér délnyugati partján, az országhatár mellett található Ny–K-i irányú lelőhelyen 2 db 100 m hosszú 2 m széles, illetve 1 db 50 m hosszú 2 m széles szelvényt nyitottunk ki, ahol a próbafeltárást 2013. május 21-től 2013. július 5-ig tartott. A 100 m hosszú szondák a lelőhely feltételezett Ny-i (3. szonda) és K-i (1. szonda) szélén helyezkedtek el, az 50 m-es szondát (2. szonda) pedig a lelőhely közepének É-i részén jelöltük ki.

Az 1. szondában (közvetlenül az országhatár mellett) 22 régészeti objektumot tártunk fel: három É–D-i tájolású római császárkori (szarmata) sírt és egy késő bronzkori településrészletét (főleg közepes és nagyméretű tároló- és hulladékgyűjtő gödröket, egy hatalmas méretű agyaggyerő gödört, néhány árkot, egy épületet és egy kemencét). Az objektumok a szonda teljes területén, nagyjából egyenletes eloszlásban jelentek meg.

A 2. szondában összesen 7 objektumot tártunk fel, melyek közül kettő, a szonda nyugati végében található kisméretű gödörből (27. obj./42. str. és 28. obj./43. str.) leletanyag nem került elő. A másik 5 objektum – 4 db római császárkori (szarmata) sír és egy ismeretlen korú gödör – a szonda keleti felében helyezkedett el.

A feltárást során műszeres leletfelderítésre is sor került, melynek köszönhetően előkerült egy bronzdepó az 1. szondától kb. 5–6 m-re DNy-ra. A bronzdepón kívül az 1. szonda környékén, valamint az 1. és a 2. szonda között számos további régészeti korú fémtárgyat találtunk. Elszórtan a 2. szonda körül, annak nyugati végénél is előkerült még néhány fémlelet.

A lelőhely feltételezett nyugati szélén, azon részben túlnyúlva kijelölt 3. szonda negatívnak bizonyult. A próbafeltárást során tehát a kinyitott szondákkal sikerült lehatárolnunk a lelőhely nyugati szélét, melyet a műszeres leletfelderítés során előkerült leletek szóródása is alátámaszt.

A próbafeltárást során összesen 7 sír (4 db É–D-i és 3 db D–É-i tájolású) került elő: 1 férfi, 5 nő és 1 gyermek. A sírok mellékletei között találjuk a viselet részét képező, ékszereket alkotó, ill. a ruházatot díszítő üvegpasztá-, almandin-, karneol-, borostyán- és mészgöngyöket, bronz és ezüst ékszereket (nyakperec, karperec, gyűrű), ruhakapcsoló tűket, övkarikát, használati eszközök közül vaskéseket és egyéb meghatározhatatlan vas-tárgyakat, orsógombokat, ill. az étel-, italmellékletként sírba tett kézzel formált vagy korongolt kis csuprokat, tálakat. A sírok közül a 26. obj./41. str. számú és a 29. obj./44. str. számú volt a leggazdagabb: mindkettőben 3–3 ezüst-, illetve bronzfibula került elő, köztük egy-egy emailberakásos sakktablamintás korongfibula és egy aranyozott ezüst dobozfibula.

Munkatársak: Hága Tamara Katalin régész, Tóth Mihályné, Faragóné Csutak Tünde, Papp Enikő, Volosinovszki György régészeti technikusok, Lászlóné Varga Ildikó műtárgyvédelmi asszisztens. A műszeres leletfelderítést Bacskai István, a geodéziai felmérést pedig az Archeodata 1998 Bt. végezte.

Hága Tamara Katalin

Püspökladány, Sárréti Csali-tanya szarmata

2013. október 2-án régészeti szakfelügyeletet végeztem Püspökladányban a Báránd felé vezető 42-es számú főút északi oldalán, a Sárrétudvari elágazással szemben levő területen, egy készülő horgászto helyén. A tó már kiásott medrében 3 régészeti jelenséget észleltem, melyek a feltárás alapján a római császárkori (szarmata) telepjelenségként értelmezhetők. 1 közepes méretű, méhkas alakú verem mellett 1 munkagödörrel ellátott külső kemencét és 1 pallóbéléses mély kutat találtunk. A jelenségekből rengeteg faminta, kevés állatcsont és sok kerámiatöredék került elő.

Munkatársak: Laczi Orsolya régész, Szabó Nóra technikus.

Szolnoki László

Zsáka, Remény-erdő (Nyugat) (KÖH 59346)

2013 májusában került sor Zsáka–Remény-erdő lelőhelyen szisztematikus felszíni leletgyűjtésre. A munkát Dani János régész vezette Balázs Ádám közreműködésével, rajtuk kívül a Déri Múzeum munkatársai és bakonszegi önkéntesek vettek részt. A kutatás nem terjedt ki a teljes lelőhelyre, mert a területen az elvetett haszonnövény már növekedett. A felszedett rész így a teljes lelőhely töredéke, melyet a terület nyugati felén B13-as névvel illetünk. Ez a bronzkori tell–település magjától délnyugatra helyezkedik el. A többi területen nem folyt ez a típusú vizsgálat, mert egy részen az erdőirtás még folyamatban volt, a többi rész pedig fedett volt. A felgyűjtött terület leletanyagának statisztikai alapú kiértékelése részben megtörtént.

A munkánk eredménye volt egy középső bronzkori ház feltérképezése a magnetométeres felmérés és a szisztematikus felszíni leletgyűjtés után. A házat a kerámia alapján az Ottomány/Otomani-kultúra klasszikus időszakában építhették. A külső, szintén többrétegű települést az Ottomány/Otomani-kultúra klasszikus és késői fázisában használhatták. A lelőhelyen alapvetően több korszakos, mivel a középső bronzkoron kívül találtunk késő bronzkori, kelta, szarmata és középkori leletanyagot is.

Balázs Ádám

SUMMARIES

The unfortunate discontinuation of the journal *Régészeti Kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary* has left a lacuna. The short reports of the series published by the Cultural Heritage Office and the Hungarian National Museum – beside the longer articles at the beginning of the volumes – provided an almost complete review of any kind of archaeological fieldwork by any institution in Hungary in the given year. These volumes took over the previous role of the annual reports published in museum journals, the *Archaeologiai Értesítő* and the *Régészeti Füzetek*, and were an extremely useful source of archaeological research for more than 10 years. In the last, combined volume only longer articles were published, thus the short reports have been unavailable since 2011. Although, in most probability, future work will be determined by online databases and online and digital information exchange, until that time we decided to continue the publication of the short reports on the excavations carried out by the Department of Archaeology of the Déri Múzeum in the museum's journal. In the present volume, we compiled the reports of 117 excavations from all periods ranging from the Early Neolithic to the Early Modern Period, carried out between 2011 and 2013. In the next volumes of the journal, we will publish the reports of the subsequent excavations.

BÉNYEI MIKLÓS

ÉRCSZOBROT KOSSUTH LAJOSNAK! A DEBRECENI KOSSUTH-SZOBOR ÖTLETE ÉS A GYŰJTÉS KEZDETE – FORRÁSOK

Egy magyarországi Kossuth-szobor gondolata már a nagy hazafi életének utolsó éveiben felvetődött. A budapesti Függetlenségi Kör helyiségében 1878. december elején helyezték el az első mellszobrot.¹ Majd más hermákat is készítettek, illetve terveztek.² Debrecenben először Kósa Barna (1861–1902) függetlenségi újságíró javasolta – a *Debreczen* című ellenzéki lap vezércikkében – Kossuth-szobor felállítását. 1893 nyarán szolt hozzá a honfoglalás millenniumára folyó tervezgetéshez, és úgy vélte, a cívisvárosban az lenne a leg-szebb, legméltóbb ezredévi megemlékezés, ha a főtéren a volt kormányzónak emelnének emlékszobrot. Megemlítette, hogy a helyi közvéleményt és a városvezetést régóta foglalkoztatja egy monumentális emlékmű terve, és most, a millennium alkalmából a kollégium elé, az iskola és a Nagytemplom épülete, valamint az emlékkert közé szorítva óhajtanák az impozáns szabadságszobrot elhelyezni. Így, ezzel viszont már nem értett egyet, és másféle ötlettel állt elő.

Millénniumi szobor Debrecenben

[. . .] A millénniumi szobor csak szabad helyen, a főtéren állhat. A helynél azonban fontosabb kérdés az, hogy mit ábrázoljon a szobor?!

A jelszó ki van adva: legyen szabadság-szobor, dicsőítse a szabadságharc emlékét. Debrecennek nagy szerep jutott a szabadságharcban, méltó tehát e város arra, hogy falai közt ércemléke legyen a tüneményes nagy időknek.

- 1 Újdonságok. Kossuth mellszobra. = Debreczen, 1878. dec. 3. 2. p. Ádámfy József jóval korábbi említ három külföldi alkotást: A világ Kossuth-szobrai. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda, 1979. 93., 105. p.: az első müncheni 1846-ból, ez Dosnay Károly (1813–1850 k.) munkája, a másik kettőt Alexy Károly (1823–1880) készítette az 1850-es években Londonban.
- 2 Cegléden a kaszinó válaszmánya két példányban is. Újdonságok. Kossuth mellszobra. = Debreczen, 1879. jan. 22. 2. p.; ez valószínűleg azonos a helyi Kossuth Múzeum tulajdonában lévő, ismeretlen művésztől származó gipszszoborral: Ádámfy J. i. m. 88. p. – Budapestben a volt kormányzó 90. születésnapja alkalmából indult gyűjtés egy mellszoborra: Újdonságok. Kossuth mellszobra. = Debreczen, 1892. dec. 27. 2–3. p., Újdonságok. Kossuth mellszobra. = Debreczen, 1892. máj. 13. 2. p., Belföld. A Kossuth-mellszoborra. . . = Debreczen, 1893. aug. 22. 1. p.; minden bizonnyal Kiss György (1852–1919) ugyancsak gipszszobráról van szó, amely az 1848-as Kossuthot ábrázolja, és a Magyar Nemzeti Galériában található, Ádámfy J. i. m. 84. p. Akkoriban bárki megrendelhetette: Napi hírek. A Kossuth-ünnepélyt. . . = Debreczeni Ellenőr, 1892. szept. 10. 4. p., Újdonságok. A Kossuth ünnepélyt. . . = Debreczen, 1892. szept. 10. 3. p.; a tervezett márványváltozat nem ismeretes. A korabeli Debreczen kétszer is említette a Velencében élő Aradi Zsigmondot (1830–1899), aki az aggasztán politikust faragja márványba, de ez a mellszobor ismeretlen: Újdonságok. Kossuth mellszobra. = Debreczen, 1893. aug. 10. 2. p., Kossuth Lajos legújabb mellszobra. = Debreczen, 1893. aug. 18. 3. p.

A jelszó szép, hanem nagy általánosságban van tartva. Szabadságszobrot lehet anélkül is fölállítani, hogy a szabadságharcot dicsőítene, – lehet továbbá olyan szabadság-szobrot felállítani, melyen fölismerhetjük a szabadság allegóriáját, de nem találunk benne nemzeti vonást.

A szabadság-szobornak éppen az a baja, hogy az eszmét allegorikus formában ábrázolja. Ezt pedig a nép zöme nem érti meg, holott pedig a szobrok által éppen a népre szeretnének hatni. Mert ugyan egy páncélos, sisakos női alakban, legyen az bármily szép, hogy ismerje föl a nép egyszerű fia a szabadság eszményét?

Ne az elvont eszményt örökítsük tehát meg, ha a szabadságharc dicsőítésére szobrot akarunk emelni, hanem örökítsük meg azt, aki az eszmét képviseli, akinek neve a szabadságot jelenti.

Emeljünk emlékszobrot Kossuth Lajosnak, Debreczen város főtéren! E szobor egyúttal a szabadságharc emléke is lesz, e szobrot, a benne rejlő eszmét megéri mindenki, e szobor beszélni, lelkesíteni fog s hazaszere-tetet hirdeti!

Kossuth fényes pályafutásának tetőpontján Debrecenben állott. Itt szervezte a nemzeti hadsereget, innen indult ki a diadalmas tavaszi hadjárat, mely megreszkettette Ausztriát, itt kiáltott ki Magyarország kormányzójává, itt proklamálták Magyarország függetlenségét, itt hordozták e város falai közt s délibábos rónaságán a szabadság véres zászlóit!

Kossuth szobrának fölállítására Debreczen legilletékesebb város. Ha tehát azon terv, hogy millennium alkalmából Debreczenben szobrot állítunk, komoly alakot ölt, akkor ne gondoljunk másra, mint a Kossuth szobrára!

Ajánljuk ezt az eszmét a városi hatóság és városunk lakóinak szíves figyelmébe. Ha idejében megragadjuk a kezdeményezést, akkor ezt a terv kivihető lesz, mégpedig a saját erőnkkel s a millennium ünnepének egyik fénypontja leendő Kossuth debreceni szobrának leleplezése!

A nagyjait megbecsülő nemzet nem veszt el. Becsüljük meg tehát a legnagyobbat s állítsunk szobrot neki. Az új ezredév küszöbén a szobor ajkán megdördül a szózat: „Magyarországot a poklok kapui sem dönthetik meg!”³

(Millénniumi szobor Debreczenben. = Debreczen, 1893. augusztus 15. 1. p.)

- 3 Kossuth Lajos 1848. július 11-én elhangzott képviselőházi beszédéből idéz, kissé pontatlanul. Az eredeti szöveg pontosan: „Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni!” (Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–1849-ből. Budapest: Európa, 1987. 111. p. – A Közlöny 1848. júl. 22-i száma nyomán.) – A hibás idézet alighanem átvétel Gracza György friss keletű életrajzából: Kossuth Lajos élete, működése és halála. Budapest: Lampel, 1893. 87. p.

A nemzeti emlékezet és a hősök kultuszának elvi kérdéseit is feszegető, ám populáris elemeket is jócskán felsorakoztató közlemény lényegi javaslatát a szerző augusztus 27-én, a Függetlenségi Kör Lajos-napi táncvigalmán előszóban megismételte.⁴ Az ötlet azonban egyelőre nem keltett visszhangot, a helyi sajtó és a politikai közbeszéd hónapokig elhallgatta.

Majd amikor a hosszú-hosszú száműzetés végén, aggastyáni korban, viszonylag nem túl sokáig tartó szenvedés után 1894. március 20-án éjjel az olaszországi Torinóban (magyarosan: Turinban) elhunyt a magyarországi polgári átalakulás kiemelkedő, legendás alakja, az indítvány ismét napirendre került. Debrecenben már 1848-ban jelentékeny kultusz bontakozott ki Kossuth Lajos személye körül, és ez érthető módon fokozódott a következő év elejétől, amikor a nemzetgyűlés és a végrehajtó hatalmat gyakorló Országos Honvédelmi Bizottmány a tiszántúli városba költözött. A kultusz tovább élt a neoabszolútizmus éveiben, és még inkább, igen élénken, pártállásra való tekintet nélkül, ám politikai feszültségekkel terhelt a kiegyezést követően.⁵ A messzire visszanyúló előzmények⁶ ismeretében szinte magától értődik, hogy alig érkezett meg a városba Kossuth halálának híre, rögtön akadt kezdeményező, aki a helybeliek tudatában már jó ideje élő szoborrá merevedett volt kormányzó emlékére szobrot javasolt állítani Debrecenben. Ezúttal Tóth Béla (1856?–1898) okleveles építésmérnök, a Függetlenségi és 48-as Párt politikusa⁷ vetette fel a gondolatot, a reggel megjelenő kormánypárti újság, a *Debreczeni Ellenőr* hasábjain.⁸ Jórészt megismételte párttársa, Kósa Barna érveit, ám egy újabbat is felhozott: Kossuthnak a cívisváros elismerését sugárzó szavait. A helyet is ugyanott, a főtéren jelölte ki.

Felhívás a magyar nemzet, és különösen Debrecen város közönségéhez!

Azon fájdalom, mely bennünket, magyarokat a legnagyobb magyar, Kossuth Lajos halálával ért – semmiképpen sem enyhíthető. – Sokszor elmulasztottuk tartozásunkat leróvni vele szemben, de most már tudnia kell kötelességét minden magyar élőlénynek, még nélkülözés között is hozzon mindenki áldozatot.

Állítsunk szobrot Kossuth Lajosnak Debrecenben.

Debrecenben mondatott ki Kossuth Lajos által az egybehívott országgyűlésen „Magyarország függetlensége”, ő mondta, hogy „Debrecen a magyarság és az ország szíve!” Legilletékesebb tehát Debrecen arra, hogy itt az akkori időkben elnevezett szabadságtéren a nagytemplom előtt a szobor a nagy emberhez méltólag felállítassék.

A szobor alapjára a gyűjtést a helybeli lapok elfogadják, mit én ezennel lefizetett 100 frttal [forinttal] megnyitok a „Debreczeni Ellenőr”-nél.

Debrecen, 1894. március 21.

Tóth Béla építész.

(Szobrot Kossuth Lajosnak. = Debreczeni Ellenőr, 1894. március 21. 3. p.)

Miként a címe is tanúsítja, a felhívás az egész magyar nemzethez szólt, ám az építész-politikus elsősorban Debrecen lakosságára számított. Napokon belül többen csatlakoztak az általa indított gyűjtőakcióhoz, elsőként, már másnap reggel egy fiatal kereskedő, Rózsa Lajos húsz koronával (tíz forinttal); a kollégiumi diákok pedig a temetési koszorúra egybegyűlendő pénz feleslegét ajánlották fel.⁹ Alighanem igen nagy áldozatot hozott az a szegény asszony, „aki Kossuth Lajost személyesen ösmerte”, mert húsz korona havi nyugdíjából adott egy koronát e célra.¹⁰ Mivel Kossuth evangélikus vallású volt, a helyi evangélikus templomban a temetés napján lezajlott gyászistentisztelet után offertórium (önkéntes felajánlás) volt a szobor javára. A függetlenségi napilap örömmel jegyezte meg: „A templom-ajtóban kitett perselyen azonnal tekintélyes összeg gyűlt egybe. . .”¹¹ A Szabadelvű Párt helyi napilapja, a *Debreczeni Ellenőr* szerkesztősége, illetve kiadóhivatala vállalta a pénz átvételét, sőt húsz koronát maguk is befizettek.¹² Viszont éppen az újság munkatársai adtak hangot – hamarosan kiderült: jogos – kételyeiknek. Rámutattak: különösen kedvezőtlenül befolyásolja a helyi mozgalom kimenetelét, hogy a budapesti emlékműre is szinte azonnal megindult az országos gyűjtés.

Debrecen részvéte

Debrecen részvéte impozáns módon nyilvánult meg Kossuth L. halála fölött – gyászlobogók a tornyokon, iskolákon, köz- és magánépületeken, nagy érzések és nagy célok. „Konstatáljuk, hogy a Kossuth-szobrára való gyűjtés Debrecenben és a »Debreczeni Ellenőr«-ben indult meg, s azt Tóth Béla 100 forintos és Rózsa Lajos 10 forintos kiadóhivatalunkban elhelyezett adományával *önként és minden felhívás nélkül*”¹³ Debrecen polgársága kezdte meg. – Olvastanók, hogy annyi összeg gyűlve össze, amelyből lehetne Debrecenhez méltó szobrot létrehozni, azt hisszük azonban, hogy ha ellenkező esetben az összeg egy országos gyűjtéshez csatoltatnék, nem jönnénk ellentétbe az adományozók eredeti intencióival s Debrecennek és az adományozóknak részére így is fennmaradna a

4 A függetlenségi párt nyári táncvigalma. = Debrecen, 1893. aug. 28. 3. p.

5 A helyi kultusz tényeiről ld. Béneyi Miklós: Kossuth Lajos és Debrecen. Debrecen: Debreceni Városi Könyvtár, 2003. 45–229. p.

6 Uo. 293. p.

7 Később, 1896-ban képviselőjelölt is volt. Rövid életrajza, nekrológia: Tóth Béla építész. = Debrecen, 1898. júl. 26. 4. p.

8 A dokumentumot az ellenzéki újság első kiadása szintén közzétette: Kossuth-szobor Debrecenben. = Debrecen, 1894. márc. 21. 1. p. Szintén aznap vette át rendkívüli kiadásában a naponta megjelenő Debreceni Hírlap, 1894. márc. 21. 7. p.

9 Helyi hírek. Kossuth Lajos debreceni szobra; Az ifjúság kegyelete. = Debreczeni Ellenőr, 1894. márc. 22. (reggeli kiadás) 4. p. Rózsa Lajos életrajzi adatai egyelőre ismeretlenek. – Az akkori monetáris rendszerben a forint egyenértékű volt két koronával.

10 Helyi hírek. Kossuth szobrára. = Debreczeni Ellenőr, 1894. márc. 30. 4. p.

11 A gyászoló Debrecen. = Debrecen, 1894. ápr. 2. 1. p.

12 Helyi hírek. Kossuth szobra. = Debreczeni Ellenőr, 1894. márc. 24. 5. p.

13 A közlemény szerzője nyilván tudatosan téved (vagy hanyagul fogalmaz), hiszen Tóth Béla építész már a halál másnapján közzétette felhívását a debreceni Kossuth-szobor felállítására, és éppen a szabadelvű napilapban.

kezdeményezés érdeme. Továbbá adakozásokat tehát szívesen veszünk s az e célra alakulandó bizottságnak adjuk át.”

(*Debrecen részvéte.* =
Debreczeni Ellenőr, 1894. március 22. 2. p.)

Az aggály hátterében egy furcsa, kissé meghökkenítő fejlemény állt: a debreceni Függetlenségi és 48-as Párt intéző bizottsága március 21-én este, amikor Kossuth haláláról tárgyaltak, arról is határoztak, hogy „az ország költségén számára mauzóleum emeltessek és szobor állíttassék. . .” Erről a *Debreczeni Ellenőr* a március 22-i reggeli kiadásában hírt adott.¹⁴ Este (pontosabban: délután) pedig közölte a fent idézett cikket. A helybeli függetlenségi vezetők vagy nem egyeztettek Tóth Béla építéssel, vagy – túlzott optimizmussal, a kultusz túlradó erejére számítva – abban bíztak, ha a budapesti szobrot az állam finanszírozza, a debreceni is megszülethet közadakozásból. Noha a képviselőház az ellenzéki javaslatot elutasította¹⁵, március 24-én egy ún. társadalmi bizottság alakult a politikus emlékének megörökítésére, és azonnal körlevélben szólított fel közadakozásra a szobor és a mauzóleum költségeire.¹⁶ Ettől kedve párhuzamosan folyt a gyűjtés a debreceni és a budapesti emlékműre. A helyi adományokról és felajánlásokról a napilapok rendszeresen beszámoltak, ezzel is serkentve az olvasókat.

A szabadelvű helyi napilap egyik fiatal, optimista munkatársa, a helytörténeti kutatásokat is folytató Zoltai Lajos (1861–1939) március 24-én egy ésszerű és szerinte kivitelezhető ötlettel állt az olvasók elé, és igyekezett félresöpörni az aggályoskodó hangokat.

A Kossuth-szobor. Indítvány

Lapunkban jelent meg a felhívás, hogy szobrot Kossuthnak Debrecenben! Az első száz forintot a legnagyobb magyar debreceni érc emlékére lapunknál fizette be városunk egyik lelkes polgára, Tóth Béla, az eszme fölvetője¹⁷. Az ő példája máris követőkre talált. A főiskola nemes ifjúsága rakja össze filléreit, bizonyára jönni fognak utánok mások, százan és ezren Debrecen polgárai, gazdagok és szegények. Sokak előtt talán oly nehéznek tűnik fel a terv kivitele, hogy Debrecen a maga erejéből ezt meg nem valósíthatja. Mily kishitűség ez az aggodalom! Mily nagy mértéke az önbizalom hiányának! Hát nem emelt-é már Debrecen egymaga szobrot egy nagy fiának, melyet még ma is a magyar szobrászművészet

legsikerültebb alkotásának tartanak?¹⁸ Mi bízunk Debrecen hazafias lelkesedésében, kiapadhatatlan áldozatkészségében, hogy Kossuthnak az ő nagy alakjához méltó szoboremléket tud néhány év múlva emelni. És van-é hely e hazában, amelyet inkább megilletne Kossuth szobra, mint Debrecen? És ne feledjük el, hogy van egy mód, amely megkönnyíti a terv sikerét és gyorsabbá teszi a kivitel. Legalább mi azt hisszük, hogy ezt a módot teljes szabadsággal felhasználhatja Debrecen. A város kezelése alatt van egy alap, a Debrecenben állítandó szabadságharc-szoborra. Ez az alap ma már körülbelül hatezer forinttal rendelkezik. Ki tiltakoznék az ellen, hogy e tőkét is a szabadságharc legnagyobb alakjának, Kossuth Lajosnak szobrára fordítsa Debrecen. Kossuth szobrában is a szabadságharc lesz megdicőítve. Folytassuk hát a gyűjtést, hogy mielőbb álljon Debrecen piacán Kossuth ércalakja!

Debrecen, március 24.

Z.

(*A Kossuth-szobor. Indítvány.* =
Debreczeni Ellenőr, 1894. március 24. 1. p.)

Valószínűleg Zoltai felvetésétől teljesen függetlenül pendítette meg, illetve elevenítette fel ezt az elgondolást, vagyis a szabadságharc- és a Kossuth-szobor egyesítését Rácz Lajos (1864–1934) sárospataki tanár március 25-én kelt, a Függetlenségi és 48-as Párt *Debrecen* című hírlapjához intézett és ott március 28-án közölt levelében.¹⁹

A gyakorlatilag magánkezdeményezésként indult gyűjtés új lendületet kapott, amikor a város szellemi és részben közéleti elitjét tömörítő Csokonai Kör, közelebből annak szépítési szakosztálya az ügy élére állt.²⁰ A szakosztály, amelynek elnöke a rendkívül agilis és sokoldalú ügyvéd, Komlóssy Arthur (1848–1910) volt, március 26-án tartott ülésén alapvető kérdésekben foglalt állást.

Kossuth-szobor Debrecenben

[. . .] A szakosztály egyértelmű megállapodása a következőkben foglalható össze.

1., Azon eszme, hogy Debrecenben, a Szabadság-téren vagy más előkelő helyén a városnak Kossuth Lajos emlékszobra fölállíttassék, helyesnek, üdvösnek, Debrecen város és lakosságához méltónak kimondatik.

2., E célból a szakosztály magát a társadalom különböző téerein működésben levő intézményeknek élén álló férfiakból kiegészítő és „Kossuth-szobor-bizottság”-gá alakul.

14 Helyi hírek. A függetlenségi párt. = *Debreczeni Ellenőr*, 1894. márc. 22. (reggeli kiadás) 4. p.

15 Kossuth és a képviselőház. A képviselőház ülése márc. 23-án. = *Debrecen*, 1894. márc. 24. 13. p.

16 E. Csorba Csilla: A Kossuth-mauzóleum. = *Rubicon*, 2014. 7. sz. 54. p. A bizottságnak debreceni tagja nem volt. – A felhívást, miután a polgármestertől megkapta, a *Debreczeni Ellenőr* is közölte: A budapesti Kossuth-szobor. = 1894. márc. 9. 4. p.

17 Mint láttuk, a tervet valójában Kósa Barna vetette fel először.

18 Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) 1871-ben felavatott szobrára, Izsó Miklós (1831–1875) alkotására céloz.

19 Kossuth-szobor Debrecenben. Levél a „Debrecen” f. szerkesztőjéhez. = *Debrecen*, 1894. március 28. 2. p.

20 Asztalos Dezső: A Csokonai Kör adattára. Ötven év a debreceni Csokonai Kör életéből. In: Kultusz és áldozat. A debreceni Csokonai Kör. Debrecen, 2005. 76.

3., A szobor létesítésének költségei a magyar társadalom önkéntes adakozásaiból fődöntetnek s tekintettel a Budapest fő- és székvárosban az ott fölállítandó szobor javára már megindított országos gyűjtésre, a gyűjtés csak Debrecenre és közel vidékére terjesztetik ki.

4., Az aláírási felhívások és ívek szövegének megállapítására s a gyűjtés megindításának módjaira nézve javaslatételre egy háromtagú bizottság küldetett ki [. . .]

Ezenkívül elnök megbízott, hogy a városi kezelés alatt álló úgynevezett „Szabadság-szoboralap”-nak mibenlétéről szerezzen értesülést s ugyanakkor tegyen jelentést. [. . .]

(*Kossuth-szobor Debrecenben. = Debreczeni Ellenőr, 1894. március 27. 4. p.*)

A Csokonai Kör szépítési szakosztálya már két nap múlva újból ülésezett, és meghallgatta Zoltai Lajos szakosztályi jegyző szóbeli jelentését a szabadság-szobor pénzalapjának helyzetéről, amelyet a városi levéltárban fellelhető iratok áttekintésével állított össze. A beszámoló lényegét saját lapjában nyilván Zoltai foglalta össze:

[A szabadság-szobor és a honvédelem pénzalapja]

A városi közgyűlés 1867-ben, mikor a jelenlegi honvédelem felállítását ünnepélyére a rendezőbizottság meghívta, azzal a kijelentéssel szavazott meg 800 frtot e honvédelemre, hogy a közeljövőben a honvédek iránti kegyeletét a város méltóságának és hazafias érzületének megfelelően fogja alkalmosszerűleg tanúsítani.

Később a honvédsírok legmagasabb dombján az új honvédelem számára talapzatot rakatott le a tanács s 1879-ben felhívta a polgármestert, hogy a sírok felett emelendő díszes honvédelem felállítását iránt tegyen javaslatot. E javaslat folytán a városi közgyűlés 1881-ben elrendelte, hogy a honvéd temetőben díszes emlék állítsassék s házankénti gyűjtés eszközöltessék.

A gyűjtés 400 frt 88 krt [krajcárt] eredményezett, melyhez a honvéd-egylet által eszközölt gyűjtésből 126 frt 29 kr járult.

A tanács ekkor megbízta a szépítési és építési bizottságot, hogy a honvéd sírok fölé tervezett emlék tervére, költségeire nézve javaslatot készítsen.

A bizottság 1884-ben pártfogás alá vette azt, a már évekkel ezelőtt is fölvetett tervet, hogy a jelenlegi honvédelem – a kőoroszlán²¹ – vitessék ki a honvédtemetőbe, helyére pedig a kollégium és nagytemplom közé Debrecenhez és a dicső szabadságharc emlékeihez méltó nagyobb szabású szabadság-szobor emeltessék, melynek költségei 30 000 frtban irányozhatók elő. E célra a város

és a társadalom áldozatkészsége vételessé igénybe egy alakítandó szobor-bizottság tevékenysége által.

A tanács nem akarta a két emlék ügyét egymással összekötni s újból felhívta a bizottságot, hogy ezúttal a honvédsírok felett emelendő emlék kivételére nézve csináljon javaslatot, egészen önállóan a szabadság-szobortól.

Időközben megint begyűlt 132 frt 70 kr.

1888 elején közgyűlés elé került a honvédelem ügye. Az alap már ekkor 3061 frt 76 kr-ra szaporodott. De minthogy a tanács jelentése szerint legalább is 5000 frt-ra volt szükség, a közgyűlés a tőkének további gyümölcsöztetését rendelte el.

A szépítési bizottság úgy látszik azóta adós maradt a javaslatnál, a tőke azonban folyton gyarapodott saját kamataival s azokkal a 200 frttal, melyeket „honvéd sírok rendezése” címen a tanács minden évben ez alaphoz csatol. Az alap állása több ezer frtnál.

[. . .] Debrecen közönsége, mint az iratokból látszik, honvédelemre gyűjtött. De ha Kossuth Lajos nevezhető honvédek, akkor ő a legelső honvéd, s Debrecen mi sem akadályozhatja meg abban, hogy a 20 év óta tervezett honvédelemet Kossuth Lajos érc alakjában örökítse meg s ez emlékre fordítsa a már begyűlt összeget. [. . .]

(*Kossuth-szobor Debrecenben. = Debreczeni Ellenőr, 1894. március 29. 3. p.*)

A Csokonai Kör szépítési szakosztálya meghallgatta a korábban megbízott háromtagú küldöttség által fogalmazott felhívás szövegét, majd azt némi vita után változatlanul elfogadta és elrendelte kinyomatását. Természetesen a helyi lapokban is közzétették.

Felhívás

Töröljük le omló könnyeinket. Szüntessük meg mélységes fájaldalmunk jajkiáltásait. Váltsa fel azokat a hálás kegyelet építő munkás zaja. A miénk, a mi örök büszkeségünk Ő hamvaiban is mindenha.

Állítsunk Debrecenben szobrot Kossuth Lajosnak!

Adakozzék mindenki. Gazdag és szegény, nő és férfi, öreg és ifjú, még a gyermek is siessen tehetsége szerint adományával.

Az adományokat elfogadja és köszönettel nyugtatványozza a debreceni Kossuth szobor-bizottság.

(*Kossuth-szobor Debrecenben. = Debreczeni Ellenőr, 1894. március 29. 3. p.*)

Élénk eszmecsere zajlott a szobor-bizottság összetételéről. Végül is úgy döntöttek, hogy a minél szélesebb körű társadalmisítás jegyében a jelenlévő hírlapírók bevonásával összeállítanak „a társadalom összes köreinek, egyleteinek, testületeinek és a városban lévő hatóságoknak vezérférfaiból egy névsort”, és az illetőket küldöttségileg kéri fel a részvételre.²²

²¹ Marschalkó János (1819–1877) kőből faragott szobrát, mint az 1849. augusztus 2-i debreceni csata emlékművét 1867. augusztus 2-án helyezték el a Kollégium előtti téren, ahol 1899-ig állt.

²² Kossuth-szobor Debrecenben. = Debreczeni Ellenőr, 1894. március 29. 3. p.

Ekkor szólott hozzá a kérdéshez a magát pártoktól független sajtótermékek hirdető *Debreczeni Hírlap*, egy névtelen cikkben, amelyet valószínűleg a felelős szerkesztő (és kiadó), Kutasi Imre (1839–?) írt. Érdekes szempontot vetett fel, mivel úgy látta, hogy a Kossuth-kultusz ápolása, tágabban a nemzeti érzés ébrentartása megköveteli, hogy a magyarok az ország bármely táján, közelebről a nagyobb városokban tisztelegessenek Kossuth emléke előtt. Az anyagiak előteremtését illetően meglepően derűlátó, szerinte az önkéntes adakozásban mindenki részt fog venni.

Szobrot Kossuthnak Debrecenben!

A nemzeti érzés szimbóluma, a nemzeti érzés örök forrása lesz Kossuth emléke örökké. A magyar nép, amely, ha valamely érzés visszhangra lel keblében, szereti magát ennek az érzésnek egészen átadni, mely, ha gyászol, ha szeret, ha hálaát ad, ezt egész szívvel, egész lelkével teszi. Most midőn ennek a szimbólumnak földi maradványai visszatérnek az anyaföld kebelébe, siet, hogy látható emléket állítson Kossuth Lajosnak, amely – amennyire a kő és érc eszméket kifejezni képes – kifejezője legyen az ő eszméinek.

Budapest főváros egy díszes, impozáns, és amit művészeink hazafias ihletétől biztosan elvárhatunk, magasztos emlékkal lesz gazdagabb. Ha az idegen Magyarország szívébe vetődik, csodálattal fogja látni, mi volt nekünk Kossuth, s mit jelentett itt az ő neve.

De az csak egy emlék lesz s a nép milliói nem fognak leborulhatni az emlék előtt, mert az tőlünk messze, egy nagy városban lesz felállítva, ahová a szegény népből alig jut el egy-kettő. Pedig annak a szegény népnek, mely csodás rajongással, igazi naiv s éppen ezért a legőszintébb lelkesedéssel viseltetett Kossuth iránt, s melynek könyvek toltak szemébe, ha az ő nevét, az ő nótáját hallotta zengeni, igazán jól fog esni, ha ideáljának emlékszobra előtt megállhat és az ő látásából méríthet.

A népnek, mely csendes falujából csak a vásárok alkalmával mozdul ki a vidéki központokba, Budapest megközelíthetetlen idegen föld, s ami ebben a nagy és messze városban van, az reá nézve nincs a földön, ő azt nem láthatja. Azért nem szabad elmulasztani azoknak, kik a társadalom élén állanak, hogy emléket emeljenek Kossuthnak. Magyarország minden nagyobb városában kell egy nagy, impozáns emlékek lenni, mely az ország központjában a nemzet háliját, a nemzet kegyeletét, a nemzet nagyságát hirdesse, de a vidéken is kell szerényebb emlékeket állítani, mely hirdesse a nép szeretetét.

A vidéknek is kell emlékekkel, a nemzeti érzés szimbólumának oltáraival bírni, ahová a vidék lakói elzarándokolhassanak megemlékezni Kossuthról. Lesz pénz erre is, mert Kossuth halála után, az iránta való rajongó szeretet megnyitotta a legfukarabb ember érzését is, és az ő szobrára, az ő emlékére eddig még soha sem látott mennyiségben özőnlík a pénz.

A szegény, a földhöz kötött pór sem fog hátramaradni s szívesen fogja odanyújtani azt az egy-két garast, melyet nélkülözhet, ha tudja, hogy az emlék, melynek ércébe az ő garasa is bele lesz öntve,

az ő szemei előtt fog emelkedni; ha tudja, hogy bármikor leborulhat e néma és mégis oly beszédes ércszobor talapzatára.

Legyen Debrecenben is szobra Kossuth Lajosnak! Mert nekünk is a nemzeti érzés szimbóluma ő.

(Debreczeni Hírlap, 1894. márc. 29. 2. p.)

A Szabadelvű Párt helyi közlönyének, a *Debreczeni Ellenőr*nek egy népszerű munkatársa az első dekád végén, vagyis az első felhívás megjelenését követő tizedik napon vezércikkben fejtette ki véleményét arról, hogy miért van szükség a városban Kossuth-szoborra, mégpedig egy nagyméretű, művészi álló szoborra. Részletesen taglalta, hogy milyen alkotást képzelne el. Gáspár Imre (1854–1910) az 1880-as években – akkor még az ellenzéki Függetlenségi és 48-as Párt itteni lapja, a *Debreczen* szerkesztőjeként – kiemelkedő szerepet játszott a debreceni Kossuth-kultusz ébrentartásában és elmélyítésében.²³ Kossuth-imádata kormányparti újságíróként²⁴ is megmaradt, és cikke akár eszmei-esztétikai alapvetésként is felfogható.

Kossuth szobra Debrecenben

Debrecen Kossuth Lajos elhunytá fölött érzett kegyeletének szép nyilvánulása az a mozgalom, amellyel a közönség úgyszólván minden felhívás nélkül és azonnal átértette az önként jelentkező helyzetet, elhatározta, hogy Debrecenben szobrot emel Kossuth Lajosnak. Egyes lelkes polgárok jelentékeny adakozásaikkal kezdték meg a gyűjtést, azután lapunk útján indítvány tétetett arra nézve, hogy a szabadságharc-szobornak 5000 forintos, a városnak rendelkezésére álló alapja a szobor létrehozására fordítottassék, tegnapelőtt pedig a Csokonai Kör szépítési osztálya vette kezébe az ügyet, így nyújtván garanciát arra nézve, hogy az ügy keresztülvitele most már biztosítottnak tekinthető.

Volt alkalmunk annak kifejezésére, hogy a debreceni Kossuth-szobor létesítésének eszméjét helyeseljük, sőt az eszme után maga a mozgalom a mi lapunk hasábjairól indult ki. Sehová sem illik annyira a magyar alkotmány újjáteremtőjének, a szabadság, egyenlőség és testvériség háromságáért diadalmasan küzdött bajnoknak, hazánk

²³ Bényei Miklós: Gáspár Imre és a debreceni Kossuth-kultusz. In: Gáspár Imre. Emlékezés Nagycsalomja szülőltérére, a száz éve elhunyt Gáspár Imrére. Szerk.: Pavel Antonov. Nagycsalomja, (2011) 46–50. p. – 1883–1889 között szerkesztette a függetlenségi hírlapot; *uo.* 46. p. – Kossuth Lajosról a Debreczen hasábjaira írt, névvel vagy azonosítható szignóval ellátott cikkeinek bibliográfiai adatait felsorolja: Gellér Ferencné: Gáspár Imre, 1854–1910: Bibliográfia. In: Hajdú-Bihar Megyei Közművelődési és Könyvtári Téka, 2013. 1. sz. 45–50. p. Ugyanő az összeállítás előszavában röviden felvázolja a publicista életrajzát is: *uo.* 19–23. p.

²⁴ Gáspár Imre 1893. január 31. és 1894. május 14. között volt a Debreczeni Ellenőr munkatársa; Bényei M. i. m. 46. p. A Kossuth-kultusz érdekében itt kifejtett publicisztikai tevékenységéről ld. *uo.* 52–54. p. A bibliográfiai adatokat közli Gellér Ferencné: i. m. 54–55. p.

s az újkori világtörténelem kimagasló alakjának, Kossuth Lajosnak szobra, mint a liberalizmus bevezetését váró képező Debrecen városába. Az eszme valószínűleg fog a Millenniumra s a hazánk ezredéves fennállásának ünnepére, az ő nagy érdemei folytán szabadon készülő Magyarország nagy alföldi városa a nagy nemzet-történelmi pillanatban már látni fogja ezt a szobrot a Szabadság-téren s Kossuth Lajos fennkölt alakja, mely abban az ezredévben korszakot jelöl, ott fog állni, hogy ércben hirdesse saját dicsősége által hazájának dicsőségét és örök fennmaradását.

Ezúttal csupán két momentumra hívjuk fel a közönség figyelmét, olyan két momentumra, amelyeket jó lesz tisztába hozni már most, amikor a mozgalom a mederásás stádiumában van, és amikor el kell készülnünk azokkal a jelszavakkal, amelyek alatt a mozgalom folyamának sietnie kell az eredmény révpartjai felé.

Azzal tisztában kell lennünk, hogy Kossuth szobrának nem szabad kicsinynek, nem jelentéktelennek lennie. Egyetlen tere felállításának városunkban a Szabadság-tér, itt pedig szemben a még feljebb is emelendő városházának²⁵, közel a Tisza-háznak²⁶, oldalt az ev. ref. Nagytemplomnak, az ő korszakokra kiható működésének hatalmas arányai szabják meg saját méreteinek kiterjedését, minden oldal felé pedig a hosszúságára úgy, mint szélességére nézve páratlan, impozáns Főutca fölött kell uralkodnia. Vagy csak nem lehet szándékunk úgy elrejtetni, mint a Nagytemplom mögött húzódik meg félénken a Kollégium kolosszális épülete, meg a mutogatásra annyira érdemes Csokonai-szobor? Ott kell állania szobrunknak a Szabadság-téren, és úgy Debrecenhez, mint Kossuthhoz, a nevéhez csatlakozó fényes és nagy eszmekörhöz méltó kivitelben hirdetnie nagy múltat egy épp ily nagy jövő buzdítására! Nem szabad a szatmári Kölcsey-szobor²⁷ mását létrehozunk, amely plajbásként van oda szűrve a város nagy és széles piac-négyszög egyik vonalának a közepére, a győri 15 000 forintos Kisfaludy-szobor²⁸ sem méltó mihozzánk, és elretentő például lebegjenek előttünk azok a készítmények, melyeket a szűkmarkú áldozatkétség teremtett meg olcsón dolgozó tehetség által. Csokonai szobra – merjük állítani – most

is a legjobb magyar szobor, melyet azonban a legnagyobb magyar szobrászati tehetség, az Izsó genialitása teremtett meg, amikor még verseny sem volt ezen a téren, de ott mellette a gyatra kőoroszlán, nem is szobrász, de Gerendai uram²⁹, egy becsületes kőfaragó mesterembernek pár ezer forintba került, művészi tekintetből éppen azért számba sem vehető készítménye.

Miután pedig Kossuth szobrának a nagy város legnagyobb terén nagyok és művészi becsünek kell lennie, a gyűjtésnek sem szabad szűk mederben folynia, ehhez a színvonalhoz ugyan meg kell nyílniok a debreceni hazafias áldozatkétség rendelkezésére álló forrásoknak, mert 15–20 000 forintnyi szobrocskára nem lehetvén gondolni sem, ennél fogva úgy a városnak, mint egyeseknek és az összes bevonandó tényezőknek szem előtt kell tartaniok adakozásuknál a megkívántató magasabb kulcsot.

Ez az áldozatkétség azonban mindenkor megvolt és ezúttal is meglesz Debrecenben s így az anyagi kérdést a fönnebbiekben röviden érintve, áttérünk a másik szempont kérdésére, mely abban áll, hogy Kossuth szobra milyen eszmét képviseljen s a nagy államférfi életének mely monumentumában álljon szemeink előtt?

Nem beszélünk arról, hogy amíg Andrássy, a lovagias pompásan odaillik ércparipájára³⁰, hogy Deák Ferenc, a bölcs tanácsadó helyesen van ülő helyzetben³¹ megvésvé, addig Kossuth Lajost, a legnagyobb szónokot, ki a nép millióihoz intézi szavait, álló szobor illeti meg. Ez csak külső, minden véleményeltérést kizáró szempont, melynél azonban előbbvaló a szobormű jól etalált történelmi időpontja.

Mindenesetre azt a momentumot kell eltalálni, mely kifejezi azt az eszmét, amelyet e nemzet kivétel és pártkülönbség nélkül ünnepel Kossuthban s képviselnie kell oly értelmet, amely nem ütökzi e haza egy polgárának érzelmeibe sem, amely tehát érzelme minden magyar embernek; törekednie kell arra, hogy a mű eszméje rögtön felfogható, momentuma Kossuth pályafutásának általános érdekű fordulópontja, az egész pedig a szemlélőre nézve osztatlan és zavartalan hatású legyen.

Nehézzé teszi ezen szempont feltalálását Kossuth Lajosnak az 1849-ik évi április havának tizennegyedik napján Debrecenben végbe ment akciója. De csak első tekintetre látszik az így, mert hiszen a világ nem a detronizáló Kossuthot tartja legnagyobbznak, a fejedelmével kibékült Kossuth Lajos maga sem követelte nemzetétől, hogy élétének ezt a pillanatát folytassa történelmében s abban megegyezik

25 Az 1840-es évek első felében felépült városházát a városvezetés (a közvélemény támogatásával) bővíteni akarta, egyebek között felülre egy újabb szintet (emeletet) kívántak ráhúzni. A városi tanács szakértői már dolgoztak az előkészületeken, nem sokkal később, 1894. máj. 16-án a tanács meghirdette a tervpályázatot, augusztus 1-jei határidővel. A pályázók használható terveket nyújtottak be, de aztán elaludt a dolog. Zoltai Lajos: A debreceni városháza négyszáz éves története. In: Debreceni Képes Kalendáriom 1932. Debrecen, [1931]. 69–70. p. (Újra közölve: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXIV. Debrecen, 1997. 301–302. p.)

26 A klasszicista épületet 1828–1835 között Bek Pál (1761–1827) kormánybiztos emeltette, később a Tisza család birtokába került (majd 1895-től a MÁV üzletvezetőség székébe).

27 Szatmár főterén 1864-ben leplezték le Kölcsey Ferenc (1790–1838) magas gránit-oszlopon elhelyezett mellszobrát, Gerenday Antal (1818–1887) pesti kőfaragó mester, díszmű-szobrász munkáját.

28 Kisfaludy Károly (1788–1830) szobrát 1892-ben állították fel Győrben; alkotója Márai Lajos György (1850–1906) szobrászművész.

29 A honvédelemet, vagyis a kőoroszlánt valójában Marschalkó János alkotta. Valószínűleg a szatmári Kölcsey-szoborral keverte össze. Gerenday Antal tényleg igen-igen középszerű szobrokat készített, nincs adat arra nézve, hogy Debrecen számára is dolgozott volna.

30 Andrássy Gyula gróf (1823–1890) lovas szobrát Zala György (1858–1937) 1892-ben készítette el (1906-ban az Országház elé, a déli szárnyra állították fel).

31 Deák Ferenc (1803–1876) ülő szobrának megalkotására Huszár Adolf (1843–1885) kapott megbízást, de ő korán meghalt, így a művet az ő tervei alapján két művész, Keszler Adolf (1863–1903) és Mayer Ede (1857–1908) fejezte be 1887-ben.

a nemzet, hogy a koronás királya³² iránt érzett törhetlen hűséget és kristálytisza lojalitást nem érintheti az a rajongó szeretet és kegyeletes tisztelet, mellyel e haza népe Kossuthot környezte életében, melyre megnyilatkozik a most folyó, akár a fejedelmek, akár Deák Ferenc temetését minden tekintetben felülmúló világtemetésben, és amelyek az előbbi érzelmeket sohasem mellőzve örökké viselteni fog Kossuth iránt ennek most gyászolt halála után is.

De nem is itt a legnagyobb Kossuth Lajos. Legnagyobb volt Kossuth Lajos 1848. július 11-én abban a momentumban, amikor kimondotta, hogy „a haza veszélyben van. . .” Ekkor indult meg tulajdonképpen a haza önvédelmi harca, e pillanatban kezdette meg a szervezés és lelkesítés óriási munkáját Kossuth, ezen a napon volt, amidőn szavára a lejártszott nagy nemzet-tragédiát megkezdve, annyi nagyság, hősiesség és honfűi erény világra szóló példáit szolgáltatotta. . .

A szobrász kész instrukciókkal kezdetet alkotásához. Meg van írva e napról a Kossuth külseje, ruházata, meg az a pose [póz] és kézmozdulat, amely után egy szintén történelmi és örökszép jelenet: a nemzetgyűlés lelkesedése következett, mely „megadjuk” szóval szavazta meg Kossuthnak a 200 ezer főnyi katonát és kívánt pénzáldozatot. . .

Ezt a varázs-alakot kell Kossuth debreceni szobrának ábrázolnia, és amidőn meggyőződünk arról, hogy a nemzetét szabadságra, a haza szabadságának megoltalmazására önvédelmi harcra buzdító Kossuth lesz impozáns szoborban megörökítendő; folytassuk a megindított gyűjtést és halmozzuk össze az adományokat ily mértékben és ilyen értelemben, ilyen jelszó mellett.

A gazdagok arany-ezüstjénél nem lesz érték-nélkül valóbb a szegény ember utolsó garasa, járuljon tehát ahhoz a célhoz Debrecen minden lakója, szegény és gazdag, öreg és ifjú, osztály, felekezeti és pártkülönbség nélkül, hogy rövid évek elmúlása alatt ország-világ szemlélhesse Debrecen főterén e lakosság honszeretetének, kegyelétének és polgárosult nagyvárosias izlésének újabb fényes tanújelét, a magyar szabadság legnagyobb apostolának, Kossuth Lajosnak szobrát!

(Kossuth szobra Debrecenben. = Debreczeni Ellenőr, 1894. március 31. 1. p.)

Kossuth Lajos temetésének napjára időzítve a szintén szabadelvű heptilap, a *Debreczeni Lapok* klasszikus analógiával, ám jóval erőtlenebb szavakkal bizonygatta a szobor indokoltóságát. A cikk szerzője Kuti Zsigmond (1857–?) izraelita tanító³³, aki a társ-napilapban és más helyi újságokban is rendszeresen publikált.

Kossuth Lajos szobra Debrecenben

„Exegi monumentum aere perennius!” – „Művet alkottam, maradandóbbat az ércnél!” Kiált fel a római költő³⁴ önértetének, nagyságának teljes tudatában. „Növekedni fogok”, mondja Horác – e nagy költő – „megifjodom az utókor dicséréte által, míg a Pontifex a hallgatag szűzzel a kapitóliumot meg nem szállja.”

A halhatatlan nagy költő eme szavait bátran tehetjük a halhatatlanná vált nagy hazánkfiá Kossuth Lajos szájába. Szobrot alkotott ő magának – aere perennius – maradandóbbat az ércnél, mert az ő emlékezete örökké fog élni minden igaz magyar szívében, örökké fog élni lángbetűkkel leírva a történelem lapjain, a halhatatlannak, a hősök, a nemzetek regenerátorok [újjáteremtők] analisaiban [évkönyveiben]!

Mert az idő vasfoga marja a márványt, a gránitot, az ércet és semmivé teszi; de a történelem azon panthion, amelyben az ott eltemettek phönixként újra fölélednek, halhatatlanságot isznak, és tanítják az ifjú generációt hazaszeretetre, humanitásra, minden szépre és jóra!

Eme pantheonban a hősök és nagyok a történelem-alkotás tisztító tüzén keresztül jönnek, ahol gyarlóságnak, igazságtalanságnak helye nincs. Mert a történelem maga az igazság, az élet logikája, a múlt események hű tükré; igazságos megvesztegethetetlen bírója a múlt és jelen cselekedeteknek.

A történelem a világ ítélszéke.

Kossuth Lajos immár a történelemé. Alkotásait azonban, miket a történelem purifikált [megtisztított], kanonizált, a rágalom minden salakjától régen megtisztított, azokat még élvezzük és élvezni fogja még számos generáció, mert az ő alkotásai az igazság, a szabadság, a testvériség és a szeretet forrásából eredtek, amely forrásokat lehetett ugyan elszaporítani, lehetett kristálytisza vizét zavarossá tenni, de magát a forrást elzárni nem lehetett, és a forrás csörgedezni fog örökké, és a jelen meg jövő nemzedék meríteni fog belőle hazaszeretetet, igazságérzetet és humanitást.

Eltűnt a Pontifex, el a hallgatag szűz, hazája helyén más állam keletkezett. Más szokásokkal, más törvényekkel, más kultúrával, de Horác, a nagy költő még él és élni fog örökké – aere perennius.

A halhatatlanná vált nagy Kossuth is maradandó művet alkotott. Az ő szíve is egy nagy költő szíve volt, mely rajongó szeretettel csüggött hazáján, melyet naggyá, szabaddá, függetlenné tenni hő vágya és életcélja volt.

32 Ferenc József (1830–1916) 1848. dec. 2-án foglalta el a trónt és lett Ausztria császára. Magyar királlyá 1867. jún. 8-án koronázták.

33 Kuti Zsigmond a debreceni izraelita hitközség tanítója és a helyi állami főreáliskola hitoktatója volt; mindegyik helyi lapba is írt, leginkább a Debreczeni Ellenőrbe és a Debreceni Hírlapba.

34 Quintus Horatius Flaccus (Kr. e. 65–8) római latin költő *Carminum liber tertius* (Az énekek harmadik könyve) harmincadik ódjának (Ad Melpomenen = Melpomenéhez) szálló igévé vált híres kezdősorát idézi. A további idézet a latin eredetiben a hetedik-kilencedik sorban olvasható: „usque ego postera / crescam laude recens, dum Capitolium / scandet cum tacita virgine pontifex.” Pontifex: római pap; Horatius a papi testület élén álló pontifex maximus utal. Capitolium: Róma hét dombjának egyike, erre épült a város ősi fellegvára.

A költők ódáiban, époszokban és más költői műfajokban írják le szívök érzelmeit: Kossuth, e nagy hős az történelem lapjaira letörhetlen, elévülhetlen betűkkel írta le világra szóló hőskölteményeit, amelyek szintén: „aere perennius!”

Az ifjú nemzedék azonban, mely még nem képes egészen fölemelkedni a történelem igazságának magaslatára, ezen ifjú nemzedéknek szüksége van „szemmel látható” és „kézzel fogható” „történelmi jelvényekre” és ez a szobor!

Azért, bár Kossuth Lajos emléke „aere prennius”, nem elégedhetünk meg a történelem kitörölhetetlen emlékeivel, nem Budapestben csak felállítandó szobrával, hanem méltán elvárja a kegyelet, Kossuth iránti szent kegyelme azt, hogy e helyt, ahol e nagy hős járt, tett, alkotott, hozzá emlékéhez méltó szoborral láttassák el, jelöltesék meg e szent hős emlékezte, neve. Debrecen sz. kir. [szabad királyi] város nagy közönségének – valláskülönbőség nélkül – szent kötelessége e nagy apostolnak szobrot emelni, mégpedig hozzá méltó szobrot. E monumentum legyen méltó Kossuth nagy hazánkfíához, legyen méltó Debrecen sz. kir. város közönségéhez.

E nagy férfiú, ki első volt a rang, a kiváltság, a vallás fanatizmusának a szabadságot béklyóba záró előítelet láncait széttördelni; ő – a hű protestáns –, ki katolikus papra bízta a vallás- és kultuszügyi miniszteri tárcát, egy zsidóra a hadi pénztárt³⁵, ő, ki szabaddá tette a nemzetet, szabaddá a felekezeteket, mert nem ismert előíteletet, nem ismert rangot, csak embert és hazafit, és ahol e két tényezőt megtalálta, ti. az embert és hazafit, azt bizalmával, szeretetével elhalmozta, lett legyen az illető bárki. E nagy ember tehát megérdemli, hogy e város nagyközönségének minden egyes tagja manifesztálja e nagy ember iránt érzett háláját, kegyeletét, szeretetét és fillérjeivel hozzájáruljon, hogy Kossuth Lajos emlékére minél előbb szoborral legyen megörökítve Debrecen sz. kir. város piacán. A város nagyközönsége ezzel maga magát tiszteli meg.

(*Kossuth Lajos szobra Debrecenben.* = *Debreczeni Lapok*, 1894. április 1. 1–2. p.)

A kezdet azonban mégsem volt igazán biztató. A színház már április 6-án műsorára tűzte a Kossuth-szobor javára Katona József (1791–1830) nemzeti tragédiáját, a Bánk bánt – de a színészek gyakorlatilag üres ház előtt játszottak. Az újságírók szomorúan és értetlenül sajnálkoztak a kudarcon; egyikük a közömbösség okára is rámutatott.

Bánk bán

Tegnap a Kossuth-szobor javára „Bánk bán” került színre

35 Kossuth kormányzósága idején, 1849. május 2.–augusztus 11. között Horváth Mihály (1809–1875) csanádi püspök volt a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Ekkor a hadügy-minisztériumban a hadi pénztár egyik vezetője Oppody (Oppenheim) Alajos (1818–1899) könyvelő, kereskedő, izraelita százas volt. Nincs kizárva, hogy a szerző Diósy Márton (1818–1892) hírlapíróra gondolt, aki 1849-ben a kormányzó-elnöki hivatalban volt titkár.

olyan kis számú közönség előtt, amelyet ritkán látunk színházunkban. Mintha csak összebeszélt volna a t. c. publikum, hogy ma nem megy színházba, mintha csak azt akarta volna demonstrálni, hogy kegyeletes és hazafias addig, míg a zsebbe nem kell nyúlni, hanem azontúl – alszik. Mert hogy a katonazenét eltiltják a színházról³⁶, mikor ott a Kossuth-szobor javára játszanak, ez érthető; de hogy a közönség is távol tartja magát, ezt csak a fentebbi okból lehet kimagyarázni.

(*Színház. Bánk bán.* = *Debreczeni Ellenőr*, 1894. ápr. 7. 3. p.)

[...] majdnem üres ház előtt. Kivéve az ifjúságot, a tanulókat, a földszinten és páholyokban alig volt közönség, pedig az előadás a Debrecenben felállítandó Kossuth-szobor javára volt rendezve.

(*Színház.* = *Debreczen*, 1894. ápr. 7. 3. p.)

[...] Szinte szegénykezett a csekély számú közönség, amely az este elment a színházba, szegénykezett, látva azt a részvétlenséget, azt a közönyt, amellyel a Tiszay igazgató³⁷ törekvése és kegyelme találkozott. Ő megtette kötelességét, de ha nem úgy sikerült, amint kellett volna, ahogy akarta, annak a közönség az oka. [...]

(*Színház.* = *Debreczeni Híradó*, 1894. ápr. 8. 3. p.)

Két nappal később, április 8-án megalakult a Kossuth-szobor bizottság. Megválasztották a vezetőséget (az ügyvezető elnököt és a főjegyzőt, a pénztárnokot és a végrehajtó bizottságot, továbbá utcánként a gyűjtő bizottságokat (hatot, valamint egyet a külsőségekre).³⁸ A szobor-bizottság (Komlóssy Arthur ügyvezető elnök határozott és elkötelezett irányításával) és a gyűjtő bizottságok lelkiismeretesen ellátták vállalt feladatukat.³⁹ A Csokonai Kör továbbra is figyelemmel kísérte, támogatta tevékenységüket, a közgyűlése – noha a pénzügyi helyzete bizonytalan – két év alatt fizetendő kétszáz koronát (száz forintot) szavazott meg. A jelentésében azonban túlértékelté saját szerepét: „a Kossuth Lajos debreceni szobrának létesítésére irányult mozgalmat is a Csokonai-kör kezdeményezte.”⁴⁰ Kétségtelen, hogy az addig megszólalók közül Kósa Barna, Tóth Béla, Zoltai Lajos a Kör tagja

36 A közös hadsereg lojális debreceni helyőrségparancsnoka megtiltotta, hogy a színház bizonyos előadásain a katonazenekar közreműködjön.

37 Tiszay Dezső (1854–1900) színész, rendező, 1893–1896 között a debreceni színtársulat igazgatója; Bényei József: *Debreceni színházművészek 1798–2000.* – Debrecen: TTK (Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft.), 2012. – 650–651. p.

38 A debreceni Kossuth-szobor bizottság megalakulása. = *Debreczeni Ellenőr*, 1894. ápr. 9. 34. p. A gyűjtő bizottságok névsorát is közli: *Kossuth-szobor Debrecenben.* = *Debreczen*, 1894. ápr. 9. 1. p.

39 A két napilap, főként a *Debreczeni Ellenőr* rendszeresen, szinte napról napra beszámolt a gyűjtés eredményéről, következesen közölték – köszönetnyilvánítással együtt – az adakozók nevét, tudósítottak a szobor-bizottság üléseiről.

40 A Csokonai-kör közgyűlése. = *Debreczeni Ellenőr*, 1894. ápr. 23. 2–3. p. Az április 21-én elfogadott dokumentum szövegét az újság két nap múlva közölte: A Csokonai-kör jelentése az 1893. évről. = *Debreczeni Ellenőr*, 1894. ápr. 25. 6. p. A Kör anyagi helyzetéről: A Csokonai-kör közgyűlése. = *Debreczen*, 1894. ápr. 23. 2. p. A Csokonai Körnek a Kossuth-szobor körüli ekkori erőfeszítéseiről fontos forrásokat és adatokat közöl Asztalos D. i. m. 71., 76., 78. p.

volt, de az egyesület voltaképpen csak felkarolta a kezdeményezést. . .

A Református Kollégiumban működő főiskola joghallgatóinak önképző köre május 8-án a nagyerdei Vigadóban hangversenyt rendezett. A szabadelvű újság tudósítja ennek kapcsán tette szavát: nem érti a város művelt lakosságának közömbösségét. „Nem is tudjuk elképzelni, hogy micsoda jótékony célokat fog közönségünk ezentúl pártfogásával kitüntetni, ha a városunkban felállítandó Kossuth-szobor eszménye hidegen hagyja!”⁴¹ A teológus hallgatók folyóirata a protestánsok rokonszenvéiről biztosította a kibontakozó és intézményesülő mozgalmat.

[A teológus hallgatók lapjának támogatása]

Debrecenben is tettekhez fogott a hazafias lelkesedés, hogy Kossuth Lajosnak itt, mint nagy, dicső működésének, szereplésének helyén is szobrot emeljen. Nemes, meleg pártolásra érdemes cél. Nem méltó-e, hogy annak, ki mint protestáns ember is egyházunk egyik leghívebb fia volt, ki mint hazánk, úgy magyar protestáns egyházunkra is dicsőséget hozott, kinek nagyszerű, egyházunk boldogulását előmozdító elveit éppen most kezdik lassankint megvalósítani; nem méltó és nem a legforróbban kívánható-e, hogy annak itt a protestantizmus középpontjában, a kálvinista Rómában is emlékszobrot emeljenek. Közlönyünk szerkesztői is tagjai a „Debreceni Kosut-szobor[sic!] bizottság”-nak, mely épp most osztott szét 5000 gyűjtőívet⁴² [. . .] Bátorkodunk felhívni mi is teológus társaink és t. [tiszte]lt olvasóink becses figyelmét a szép, nemes célra. Szíves adományokat lapunk szerkesztői örömmel fogadnak és közvetítenek.

(Vegyes közlemények. = Közlöny, 1894. május. 64. p.)

A Református Kollégium gimnáziumának és elemi iskolájának tanulói szintén felajánlották krajcárjaikat.⁴³ Akárcsak igen sok asszony és iskolás leány, köztük a szegényebb sorsúak, például a mosodai alkalmazottak. Miként az István gőzmalom munkásai és a MÁV fűtőházának személyzete.⁴⁴ Vagyis a mozgalom valóban társadalmi jelleget öltött, folyamatosan szaporodott az adakozók száma. A környező és az erdélyi településeken többnyire a református lelkészek vállalták a szervezést⁴⁵, sőt néhányan az ország más pontjairól is küldtek egypár koronát. A hírlapi közlemények

alapján az állapítható meg, hogy helyben elsősorban a főiskolai, gimnáziumi és kereskedelmi akadémiái diákok, a protestáns tanárok és tanítók, a szabadfoglalkozású értelmiségiek áldoztak e célra. Példát mutatott Thaly Kálmán (1839–1909), a város függetlenségi párti országgyűlési képviselője is; ő ötven forintot adott az emlékműre.⁴⁶ A ténylegesen befizetett összeg azonban korántsem a kívánt és remélt mértékben növekedett. Főleg a civispolgárság zöme maradt távol az akciótól, vagy vagyonához mérten igen szerény mértékben járult hozzá.

Az elmaradók lelkiismeretét kívánta ébresztgetni a szabadelvű hírlap névtelen cikkírója június elején:

Kossuth szobra

[. . .] Debrecennek nagyobb szoborra van szüksége. Kell tehát, hogy a gyűjtők buzgólkodjanak, a közönség pedig adakozzék s ki-ki kegyeletes és hazafias buzgósággal mozdítsa elő a szobor-bizottság nemes és önzetlen munkálkodását. Hátra van még a köztörvényhatóságok, testületek, pénzüzetek, gazdag vállalatok, iparosok és kereskedők nagy részének áldozatkészsége, melynek bizonyára rövid időn szép jeleivel fogunk találkozni. Legtartózkodóbb azonban a debreceni vagyon javarészt képviselő gazdálkodó közönség, amely úgyszólván semmit sem tett arra nézve, hogy Debrecen főterét díszes új ércszobor díszítse.⁴⁷ Ők – úgy látszik – csak szóval magasztalják a haza nagyjait [. . .] Hát éppen ez a föld lesz hátatlan ama Kossuth Lajos iránt, ki e földet – szabadabbá tette?”

(Kossuth szobra. = Debreceni Ellenőr, 1894. jún. 2. 5. p.)

Némelyek, a kishitűek már-már kudarcot emlegettek, de voltak, akik továbbra is bizakodtak, úgy vélték, a szalmaláng tüze igenis feléleszthető. Közéjük tartozott az elsősorban az üzleti köröknek szánt hetilap, a *Debrecen-Nagyvárad*i Értésítő külső munkatársa, a Kossuth-szobor bizottság tagja, dr. Körösi Kálmán (1868–1928) fiatal ügyvéd is.

Szalmaláng

A legnagyobb meglepetéssel halljuk ama hírt, hogy a jelek szerint aligha lesz valami a debreceni Kossuth-szoborból. [. . .] Fölcsapott a lelkesedés tüze bennünk s íme most látjuk, hogy az bizony szalma láng és semmi egyéb nem volt.

41 Jogász hangverseny. = Debreceni Ellenőr, 1894. máj. 9. 6 p., A jogászok hangversenye. = Debreczen, 1894. máj. 9. 3. p.

42 A bizottság április 15-i ülésén határozott a gyűjtőívek kinyomtatásáról: Kossuth-szobor Debrecenben. A szoborbizottság ülése. = Debreceni Ellenőr, 1894. ápr. 16. 1–2. p.

43 A debreceni Kossuth-szobor. = Debreceni Ellenőr, 1894. máj. 11. 4. p. A Kossuth-szoborra. = Debreceni Ellenőr, 1894. máj. 25. 5. p.; Gyermek a Kossuth-szoborra. = Debreczen, 1894. jún. 5. 3. p., jún. 6. 3. p.

44 A Kossuth-szoborra. . . = Debreceni Ellenőr, 1894. jún. 14. 4. p., Kossuth szobra. = Debreceni Ellenőr, 194. júl. 12. 4. p.

45 Jellegzetes példa erre az Arad megyei Ágva község kálvinista lelkésze, Nagy Sándor, aki szeptember végén a debreceni hírlapokban külön szöveget intézett a protestáns és más magyar hazafiakhoz, hogy segítsék a debreceni mozgalom sikerét: Egy kálvinista pap szövege – a debreceni Kossuth-szoborért. Szózat, különösen Magyarország kálvinista és lutheránus volt jobbágyaihoz, de általában minden jó magyar ha-

zafihoz is. = Debreceni Híradó, 1894. szept. 30. 1–2. p., Debreczen, 1894. okt. 1. 1–2. p.

46 Thaly Kálmán adománya. = Debreceni Ellenőr, 1894. máj. 26. 4. p.

47 A korabeli debreceni civispolgárság, a gazdálkodó réteg mentalitásáról, politikai magatartásáról irt Irinyi Károly: A politikai közgondolkodás és mentalitás változásai Debrecenben 1867–1918. Debrecen : Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2002. – Az érintettek orgánuma, a Debreczen – egyelőre – mentegette a civisgazdákat: „mi, akik tudjuk, hogy a tavaszi és nyári munkaidő mily kiadásokat ró a gazdálkodó osztályra, nem találjuk igazoltnak az ellene emelt vádat s bizony reméljük, hogy áldozatkészségének az őszi időszak beálltával, midőn a gyűjtés nagyobb arányokban megindult, fényes tanúságát fogja adni!” Gyermek a Kossuth-szoborra. = Debreczen, 1894. júl. 12. 3. p. – A szerkesztő nyilván nem gondolta, hogy csalódnia kell. . .

Úgy számította mindenki, hogy Debrecenben van legalább 60 ezer lélek, nos, ha ezekre átlag egy-egy forintot számítunk, biztos bejön legalább 50 ezer forint.

Az a szobor, mely Debrecenhez és Kossuth Lajoshoz egyaránt méltó volna, ennyibe bele is kerülne, de azt már senki nem is álmodta, hogy legalább 30–35 ezer forint nagy hirtelenséggel elő ne kerüljön, s íme, mi történik?

Egy negyedéve s pár hete, hogy a nagy szellem halhatatlanná lett, hogy halála után ismét a miénk lett s ma már talán el is feledték azt a magasztos, azt a páratlan gyászt, mely meglepte az egész világot s mely méltó volt a nemzethez s a nemzet nagy halottjához.

Íme, az országos emlékre még nem gyűlt be 120 ezer forint sem, alig valamivel több, mint a Baross Gábor⁴⁸ emlékére, ki tagadhatatlanul nagy ész, nagy alkotó és hálára érdemes volt, de mégis kevesebb volt Kossuthnál, legalább a nemzet nagy tömegének szívében.

Bizony méltán bálmuljuk, hogy legalább fél millió nincs még a Kossuth-szoborra együtt!

És mind eltörpül a 120 ezer forint mellett a debreceni szoborra begyűlt alig pár ezer forintot tevő adomány!

Igaz, hogy a gyűjtés még nincs befejezve, az adományok még nem küldettek mind be, de – kívánjuk, hogy rossz próféták legyünk – mi már Tamások⁴⁹ vagyunk abban, hogy összegyűljön a kívánt tőke, ha így meg a dolog.

Pedig már aligha lesz másképp. [...] Reményeink aligha fognak teljesülni!

Ez már nagy szégyen volna Debrecenre, magunk és mások előtt is.

Épp azért itt az ideje, hogy – ezúttal a Kossuth-szoborról szólva – módokatokról gondoskodjanak a vezetők, mely szerint a szobor költségeinek fedezetéről gondoskodva legyen.

Még a nyár folyamában nagyobb akcióba kell bocsátkozni és a társadalom összes rétegeit bele kell vonni, mert végre is tisztesség kérdése, hogy kudarcot ne valljunk.

Bízunk Debrecenben, hogy ez nem is következik be.

(Szalma láng. =
Debreczen-Nagyváradai Értesítő, 1894. július 8. 1. p.)

A szerző – ezúttal Ypsilon álnévvel és a debreceni Nemzeti Párt hetilapjában – a közelgő városi közgyűlés előtt hasonló derűlátással próbálta befolyásolni a törvényhatósági bizottság tagjait (bár a cikk a kételkedés hangulatát sem leplezhette).

48 Baross Gábor (1848–1892) gazdaságpolitikus, közmunka- és közlekedésügyi, majd kereskedelemügyi miniszter volt, nevéhez fűződik – egyebek között – a vasútirányítás és a posta korszerűsítése, az Al-Duna szabályozása. 1892. május 9-én hunyt el. Szobrát – amelyet Szécsi Antal (1856–1904) készített – 1898-ban avatták fel Budapesten.

49 Szent Tamás apostol Jézus egyik tanítványa volt, a hitetlen, aki nem hitte el társainak, hogy megjelent a feltámadott Krisztus. Neve szállóigévé, a hitetlenkedés szinonimájává vált.

A Debreceni [sic!] Kossuth-szoborról

A múltkor találkoztam egy fővárosi barátommal, aki debreceni ember ugyan, de már két évtized óta Budapesten lakik. Legelső kérdése azt volt, hogy állunk a debreceni Kossuth-szoborral? lesz-e belőle valami? mennyi gyűlt már össze? mit adott a város? sat. Ennyi kérdésre bajos egyszerre felelni s röviden csak annyit válaszoltam érdeklődő barátomnak, hogy van már 10 000 forintunk.⁵⁰

[...] ha ehhez hozzá vesszük a még december 31-ig reményhetőleg befolyó 5000 forint házankénti gyűjtés és 5000 frt különadományok eredményét, ha számításba vesszük a város 10 000 frtos adományát, ez év végéig 25–30 000 forint van összegyűjtve s akkor a Kossuth-szobor ügye Debrecenben biztosítva van.

Csak arra ösztönözzük és biztatjuk a szobor-bizottságot, tartsa meg továbbra is lankadatlan buzgalmát és teljesítse törhetlen kitartással a reá bízott szent ügy előbbre vitelét s meglássa – a legsebbe siker fogja törekvéseit koronázni.

A kishitű nyilatkozatok által pedig ne hagyja magát a bizottságnak egyik lelkes tagja sem eltántorítani, mert azok mind csak arra való, hogy az indokolatlan aggodalmakat úgy egyik, mint másik irányban istápolják [...]

Kétszeres érdekében áll minden debreceni és Debrecen iránt melegen érző embernek, hogy az akadozási hajlamot, a lelkesedést a debreceni Kossuth-szobor ügy iránt tőle telhetőleg fokozni igyekezzék és azokat ne engedje érvényre jutni, akik bármilyen indokok által vezérelve, kezdetben csak titokban, sugdosva, majd nyíltan azt igyekeznek a könnyebben megejthetővel elhitetni, hogy nem lesz ebből a debreceni Kossuth-szoborból semmi, mert arra olyan összeg szükséges, hogy az sohasem fog összegyűlni és így tovább.

(A Debreceni Kossuth-szoborról. =
Debreczeni Híradó, 1894. augusztus 5. 2. p.)

Akik a városvezetéstől várták az érdemi segítséget, azoknak csalódnuk kellett. Visszasan hatott, hogy a szabad királyi város törvényhatósági bizottsága – a jog- és pénzügyi bizottság véleménye és az azt elfogadó városi tanács előterjesztése nyomán – augusztus 6-án politikai megfontolásból inkább a budapesti Kossuth-szoborra és mauzóleumra szavazott meg ezer koronát (öt-száz forintot). A debreceni emlékműre viszont a társadalmi utat szorgalmazta, de azért hozzájárult, hogy folytassák, most már közgyűlési támogatással a házankénti gyűjtést.⁵¹

50 A Kossuth-szobor bizottság július 21-i ülésén előterjesztett számvetés szerint a gyűjtés addigi eredménye 4010 forint volt; Helyi hírek. A Kossuth-szobor bizottság. . . = Debreczeni Ellenőr, 1894. júl. 23. 4. p. Augusztus 15-én 4415 forint 60 krajcárt, továbbá 3000 Ft értékű anyag- és munkafelajánlást említettek, továbbá 2000 Ft kötelezvényt. A Kossuth-szobor bizottság gyűlése. = Debreczeni Ellenőr, 1894. aug. 16. 2. p.
51 HBML IV. B. 1403/a. 146–147. sz., Városi rendkívüli közgyűlés. = Debreczeni Ellenőr, 1894. aug. 6. 20–3. p., Városi közgyűlés. = Debreczen, 1894. aug. 6. 3. p., A tegnapi városi közgyűlésen. . . = Debreczen, 1894. aug. 7. 3. p., Városi közgyűlés. Kossuth-szobor Debrecenben. = Debreczeni Híradó, 1894. aug. 12. 1–2. p.

[Közgyűlési jegyzőkönyv]

A városi Tanács előterjesztése elfogadtatván, a közgyűlés kimondja, hogy Kossuth Lajos nagyhazánkfia [sic!] emlékét megörökítő szobornak városunkban felállítását elvileg helyesli.

A hozzájárulás iránt azonban – miután e szobor létesítése egyenesen a társadalom feladata s kötelessége, annyival inkább is, mivel az ide irányuló mozgalom is a társadalom kebeléből kiindulva folytatja működését, ez alkalommal a megkeresés tárgyában érdemi határozat nem hozatott, hanem – a városi Tanács javallata alapján – [. . .] bizottság küldetik ki, azon megbízással, hogy bejárva a társadalmi úton folyamatba tett gyűjtések eredményét s befejezését, a város részéről történendő hozzájárulás iránt ide konkrét javaslatot terjesszen elő.

Miről a debreceni Kossuth-szobor bizottság elnöksége s kiküldött bizottsági tagok jegyzőkönyvi kivonaton értesítettek.

(HBML IV. B. 1403/a. 15. 147/7006. bkgy. 1894.)

A lapok és a szobor-bizottság megpróbálták ébren tartani az ügy iránti érdeklődést, de inkább kevesebb, mint több sikerrel. A bizottság augusztus 15-én októberre tűzte ki az újabb gyűjtés időpontját.⁵² Az akció megkezdése előtt újabb tízezer gyűjtőívet készítettek⁵³, valamint előzetes értesítés gyanánt újabb felhívást tettek közzé⁵⁴, amelyet Körösi Kálmán a *Debreceni Híradó* felelős szerkesztőjeként fogalmazott, és teljes szövegét a hetilapjában közölték.

Felhívás Debrecen szab. kir. város lakosságához

Idegen országban kiszenvedett nagy hazánkfiának, Kossuth Lajosnak hosszú haláltusája által a sors oly sokáig készített elő bennünket elviselhetetlennek látszó nemzeti gyászunkra; mégis, midőn a rettegve várt csapás, áldás teljes földi életének kialakása bekövetkezett, megdöbbenőleg hatott ez lelkünkre, mintha váratlanul ért, készületlenül talált volna bennünket.

A megdöbbenés e pillanatai után alig jutottunk még veszteségünk nagyságának felismeréséhez, Debrecen fennkölt gondolkodású közönsége körében már fölmerült az eszme, hogy a legnagyobb közt is nagy magyar emlékére szobor állíttassék a legmagyarabb város falain belül. Érte hullatott könnyeinknek első cseppjei már visszasugározták a fényes eszmét, mely gyászunk sötétjében világosságot hintett elborult lelkeinkre.

És amint fájalmunk alól feloldódott az először kiejteni bírt szó, száz és ezer ajak óhajtsásként hangzott fel: szobrot Kossuthnak Debrecenben!

És a szót tett követte, hogy az ige testté váljék. Debrecen városának, közeli és távoli vidékeknek lakosai önként, csupán kegyeletes érzésük sugallatát követve, rakták le áldozatukat a szent ügy oltárára. Majd megalakult a szobor-bizottság, hogy a nemes mozgalomnak élére álljon s most már nem hiú reménnyel biztatjuk magunkat, ha a debreceni Kossuth-szobor ügyét az eddigi adakozások eredménye és a várható áldozatkészség jeleiből biztosítottnak gondoljuk.

De hogy a remény valósággá váljék, ehhez még a ti további áldozatkészségeitek szükséges Debrecen nemes érzelmű fiai és leányai! Elhatároztuk azért, hogy áldozatkészségeitek gyakorlására könnyebb alkalmat nyújtandó, felkeresünk benneteket saját tűzhelyeiteknél, hol, mint a közsabadság ősi hónapjának, Hellásznak családai egykor házi isteneik képét, oly tisztelettel, oly ápoló gonddal őrzitek a mi sírba szállott Dicsőültünknek emlékezetét!

Gyűjtőink a reánk következő október hó elején megjelennek nálatok, hogy keblükben a szent ügy előbbre vitelének buzgalmával, ajkukon Kossuth neve dicsőségének hirdetésével felhívjanak benneteket: járuljatok adományaitokkal tehetségeitek szerint az Ő emlékezetének külső megörökítéséhez, a debreceni Kossuth-szobor felállításához!

Járuljunk a szent cél diadalra juttatásához mindannyian! Olvadjon bele adományunk szobrának ércébe, mint élete beleforgott nemzeti létünk legdicsőbb korszakába, városunk emlékezetes történelmi szereplésébe. . . A gazdag adja forintjait, a szegény adja filléreit, de ne maradjon el senki!

Városok és falvak vetekednek Kossuth emlékszobrának felállításában⁵⁵ – Debrecen, melynek neve a magyarság erejének szimbóluma, hátra maradjon-e?

Nem! Annak a szobornak állania kell mielőbb! Sötétségben világoló napunk, küzdelmeinkben segítő gyámolunk lesz az a szobor minekünk; az a szobor városunknak ékessége, lelkünknek öröme, hálánknak hirdetője, hazafiságunknak büszkesége legyen. Nagy idők emlékét, szebb jövő reményét hirdeti az köztünk mindenha. . .

52 A Kossuth-szobor bizottság gyűlése. = Debreceni Ellenőr, 1894. aug. 16. 2. p., A mi Kossuth-szobrunk ügye. A szobor-bizottság gyűlése. = Debreceni Híradó, 1894. aug. 19. 3. p.

53 A Kossuth-szobor bizottság ülése. = Debreceni Ellenőr, 1894. szept. 24. 2–3. p.

54 Kossuth szobra Debrecenben. Felhívás Debrecen szab. kir. város lakosságához! = Debreceni Ellenőr, 1894. szept. 29. 3. p.; Debrecen-Nagyvárad Értesítő, 1894. okt. 7. 1. p.

55 Jelenlegi ismereteink szerint az első köztéri alkotást, egy mellszobrot, amelyet Kiss György tervei alapján a Gerenday Antal alapította kőfaragó-cég formázott, már 1894. júl. 1-jén leleplezték Siómaroson (ma: Balatonszabadi): Ádámfy J. i. m. 37., 52. p., Nagy Károly: A siómarosi Kossuth-szobor. Balatonszabadi, 1994. 5–6. p. Erről hírt adott a debreceni függetlenségi közlöny is: Újdonságok. Az első Kossuth-szobor. = Debrecen, 1894. júl. 3. 2–3. p. – Az egyes települések kezdeményezéseiről többnyire a debreceni lapok is írtak; néhány példa: Kossuth-szobor Miskolcon. = Debreceni Ellenőr, 1894. ápr. 16. 1. p., Kossuth-szobor Pozsonyban. = Debreceni Ellenőr, 1894. aug. 27. 5. p., A dunapataji Kossuth-szobor leleplezése. = Debrecen, 1894. dec. 18. 2. p. – A felhevült lelkesedés láttán a szabadelvű napilap munkatársa, Gáspár Imre – Gasparone álnéven – maliciózan meg is jegyezte: „Annyi Kossuth-szoborra gyűjtenek már széles e hazában, miszerint felő, hogy elvégre – egy sem lesz belőle!”, Papírseletek. = Debreceni Ellenőr, 1894. ápr. 17. 3. p.

Bízva kérünk azért titeket, Debrecen város hazát szerető, nemes ügyért buzogni tudó lakosai: adakozzatok a debreceni Kossuth-szoborra!

Debrecen, 1894. szeptember hó

A debreceni Kossuth-szobor bizottság nevében:

Dr. Bakonyi Samu, biz. [bizottsági] főjegyző⁵⁶

Tóth Béla, biz. pénztárnok⁵⁷

Komlóssy Arthur, biz. v. [választott] elnök.

(Debreceni Híradó, 1894. szeptember 30. 1. p.)

Októberben folytatódott a még szélesebb körű gyűjtés, a korábbihoz hasonló szerény eredménnyel.⁵⁸ Csaknem húsz évet, 1914-ig⁵⁹ kellett várni, amíg megvalósult Kósa Barna, Tóth Béla és Gáspár Imre álma, Kossuth Lajos monumentális, az évtizedek során a város és a magyar függetlenségi gondolat egyik jelképévé magasztosult szobra. Az emlékmű azóta hirdeti a cívisváros és a nagy államférfi szoros összetartozását, hirdeti a debreceni Kossuth-kultusz maradátságát.

MIKLÓS BÉNYEI: BRONZE STATUE TO LAJOS KOSSUTH! THE NOTION OF A KOSSUTH STATUE IN DEBRECEN AND THE BEGINNINGS OF FUND RAISING. SOURCES.

The notion of a Kossuth statue in Hungary was raised in the outstanding patriot's last years of life. The first bust was placed in the premises of the Circle of Independence in Budapest in early December 1878. Later on, also other busts were designed and made, respectively. Barna Kósa (1861-1902), a journalist who was for independence, was the first to propose in the editorial of the opposition newspaper Debreczen the erection of a Kossuth statue in Debrecen. On the basis of sources the reader can get to know how the notion of the Kossuth statue was born and how fund raising started.

56 Bakonyi Samu (1862–1922) ügyvéd. A Függetlenségi és 48-as Párt helyi szervezetének egyik vezetője, a Debreczen c. újság főmunkatársa, a helyi közelet egyik aktív szereplője.

57 Tóth Béla (?–1910) gyógyszerész (tehát nem azonos a Kossuth-szobor felállítását kezdeményező építésszel), megalakulásától (1890) haláláig a Csokonai Kör pénztárosa.

58 A szobor-bizottság jelentés szerint október 31-ig (a korábbi adakozásokkal együtt) még mindig csak 6206 forint 33 krajcár gyűlt össze; Kossuth szobra. = Debreczeni El-lenőr, 1894. nov. 28. 5. p.

59 Margó Ede (1872–1946) és Pongrácz Szigfrid (1872–1929) szoborcsoportját 1914. máj. 3-án leplezték le. Sz. Kürti Katalin: Kossuth-szobraink története. = Alföld, 1977. 9. sz. 25. p.

LOVAS MÁRTON LEVENTE¹

MÚZEUM ÉS MECENATÚRA

Emlékezés a Pro Museo Déri kitüntetettjére, Maklári Tibor ásványgyűjtőre

Az ember egyik tulajdonsága a gyűjtőszenvedély. Már története kezdetén felfigyelt a környezet szép és különleges tárgyaira, ezeket összegyűjtve ékesítette lakóhelyét vagy saját magát. Különböző ékszereket készített a szép kavicsokból, kövekből, kagylókból, csigákból, madártollakból. A fémek felfedezésével és megmunkálásuk feltalálásával ez a folyamat egyre inkább kiteljesedett, így kialakultak a nagy régészeti korszakok, melyeket a tudomány ezen időszakokra jellemző eszközökről, ékszerekről, fegyverekről nevezett el. Így kőkor, rézkor, bronzkor, vaskor különböztethető meg.¹

A későbbi korokban is jellemző volt a gyűjtemények kialakítása. Ezek a gyűjtemények elsősorban az uralkodók (fáraók, királyok, hadvezérek) nagyságának bizonyítékul szolgáltak, és általában csak kivételezett személyek tekinthették meg. A 14. század utolsó évtizedeitől 1527-ig a reneszánsz jelesei a klasszikus görög hagyományok felé fordultak. A nagy vagyonnal rendelkező, sok esetben nem tisztességes pénzügyi manipulációkat végző emberek „fogadalmi adományokkal” biztosították erkölcsi feddhetetlenségüket, elsősorban az egyház felé. Ezek a „mecénási tevékenységek” a templomok felé nem annyira „műalkotások” ajándékozásában nyilvánultak meg, hanem főként az adományok nemes anyagai miatt voltak jelentősek.

Az itáliai reneszánsz Firenzeje legismertebb alakja Lorenzo Medici, a „Magnifico”, azaz a „nagyszerű” Lorenzo volt. Neki volt az egyik legjelentősebb kincstára, ami azt a célt is szolgálta, hogy hatalmát gyűjteményei csillogása révén is fényesítse. A Mediciiek udvarukba fogadták a kor jeles humanistáit (Salutati, Bruni, Marsupini, Braccidini), akik egyben közhivatalt is viseltek. Ezzel a tettükkel a klasszikus görög hagyományok, Athén felé fordultak és az egykori alexandriai Museion példáját másolták, miközben leginkább vagyonuk gyarapítása, a bankárkodás volt a fő cél.

Az Alpoktól északra a hercegi kincstárak rendkívül változatos gyűjteményeket rejtettek, s a szigorúan magántulajdonban lévő kincseket csak nagy ritkán tekinthette meg egy-egy szerencsés kiválasztott. Ezek az uralkodói gyűjtemények, melyek itáliai mintára születtek meg, minden rendszerező elgondolás nélkül alakultak ki. Csodák kamarái, wunderkammerek voltak ezek, amelyek tulajdonosaik ötletszerű meglátásai alapján álltak össze.

1471-ben IV. Sixtus pápa – az egyik első mecénás műgyűjtő – a nyilvánosság számára bemutatta a Capitoliumi Múzeum antik római márványszobor-gyűjteményét. Ezzel elkezdődött egy új kor, az európai múzeumok kialakulása. Az első nemzeti közgyűjtemény az 1753-ban megnyitott British Museum. Gyűjteményei a wunderkammer-hagyományok változtatására törekedtek és az állam mint mecénás elsősorban a tudományos kutatások központjának, a tudósok munkahelyének szánta az intézményt.

Franciaországban XIV. Lajos királyi gyűjteménye, mely az ízlés javítását tűzte ki célul, egy kiváltságos szűk kör: művészek, diákok, műkedvelő közönség számára volt nyitott. 1750-ben XV. Lajos már szélesebb közönség számára is megtekinthetővé tette a gyűjteményt, amikor azt áthelyezte a Luxembourg-kertbe. A nemzeti múzeum (Museum Nationale) 1793-ban nyílt meg. Az ezt követő időkben számos múzeum jött létre és ezek gyűjteményei részben mecénások, részben a világ számos országából „katonai mecenatúra” révén kerültek Franciaországba. A két nagy ország múzeumalapításai a többi európai országban is fontos példává váltak:

1830 – Glyptotéka (München)

1840 – Ermitázs (Szentpétervár)

1846 – Victoria & Albert Museum (London)

Hazánkban 1842-ben gróf Széchenyi Ferenc ajánlotta fel gyűjteményeit, s így jött létre a Magyar Nemzeti Múzeum és később a Széchenyi Könyvtár.

Debrecenben a Református Kollégium gyűjteményei képviselték legkorábban a múzeumügyet. Ezek a gyűjtemények a kollégiumi tanárok és a külföldi egyetemeken tanult diákok adományaiból, gyűjtéseiből jöttek létre, tehát egy viszonylag széles körű mecenatúra révén. Ezekre a gyűjteményekre hivatkozva városi múzeum az európai vagy akár a pesti Magyar Nemzeti Múzeum alapítását figyelembe véve később alakult városunkban. A Városi Múzeum végül egy jeles polgár, Löfkovits Arthur gyűjteményének felajánlásával és anyagi támogatásával, Zoltai Lajos múzeumőr áldozatos és szakszerű gyűjtőmunkájával jöhetett létre, és nyílt meg 1905. május 21-én. Az igazán jelentős esemény Déri Frigyes 1920. októberi debreceni látogatása volt, aki nagylelkűen felajánlotta kultúrtörténeti gyűjteményeit a magyar államnak és kérte annak debreceni bemutatását. Ezzel a mecénási tettel jött létre a Déri Múzeum, ahol a Városi Múzeum anyaga és a Déri-gyűjtemények kerültek elhelyezésre. „Természetesen” ez az alapítás sem történt számos bonyodalom nélkül, s végül 1930. május 25-én nyílt meg a Déri Múzeum. A jeles eseményt a nagylelkű

¹ A szerző nyugalmazott megyei múzeumigazgató-helyettes, a Déri Múzeum természettudományi osztályának vezetője (1971-től 2006-ig) köszönetet mond Mező Szilveszter muzeológusnak a dolgozat összeállításához nyújtott segítségéért.

mecénás, Déri Frigyes sajnos már nem élhette meg. Az eredményes és sikeres mecenatúra hatására a Déri család más tagjai is mecénásként támogatták a múzeumot, így Déri György tüzérezredes Kárpát-medencei néprajzi gyűjteményeivel, felesége Müller Ilona üvegyűjteményével, Déri Miksa mérnök festménnyel, Déri Kálmán festőművész saját alkotásaival gazdagította a múzeum gyűjteményeit. Ecsedi István, a Déri Múzeum első igazgatója és Sőregi János, a múzeum második igazgatója kezdeményezésére 1928-ban megalakult a Déri Múzeum Baráti Köre. Céljai: a múzeumi gondolat népszerűsítése; a vagyonos debreceni polgárok mecénássá felkérése; közművelődési programok szervezése. A Kör két tagozattal jött létre, és ez a tagdíjfizetés rendszerében is megnyilvánult. A vagyonos civis polgárok évi 50 pengő tagdíjat fizettek, a kis jövedelmű tanítók, tanárok és diákok pedig évi 10 pengőt. Létrehoztak egy ún. „örökös alapító tag” tiszteletbeli címet is, aminek az egyszeri 1000 pengő támogatási díj befizetése volt a feltétele. Olyankor, amikor értékes műtárgyat akart vásárolni a Kör, gyűjtést, gyűjtéseket is kezdeményeztek. Héthy Zoltán kutatásai szerint 1928-ban 102 tagja volt a Déri Múzeum Baráti Körnek, közülük 56 fő 50 pengő évi tagdíjat, 38 fő 10 pengő évi tagdíjat fizetett. Ekkor 3 örökös alapító tagja és 5 tiszteletbeli tagja volt a Körnek. A 2. világháború után ez a szépen alakuló mecénási kör megszűnt, de a múzeumbaráti kör továbbra is létezett, bár az 1950-es években szüneteltette működését. Tevékenysége újbóli indulásával (Dankó Imre, Rajkai Tibor) pedig a közművelődés múzeumi formáinak megvalósítása vált a kör fő céljává. Ezek a célok előadások, tárlatvezetések szervezésével és a Múzeumi Kurír negyedévi kiadásával valósultak meg.

A múzeumi mecenatúra részben 1984-ben a Szőnyi Pál Ásványgyűjtő Kör révén éledt újra. A Kör vezetője, Böttkös Sándor számos ásványt ajándékozott a Déri Múzeum természettudományi osztályának. Példája nyomán a Kör más tagjai is csatlakoztak nemes cselekedetéhez, s számos adományuk révén lehetett létrehozni az Ásványok világa c. állandó kiállítást. Már a múzeumalapító Déri Frigyes gyűjteményeiben is voltak ásványok, de a történelmi események során ez a „három láda kő”, ha nem is teljesen, de eliminálódott.

Maklári-gyűjtemény

A Szőnyi Pál Ásványgyűjtő Kör egyik leglelkesebb tagja, Maklári Tibor (1928–1996) gyógyíthatatlan betegségét megtudva úgy döntött, hogy ásványgyűjteményének 34 legszebb darabját a Déri Múzeum természettudományi osztályának ajándékozza. Ezek a gyönyörű „bányavirágok” jórészt a romániai Nagybánya, Kapnikbánya, Felsőbánya, Erzsébetbánya és Herzsabánya környékéről származnak, s mindegyik rendkívül látványos ásványcsoportosulás. 1 darab rózsakvarc Madagaszkár szigetéről származik, amit Maklári Tibor ásványbörzén szerzett meg gyűjteménye számára. Ezekon kívül még Bulgáriából, Szlovákiából és Svájcól is található egy-egy szép darab a kollekción.

Maklári Tibor eredeti foglalkozása cukrász volt, tehát foglalkozásából adódóan fejlett szépérzéssel bírt, így nem csoda, hogy beleszerelmesedett

a hasonlóan színes, gyönyörű ásványok világába. A Kör hasonló szenvedélyű tagjai között jól érezte magát és rendszeresen látogatta összejöveteleiket. Itt előadások hangzottak el, és mód nyílt az ásványok csereberéjére is. A Kör vezetője, Böttkös Sándor főleg a Zempléni-hegységbe sok kirándulást szervezett, melyeken elsősorban kevésbé értékes csereanyagokra lehetett szert tenni.

1. Maklári Tibor otthonában, szeretett ásványai között
Fotó: Lovas Márton Levente (Ltsz: DMTA–F.2–2017)

Maklári Tiborék Egyetem sugáruíti bérházának pincerésében kis, de gazdag ásványkollekción sikerült összegyűjtenie a környező országokban tett kirándulásai alkalmával. Sajnos ez az anyag az ő halála után nem maradt meg. A múzeumnak adományozott legszebb darabjait az ő különös kérésére az Ásványok világa c. állandó jellegű kiállításban évekig láthatta a közönség, többek között Déri Frigyes és a debreceni ásványgyűjtő kör más tagjainak adományai társaságában. Maklári Tibor, aki idősebb korára minőségellenőrként dolgozott, lehetőségeihez képest sok pénzt áldozott gyűjteménye gyarapítására, részt vett az országos ásványbörzéken, s utazásai során is igyekezett szép, különleges darabokat beszerezni. Adománya pénzben nem kifejezhető értéket képvisel. A Déri Múzeum vezetése 1996-ban, a gyűjtemény átvételekor Pro Museo Déri ezüstéremmel honorálta Maklári Tibor nemes mecénási cselekedetét.

Láthatjuk, hogy a múzeumok kialakulásában igen nagy szerepe volt a mecenatúrának és napjainkban is kiemelkedő jelentősége van azoknak a személyeknek, akik anyagi ellenszolgáltatás nélkül, önzetlenül gyarapítják a múzeum, a város és az ország „kincsesebb kamaráit”.

Maklári Tibor által adományozott múzeumi ásványok listája:

Sz.	Név	Lelőhely	Leltári szám
1.	Manganokalcit	Kapnikbánya	VI.2014.27.
2.	Manganokalcit	Kapnikbánya	VI.2014.28.
3.	Fluorit (zöld)	Bulgária	VI.2014.29.
4.	Kalcit, szfalerit, kalkopirit	Herzsabánya	VI.2014.30.
5.	Gipsz	Erdély	VI.2014.31.
6.	Gipsz, vasas elszíneződésű kalcit	Kapnikbánya	VI.2014.32.
7.	Kalcit (rózsaszín)	Herzsabánya	VI.2014.33.
8.	Antimonit	Erzsébetbánya	VI.2014.34.
9.	Antimonit	Kapnikbánya	VI.2014.35.
10.	Kvarc	Gyöngyösoroszi	VI.2014.36.
11.	Aragonitgömbök kalciton	Herzsabánya	VI.2014.37.
12.	Gipsz	Kapnikbánya	VI.2014.38.
13.	Opál (meggyaszínű)	Szlovákia	VI.2014.39.
14.	Hegykristály, pirit, kalkopirit	Erdély	VI.2014.40.
15.	Rózsakvarc	Madagaszkár	VI.2014.41.
16.	Kalcitváltozat (szürke)	Herzsabánya	VI.2014.42.
17.	Kalcit, szfalerit	Erzsébetbánya	VI.2014.43.
18.	Hegykristály és dolomit	Herzsabánya	VI.2014.44.
19.	Kalcit, szfalerit	Erzsébetbánya	VI.2014.45.
20.	Aragonit (világoszöld)	Recsk	VI.2014.46.
21.	Antimonit	Erdély	VI.2014.47.
22.	Antimonit	Erdély	VI.2014.48.
23.	Antimonit	Erdély	VI.2014.49.
24.	Barit	Felsőbánya	VI.2014.50.
25.	Barit	Herzsabánya	VI.2014.51.
26.	Kalcit kvarcon	Nagybánya	VI.2014.52.
27.	Kvarc, hegykristály	Felsőbánya	VI.2014.53.
28.	Pirhotin, sziderit, galenit, kalcit	Herzsabánya	VI.2014.54.
29.	Kvarc (hegykristály)	Erdély	VI.2014.55.
30.	Kalcitváltozat	Herzsabánya	VI.2014.56.
31.	Kvarc, szfalerit	Gyöngyösoroszi	VI.2014.57.
32.	Kalcit galeniten	Herzsabánya	VI.2014.58.
33.	Kvarc, pirit, kalkopirit, szfalerit	Erdély	VI.2014.59.
+			
34.	Természetes sókőből készült szobrocscsa	Svájc	VI.2008.18.

2. V. Szathmári Ibolya (jobbról) a múzeumvezetés képviselőjében átadja a Pro Museo Déri érmet Maklári Tibornak
Fotó: Lovas Márton Levente (Ltsz: DMTA–F.6–2017)

FELHASZNÁLT IRODALOM

BINNI, Lanfranco–PINNA, Giovanni: *A múzeum. Egy kulturális gépezet története és működése a XVI. századtól napjainkig*. Gondolat, Budapest, 1986.

FODOR Éva Irén: *Déri Múzeum. „Építsünk hajlékot a múzsáknak” Debrecen Szabad Királyi Város múzeumépítési törekvései a huszadik század első évtizedeiben*. A Déri Múzeum és gyűjteményei 5. Debrecen, 2016.

HÉTHY Zoltán: *A Debreceni Múzeumbarátok Körének története 1927–1949*. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1972. Debrecen, 1974. 563–594. pp.

LAKNER Lajos: *Déri Frigyes és múzeuma*. A Déri Múzeum és gyűjteményei 1. Debrecen, 2014.

LOVAS Márton Levente: *A Déri Múzeum ásványgyűjteményének újjá-születése. Böttkös Sándor (1939–2006) emlékezete*. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2015. Debrecen, 2015. 67–71. pp.

LOVAS Márton Levente–MEZŐ Szilveszter: *„Három láda kő”. Déri Frigyes természetrajzi gyűjteménye*. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2014. Debrecen, 2014. 69–74. pp.

MÁRTON LEVENTE LOVAS: MUSEUM AND PATRONAGE. RECOLLECTION OF TIBOR MAKLÁRI COLLECTOR OF MINERALS, HOLDER OF THE PRO MUSEO DÉRI AWARD

The author of this paper, a retired museologist, delineates the evolution of the collections and the collection development activity with special focus on the role and significance of museum patronage. He gives a brief survey of the establishment of big European museums, the change of their role and the influences they made on the museums of smaller countries. In the second part of the paper the relationship between the ecclesiastical and public collections in Debrecen is analyzed with reference to the patronage of the Déri Museum and its legal predecessor the Municipal Museum of Debrecen. Patronage played a role in the development of the collections of the Déri Museum also in the second half of the 20th century. This manifested itself mainly in the donation of minerals in the case of the natural history collection. Tibor Maklári (1928–1996) is one of the outstanding members of the mineral collectors' circle. He donated 34 pieces of valuable minerals and mineral associations to the Department of Natural History of the museum in 1996. The leading board of the museum awarded him the Pro Museo Déri medallion in turn. This generous offering moved the author to demonstrate the history of museum patronage and Tibor Maklári's donation in the museum almanac.

KÉPMELLÉKLET
(Lovas Márton Levente felvételei)

1. Manganokalcit (Ltsz.: VI.2014.28.)

4. Aragonit gömbök kalciton (Ltsz.: VI.2014.37.)

2. Gipsz (Ltsz.: VI.2014.31.)

5. Opál, meggyzínű (Ltsz.: VI.2014.39.)

3. Gipsz, vasas elszíneződésű kalcit (Ltsz.: VI.2014.32.)

6. Hegyikristály, pirit, kalkopirit (Ltsz.: VI.2014.40.)

7. Kalcit, szfalerit (Ltsz.: VI.2014.43.)

9. Kvarc, szfalerit (Ltsz.: VI.2014.57.)

8. Kalcitváltozat (Ltsz.: VI.2014.56.)

10. Sósobrocska (Ltsz.: VI.2008.18)

SZABÓ ANNA VIOLA
FOTÓNYOMOZÁS,
AVAGY A MEG (NEM) TALÁLT FÉNYKÉPÉSZ

„a nézés öröme élesíti a tekintetet”

Joachim Sartorius

Néhány évvel ezelőtt, amikor a Déri Múzeum Fotótárának adattári segédgyűjteményből önálló fotógyűjteménnyé való átalakítása elhatározottat, mindenekelőtt átnéztük és próbáltuk meghatározni a raktárban a kezdeti évek óta összegyűlt, de a feldolgozásból valamilyen kimaradt negatív képállományt. Ezek egy része reprodukciókról, demonstrációs céllal készített üvegdia, vagy nagyobb méretű, kiállítási ablakdia, amelyekről jegyzéket készítettünk, de másolatok lévén, továbbra sem vettük fel a leltárba. Kivételt jelentettek Sőregi János panyolai ásatásainak diái, mert negatívok hiányában ez esetben a diákat kellett eredeti dokumentációnak minősíteni. Az ásatásról a szerző által készített és közzétett, részletes beszámolók szerencsésen segítettek az azonosítást. A szekrényben talált üvegnegatívok többsége azonban minden adat vagy feljegyzés nélkül, eredeti dobozában várta a feltámadást. Átnézve e lemezeket, valószínűvé lett, hogy azért nem kerültek be a leltárba, mert túlságosan személyes vonatkozásúnak minősülhettek ahhoz, hogy az érvényes gyűjtési elvek szerint bármelyik tudományszakhoz besorolhatók lettek volna. A Fotótár új célkitűzése azonban éppen az ilyen privát, családi anyagok gyűjtésére helyezi a hangsúlyt, a polgári életforma bemutathatóságát próbálja erősíteni, éppen azért, mert ez eddig kevésbé volt reprezentálva; illetve igyekszik a fényképet mint műtárgyat felfogni, s eszerint bánni vele.

A talált tárgyak többségének szerzőjét vagy témáját elég gyorsan sikerült azonosítani (pl. Ecsedi István rengeteg „turistafelvétele” vagy városi hivatalnokokat magánkörnyezetükben ábrázoló képei, Szabó Elek polgármesteri titkár családi képei¹ vagy egy ismeretlen szerző által a vasúti gépjávitóban készített sorozat), néhány esetben azonban a dobozt tanácstalanul félretettük. Ezek nemcsak a dokumentációt nélkülözték teljesen, hanem a képek maguk sem árultak el a tárgyukra vonatkozó, a meghatározást segítő támpontokat – ha csak a látható öltözetek, enteriőrök és az alkalmazott technika a felvétel idejét, esetleg helyét, a társadalmi osztályt nagyjából be nem határolta.

A dobozok között volt egy, amely egészen apró, 4,5x4,5 cm-es üvegnegatívokat tartalmazott, témájukat tekintve családi és tájképfelvételeket. A privát képek egy jómódú, polgári család jövedvét mutatták a 20. század elején – miután az ábrázolás ilyennek akarta megőrizni őket, csak a boldog és játékos pillanatok maradtak meg –, de a képek mennyisége látszólag túl kevés volt ahhoz, hogy ennél többet elmondhattak volna. Volt azonban a dobozban négy olyan képecske, amely kissé anakronisztikusnak tűnt a debreceni környezetben: ezeken, meglepő módon, tollkoronás indiánok, nagy kalapos cowboyok és vaquerók lovagolnak egy nyitott tetejű cirkuszi sátor karéjában, meglehetősen foghíjas nézőtér előtt. Szerencsére emlékeztem, mert ugyanígy megütődtem rajta, amikor találkoztam a ténnyel, hogy 1906-ban Buffalo Bill Wild West Show-ja magyarországi turnéja során Debrecenben is fellépett, az Ispotálytelepen állítva fel sátrát; így most megpróbáltam az adatot összekapcsolni a képekkel. Az újságcikkek ismételt elolvasásából kiderült, hogy a társulat minden helyszínen két vagy több előadást tartott, az egyiket mindig kora délután – ezért van a képeken láthatóan fényes nappal – a másikat este, lámpavilágításnál; a nézőtér pedig nem azért olyan üres, mert esetleg a próbát látnánk – ilyenre nem került sor –, hanem mert a cirkusz debreceni fogadtatása eltért a többi városétól. A debreceni hírlapírók missziójuknak tekintették, hogy a nézőket elriasszák a látványosságától – a pár évvel korábban a városban járt amerikai Barnum cirkusz okozta csalódás emlékét a két cirkusz közös résztulajdonosának személye miatt erre a társulatra is kivetítve –, saját felelősségüket a fölkeltezt várakozást követő rossz élmény esetleges megismétlődésében mindenképpen igyekezve elhárítani.² Az ellenkampány olyan sikeres volt, hogy a hétezer főre tervezett sátorban alig 250 néző foglalt helyet – s a lapok elégedetten konstatálták, hogy a dühös Buffalo Bill végrendeletileg meghagyta, hogy még az unokái is kerüljék el Debrecent.³

A képek, illetően azonosításuk után, bekerültek a Déri Múzeum idén tavasszal lezajlott Tárgymesék című előadásorozatába, amelynek során a különböző gyűjteményekből válogatott tárgyakat muzeológiai, történeti és művészeti szempontból szólaltattuk meg.⁴ A cirkuszi képekhez az

1 A képek egy részének feldolgozására lásd Szabó Anna Viola, „Meg akarom fogni a színt, de lehetetlen”. Szabó Elek fényképei, DMÉ, 2014, 111–128. Az azonosított képek nagyjátíásai immár fontos részét képezik a Dóczy Gimnáziumban 2017-ben megnyílt Szabó Magda Emlékház Kecznán Mariann rendezte kiállításának, ahol az enteriőrök polgári atmoszférájának megteremtéséhez és az író szüleinek jellemrajzához egyaránt hozzájárulnak.

2 Debrecen, 1906. június 26., 29.; Debreczeni Független Újság, 1906. június 27., 28., július 1.; Debreczeni Újság, 1906. július 1. stb.

3 Debreczeni Független Újság, 1906. július 2., 3.

4 Az öt alkalommal megrendezett Tárgymesék című programban az itt tárgyalt fényképek mellett a következő műtárgyak szerepeltek: marhapatát tartalmazó patikaüveg (Gyórfi Lajos és Horányi Ildikó előadásával, Buglyó Péter kémiai

Artistaképző diákjainak műsorát és Perczel Olivér levéltáros előadását csatoltuk, aki egy korábban megjelent tanulmányában feldolgozta Buffalo Bill egész magyarországi körútját.⁵ A muzeológiai bemutatás azonban rám várt, s ennek során mindarról kellett volna beszélnem, ami adatszerűen nem állt rendelkezésemre: maguknak a képeknek mint múzeumi műtárgyaknak a történetéről. Elkerülhetetlenné vált, hogy – ha az indiánok és a cirkusz miatt az elődásra érkező közönség számára a muzeológiai bevezetőt is hasonlóan érdekessé kívántam tenni – alaposabban tanulmányozzam a negatívokat, hátha mégis mondanak valamit az elsődleges látványon túl. Azt kellett megvizsgálni, hogy az a doboznyi fénykép, amelynek az indiános képek a részét képezik, mit mond el önmagáról, mint összefüggő egész.

Mi az, ami elsőre látszik? A családi képek beállítottak, szembe nézők, demonstratívák, a cselekvések kimerevítettek. A fényképész és modelljei közösen igyekeznek megfelelni, bár nem mindig sikeresen, annak a jellemzően amatőr attitűdnek, amely szerint az a jó fénykép, amelyen mindenki jól és élesen látszik, nem mozdul be, s az a szép, amely szép dolgokat ábrázol; legyenek bár ezek olyan, „a családi életet körülvevő absztrakt normák, értékek és érzések, mint a kellemes atmoszféra, hűség, figyelem, otthonosság, boldogság, vidámság, szolidaritás”.⁶

A fényképész valószínűleg az a vidám fiatalember lehetett, aki többször is megörökítette magát a fényképezőgéppel, mint attribútummal. A képeken egy alapdeszkás-kihuzatos lemezes gép látható, amely azonban nagyobb lemezekre tervezett, mint amekkorákra a képek készültek, így hát legalább két különböző gépének kellett lennie. Noha a Kodak feltalálása révén a századfordulón a fényképezés már „mindenki által könnyen megtanulható sport” volt, elérhető mégis inkább csak a jobb módúak számára lehetséges – s ez a fiatalember anyagi helyzetére is következtetni enged.

Az általa készített felvételek leltározó célúak, a fényképész sorba veszi a belakott tereket és a benne lakókat.

Látható egy ház, illetve a magas tornáca lépcsővel és verécével, előtte téglajárda és kert üveggömbbel, dézsába ültetett leanderrel – ez egy civisház udvara is lehet. Hogy tényleg Debrecenben vagyunk, azt az egyik ilyen kerti képen látható napilap alapján azonosíthatjuk, amelyen a Rose ékszerüzlet hirdetése vehető ki (Rose Dezső ékszerész, Piac utca 55., a Hungária mellett) s ez ismét rögzíti a kort a 20. század elejében. Hogy ez a ház saját ház-e vagy esetleg nagyszülőké, rokonoké, amely talán csak vakáció helyszíne volt – az nem derül ki. Látható a ház szalonja – jellegzetesen századfordulós, zsúfolt, sötét, kibélelt, kényelmes, nem nagyon rendezett, úgynevezett Makart-szalón, eklektikus bútorokkal,

kísérleteivel), tűzjelzésre szolgáló nagytemplomi hangtölcsér (Krankovics Ilona és Oláh Róbert előadásával, Szkárosi Endre performanszával), legényavató koszorú (Magyarai Márta és Perger Gyula előadásával, Szabó Eszter Ágnes performanszával), középkori kovácsolt vassíksak (Zalán Tibor bábművészejével).

5 PERCZEL Olivér, Buffalo Bill Magyarországon, FONS, 2013. 2. 123–189.

6 HIRSCH, Julia, Családi képek. Tartalom, jelentés, értelem, in R. NAGY József (szerk.), Családi album. Vizuális antropológiai szöveggyűjtemény, Miskolc, 2000, 70–110.

szőnyegekkel, rengeteg portréval és családi képpel a falon, a fényképezés különböző korszakaiból. Egy gondosan beállított csoportkép például, talán az apa diákeveiből, láthatóan az 1860-as évekből való, egy másik mintha katonák szabályos sorokban álló csoportja lenne; nagyított mellképeken huszáregyenruhát, illetve díszmagyart viselő urakat láthatunk – s ez éppen úgy, mint a képek bősége, tartósan jó anyagi körülményekre, illetve régi nemesi eredetű családra utal, beágyazódott úri-polgári értékekre és életvitelre. A polcon, a könyvek tetejére letéve feltűnik egy oboa is, amely családi muzsikálások kelléke lehet. A falon látható fényképeken műtermet sajnos nem tudtam azonosítani, az egyetlen kivehető szó – Kozma – egy lovakat ábrázoló oklevélen olvasható.

A leltárt folytatva, a családtagok bemutatása következik. Egy idősebb úr, az apa vagy nagyapa, a fényképész fiú, a rá nagyon hasonlító katona bátyja, egy vagy két hűg, az anya vagy egy nagynéni látható a képeken. Mindannyian valami hétköznapi, házi tevékenységet folytatnak: többen, egymást váltva az íróasztalnál, a kamerával szembe nézve levélírást imitálnak, szobanövényt locsolgatnak, az udvaron üldögélnak, a nők házi ruhában, kötényben, a férfiak ingujjban, megoldott nyakkendővel. Néhány képen jelmezbe öltözve látjuk őket a szalonban: hatalmas japán napernyő alatt, kendőkből és csíkos pizsamából alkotott, orientálisnak gondolt öltözékben játszanak. A kertben valaki (háziszolga?) katonasapkában és kötényben locsolja a káposztákat. Sok kép készült egy lovardában, ahol a nők ugyanazt a házi kötényt viselik, mint a szalonban; a lovarda tehát egész otthoni környezetet jelenthetett számukra, akár csak a saját udvarukon lennének. Sokszor azonban mintha katonai kiképzés, gyakorlatozás és bravúroskodás is történe ugyanazon az udvaron – talán a katona fiú részvételével.

E képekből tehát a rajtuk szereplők körülbelüli társadalmi helyén kívül egyéb nemigen olvasható ki. A családi felvételek azonban az egésznek alig néhány darabját jelentik, a dobozban található negatívok nagyobb részén tájképek láthatók – és bármilyen furcsa, az azonosításhoz végül ezek a korábban érdektelennek gondolt tájképek vezettek el.

E képek leginkább egy amatőr ujjgyakorlatainak tűnnek, tárgyakat tekintve alig néhány témát variálnak, de szinte minden kép kompozíciós középpontjában egy út kanyarog, vezet valamilyen soha nem látható cél felé, sehonnan sehová, lábnyomok a hóban, keréknyomok a sárban, fénytől bejárt ösvények, horizonton átvonuló ökörfogatok, hátukat mutató, távozó emberek, elfutó sínek látszanak. A képet többnyire egy jellegzetes, elágazó fa vagy ritmikus fasor tagolja, puhák a körvonalak és az árnyékok, karakteresek a felhők és a tavaszi olvadásban, sárban is csillog a napfény. Az erdőmélyekben, tisztásokon készült képek azonban tompák és jellegtelenek – e téma megragadásához, érzékeltetéséhez, a fényképezőnek még nem volt kellő technikai tudása. A témák – maga a természet, az erdő, a magányos fák, a tájban a magányos, de azzal szimbiózisban élő ember és állat, a tavaszi rét, a téli táj és az olvadás festőisége – mind az úgynevezett piktorialista fényképezés jellegzetes témáját jelentik; annak a fényképezési eljárásnak, amelynek megjelenésétől a fotótörténet a „művészi fényképezés” kezdetét számítja, s amely a századfordulótól az 1920-as évek közepéig uralkodó

irányzata volt a tájfényképezésnek (s miután műfajait a festészettől kölcsönözte, a csendéletnek, a portré- és aktképnek is). Ahogy az 1908-as amatőrkiállításról szóló beszámoló írta: „*a fotográfának ezt a művészi föllendülését nem a hivatásos fényképészeknek köszönhetjük, hanem kizárólag az amatőröknek, akik szakítva a fényképezést tradícióival és sablonjaival, megteremtették a modern művészi fotográfiát. Így azután előállott az a csodálatos eset, hogy a művelt dilettáns, aki minden más téren képtelen megállni helyét a szakemberrel szemben, a fotográfiában nemcsak utolérte, hanem minden tekintetben túl is szárnyalta a szakembert. Igaz ugyan, hogy ez nem vonatkozhatik általánosságban az amatőrökre, hanem csakis azoknak egy kisebb csoportjára, akik a fotográfálást nemcsak sportnak és kellemes szórakozásnak tekintik, hanem művészi ízlésük és tudásuk kifejezési eszközeként is.*”

A piktorializmus onnan nyerte előkelő nevét, hogy művelői a fényképezést művészetként való elismertetése iránti vágytól hajtva, a negatívot és a papírképet mindenféle kémiai és grafikai eljárásnak vetették alá, minél inkább megkülönböztethetetlené igyekezve tenni azt egy akvarelltől, egy pasztell- vagy szénrajztól, majd a bonyolult és hosszadalmas műveletek árán megszülető végleges képet egyedi és többszörözhetetlen műalkotásként installálták. Végző soron, a látványos végeredmény ellenére, megfosztották a fényképet minden műfaji jellegzetességétől, hiszen nemcsak objektivitását, de pillanatnyiségét és élenségét is elvették tőle. E technika gyakorlóit éppen a kézműves beavatkozásban látták a művészet zálogát, ami által szerintük a fénykép több lett a kamera által befogott látvány mechanikus rögzítésénél, ez tette lehetővé, hogy „egyszerű, közönséges lenyomatok helyett képeket” alkothassanak.⁸ A művészet jegyében megfogalmazott kép azonban nemcsak állókép volta miatt lett mintegy „mozdulatlan”, hanem mert a leképezett látvány önmagában is a lassúságot, a rezzenetlenséget, a csendet és a békét idézte, még ha a kép viharos tengert ábrázolt is,

pusztán annak szépségét és hangulatát ragadta meg – kizárt minden dinamikát, kizárt a korra és a valóságra való minden utalást, mintha rögtön a múltban született volna. A piktorialista képnek nincsen, nem lehet saját ideje, saját jelene, mert egy már kész, ismerős, várható látványt igyekszik megjeleníteni. Éppen ezért, bármilyen szép is volt egy ilyen kép, csak egy műalkotás utánzata lehetett: egy másik művészeti ág technikáját mímelve, arra hasonlító eredményt az esztétikai elvek és a gyakorlati eljárások tökéletes ismeretének birtokában létrehozhatott az amatőr, de pusztán ettől még nem volt „ráfényképezve a képre annak alkotója is”, hiszen a műveletből többnyire a műalkotás létrejöttének alapvető feltétele hiányzott: az önálló gondolat. A „művészi fényképezés” már a forrásánál, feltalálói kezén sem volt eredeti művészet, az amatőrök tömegei azonban végképp csak a másolat másolatait sokszorosították: személyes mondanivaló híján megelégedtek magának a létrehozásnak az örömeivel, a tanult végtelenszer ismételt felmondásával.

Debrecenben 1906 végén alakult meg a Műkedvelő Fényképezők Egyesülete, amely tagjai számára a környező falvakba vezetett kirándulásokon „oktatást nyújtott a tájképfelvételben” – azaz mindenki számára egyértelművé tette, hogy milyen téma és milyen ábrázolásmód által lesz egy fénykép kelően művészivé.⁹ A hazai és nemzetközi kiállításokon ez idő tájt bemutatott fényképek témáit, vagy magukat a fennmaradt képeket végig nézve, nyilvánvalónak tűnik, hogy az a fiatalember, aki szóban forgó tájképeinket készítette, részesült ilyen oktatásban, tisztában volt a nemzetközi trendekkel, s tanulmányozta a kortárs élvonal munkáit rendszeresen, képelemzéssel közlő amatőrfényképezési lapokat. E stúdiómból elsajátíthatók voltak a tematikai, formai és technikai megoldások, ám a tartalmat nem adták készen, a kép lelke a fényképező sajátja kellett volna legyen. Bár az ötletelen, lapos alapanyagból a másolás sem csinál művészetet, a mi dobozunkban található képek ebből a szempontból nem teljesen megítélhetők, hiszen csak negatívok, így a téma megragadása, a kompozíció, a szándék regisztrálható ugyan, ám az nem, hogy az előhívás során történt-e beavatkozás a látványba: egy piktorialista számára a negatív pusztán nyersanyag.

A debreceni fényképezőegyesület alelnöki és ideológusi tisztét nagyrévi Haranghy György, „az ország első amateurje”¹⁰ töltötte be, aki már ekkor nemzetközi ismertségre s számtalan kiállítási éremre tett szert jellegzetes hortobágyi tájképei révén. A múzeum gyűjteményében található tájképnegatívjainak némelyike erős jellegbeli hasonlóságot mutat a doboz képeivel – szerzősége azonban már első látásra is kizárható volt. Haranghy nemcsak a fotótúrákat vezette, hanem elméleti szakelőadásokat is tartott. Az egyik ilyen alkalommal a következőképpen írta le az amatőr pályáját: „*Ez először a nagynénik és nagybácsik felvételével kezd, folytatja a lóversenyek buzgó fotografálásával s csak kevés jut el egy hosszú és nagy türelmet igénylő stáció után az igazán művészi tájkép*

7 (H. V.), A fénykép-kiállítás, Pesti Hírlap, 1908. május 24.

8 A gumminyomásról, Az Amatőr, 1904. október 15. Lásd még: „Aki ezen [...] apró fogások segítségével tárgyára egyéniségének bélyegét rásüti [...] a művész nevet a szó szoros értelmében megérdemli. [...] Mindenekfelett a gumminyomat az, amely egyéni szabadság tekintetében minden más eljárásnál szabadabb teret nyújt. A fényképező tetszése szerint emelhet ki vagy hagyhat el egyes részleteket, teljesen szabad keze van a kép színének megválasztásában, dolgozhat finoman és lágy árnyalatokban, vagy durván, darabosan, mintegy széles ecsetkezeléssel, hirtelen változó árnyalatokkal. Igaz, hogy ennyi előnyért cserébe egyetlen másolaton hetekig is eldolgozhat. A gumminyomat művészi értéke annál nagyobb, mert minden igyekezet mellett sem sikerül két teljesen egyforma másolatot készíteni.” KELEN Béla, Művészi fényképek kiállítása, Magyar Iparművészet, 1905. 5. 265–268. „Nem jó, nem kifogástalan technikájú fénykép kell, hanem művészi [...]. Piktor-szem kell az érdekes motívum meglátásához. Nagy dolog, de még csak a kezdet. Jó technika kell a fölvetelhez [...]. Ez is valami, de megtanulható. A mester, az igazi, éppen e pontnál lép a cselekvés terébe. Most kezd a maga képére és hasonlatosságára formálni a természet és a gép közös munkáját. A lencse hideg üvegét itt melegíti át a temperamentuma. [...] Mert az egyik így, a másik úgy fogja átalakítani azt, amit az érzékeny lemez magára vett. Csakugyan, ott kezdődik a fotográfiában a művészet, ahol a mester keze beavatkozik.” Új Idők, 1910, 632: Művészi fényképek a Múcsarnokban.

9 Debreceni Újság, 1907. április 27., május 7.

10 Pesti Hírlap, 1907. április 24.

készítéséhez. [...] *Maga a fotográfálás nem művészet ugyan, de művészi fotográfiákról mégis beszélhetünk; mert a legtökéletesebb gép s a leginkább megfelelő anyagok birtokában a fölveendő tárgy megválasztásával, helyes beállításával, pontos megvilágításával és gondos kidolgozásával igazi művészi hatást lehet elérniük*” vagyis „*nagy tudással, türelemmel és jó ízléssel készíthetünk művészi fotográfiát.*”¹¹ Ezt olvasva, magától adódott a következő lépés: Haranghyt követve kell megkeresni fényképésznünket. Haranghy lelkes és eredményes amatőr fényképész működését a Debreceni Első Takarékpénztár főtisztviselőjeként fejtette ki, s a korábbi fényképészettörténeti irodalomból tudtam,¹² hogy pályakezdőként Perczel Miklós leendő fényképész is ott dolgozott, akinek e viszonyok között elkerülhetetlen lehetett a kapcsolata Haranghyval, hacsak nem éppen az ő inspirációjára kezdett fényképezni vagy legalábbis az ő tanácsai alapján „művészi fotográfiát” készíteni. Még ha feltételezhettük is ezek után, hogy a dobozni fénykép az ő munkája lehet, mégis érdemes volt a lehetőségnek utánanézni.

Perczel neve a debreceni címjegyzékekben a bonyhádi előnévvel szerepel, így nyilvánvaló volt, hogy neve születési és nem felvett név.¹³ Ez megkönnyítette személye azonosítását, hiszen miután jeles történelmi famíliáról van szó, a családja könnyen elérhető volt az online és nyomtatott adattárakban.¹⁴ Perczel Miklós (ezen a néven a hatodik) apja bonyhádi Perczel Dénes vezérezredes volt, nagyapja pedig Perczel Béla, alispán, később igazságügyminiszter, a szabadságharcos Perczel Miklós ezredes és Perczel Mór tábornok fivére. Fényképésznünknek három testvére volt, Etelka, Dénes és Aladár, mindkét fiú huszárezredes. Ha akarjuk, már ennyi nyomon is el lehet indulni: Perczel Béla mellképe azonosítható a szalon falán, az ifjú katonák pedig a pályájuk elején álló testvérek lehetnek. De lássuk tovább. Perczel Budapesten született ugyan, de egyik testvére például Mezőhegyesen, ahol jeles ménesbirtok volt. Erre haladva kiderül, hogy eredetileg tengerész apja az 1880-as évek elejétől katonaként szolgálva, előbb a dorozsmai majd a németpalánkai méntelephez került, ahol meg is nősült, s a család ezek után, az egyre magasabb rendfokozatokat elnyerő apa szolgálati helyeit követve, mindig különböző méntelepeken élt: Dorozsmán, Mezőhegyesen, Eperjesen, s 1906-ban már – ne feledjük, ez a vadnyugati cirkusz fellépésének éve – utolsó állomásként, Debrecenben.¹⁵ Perczel Dénes itt az egykor a Bösörményi és Füredi út kereszteződésében található Magyar királyi állami méntelep parancsnoka volt¹⁶ – s ez a lányok házias öltözetét és

a lovakhoz való természetes, belenevelődött viszonyát is magyarázhatja a képeken; a gyakorlótér pedig szintén az apa és két fia munkahelyeként jelenik meg. Hogy a felvételeken tényleg Perczel Dénes családja látható, amellet talán a legfőbb érv a korábban említett, s ebben az összefüggésben már meg is fejthető oklevél a falon: a Kozma név ugyanis Kozma Ferenc, a magyarországi lótenyésztést újjászervező miniszteri biztos nevét rejti, aki a mintatelenek számító mezőhegyesi gazdaságot és ménesbirtokot kialakította és fellendítette. Az oklevél a Perczel Dénes által pályája során elnyert számos szakmai elismerés egyike lehet. Ha ezekhez még hozzátesszük, hogy Perczel Miklós maga is a pallagi Gazdasági Tanintézetben tanult¹⁷, akkor minden körbeír, s bizonyítottan látszik, hogy a képek készítője a 24 éves Perczel Miklós volt – az ő tekintete néz vissza ránk.¹⁸ A család anyagi körülményeit, játékoságát, a lovakhoz, állatokhoz való viszonyát, a katonáskodás tradícióját tekintve pedig, utólag már nem tűnik meglepőnek az sem, hogy elmentek megnézni Buffalo Billt Debrecenben. Hogy tetszett-e nekik az előadás, azt nem árulják el a képek.

XXX

Kövessük azonban még egy kicsit tovább a fényképek útját, ne eresszük el Perczel Miklós kezét pályája kezdetén. A családi emlékezet szerint, gyermekkori betegsége következményeképpen a fényképész szinte teljesen süket volt, ezért kellett – a számára eredendően kijelölt katonai pálya helyett – Pallagon tanulnia, hogy idővel a családi földbirtokok szakértő kezelőjévé lehessen. Perczel azonban mást választott. Említettem, hogy a fiatalember éppen a képek készítésének idején kezdte hivatalnoki pályafutását a Debreceni Első Takarékpénztárnál.¹⁹ Hogy e feladatát milyen hatékonysággal látta el, arról nincsen hír, a fényképezőgépet azonban egyre nagyobb szakértelemmel és biztonsággal használta. 1909-ben két guminyomatát kiállította a Budapesti Kamera-Klub első tárlatán a Szépművészeti Múzeumban.²⁰ A klub tagsága abban az évben lépett ki a Budapesti Photo-Klubból s alakította meg önálló egyesületét, Haranghy György vezetésével.²¹ Miután a kiállításnak feltétele volt, hogy azon „csakis klubtagok vehetnek részt, teljesen sajátkezűleg készített, egyesével keretezett, bármily nagyságú művészi képekkel”, amelyek „felvételéről az állandó művészi bíráló bizottság dönt”,²² a szereplés nemcsak Perczel klubtagságát, hanem Haranghy mester-mivoltát is mindinkább valószínűsíti. 1912-ben Perczel már maga adja át a tanultakat: száz, saját maga készítette vetített képpel

11 Dr. V. S., A fotográfálásról. Haranghy György előadása a Szabad Iskolában, DFÚ, 1912. december 13.; Nyírvidék, 1912. december 8.

12 SZ. KÜRTI Katalin, A Debreceni Első Takarékpénztár művészetpártolása 1896–1916 között, HBML Évkönyve IX, Debrecen, 1982, 83–90.

13 A Berczik család egyes művész tagjai például Perczel néven szerepeltek.

14 <https://www.geni.com/people/Mikl%C3%B3s-VI-bonyh%C3%A1di-Perczel/600000025362389092>; DOBOS Gyula, A bonyhádi Perczel familia archívuma, in Tolna Megyei Levéltár családi iratainak repertóriumai III, Szekszárd, 2001; DOBOS Gyula, A Perczelek, Szekszárd, 2001.

15 <http://www.macse.org/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=8248> (2017. június 9.); DOBOS, A Perczelek, 278–281.; A város, Debrecen, 1906. június 8. 5.

16 <http://www.bocskai-konyvtar.hu/web/bocskai-dandar/debreceni-alakulatok-1914> (2017. június 9.)

17 A debreceni magyar királyi Gazdasági Tanintézet Értesítője az 1903/4 illetve az 1904/05 tanévről. Debrecen, 1904, 1905; DOBOS, A Perczelek, 402.

18 Ezt végül a családi portrékkal való összevetés is bizonyította, vö. DOBOS, A Perczelek, 279., 402. Ezek alapján, a negatívokon felismerhető még Perczel Etelka, ifjabb Perczel Dénes és édesanyjuk, Hipp Flóra is.

19 SZ. KÜRTI, 1982.

20 A Budapesti Kamera-Klub kiállítása, A Fény, 1909. 10. 282.

21 A Budapesti Kamera-Klub közgyűlése a Belvárosi Kávéházban, A Fény, 1909. 12. 354.

22 A Budapesti Kamera-Klub kiállítása, A Fény, 1909. 1. 28.

illusztrált előadást tart a szabadiskolában a fényképezés művészetéről. Az előadás vázlatpontjai arra utalnak, hogy még ekkor is a festői kép létrehozása volt az elérendő művészi cél, hiszen a képszerkesztés szabályainak ismertetése után olyan témákról esett szó, mint „Világos-sötét és átmeneti árnyalatok; és azok helye”, vagy „Lapos-, oldal- és Rembrandt-világítás. Különös megvilágítások. A függőleges világítás és a látóhatás. Élesség és elmosódottság.” „Köd és por.” „Mozgás a képen.” „Kivételek, mint művészi eszközök.” „Folthatások”²³, sőt az 1920–1934 között kiállításokra küldött képeinek ismert címei (Csend, Szürke nap, Ködös reggel, Zúzmará stb.) arra engednek következtetni, hogy húsz évvel később is ezek a témák foglalkoztatták, vagy nem tudott ennél tovább lépni.²⁴ Az 1910-es évek elején a mozgókép kezdte érdekelni (lehet, hogy szintén Haranghy hatására), s egy későbbi írásának hivatkozásai alapján feltehető, hogy „1914-ben a berlini Pathé cég Literária nevű műtermében” talán közelebbi tapasztalatokat is szerzett a filmkészítésről.²⁵ 1917-ben felmondta takarékpénztári állását, majd a következő évben tárgyfotózási és filmoperatőri ismereteinek fejlesztése céljából megpályázta és elnyerte a szintén a takarékpénztár által biztosított ösztöndíjat, amely talán megint külföldre szolt.²⁶ Egy adat szerint az Uher Filmgyárban dolgozhatott,²⁷ amelynek alapítója és művészeti vezetője, Uher Ödön és fia, eredendően műtermes fényképész volt, s mind az országos szövetségnek, mind a szaklapoknak aktív munkása, a művészi fényképkiallítások rendszeres szereplője – így ez lehetett a kapcsolatfelvétel, az ismeretség útja. Az Uher gyárat éppen ekkoriban fejlesztették az egyik legtermelékenyebb hazai játékfilmstúdióvá²⁸ – Perczelnek is juthatott benne feladat. Akár külföldön, akár valamelyik magyar filmoperatőr mellett tanult azonban, a magyar filmográfia nem őrzi a nevét közreműködőként, nem lehet személyéhez konkrét címekeket kötni.²⁹ Említett, 1919-ben publikált (egyetlen?) cikkében mindenesetre szakmai öntudattal áll ki az operatőri munka érdekvédelméért, mint amely tevékenység művészfotográfusok alkalmazása esetén alkotóművészetként lehetne elismerhető. Ebben az írásban is az amatőrfényképészként megszokott, szabadiskolai, klubrendszerű ismeretterjesztést és önművelést, a zsűrizést szorgalmazza, a legfontosabbnak azt tartva, hogy a filmkészítők

fotográfiai tudása „előadások, vetítések, pályadíjak, versenyek tartásával” emeltessék magasabb, akár művészi fokra.³⁰ A magyar filmgyártás 1919 utáni válsága az Uher-gyárat is érinti, amely 1922-ben megszűnik, s bár Perczelt ekkor még operatőrként tartja számon a szakmai sillabusz, munkája neki sem igen lehetett, mert elvállalja, ha csak egy évre is, a debreceni Vígmózi igazgatói tisztét³¹ – ezután azonban, úgy tűnik, végleg felhagy a mozgókép műsájának való udvarlással.

Még 1919-ben történik, hogy a „Magyar Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztosság Társadalmasított Mozdogépiüzemek Központi Üzletvezető Tanácsa Filmtermelési Főosztálya” őt bízza meg Debrecenben „a közvgyon szocializálásával”. A kijelölt kulturális intézményeknek, ahogy Zoltai múzeumra vonatkozó jelentésében olvasható, szerencsése volt, hogy „a szocializálásra Perczel Miklóst küldték ki. Kevéssel azelőtt ő maga is számos fényképlemezzel ajándékozta meg múzeumunkat s amint most bizalmasan kijelentette, csak tessék-lássékra visz el tőlünk néhány lemezt”.³² Zoltai jó kapcsolatot ápolt Perczellel, a városi múzeum 1917-ben átrendezett kiállítását is részben vele fényképezte le, s a Haranghy-féle árverésen megvásárolt üveglemezek fölönnek vagy duplumnak ítélt részét is Perczelnek adta át, ugyanekkor.³³ A fenti mondat azonban nem megrendelésre készített képekre vonatkozik, hanem ajándékokra. Lehetséges, hogy szóban forgó dobozunk az ekkor bekerült anyagból maradt ki. Nézzük hát meg, milyen képeket tart nyilván a leltárkönyv Perczel Miklós neve alatt; mi az, ami besorolhatóan minősült!

A múzeumi jelentés 1917-ben „53 darab debreceni és hortobágyi tárgyú fényképlemez” bekerülését regisztrálja Perczel Miklóstól, 1918-ban pedig 103 darab lemezt kapott tőle a múzeum.³⁴ A fotóleltárkönyvbe besorolt negatívok és a talált doboz együttesen nagyjából ki is tennék ezt a mennyiséget, ám az eredeti oklevéltári leltárkönyv, amelyben a képeket bekerülésükkor tételesen regisztrálták, e maradék-doboz nélkül adja ki a fenti számok összegét. A fotóleltár felvételek tehát vagy ismét válogatás, selejtezés történt, vagy a köztes időben a képek egy része elkallódott.³⁵ Mindezek után váratlan, hogy Perczel megtartott/

23 Debreczeni Nagy Újság, 1912. február 17.

24 SZILÁGYI Gábor, A fotóművészeti kiállítások szakrepertórium 1890–1945, Budapest, 1978. Az 1930-as években uralkodó „magyaros stílus” a szép, vagyis művészi képhez szükséges témák kérdésében nem különbözött a piktorializmustól.

25 PERCZEL Miklós, A művészet döntő szerepe a film világversenyében, Vörös Film, 1919. május 3., részletek in GARAI Erzs (szerk.), A magyar film a Tanácsköztársaság idején, Budapest, 1969, 137–139. A Literaria-Glashaus 1913–1917 között működött a Pathé kezelésében.

26 SZ. KÜRTI, 1982; SZ. KÜRTI Katalin, Debreceni fényképek, 1900–1944, Debrecen, 1988, 40.

27 DOBOS, A Perczelek, 402. (A forrás adatát pontosítva: az Uher Filmgyár nem Berlinben, hanem Budapesten működött.)

28 <http://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/uhher-filmgyar> (2017. október 26.)

29 KOVÁCS Ferenc – PÓR Irén (szerk.), Magyar Filmográfia II–III., Budapest, 1962. Megjegyzendő azonban, hogy a korai magyar filmek inzertjei, ha ugyan a filmmel együtt el nem veszték, nem mindig tüntetik fel az alkotók teljes névsorát.

30 PERCZEL, 1919.

31 LAJTA Andor (szerk.), Filmművészeti Évkönyv, 1923. A későbbi évfolyamokban neve már nem szerepel.

32 ZOLTAI Lajos, Jelentés Debrecen város múzeumának forradalmak alatti tevékenységéről, 1920. október 24., in HBmL Közleményei 13, Debrecen, 1979, 206.

33 ZOLTAI Lajos levele a Néprajzi osztálynak, 1923. május 28., Néprajzi Múzeum Irattára, 62/1923; ZOLTAI Lajos, Jelentés Debrecen sz. kir. város múzeuma 1916. és 1917. évi állapotáról, 22.

34 ZOLTAI Lajos, Jelentés, 1916–1917, 19; Jelentés, 1918–1920, 19; A Déri Múzeum Könyv- és Oklevéltárának leltárkönyvei.

35 Az eredetileg a Könyv- és Oklevéltárba beletárolt negatívokat először 1933-ban sorolták át önálló fotóleltárkönyvbe, amelyet Balogh István készített, figyelmen kívül hagyva a felvétel vagy bekerülés idejét és a fényképész személyét, tisztán tematikai és földrajzi szempontból csoportosítva (és talán selejtezve is) az anyagot. Ám miután a hiányzó, körülbelül ötven lemez a dobozbeliekhez hasonlóan aprócska méretű volt, az is lehetséges, hogy ezek is egy dobozban lévén, egyszerre kallódhattak el, még az új leltárba vétel előtt: témájuk alapján ugyanis átmentek volna a szaktárgyi besorolás szűrőjén.

megmaradt képei között is számos, a korábban leírtakhoz hasonló tájkép szerepel, ám ezek kompozíciója és képszerűsége sokkal határozottabb és tisztább. Valójában nincs is más a képek között, mint tájkép, hiszen az emberalakok, állatok is a fákhöz hasonló állandó, mozdíthatatlan elemeként jelennek meg a tájnak.

A leltárkönyvek összevetése révén néhány, korábban Haranghynak tulajdonított képet sikerült visszaadni Perczelnek (és fordítva) – a besoroláskor a tájképek tematikai, s talán formai hasonlósága is megtévesztő lehetett. Noha sok felvétel talán ugyanazon a fotótúrán készült, jobban megnézve, Perczel művei mintha mégis elkülöníthetők lennének. Haranghytól eltérően, ő szinte soha nem fényképezi a pusztát: témája az erdő. Felismerhetők a fák, amelyeket tájképeikhez választ: látványosan kettéágazó törzsű, magányos fák uralkodnak képeit, jellemzően aranymetszésben tagolva a képet, vagy szelíden hajló, hullámzó ágak keretezik be. Ilyenkor, noha a kép domináns eleme a fa, mégis a táj részét képezi: nemcsak önmagában szép, hanem funkciója van: árnyékot nyújt az alatta legelő állatoknak vagy a park padjának, visszatükröződik a pocsolójában, megőrzi a hófoltokat. Ahol a kép keretét összehajló fűzfák lombjai alkotják s a törzsek között, a háttérben a város képe sejtik föl: a kép minden eleme egyenrangú, a fák elválasztanak és összekötnek. Az erdei felvételeken a fák közötti utak szervezik a képet: sokszor kanyarog, mindig a messzeség felé, elmenőben, sohasem a néző felé közelítve egy poros erdei ösvény, sárba vagy hóba mélyedt kerék- és lábnyomok: az ember lenyomatai a tájban, amelyet ő maga mindig éppen elhagyott, amelyből hangsúlyozottan hiányzik. Talán mindegy, hogy ezt a fényképész is belelátta-e a képbe; lehet, hogy számára valóban csak az út képszerző iver és lendülete, festői faktúrája volt a fontos. A fák ezeken a képeken csak a merőleges ellenpontot képezik, a látványt mégis együtt alkotják. Sokszor azonban nem a táj képéhez járul hozzá a fa, hanem önállóan alkot képtárgyat, középre komponálva, festői ágbogaival és teljes nyári pompájával. Itt már sikerül úgy fényképeznie az erdőt, hogy annak tényleg mélysége és tere legyen, tudja használni a fényeket, megválasztani a nézőpontot; a diákon megszínezi az előtér virágfejeit, a háttérbe napsütést varázsol. Máskor csak a törzsek és derékszögben vetülő árnyékuk ritmusával játszik a fényképész, a lombokat nem szervezi a képbe. A tél és az olvadás a piktorializmus talán leginkább elhasznált témája: sok ezer ilyen kép született világszerte: Perczel is, Haranghy is elkészítette a maga változatait. Perczel a szokásos tavaszi, hófoltos, zöldáras, csillogó, mozgalmasan tagolt tájak mellett az utakat fényképezi ilyen körülmények között is, de már az embert is belekomponálja a homogén környezetbe. A fehérségben egy alak közeledik vagy távolodik, személyiség nélkül, csak staffázként elhelyezve a tájban, pusztán a kontraszt, a folthatás kedvéért (egy képének címe „Alakok a ködben”), máshol egy bús számár legel, vagy éppen egy fiúcska hasal magányos fejfa mellett a hóban. Nem feledkezik meg a fákról sem: észreveszi a zúzmarába fagyott fűzfa szépségét. Erdei utakat, fákat láthatunk Haranghynál is, de ő a cselekvő embert is megkeresi a téiben: emblematikus képein megjelenik a rőzsehordó asszony, a lék mellett ülő vagy a teszi-veszi hálót merítő halász. Ha Perczel embert

fényképez, ugyanúgy leltároz, mint a családi képeken, s képeit sokszor ugyanúgy szerkeszti, mint a tájakat: a városi képeken a fákat egy álló ember szálegyenes alakja helyettesíti az aranymetszésben. A debreceni főutcán, de szinte környezetéből kiszakítva, csak az alakra koncentrálna, sorra veszi a tanyázó vagy beszélgető civist, az újságolvasó kofát, a boltajtóban álló kóser hentest, a batyus zsidót, a kirakat előtt ácsorgókat, a házat renováló kőműveseket. A nagyerdőn a vak cigány muzsikál neki, majd édeskes jelenetbe állítja, ahol matrózruhas kisfiú teszi a felé nyújtott kalapba a baksist. Egy sorozaton gyerekek labdázhatnak, forgóárus kislányok üldögélnek a fák alatt a nyári fényekben. Haranghy „emberképeinek” nem szépsége vagy látványa van, hanem szociológiája: a napszámosokkal teli szekér történetet mond el, a nádvágásnak egész munkafolyamatát rögzíti, a magányos csikós mögött is ott az élettér, a végtelen puszta; Perczelből azonban hiányzik az ilyen érdeklődés: a vurstliban is csak belefényképez a tömegbe, bárki kerül elé, jellegzetes figura, nem az ő választása. Cívist alakjai bár karakteresek, de csak színpadli figurák, nincsen hátterük, kontextusuk. A papírforgós kislányok képe kiállítási darab, mely sokkal inkább szól a fény teremtette atmoszféráról, mint a gyerekekről, akik csak modellek itt: a kép túl idilli ahhoz, hogy figyelmünket ne terelje el. Mind ez, mind a „Virágszedés”, egy újságban vagy kiállításon látott minta saját kezű kivitelezésének (de nem tovább gondolásának) tűnik.³⁶ A pitykéző fiúk képén a háttér képező hámló vakolat a felhőket helyettesíti, s szép párhuzamot alkot a hámló ruházattal, ám hovatovább hangsúlyosabb a képen, mint a gyerekek elmélyült játéka.

A piktorialista képkalkotás elemi iskolájához tartozott a felhőgyűjtés. Az utólagos beavatkozással, több elemből megkomponált kép megkívánta, hogy a fényképésznek legyen kéznél felhasználható motívumgyűjteménye, mert „a tájképfelvételek egy része csak a hozzáillő felhővel jut érvényre, a felhők helyes megvilágítása adja a képnek a köntösét.”³⁷ A helyes és követendő eljárásokat, saját tapasztalataikat a Kamera-Klub s minden más egyesület előadói, a szakcikk és könyvek szerzői e témában is rendszeresen megosztották amatőrtársaikkal. „Fényképezzünk le minden kínálkozó szép felhőzet-csoportot. A tájfényképező sohasem képes elegendő számú felhőnegatívot összegyűjteni, mert a felhőzetek változatossága mérhetetlenül nagy s minden kép más és más felhőzetet igényel, már azért is, mert úgy a tájképnek, mint a felhőzetnek, egy irányból jövő megvilágítással kell bírnia”. Egy másik módszer szerint a felhőket meg is festheti a fényképező a lemez

36 A kislányok képe Leonard Misonne képeit idézi meg, különösen a Picking Fruit sorozatot. A belga fényképész ég- és fényközpontú szemlélete Perczel tájképeire is nagy hatást gyakorolhatott. A Virágszedés pedig az impresszionista fényképezés egyik legfontosabb képviselője, a francia Constant Puyo képeinek mintájára készülhetett, lásd például *Woman Styling Her Hair, Lakefront, 1900* című képét. Perczel mindkét fényképész munkáit láthatta eredetiben is, Magyarországon legkorábban 1910-ben, a Műcsarnokban megrendezett Nemzetközi amatőrfényképeseti kiállításon.

37 GRABOWSKY Artúr, *Művészi felvételekről*. Előadás a Kamera-Klubban, A Fény, 1909. 3. 69–72. Perczelnek ugyan nem maradt, de Ecsedi István (1934-től a Debreceni Fotoclub tagja) képei között van ilyen felhőgyűjtemény, s Haranghy eredeti diatásakjain is fel van tüntetve, hogy az adott képhez katalógusának melyik számú felhőnegatívját használta fel.

üvegoldalán, hogy „a festékretegnek helyenkénti gyöngítése és kimosásával” képezzen a képpel szépen összeolvadó felhőzeteket.³⁸ Perczel képei közt mindkét megoldásra találunk példát, bár az előbbi csak feltételezhetjük, hiszen a manipulált képről aztán dia készült, s a képelemek egybeépültek. A befestett felhők kármínpiros foltjai viszont látszanak, sőt, egyik felvételéről négy diát készítve, a táj hangulatát az egyre világosabb égbolttal változtatta meg, talán kísérletképpen, vagy demonstrációs céllal. Máshol a kontrasztokat gyengíti, az árnyékokat mélyíti. Ügyes kézzel, finoman színezett üvegdiája is maradt. Néha a képet maszkolással, kitarakással szerkesztette meg – egyszóval mindent elkövetett, hogy „a fényképezőgép gépies munkáját művészertékű képpé formálja”.³⁹

Nemcsak technikailag követte azonban az utasításokat. A fent idézett amatőrfényképezési szakkönyv tematikai ajánlást is ad a tájfényképezőnek. „Sokszor egy út néhány fával már hatásos képnek bizonyul, máskor a patakmente, erdőrészet, vízpart, tó és tenger vízijárművekkel hálás motívumok. A rét, mező, munkásemberekkel, legelő birkanyájjal, dísznocsordával vagy tehennel rendszerint alkalmas képanyagok. A tájképet díszítő ilyen staffázsok a kép előterében legyenek elhelyezve, mégis ne annyira közel, hogy az alakok túl nagyok legyenek”.⁴⁰ Egy másik szerző szinte ugyanezt ajánlja. Nyáron „egy-egy jól beállított nyírfacsoport, virágzó rét, patakpartja, falusi utca vagy udvarház, aratási jelenet; ezek megfelelő miliőben, hangulatos égboltozattal, világítási effektusokkal, szép távlattal hálás témái az amatőrfényképezőnek”, míg egy őszi képhez különösen alkalmasak „erősen-ferdén beállított, nagy előterű tó vagy folyóparti sétautak, fasorok” melyeknél a figurális staffázs – „helyes tér- és pőzbeli beállítás mellett – hálás dolog”.⁴¹ S látunk-e vajon mást, ennél többet Perczel képein? A szakkönyvekben nincs válasz arra, hogy miért is kellene e témákat megörökíteni, s miért kellene ezt újra és újra megtenni? Ha csak nem az öncélú, lelki gyönyörűség kedvéért.⁴² A kérdésre akkor is csak ennyi volt a válasz, amikor a kézművesség volt a művészi kép záloga, s akkor is, amikor ennek ellenkezője, a „meglátás”. A fényképezés szakirodalma, éppen amatőr, elméleti felkészültség nélküli, csak tapasztalatokra és „érzésekre” hagyatkozó szerzői miatt, egy érvényes fotésztétika hiányában, ugyanazokat a közhelyeket görgette a századfordulótól a negyvenes évekig.⁴³ Perczel, csakúgy, mint minden amatőrfényképező, a művészi elvek minden ajánlott szabályát betartva hozta létre képeit, de nem látszik, hogy magát a képkészítésre való indíttatás okát tisztázta volna magában, s ebben nem kapott segítséget.

Az ajánlások írói úgy vélték, a szépség mibenléte rögzíthető bizonyos általános szabályszerűségekből, amelyek alkalmazása esetén a kész kép mindenképpen „szép” lesz: ezáltal mindenki képes művészt alkotni. Ez a felfogás mind a szépség szubjektivitásáról, mind a valósághoz való viszonyáról megfeledkezett; a művészet kizárólagos feladatának a (konszenzusos alapon meghatározott) szépség általi gyönyörködtetést tekintette: nem véletlenül lettek az amatőrök képei valamiképpen hibernáltak – és egy idő után teljesen egyformák.

Haranghy Györgyöt ugyanakkor, nem véletlenül tekintették már kortársai is maguk közül kiemelkedőnek. Noha számunkra ismert képei nem ugyanazok, mint amelyekkel a nagyközönség előtt szerepelt, kiállítási másolatainak is ezek a képek képezték az alapját,⁴⁴ ezért már az eredeti felvétel is művészi gonddal készült. Eközben azonban nem feledkezett meg magáról a témáról: képein látszik a megőrző, dokumentáló szándék. Haranghy sosem fényképezi az embert tájalkotó elemként, képein mindig történik valami, esemény van, cselekmény. A halász nemcsak dekorációs elem a kunyhójában, hanem hálót kötő, dolgozó ember, a baromvásár árusai sertepertelő, alkudozó alakok. Perczel ugyanott készült képei kedvetlenek, kompozíciójukban ügyetlenek, alakjainak nincsen dolga, nincsen élete. Az ő esetében a látszólag a paraszti életet megörökítő képek sem néprajzi indíttatású felvételek.

A muzeológus számára azonban, a fényképezési szándéktól függetlenül, mindkét irányú megközelítés eredménye dokumentumértékű lehet. Perczel három példányban is megmaradt „Déli álom” című képe, amelyen egy szekéren alvó alakot, illetve annak csak a kalapját és két karját látjuk, sokkal inkább az ötletnek köszönheti létrejöttét, mint valamiféle népeleti megfigyelés rögzítésének. A kép változatain látszik, hogy a fényképező figyelme a ház falára eső árnyékok tompítására fordult inkább. A muzeológus azonban az élesen rajzolt szekeret, a házat, a szokást vehette észre a képen, s beletárolta mint néprajzi adalékot. A józsa utca képe is a fények, a hangulat miatt készült el – a múzeumban viszont a helyi népi építészetet demonstrálja. A tanyaudvart a fehéren világító, szabályosan elrendeződő libák festői csoportja miatt örökíti meg a fényképező, mégis a tanya képe miatt leltározódik be. Az ökörfogat a látványos porfelhő miatt kerül a képre, a néprajzos viszont a fogatolás módjának megörökítése miatt teszi el azt. A nagyerdei pad nem a hangulat, hanem a nagyerdő miatt lesz érdekes, a forgóárus kislányok és társaik pedig, minden szándék ellenére, a muzeológus számára, mégis őrznek valamely társadalmi jelenséget. A nagytemplom mögül, a magasból, a kanyaron túl a Bikát láttató, esti kivilágításban készült képre, amely láthatóan nem a helyszín, hanem az alkonyat, a lebukó nap s a szálloda ablakait felragyogtató fény látványa miatt készült, amelyet egy nyomat

38 KISS Zoltán, A fényképezés kézikönyve. Gyakorlati útmutató a kezdő és előrehaladott fényképezők részére. Útmutatás a fényképezés művészi irányban való műveléséhez. Szombathely, 1916 (5. kiadás), 159.

39 KISS, 155.

40 KISS, 155.

41 Dr. KOHLMAN Artúr, A négy évszak a tájképben, in KOHLMAN (szerk.), Az Amatőr foto almanachja, Budapest, 1908. 20–32.

42 „Amatőr az, aki a művészetet minden egyéb melléctől függetlenül, tehát mint öncélt kedveli és műveli. Vagyis a művészettől semmi egyebet, mint lelki gyönyört nem vár”. Vö. KOHLMAN, 20.

43 Ehhez lásd: SZILÁGYI Gábor, A fényképezési ismeretanyag, in SZILÁGYI, Potpourri. Egyveleg a (krono)grafória történetéből, Budapest, 2000, 170–190.

44 Haranghy általam ismert saját kezű nagytájakai közül egyetlennek találtam meg a negatívját a múzeumi gyűjteményben. Ezen egy nádtetős vályogház deszkakerítéses udvarán három gyerek játszik egy szakajtóval, amelyből a guminyomat elkészítéséhez kivágta a gyerekek alakját; a kész képre az ő közeljük került, „Mi van a kosárban?” címmel. Vö. Déri Múzeum Fotótár, 1954., illetve PURCELL Béla és STERNÁD Béla (szerk.), A művészi fényképezés évkönyve, 1909.

talán még jobban hangsúlyozott, Zoltai ugyan ráírta, hogy túlexponált, mégis elvette, mert számára még ez a körülmény sem tudta fölülírni a felvétel szögének, így dokumentáló erejének egyediségét. A tájak viszont talán éppen azért kerülnek a múzeumi leltárba, mert művészi eszközökkel örökítik meg a Hortobágy vagy a város környékének természeti képét, olyasmit, amit tudományos szándékú fényképező nem látott volna meg. Így válik a művészetből tudomány, a látványból dokumentum – így lesz egy művészkedő amatőrből „használható” fényképező.

×××

Perczel végül nemcsak a muzeológus, hanem a nagyközönség számára is használható fényképező lett. Az 1920-as évek közepén végleg a fényképezést választja megélhetésül: miközben városképeket készít és terjeszt képeslapméretben, Péterfia utcai házában műtermet is nyit, s bár ekkor valószínűleg még csak alkalmi modelljei lehettek, begyakorolja magát a portréfényképezésben. A leírások arra utalnak, hogy e műfaj tekintetében is a „modern” irányt követte, a bécsi és párizsi művészfényképezők által kitaposott utat, s készített hozzájuk hasonlóan „meleg bársonyos piros tónusú”, krétarajz hatását idéző portrékat, melyek „klasszikus képek reprodukcióinak is beillenek”, s nem unalmasak, mert „mintául régi és új remekműveket vesznek fel”.⁴⁵ Kár, hogy mindez, még ha a debreceni hírlapírók számára újdonságként is hatott, a századforduló fotóművészeti kiállításainak szenzációja volt.⁴⁶ Perczel egyetlen e korból ismert portréfelvétele azt tükrözi, miként épültek be és alakították át az amatőrök művészi elvei a szakfényképezés termékeit is: miként sikerült a művészi hatás elérése érdekében a modell egyedi karakterét eltüntetni. A mesterek a „művészetet” is a modell igényeinek kiszolgálására használták fel: a kép szép lett, a portré ideális – csak az alkotás önmagában rejlő igazsága veszett el.⁴⁷ Amennyiben ez volt a feltétele, Perczel Miklós megérett a szakfényképezési státusz elnyerésére. Ha a klubbeli oktatáson kívül nem is részesült rendszeres fényképezőipari képzésben, kiállító tevékenysége és gyakorlati tapasztalata révén, a vonatkozó rendeletek értelmében, már jogosult volt a mestervizsgára s ezzel az iparendedélyre.⁴⁸ A szorgalmas és kitartó törekvés végül oda vezetett, hogy amikor 1927-ben ismét felvetődött Debrecenben egy

„életképes fotoklub” létesítésének gondolata, a városbeli amatőrök Perczelhez, mint a legtapasztaltabb, amatőrből lett szakfényképező fordultak segítségért.⁴⁹ Perczel azonban a klubalapításban átmenetileg feltartotta a magánélete: 1928-ban megházasodott és a következő évben fia született. Ugyanekkor, képzett fényképező feleségével, immár üzletszerűen, nagyszabású és elegáns műtermet nyitott a Szent Anna és Batthyány utca sarkán frissen épült városi bérház negyedik emeletén. A megmaradt képek mennyisége alapján nehéz megítélni, de úgy tűnik, a Szent Anna utcai majd a Kálvin téren üzemelő fiók műteremben profi és jól megcsinált, de átlagos portrék és iskolai csoportképek készültek, néhány szép beállítású női divatkép pedig erősen Kozmann Gusztáv, Perczelné mestere⁵⁰ – vagy még inkább: a műtermes fényképezészet korabeli modora – hatását tükrözi, így lehetséges, hogy ezeket valójában az asszony készítette.⁵¹ „Árban olcsóbb, művészetben többet nyújt” – hirdették, s a műterem népszerű volt. A műtermi fényképezés mellett 1934-ig mindketten szerepeltek, néha díjakat is nyertek az országos amatorkiállításokon.

A fotoklubot végül Aszmann Ferenc és barátai alapították meg 1931 májusában, de ez lökést adott ahhoz, hogy az országos szövetség támogatásával Perczel is megkezdje végre a szervezést, minek eredményeképpen 1932. január 1-jén ünnepélyesen megalakult a MAOSZ Debreceni Csoportja. „Elnökül egyhangú lelkesedéssel Perczel Miklós debreceni mestert választották, aki visszaamatörizálta magát, iparendedélyét átadva, csak azért, hogy a MAOSZ Debreceni Csoportját értékes szaktudásával, rátermettségével vezethesse”⁵² – s aki így, ebben is, Haranghy nyomába léphetett. Az alakulást megpecsételendő, rögtön meg is hívták a MAOSZ-t Debrecenbe, melynek vezetői Perczel lakásán tartottak előadást,⁵³ majd áprilisban a Déri Múzeumban megnyílt az országos vándorkiállítás, ahol a szövetség csoport-vándordíját, valamint arany- és ezüstérmeit debreceniek nyerték el: az aranyakat a klub vezetői, Perczel és alelnöke, Aszmann Ferenc, az ezüstöket a gyakorlottan fényképező polgármester, Vásáry István és helyettese, Zöld József. A semmitmondó kritika nem igazolja a döntés elfogadatlanságát: e szerint „a klasszikus fotográfia régi művelője, Perczel Miklós »Zúzmará« című képén a pompás meglátás az anyagszerűséggel párosul. A legnehezebb

45 Debrecen, 1926. október 24: Perczel Miklós fotóművész kiállítása; DFU, 1926. október 24: A Tisza-szobor Perczel Miklós felvételeiben.

46 A vörös krétarajz hatású kép Robert Demachy párizsi fényképezőnek, a guminyomás atyjának specialitása volt, akit a háború előtt a Budapesti Kamera-Klub is tiszteletbeli tagjává választott, így néhány, technikai eljárásokat ismertető szakkikke magyar fordításban is megjelent az egyesület évkönyvében.

47 Magoss Olga portréja, 1928: pirosbarna árnyalatúra színezett, erősen retusált, hátulról világított, igen művi hatású felvétel. Déri Múzeum Irodalmi Gyűjtemény, D.X. 2000.82.

48 „Azok a személyek, akik rendkívüli eredményeket értek el a szakmában vagy a nemzet képviselőjében, azok a tanonc és segédévek letöltése nélkül is kérhettek engedélyt a mestervizsgára” – írja visszaemlékezésében Aszmann Ferenc, aki szintén így kapta meg a minisztériumi engedélyt és vizsgázott le. Gépelt kézirat, 1982, Déri Múzeum Képzőművészeti Adattára. Vö. A m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1923. évi 78.000.

számú rendelete, az 1884: XVII. törvénycikkbe iktatott ipartörvény módosításáról szóló 1922: XII. törvénycikk végrehajtásáról.

49 Debrecen, 1927. január 13.: Nagyszabású mozgalom indult meg a debreceni amatőrfényképezők között. Megalakítják az amatőr klubot.

50 SZ. KÜRTI, 1988. 27.

51 „Perczelné Barna Margit a kiállítás legszebb női portreit mutatta be. Képei egyenletes, finom tónusú művészi alkotások” – írta a beszámoló a Fotoclub 1934 karácsonyán rendezett meghívásos kiállításán Perczelné versenyen kívül szereplő képeiről (a Perczel házaspár a zsűri tagja volt). Fotoamatőr, 1935. 3. 6. Perczelné a csúcson hagyta abba a versenyzést, mert ebben az évben Szekszárdon mint a Debreceni Csoport legjobbja ezüstérmet, míg a Fotoclub II. országos kiállításán Debrecenben, aranyérmet nyert.

52 URI Sándorné (szerk.), Debrecen város egyesületi katasztere 1833–2001 között, HBmL Közleményei 28. Debrecen, 2002. 21. 68; Fotóművészeti Hírek, 1932. január, 18.

53 Fotóművészeti Hírek, 1932. február, 39.

ábrázolás a ködé, ezt is bravúrosan oldotta meg »Ködös reggel« című képen.⁵⁴ A magyarázat a többi kép esetében is hasonló: mindenki csak technikai értelmű dicsőretet kap.

A fiatalok Perczelhez való viszonyában, képeinek többnyire közvetlen munkatársai által írt értékelésében, később is feltűnő az udvariasság. Mit jelent vajon például a következő? „Perczel Miklós »Japán« című képe az igazi japánokkal vetekszik. Tárgya is egész egzotikus. Finom tónusskálája a régi nagy rutinú mestert igazolja. A »Trombitás« modern folthatáson alapuló csendélet, merész vonalvezetéssel. Sok olyan kiállítóval találkoztunk, akiket még azzal a két képpel is büszkeségig boldoggá lehetne tenni, amelyeket az előzsűri visszatartott”.⁵⁵ Jellemző, hogy Czabán Márton klubtag csak amatőr fényképészként, tájképei révén emlékszik Perczelre, mint akinek a felesége volt a mester és a műteremtulajdonos; klubbeli szerepét nem is említi.⁵⁶ Pedig a Debreceni Csoport igen aktív tevékenységének központi helyszíne, a klubhelyiség és a tagdíjából felszerelt közös laboratórium a Perczel-műteremben állt rendelkezésre. A klubban péntek esténként szakirányú előadásorozatokot tartottak (1934-ben Perczel nyitotta az évet „Kezdők iskolája” címmel), később ehelyett inkább „laboratóriumi kiképzésben részesítették” a kezdőket. Vasárnap reggelenként fotósétákra vitték a tagságot, mindig más vezetőségi tag irányításával. Rendszeresen kirándultak a városszéli Czabán-tanyára vagy a Hortobágyra, sőt saját futballcsapatot is alakítottak, amellyel a városi bajnokságon versenyeztek. Évente két országos kiállítást rendeztek a Déri Múzeumban és több kisebbet a klubban, a tagok képei fölött rendszeres bírálatot tartottak és azokat kiállításokra válogatták, előkészítették (Perczel hirdeteiben külön szolgáltatásként említi a versenyképek nagyítását). Kivételes helyzetet teremtett, hogy a városvezetőség aktív amatőr fényképészekből állott, akik a klub fölötti védnökséget is ellátták, olyannyira, hogy a közgyűlés „a fotokultúra fejlesztése és a város dicsőséges reprezentálásáért” engedélyezte számukra a városi címer és a színek használatát, illetve a többnapos fotótúrák alkalmával a klubtagok rendelkezésére bocsátotta a mátai polgármesteri lakosztályt és a városi kocsi.⁵⁷ A támogatás szép példája az 1933 nyarán Ecsedi István szerkesztésében és Vásáry polgármester előszavával, egy országosra tervezett sorozat részeként megjelent „Debreceni képeskönyv” című idegenforgalmi kiadvány is, amelynek a várost és a Hortobágyot bemutató képeit, a fotóügynökség mellett, a klub tagjai készíthették: Perczelnek is

szerepel két képe a válogatásban.⁵⁸ Mindennek következtében 1933-ban az egyesület tagsága már több mint 180 fő volt: a klub tagjának lenni a magasabb társadalmi körökkel való érintkezést is jelentette; a fényképezés értelmiségi, elit szórakozásként tételeződött.⁵⁹

1933 júniusától az egyesület saját havilapot ad ki Fotoamatőr címmel, Aszmann Ferenc főszerkesztésében, a munkatársak között Perczel Miklóssal (bár nevéhez köthető írás nem jelent meg a lapban). A szerkesztőség és kiadóhivatal szintén a Perczel-műteremben volt. A Fotoclub és a MAOSZ-csoport a közös eszme égíste alatt már a kezdetektől összedolgozott, 1934 januárjában azonban hivatalosan is egyesültek, egyesítve tagságukat is.⁶⁰ A közös munka azonban nem sokáig tarthatott, az országos szövetség ugyanis közelépett, s „intézkedéseivel a felfelé ívelő együttműködést lehetetlenné tette”. Letiltották a klubhelyiség és a laboratórium közös használatát s emiatt az éppen szervezett kiállítást is 1934 nyarán, kifogásolták a Fotoamatőr hivatalos jellegét, s benne másnak, mint a lap szerkesztőinek szereplését; az egyesületi híreket és a tagok beküldött képeit a szövetség központi lapjában tudatosan mellőzték stb., „amely mesterkedések végül a két egyesület szétválását eredményezték” szeptemberre. Bármi is volt az oka, a szövetség szigora kontraproduktív lett, mert a szétváláskor a tagok jelentős része a Fotoclubban maradt, s csak saját alapszabályaik és önállóságuk fenntartásával, mint rokonegyesület csatlakoztak a MAOSZ-hoz 1936 nyarán, így a Debreceni Csoport léte okafogyottá vált és 1937-ben megszűnt – vagyonát a Fotoclubnak adva át.⁶¹ 1935-ben már az egyesületi lapot is csak a Fotoclub adta ki, s bár Perczel végig a munkatársak között volt, a szerkesztőség elköltözött tőle. Elnök mivolta egyre inkább névlegessé lett, a klubéletet, a kiállításokat, a nemzetközi szerepléseket ekkor már mindinkább a kiváló szervezőkészségű és pedagógiai érzékű Aszmann irányította („az egyesület minden munkáját ő maga végezte el”⁶²), a Fotoclub az 1940-es évekre az egyik legsikeresebb magyar egyesületté vált. A háborús idők szorongató hangulatát is inkább tükrözték Aszmann asszociatív montázsai, mint a szépség prófétáinak fényképei: Perczel visszavonult a műterembe; a klub 1941-ben rendezett jubileumi kiállításán sem az amatőrök, sem a szakfényképészek között

54 DÓZSA Dezső, A MAOSZ első vándorkiállítása a debreceni csoport rendezésében, Fotóművészeti Hírek, 1932. május, 82–83.

55 ASZMANN Ferenc és BUZA Gábor, III. Nemzetközi Kiállítás, Fotoamatőr, 1933. október–november, 1.

56 CZABÁN Márton, Visszaemlékezés a Debreceni Fotoclubra, gépelt kézirat, 1988. 2. Déri Múzeum Képzőművészeti Adattára

57 Fotoamatőr, 1933. június; CZABÁN, 1. Vásáry István polgármester, Zöld József polgármesterhelyettes, Szabó Elek árvaszéki ülnök, Borsos József műszaki tanácsos, Ecsedi István múzeumigazgató stb. mindahányan tagok voltak. Vásáry a Fotoclubnak és a MAOSZ-csoportnak egyaránt díszelnöke volt és vándordíjat is alapított. Zöld Józsefnek 1939-ben közös kiállítása volt Aszmannal a múzeumban. A Fotoclub pártolása a következő városvezetés hivatali ideje alatt is gyakorlat maradt.

58 ECSEDI István és NYILAS-KOLB Jenő (szerk.), Debreceni képeskönyv, Debrecen, é. n.

A kiadványban képekkel szerepel Aszmann, Perczel, Székely Andor, Kozmann Leó mellett Vásáry és Zöld József is. Perczel két képe a Kistemplomról és a kollégiumi nagykönyvtárról készült. A hortobágyi képek szinte mindegyikét Aszmann vette fel; a könyvet a „Ménesterelés a Hortobágyon” című híressé vált képével reklámozták. A kiadói koncepció eleve az amatőrökre alapozott, a képekkel pályázni kellett, a válogatást a kiadó végezte, aszerint, hogy az megfelelt-e a „debreceni szempontból érdekes objektum artisztikusan képszerű felvétele” szempontjának, vö. Fotoamatőr, 1933. június, december.

59 Ehhez lásd: BALLA Gergely, Homo photographicus. A kortárs fotó, mint a polgárság gondolkodásának lenyomata, Új Művészet Online, 2017. április 5.

60 Fotoamatőr, 1934. január, 13–14.

61 Fotoamatőr, 1934. július–augusztus, 15, szeptember–december, 14–16, 1935. január–február, 1–3, 6; A Debreceni Fotoklub hivatalos közleménye (a Fotóművészeti Hírek melléklete), 1936. július; URI, 68.

62 CZABÁN, 1.

nem szerepelt.⁶³ Hogy saját kedvtelésére fényképezett-e még s ha igen, mit és hogyan, annak nyomát eltüntette a háború: 1944-ben műterme és lakása megsérült a ház előtti utcakereszteződésbe becsapódott bombától s ezután kifosztották; nem csak a képei tűntek el. A front elvonultával nem nyithattak újra, Perczel hivatalnoki munkát vállalt a városházán, majd miután 1946-ban, származása miatt elbocsátották, igazolványképek készítéséből próbált megélni. Felesége dolgozhatott az 1951-ben megalakult Fényképész Szövetkezetben, Perczel azonban ott sem. 87 éves korában, 1969. május 29-én hunyt el Debrecenben.⁶⁴

Kerestük és azonosítottuk a fényképészt, de megtaláltuk-e valójában? Attól, hogy felsoroltuk mestereit és inspirációit, tudjuk-e már, hogy őt magát mi vezette, miért készítette képeit s miért éppen ezeket készítette el, mi volt velük a célja, – s hogy milyenek is voltak valójában az elkészült fényképek? Miért nyűgözte le vajon a művészi alkotás létrehozásának vágya annyira, hogy megbénította kreativitását? Ha pedig sem az önkifejezés lehetősége, sem a megörökítés élménye nem segítette saját fényképeket létrehozni, akkor miért ragaszkodott hozzá? Látjuk a tekintetét, látjuk annak fókuszát, de látjuk-e mindezeket át a személyiségét? Sajnos nem: a képek nem engednek közel. Magukért kell helytállniuk.

ANNA VIOLA SZABÓ: ON THE TRACK OF PHOTOS OR THE PHOTOGRAPHER (NOT) FOUND

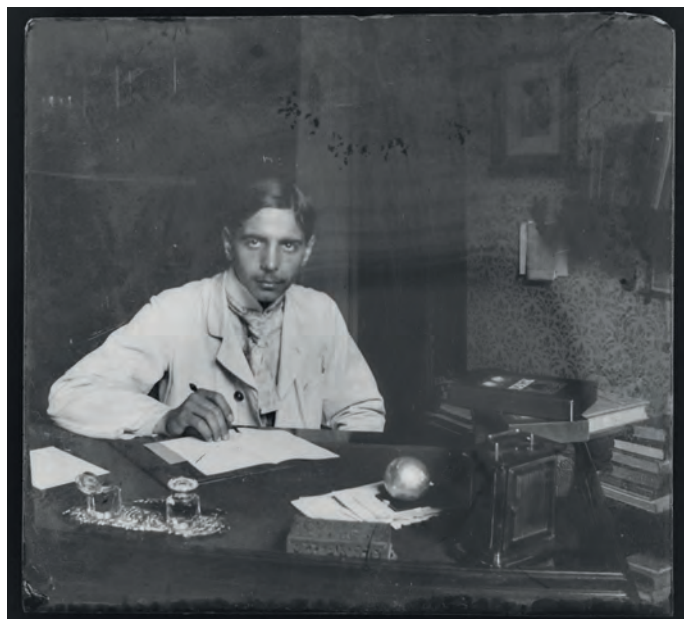
In the course of sorting the photos in the storeroom of the Déri Museum we found an old, unlabeled photo box containing tiny glass plates from the early 20th century, which preserved besides the usual family and landscape photos also the memory of a circus performance. The photos were taken in the performance of Buffalo Bill Wild West Show in 1906. The unusual finding moved me to find out who the photographer might have been: this study demonstrates the results of investigation. Taking the pictorialistic style of the landscapes as a starting point we came to the recognition that the photographer must have been Miklós Perczel (1882–1969) (a relative of the freedom fighter General Mór Perczel in 1849). Miklós Perczel joined the amateur photography movement at the beginning of the 20th century and started his career as a member of the photo club under György Haranghy's guidance who was an artistic photographer of international reputation. The landscape photos found on the glass plates might have been his first attempts of which enlargements and rubber prints might have been prepared and exhibited. After a pause during the world war when he had been attracted by filmmaking and had studied to become a cameraman, he started to take photos again in the middle of the 1920ies. He got married in 1928 and opened an elegant portrait studio in Debrecen together with his wife who was a trained photographer, too. He returned to his original passion, put himself at the head of amateur photography and participated in the establishment of the Photo Club (that is working even in these days) in 1932. He had been an active member, the vice-president and an exhibitor of the club until the world war. In 1944 his studio was hit by a bomb, all his things were destroyed and after the war he was not allowed to work in the photographers' co-operative because of his class background. In 1969 he died lonely and disappointedly at an old age. Perczel's photographic activity can be evaluated only on the basis of the negatives which were made between 1917; fortunately, he donated a lot of them to the museum. His photos taken while he was a member of the Photo Club and his original enlargements can be reconstructed only on the basis of contemporary criticism. In spite of the low number of photographs this study makes an attempt to find out the photographer's impulses, however, comparative analysis does not allow apprehending Perczel's artistic personality. His photos do not help to access to what extent and how the principles of "artistic photography", the rules of taking a "beautiful photo", that can be learnt, helped or hindered an amateur who tried to express himself through photography.

63 1931–1941. A Debreceni Fotoklub országos jubileumi kiállítása, Debrecen, Déri Múzeum, 1941. XII. 14–21. A katalógus külön csoportként művészfényképezőket is feltüntet, köztük a klub vezetőivel, de pusztán a képcímek alapján nem állapítható meg, mi különböztette meg őket az amatőröktől. Egy korabeli tanulmány úgy tesz különbséget, hogy a művész előbb elgondolja a képet, vagyis megpróbálja saját, szükségszerűen szubjektív és elvont benyomását a külvilág számára is élvezhetővé tenni; míg az amatőr előbb kattint, aztán gondolkodik. Vö. KANKOWSKY Ervin, A meglátásról és alkotóképességről, Fotóművészeti Hírek, 1928. szeptember, 5. Perczelnek talán Aszmannal is megromolhatott ekkorra a viszonya, legalábbis Aszmann visszaemlékezésének egy fél mondata erre enged következtetni.

64 Az utóbbi adatok forrása DOBOS, A Perczelek, 403.

1–2. Buffalo Bill cirkuszának „Cowboyok, kozákok, mexikóiak, arabok, dél-amerikai indiánok mutatják be nemzetük lovaglási módjait” című műsorszáma. Debrecen, 1906. június 30.–július 1.

3–5. Perczel Miklós fényképész, 1906 körül

6–8. A Perczel család tagjai, 1906 körül

9–10. A Perczel család szalonja, 1906 körül

11–12. Katonai gyakorlatok a Méntelepen, 1906 körül

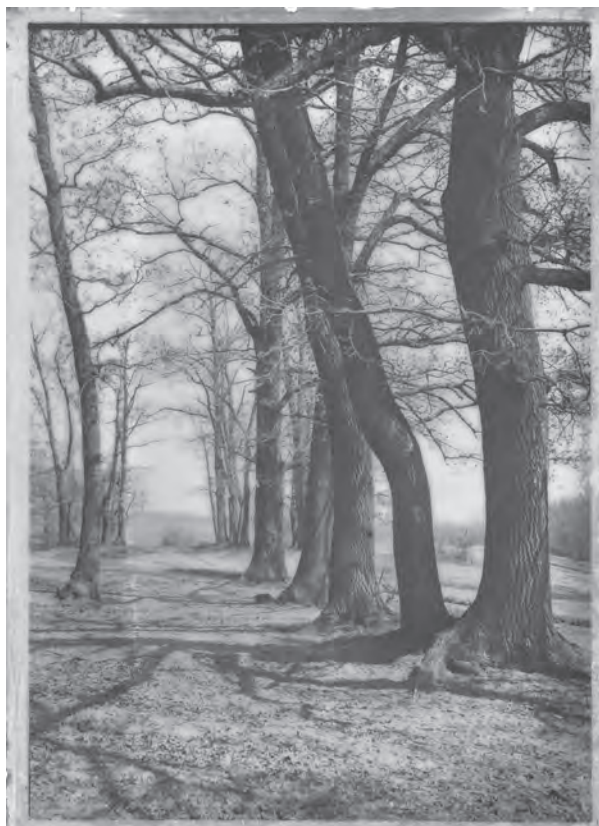
13. A fényképész árnyéka, 1906 körül

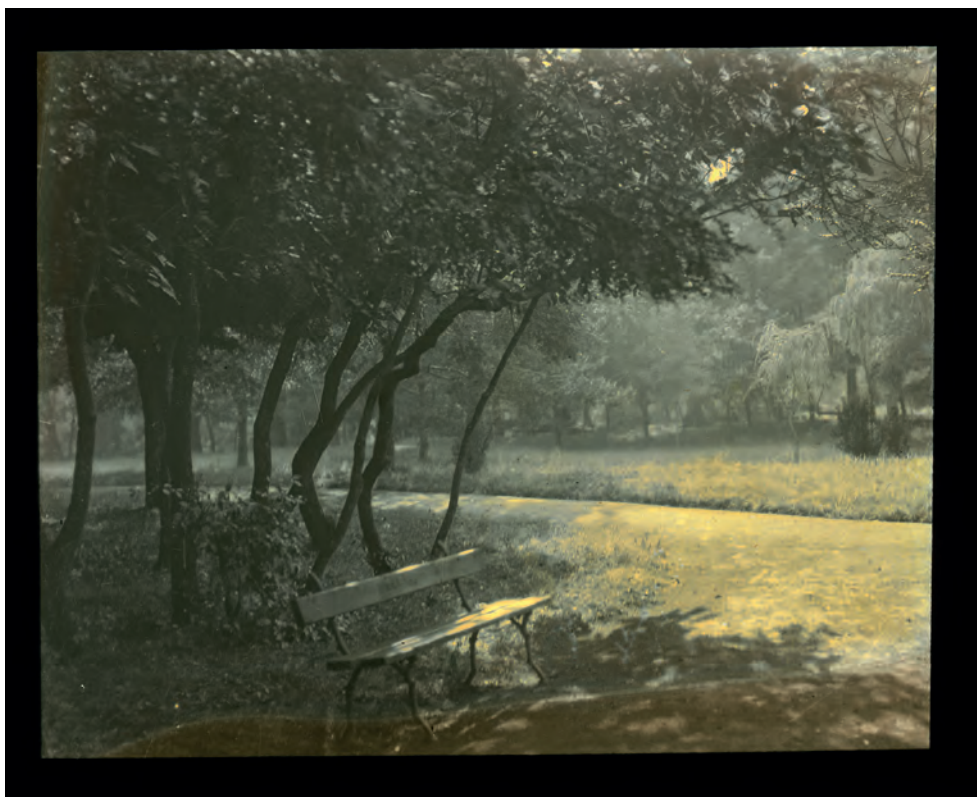

14–16. A kezdő fényképész útjai

17–23. A művészfényképező tájai, 1910-es évek

24–25. Felhős vagy felhőtlen égbolt, 1910-es évek

26–33. Fénytáncok, versenyképek, 1910-es évek

34–38. Debreceni alakok, 1910-es évek

39–40. Az amatőr és a szakfényképész által készített portré, 1910 körül és 1928-ban

MEZŐ SZILVESZTER

KÉT KISEBB NÖVÉNYGYŰJTEMÉNY
A DÉRI MÚZEUM HERBÁRIUMÁBAN

A Déri Múzeum herbáriumának legkorábbi lapjai az 1902-ben alapított Szabad Királyi Debrecen Város Múzeuma természetrajzi gyűjteményéből származnak.¹ Ebből a korszakból egy több mint százéves füveskönyv két muzeális értékű kötete maradt fenn. A leltárkönyvi bejegyzések szerint ezeket az ízlésesen összeállított, könyvszerűen lapozható műveket az 1900. évi párizsi világiállításán is bemutatták.² A különleges, együttesen 150 lapból álló régi növénygyűjtemények Debrecen egykori hortobágyi birtokrészeinek edényes flórájából adnak ízelítőt. Bár a gyűjtő neve és a gyűjtés helye, ideje sincs feltüntetve a lapokon, a herbárium jelentősége mégsem elhanyagolható, mert a századforduló idejéről még aránylag kevés botanikai adat ismert a Hortobágyról. A könyvalakú növénygyűjtemény értékét tovább emeli, hogy az egyes kötetek szép, íróttollas kézírással ellátott vastag kartonlapjait díszes borjúbőr kötés fűzi egybe, amit Dávidházy Kálmán debreceni könyvkötő mester műhelyében készítettek a 19. század végén.³

A Déri Múzeum herbáriumi törzsanyagának létrejöttje jóval későbbre, a 20. század második felére tehető. A múzeumi növénygyűjtemény kialakítása, folyamatos fejlesztése és gondozása Ötvös János (1911–1991) biológus, tiszteletdíjas múzeumi munkatárs nevéhez fűződik. Kevés kivételtől eltekintve ő gyűjtötte, determinálta és preparálta azt a közel két és fél ezer növénytípust, amelyek a Déri Múzeum herbáriumának bázisát képezik. A „Herbarium J. Ötvös” mindenekelőtt a Tiszántúl középső részének cormophyta⁴ növényzetét reprezentálja jellemző fajokkal, de kisebb számban észak- és dél-tiszántúli területekről, valamint a Duna-Tisza közéről is kerültek szárított növénytípusok a gyűjteménybe.⁵ A legtöbb lapon olyan edényes⁶ és kis részben edényes virágtalan⁷ növények lepré-selt egyedei tanulmányozhatók, amik a debreceni Erdőpuszták, Hajdúság, Hortobágy, Közép-Tisza mente, Sárrét és a bihari térség különböző

típusú élőhelyeiről kerültek begyűjtésre.⁸ A gyűjtőhelyek között egyaránt megtalálhatók erdei, réti, lápi, mocsári, vízi, sziki és homoki biotópok. Az elsősorban alföldi adatokat felvonultató, jelentős forrás- és dokumentumértékű növénygyűjtemény mellett említést érdemel az Ötvös Herbárium azon része is, ami a biológus gyűjtő hajdú-bihar megyei makromikológiai tereptanulmányait és a Debrecen térség fungiját szemlélteti.⁹ Továbbá létezik még egy kisebb darabszámú növénykollektív, ami Ötvös János havasi fitocönózisokban folytatott montán és szubmontán gyűjtéseit tartalmazza a Kárpátok területéről.

Az említett herbáriumok mellett a Déri Múzeum természetrajzi gyűjteményében található még két kisebb növénykollektív, amelyek sem lapszámukat, sem pedig botanikai forrásértéküket tekintve nem mérhetőek össze a régi hortobágyi herbáriummal vagy Ötvös János szakszerűen kialakított rendszertani gyűjteményével, de tartalmuk és összeállításuk körülményei miatt mégis megérdemlik, hogy röviden beszámoljak róluk, és egyszerű enumeráció formájában közreadjam a bennük található növények listáját.¹⁰ Az egyik gyűjteményt egy biológia szakos főiskolai hallgató, Oravecz Attila készítette 1980-ban, a másikat pedig Nagy Ilona biológia szakos tanár és Lovas Márton Levente természettudományos muzeológus segítségével a hajdúnánási Állat- és Természetvédő Tábor¹¹ résztvevői állították össze 1989-ben.¹²

Az Oravecz Herbáriumban elsősorban három északkelet-magyarországi megye: Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén területéről vannak szórványos botanikai adatok, de kisebb

1 A városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Debrecen, 1911. 2–7. pp.

2 Uo.

3 A „Hortobágy jellegzetesebb növényei” c. régi herbáriumról Novák Tibor József, a Debreceni Egyetem Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszékének munkatársa készített tanulmányt. Dolgozata a Déri Múzeum 2018-as évkönyvében jelenik meg.

4 Magasabb rendű, száraz növények.

5 ÖTVÖS János–LOVAS Márton: *Tallózás a Déri Múzeum herbáriumában*. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1987. (szerk.: GAZDA László), Debrecen, 1988. 5–25. pp.

6 Tracheophyta – szövetes növények

7 Cryptogamae vasculares

8 Uo.

9 ÖTVÖS János–LOVAS Márton: *Tallózás a Déri Múzeum gombagyűjteményében*. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986. (szerk.: GAZDA László), Debrecen, 1987. 17–42. p.; valamint ÖTVÖS János: *Növényföldrajzi tanulmányok a kárpáti havasok növényvilágából*. Déri Múzeum Évkönyve 1977. (szerk.: DANKÓ Imre), Debrecen, 1978. 5–79. pp.

10 A növénygyűjtemények revízióját a szükséges botanikai szaktudás és kellő herbáriumi munkatapasztalat hiányában nem végeztem el. Az általam közreadott felsorolásban csupán a herbáriumi lapokon található cédulák adatai szerepelnek. (A szerző megjegyzése.)

11 A HEROSZ-tábor a Herman Ottó Országos Állat- és Természetvédő Egyesület Hajdú-Bihar Megyei Szervezete rendezésében valósult meg 1989. augusztus 5–14. között Hajdúnánáson. A tábor szervezője T. Horváth Ildikó (1944–2011) természettudományos muzeológus, a Déri Múzeum munkatársa volt.

12 Lovas Márton Levente biológia–kémia szakos tanár, nyugalmazott megyei muzeumigazgató-helyettes, a Déri Múzeum egykori természettudományi osztálya volt vezetőjének szóbeli közlése nyomán.

részben néhány kelet- és észak-szlovákiai gyűjtőhelyről is találhatók szép megtartású préselvények a gyűjteményben. A herbárium vélhetően az 1980-as években került a Déri Múzeumba, bár a gyűjteménybe kerülés pontos időpontja és a megszerzés valós körülményei nem ismertek előttem. A növények gyűjtésének ideje 1980. március 20. és 1980. október 8. közé esik. A legtöbb példány – szám szerint 33 db – Bogácsról származik. Nyíregyházáról 13 db, Tiszaújvárosból 10 db, Debrecenből 8 db, Sajóörsből 6 db, Tokajból 5 db, Oszláról 4 db, Tiszavasváriból, Tornanádaskáról, Bükkszentkeresztről és Aggtelekről 1–1 db példány került a gyűjteménybe. Szlovákia öt különböző lelőhelyéről összesen 12 növény preparátuma található e herbáriumban. A begyűjtött növények 1 fasciculusban¹³ és 96 lapon lettek elhelyezve. A gyűjteményben két duplumpéldány található (*Ranunculus pedatus*, *Punica granatum*). A herbáriumi lapok mérete: 31x43 cm. Az egyes növényekhez tartozó etikettcédulákon a következő adatok szerepelnek: a növény magyar neve, tudományos latin elnevezése, a családnév latinul, a gyűjtés helye és ideje, valamint a gyűjtő, esetenként a meghatározó személy neve. Néhány esetben a „*Herbarium Academiae Pedagogicae Nyiregyhaziensis*” felirat olvasható. A cédulák szövegeit írógéppel és kézírással készítették. A vékony ragasztószalag-csíkokkal rögzített preparátumok kitűnő állapota és a lapok esztétikus megjelenése a herbáriumban rejlő kutatási lehetőségek mellett a gyűjtemény kiállításai célokra történő felhasználását is lehetővé teszi.

Az Oravecz Herbáriumnál jóval kisebb darabszámú ún. Hajdúnánási Herbáriumban olyan – túlnyomórészt edényes – növények ismerhetők fel, amelyek az északhajdúsági település közigazgatási területén fordulnak elő. A gyűjteményben egyaránt megtalálhatók növénypéldányok az erdősávokat kísérő társulásokból, száraz sziki rétekről, különböző típusú vízi élőhelyekről és szegetalis gyomtársulásokból is. A duplikátumok száma: 7 db (*Melilotus officinalis*, *Agrimonia eupatoria*, *Daucus carota*, *Myosotis palustris*, *Plantago maritima*, *Achillea millefolium*, *Physalis alkekengi*). A gyűjtemény összetétele lokálfloristikai jellegű. A növények gyűjtőhelye kivétel nélkül Hajdúnánás és a város szűkebb környezete volt. A gyűjtemény darabjai 1 mappában és 53 lapon találhatók. A kis méretű lapok 21x30 centiméteresek. A herbáriumi lapokra celluszalaggal rögzített preparátumok tekintélyes része mára nagymértékben sérült, töredezett és több helyen hiányos is. A kézzel írt cédulák adatolása nem megfelelő minőségű. A gyűjtő személye sehol sincs feltüntetve, a gyűjtési hely csak a település (Hajdúnánás) megnevezésére szorítkozik, gyűjtési idő pedig csak egyetlen lapon olvasható. Ebből tudható, hogy a herbáriumban található növényeket 1989. augusztus 5. és 14. között a nyári HEROSZ-tábor diákjai gyűjtötték Hajdúnánás térségében.

A hajdúnánási természetvédelmi tábor botanikai csoportjának munkájáról Nagy Ilona derecskei tanárnő írt beszámolót, ami a Calandrella 1990. IV/1. számában jelent meg.¹⁴ A cikk szerzője dolgozatában pon-

tosan megnevezte azokat a területeket, ahol a felső tagozatos tanulók – szaktanár vezetésével – botanikai megfigyeléseket és herbáriumi gyűjtőmunkát végeztek.¹⁵ E felsorolás szerint a Szőkezug, a Varjas-rész, a horgász tavak környéke, a Keleti-főcsatorna partja és a régi városi temető egyes területei voltak a múzeumba került herbárium növénypéldányaik fontosabb gyűjtőhelyei.¹⁶ Ezek a változatos megjelenésű élőhelyeken a táborozó diákok közvetlen terepi tapasztalatokat szereztek és megismerkedtek „*a telepített erdősávok, az azokkal szomszédos legelők, a száraz sziki rétek, a vakszikek és a mélyebb fekvésű nedves rétek, továbbá a Keleti-főcsatorna, 1-es csatorna, s több vízelvezető árok vízparti és hínáros növénytársulásaival*”.¹⁷

A tábor botanikai tanulócsoportja tagjainak feladata volt, hogy a bejárt területek virágos növényeiről fajlistát és herbáriumot állítsanak össze.¹⁸ A cél a gyerekek ökológiai szemléletének formálása, faj- és rendszertani ismereteik fejlesztése és a növényhatározás technikájának elsajátítása volt.¹⁹ A délelőtti gyűjtést délutáni feldolgozó tevékenység követte, amikor sor került a terepen megfigyelt és begyűjtött növények meghatározására, rendszerezésére és a hozzájuk kapcsolódó szakmai ismeretanyag elsajátítására.²⁰ Az idézett munkabeszámoló szerint összesen 168 növényfaj tanulmányozására került sor.²¹ A gyűjtött anyagból összeállított herbárium a növényfelismerés gyakorlásához és a szisztematikai alapok elmélyítéséhez nyújtott segítséget.²² A legszebben sikerült herbáriumi lapok a táborzáró természetrajzi kiállításon kerültek bemutatásra.

A tanulók által készített diákherbárium csupán szerény ízelítőt ad Hajdúnánás változatos növényvilágából, ezért jelentősége inkább csak a Déri Múzeum egykori Természettudományi Osztálya és a megyei természetvédelmi táborok évtizedes kapcsolattörténete szempontjából van. Készítése egyszerű, ám kétségkívül nemes oktatási célokat szolgált, amit Nagy Ilona ide kívánczó szavai is megerősítenek: „*A természet szépségét, érdekességét észrevevő, annak értékeit megbecsülő szemlélet kialakítását is célul tűztük ki*”.²³ A fent leírtak ismeretében úgy gondolom, hogy e kis tábori növénygyűjtemény hasznosítása, utólagos felhasználása főként oktatási-nevelési területen, a természetrajzi múzeumpedagógia keretein belül képzelhető el a jövőben.

15 NAGY: i. m. 34. p.

16 Uo.

17 Uo.

18 Uo.

19 Uo.

20 Uo.

21 NAGY: i. m. 37–44. pp. A Déri Múzeumban található hajdúnánási növénygyűjteményben összesen 53 lap található, ráadásul duplumpéldányok is vannak közöttük, ezért elképzelhetőnek tartom, hogy a tábori herbáriumnak eredetileg több kötete is lehetett, ám ezekből ismeretlen okból csak egy került a Déri Múzeum természettudományi gyűjteményébe. (A szerző megjegyzése.)

22 NAGY: i. m. 34. pp.

23 Uo.

13 fasciculus (lat.) = a herbáriumi lapok kötege

14 NAGY Ilona: *Összegzés és értékelés a HEROSZ Tábor botanikai csoportjának munkájáról*. Calandrella IV/1. Debrecen, 1990. 34–44. pp.

Herbarium A. Oravec²⁴

Sorszám	Magyar név	Latin név	Familia/Család	Gyűjtőhely	Gyűjtési idő	Leltári szám
1.	Hegy len	<i>Linum austriacum</i>	Linaceae/Lenfélék	Tokaj	1980.10.08.	VI.2017.1.1.
2.	Sárga madársóska	<i>Oxalis europaea</i>	Oxalidaceae/Madársóska-félék	Tiszavasvári	1980.07.07.	VI.2017.2.1.
3.	Boglárkacserje	<i>Kerria japonica</i>	Rosaceae/Rózsafélék	Nyíregyháza	1980.05.03.	VI.2017.3.1.
4.	Hamvas szeder	<i>Rubus caesius</i>	Rosaceae/Rózsafélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.4.1.
5.	Gránátalma	<i>Punica granatum</i>	Rosaceae/Rózsafélék	Nyíregyháza	1980.05.02.	VI.2017.5.1.
6.	Birs	<i>Cydonia oblonga</i>	Rosaceae/Rózsafélék	Sajóóros	1980.05.08.	VI.2017.6.1.
7.	Nagy nyúlkapor	<i>Trinia ramosissima</i>	Umbelliferae/Zellerfélék	Oszlár	1980.06.19.	VI.2017.7.1.
8.	Homoki pimpó	<i>Potentilla arenaria</i>	Rosaceae/Rózsafélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.8.1.
9.	Indás pimpó	<i>Potentilla reptans</i>	Rosaceae/Rózsafélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.9.1.
10.	Erdei számoça v. földi eper	<i>Fragaria vesca</i>	Rosaceae/Rózsafélék	Nyíregyháza-Sóstó	1980.05.11.	VI.2017.10.1.
11.	Kerti petrezselyem	<i>Petroselinum crispum</i>	Umbelliferae/Zellerfélék	Debrecen	1980.05.06.	VI.2017.11.1.
12.	Zamatos turbolya	<i>Anthriscus cerefolium</i>	Umbelliferae/Zellerfélék	Nyíregyháza-Sóstó	1980.05.11.	VI.2017.12.1.
13.	Kapor	<i>Anethum graveolens</i>	Umbelliferae/Zellerfélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.13.1.
14.	Petunia	<i>Petunia hybrida</i>	Solanaceae/Burgonyafélék	Debrecen	1980.05.20.	VI.2017.14.1.
15.	Fénytelen galaj	<i>Galium schultesii</i>	Rubiaceae/Buzérfélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.15.1.
16.	Parlagi ilgetszépe	<i>Oenothera biennis</i>	Oenotheraceae/Ligetszépefélék	Leninváros (ma Tiszaújváros)	1980.06.19.	VI.2017.16.1.
17.	Siska nádtippán	<i>Calamagrostis epigeios</i>	Poaceae/Perjefélék	Tokaj	1980.10.08.	VI.2017.17.1.
18.	Abrazab	<i>Avena sativa</i>	Poaceae/Perjefélék	Debrecen	1980.07.10.	VI.2017.18.1.
19.	Nyári tözike	<i>Leucorum aestivum</i>	Amaryllidaceae/Amarilliszfélék	Sajóóros	1980.05.08.	VI.2017.19.1.
20.	Pusztai madártej v. pusztai sárma	<i>Ornithogalum gussonei</i>	Liliaceae/Liliomfélék	Leninváros (ma Tiszaújváros)	1980.05.08.	VI.2017.20.1.
21.	Kónya sárma	<i>Ornithogalum boucheanum</i>	Liliaceae/Liliomfélék	Nyíregyháza-Sóstó	1980.05.10.	VI.2017.21.1.
22.	Vajszínű ördög szem	<i>Scabiosa ochroleuca</i>	Compositae/Fészkesek	Tokaj	1980.10.08.	VI.2017.22.1.
23.	Pókhálós imola v. keskenypikkelyű búzavirág	<i>Centaurea stenolepis</i>	Compositae/Fészkesek	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.23.1.
24.	Ligeti seprence	<i>Stenactis strigosa</i>	Compositae/Fészkesek	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.24.1.
25.	Pipacs v. vadmák	<i>Papaver rhoeas</i>	Papaveraceae/Mákfélék	Oszlár	1980.06.19.	VI.2017.25.1.
26.	Réti ibolya	<i>Viola pumila</i>	Violaceae/Ibolyafélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.26.1.
27.	Zöld dárda here	<i>Dorycnium herbaceum</i>	Fabaceae/Pillangóvirágúak	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.27.1.
28.	Sziki kerep	<i>Lotus tenuis</i>	Fabaceae/Pillangóvirágúak	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.28.1.
29.	Gumós v. mogyorós lednek	<i>Lathyrus tuberosus</i>	Fabaceae/Pillangóvirágúak	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.29.1.
30.	Zörgő here	<i>Trifolium aureum</i>	Fabaceae/Pillangóvirágúak	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.30.1.
31.	Fehér gyikfű	<i>Prunella laciniata</i>	Labiatae/Árvacsalánfélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.31.1.
32.	Piros árvacsalán	<i>Lamium purpureum</i>	Labiatae/Árvacsalánfélék	Nyíregyháza-Sóstó	1980.05.11.	VI.2017.32.1.
33.	Sárga árvacsalán	<i>Lamium galeobdolon</i>	Labiatae/Árvacsalánfélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.33.1.
34.	Magas kakukkfű	<i>Thymus marschallianus</i>	Labiatae/Árvacsalánfélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.34.1.
35.	Kerti tamariska	<i>Tamarix tetrandia</i>	Tamaricaceae/Tamariskafélék	Debrecen	1980.05.08.	VI.2017.35.1.
36.	Szürkés ördög szem	<i>Scabiosa canescens</i>	Dipsacaceae/Mácsosnyafélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.36.1.
37.	Borsos varjúháj	<i>Sedum acre</i>	Crassulaceae/Varjúhájfélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.37.1.
38.	Mocsári nefelejcs	<i>Myosotis palustris</i>	Boraginaceae/Borágófélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.38.1.
39.	Tőzegboglárika v. fehérmájvirág	<i>Parnassia palustris</i>	Saxifragaceae/Kötörőfűfélék	Spišský Hrad (Szepesi vár, Csehország)	1980.08.15.	VI.2017.39.1.
40.	Molyhos v. szőrös nyír	<i>Betula pubescens</i>	Betulaceae/Nyírfafélék	Oszlár	1980.06.19.	VI.2017.40.1.
41.	Közönséges mogyoró	<i>Corylus avellana</i>	Betulaceae/Nyírfafélék	Leninváros (ma Tiszaújváros)	1980.06.19.	VI.2017.41.1.
42.	Szörös disznóparéj	<i>Amaranthus retroflexus</i>	Amaranthaceae/Disznóparéjfélék	Bogács	1980.07.12.	VI.2017.42.1.
43.	Vetési oroszlánszaj	<i>Antirrhinum orontium</i>	Scrophulariaceae/Tátogatófélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.43.1.
44.	Macskafarkú veronika	<i>Veronica spicata</i>	Scrophulariaceae/Tátogatófélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.44.1.
45.	Merev szemvidító	<i>Euphrasia stricta</i>	Scrophulariaceae/Tátogatófélék	Levočská Dolina (Tátra, Csehország)	1980.08.12.	VI.2017.45.1.
46.	Kéküstökű csomolya	<i>Melampyrum nemorosum</i>	Scrophulariaceae/Tátogatófélék	Levoča (Lőcse, Csehország)	1980.08.12.	VI.2017.46.1.
47.	Erdei csomolya	<i>Melampyrum sylvaticum</i>	Scrophulariaceae/Tátogatófélék	Levočská Dolina (Tátra, Csehország)	1980.08.12.	VI.2017.47.1.
48.	Villás boglárika	<i>Ranunculus pedatus</i>	Ranunculaceae/Boglárkafélék	Leninváros (ma Tiszaújváros)	1980.04.20.	VI.2017.48.1.
49.	Vetési boglárika	<i>Ranunculus arvensis</i>	Ranunculaceae/Boglárkafélék	Leninváros (ma Tiszaújváros)	1980.04.20.	VI.2017.49.1.
50.	Amerikai tulipánfa	<i>Liriodendron tulipifera</i>	Magnoliaceae/Liliomfafélék	Debrecen	1980.10.06.	VI.2017.50.1.

24 A táblázat elkészítésénél a fajneveket és növénycsaládokat a herbáriumban szereplő adatok alapján tüntettem fel. A csehországi gyűjtőhelyek esetében a listát kiegészítettem a mai magyar elnevezésekkel és helységnevekkel.

51.	Egybibés galagonya	<i>Crataegus monogyna</i>	Rosaceae/Rózsafélék	Sajóőrös	1980.05.08.	VI.2017.51.1.
52.	Parlagi rózsza	<i>Rosa gallica</i>	Rosaceae/Rózsafélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.52.1.
53.	Óriás zsurló	<i>Equisetum telmateia</i>	Equisetaceae/Zsurlófélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.53.1.
54.	Mocsári zsurló	<i>Equisetum palustre</i>	Equisetaceae/Zsurlófélék	Leninváros (ma Tiszaujváros), Tisza-part	1980.04.20.	VI.2017.54.1.
55.	Aranyos fodorka	<i>Asplenium trichomanes</i>	Polypodiaceae/Édesgyökerű páfrányfélék	Slovenský raj (Szlóvak Paradicsom, Csehszlovákia)	1980.08.15.	VI.2017.55.1.
56.	Kövi fodorka	<i>Asplenium ruta-muraria</i>	Polypodiaceae/Édesgyökerű páfrányfélék	Aggtelek	1980.08.17.	VI.2017.56.1.
57.	Közönséges mahónia	<i>Mahonia aquifolium</i>	Berberidaceae/Borbolyafélék	Leninváros (ma Tiszaujváros)	1980.04.20.	VI.2017.57.1.
58.	Keskenylevelű ezüstfa	<i>Elaeagnus angustifolia</i>	Elaeagnaceae/Ezüstfafélék	Debrecen	1980.05.07.	VI.2017.58.1.
59.	Dunai szegfű	<i>Dianthus collinus</i>	Caryophyllaceae/Szegfűfélék	Levoča (Lőcse, Csehszlovákia)	1980.08.12.	VI.2017.59.1.
60.	Szeplős szegfű	<i>Dianthus armeria</i>	Caryophyllaceae/Szegfűfélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.60.1.
61.	Magyar szegfű	<i>Dianthus pottederae</i>	Caryophyllaceae/Szegfűfélék	Tokaj	1980.07.14.	VI.2017.61.1.
62.	Fehér nyár	<i>Populus alba</i>	Salicaceae/Fűzfafélék	Debrecen	1980.05.07.	VI.2017.62.1.
63.	Fekete nyár	<i>Populus nigra</i>	Salicaceae/Fűzfafélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.63.1.
64.	Villás boglárka	<i>Ranunculus pedatus</i>	Ranunculaceae/Boglárkafélék	Sajóőrös	1980.07.19.	VI.2017.64.1.
65.	Mocsári gólyahír	<i>Caltha palustris</i>	Helleboraceae/Hunyorfélék	Sajóőrös	1980.05.08.	VI.2017.65.1.
66.	Mezei szarkaláb	<i>Consolida regalis</i>	Helleboraceae/Hunyorfélék	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.66.1.
67.	Réti boglárka	<i>Ranunculus acris</i>	Ranunculaceae/Boglárkafélék	Leninváros (ma Tiszaujváros)	1980.04.20.	VI.2017.67.1.
68.	Mezei aszat	<i>Cirsium arvense</i>	Compositae/Fészkesek	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.68.1.
69.	Réti here	<i>Trifolium pratense</i>	Fabaceae/Pillangósvirágúak	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.69.1.
70.	Terjőke kigyószisz	<i>Echium vulgare</i>	Boraginaceae/Borágófélék	Sajóőrös	1980.06.19.	VI.2017.70.1.
71.	Közönséges fagyal	<i>Ligustrum vulgare</i>	Oleaceae/Olajfafélék	Debrecen	1980.05.07.	VI.2017.71.1.
72.	Katángkóró	<i>Cichorium intybus</i>	Compositae/Fészkesek	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.72.1.
73.	Közönséges oroszlánfőg	<i>Leontodon hispidus</i>	Compositae/Fészkesek	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.73.1.
74.	Páfrányfenő	<i>Ginkgo biloba</i>	Ginkgoaceae/Páfrányfenőfélék	Nyíregyháza	1980.10.06.	VI.2017.74.1.
75.	Pásztortáska	<i>Capsella bursa-pastoris</i>	Cruciferae/Káposztafélék	Nyíregyháza-Sóstó	1980.05.11.	VI.2017.75.1.
76.	Közönséges tiszafa	<i>Taxus baccata</i>	Taxaceae/Tiszafafélék	Nyíregyháza	1980.04.01.	VI.2017.76.1.
77.	Közönséges jegenyefenyő	<i>Abies alba</i>	Abietaceae/Fenyőfélék	Levočská Dolina (Tátra, Csehszlovákia)	1980.08.12.	VI.2017.77.1.
78.	Feketefenyő	<i>Pinus nigra</i>	Abietaceae/Fenyőfélék	Nyíregyháza	1980.04.01.	VI.2017.78.1.
79.	Nyugati tuja	<i>Thuja occidentalis</i>	Cupressaceae/Ciprusfélék	Nyíregyháza	1980.04.01.	VI.2017.79.1.
80.	Virginai boróka	<i>Juniperus virginiana</i>	Cupressaceae/Ciprusfélék	Bogács	1980.04.20.	VI.2017.80.1.
81.	Símafenyő	<i>Pinus strobus</i>	Abietaceae/Fenyőfélék	Tornanádaska	1980.08.25.	VI.2017.81.1.
82.	Keleti tuja	<i>Biota orientalis</i>	Cupressaceae/Ciprusfélék	Nyíregyháza	1980.04.01.	VI.2017.82.1.
83.	Amerikai duglászfenő	<i>Pseudotsuga menziesii</i>	Abietaceae/Fenyőfélék	Bogács	1980.03.20.	VI.2017.83.1.
84.	Közönséges jegenyefenyő	<i>Abies alba</i>	Abietaceae/Fenyőfélék	Levoča (Lőcse, Csehszlovákia)	1980.08.12.	VI.2017.84.1.
85.	Közönséges tölgyespáfrány	<i>Gymnocarpium dryopteris</i>	Polypodiaceae/Páfrányfélék	Levočská Dolina (Tátra, Csehszlovákia)	1980.08.12.	VI.2017.85.1.
86.	Hólyagpáfrány	<i>Cystopteris fragilis</i>	Polypodiaceae/Páfrányfélék	Bükkszentkereszt	1980.08.10.	VI.2017.86.1.
87.	Hölgypáfrány	<i>Athyrium filix-femina</i>	Polypodiaceae/Páfrányfélék	Levoča (Lőcse, Csehszlovákia)	1980.08.12.	VI.2017.87.1.
88.	Erdei pajzsika	<i>Dryopteris filix-mas</i>	Polypodiaceae/Páfrányfélék	Spišská Nová Ves (Igló [Szepesújfalú] Csehszlovákia)	1980.08.12.	VI.2017.88.1.
89.	Zöld fodorka	<i>Asplenium viride</i>	Polypodiaceae/Páfrányfélék	Slovenský raj (Szlóvak Paradicsom, Csehszlovákia)	1980.08.15.	VI.2017.89.1.
90.	Gránátalma	<i>Punica granatum</i>	Punicaceae/Gránátalmafélék	Nyíregyháza	1980.05.01.	VI.2017.90.1.
91.	Közönséges cickafark	<i>Achillea millefolium</i>	Compositae/Fészkesek	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.91.1.
92.	Vörös tölgy	<i>Quercus rubra</i>	Fagaceae/Bükkfafélék	Oszlár	1980.06.12.	VI.2017.92.1.
93.	Pongyola pitypang	<i>Taraxacum officinale</i>	Asteraceae/Őszirózsafélék	Leninváros (ma Tiszaujváros)	1980.04.20.	VI.2017.93.1.
94.	Kaporlevelű ebszékfű	<i>Matricaria maritima ssp. inodora</i>	Compositae/Fészkesek	Leninváros (ma Tiszaujváros)	1980.06.19.	VI.2017.94.1.
95.	Erdei iszalag	<i>Clematis vitalba</i>	Ranunculaceae/Boglárkafélék	Tokaj	1980.10.08.	VI.2017.95.1.
96.	Nagy cickafark	<i>Achillea distans</i>	Compositae/Fészkesek	Bogács	1980.06.12.	VI.2017.96.

A hajdúnánási Állat- és Természetvédő Tábor herbárium²⁵

Sorszám	Magyar név	Latin név	Familia/Család	Gyűjtőhely	Gyűjtési idő	Leltári szám
1.	Orvosi somkóró	Melilotus officinalis	Fabaceae/Pillangósvirágúak	Hajdúnánás	1989	VI.2015.1.
2.	Orvosi somkóró	Melilotus officinalis	Fabaceae/Pillangósvirágúak	Hajdúnánás	1989	VI.2015.2
3.	Közönséges párlófű	Agrimonia eupatoria	Rosaceae/Rózsafélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.3.
4.	Közönséges párlófű	Agrimonia eupatoria	Rosaceae/Rózsafélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.4.
5.	Érdei gyömbérgyökér	Geum urbanum	Rosaceae/Rózsafélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.5.
6.	Libapimpó	Potentilla anserina	Rosaceae/Rózsafélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.6.
7.	Harmvas szeder	Rubus caesius	Rosaceae/Rózsafélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.7.
8.	Síma tócsagaz v. borzhínár	Ceratophyllum submersum	Ceratophyllaceae/Tócsagazfélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.8.
9.	Mezei v. vetési szarkaláb	Consolida regalis	Helleboraceae/Hunyorfélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.9.
10.	Felálló v. egyenes iszalag	Clematis recta	Ranunculaceae/Boglárkafélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.10
11.	Érdei pajzsika	Dryopteris filix-mas	Polypodiaceae/Páfrányfélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.11.
12.	Sziki kerep	Lotus tenuis	Fabaceae/Pillangósvirágúak	Hajdúnánás	1989	VI.2015.12.
13.	Gumós v. mogyorós lednek	Lathyrus tuberosus	Fabaceae/Pillangósvirágúak	Hajdúnánás	1989	VI.2015.13.
14.	Borzas fűzike	Epilobium hirsutum	Onagraceae/Ligetszépefélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.14.
15.	Kisvirágú fűzike	Epilobium parviflorum	Onagraceae/Ligetszépefélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.15.
16.	Pasztinák	Pastinaca sativa	Umbelliferae/Ernyősök	Hajdúnánás	1989	VI.2015.16.
17.	Vadmurok v. vadrépa	Daucus carota	Umbelliferae/Ernyősök	Hajdúnánás	1989	VI.2015.17.
18.	Vadmurok v. vadrépa	Daucus carota	Umbelliferae/Ernyősök	Hajdúnánás	1989	VI.2015.18.
19.	Tejoltó galaj	Galium verum	Rubiaceae/Buzérfélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.19.
20.	Orvosi ziliz v. fehérmályva	Althaea officinalis	Malvaceae/Mályvafélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.20.
21.	Vetési varjúmák	Hibiscus trionum	Malvaceae/Mályvafélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.21.
22.	Farkas kutyatej	Euphorbia cyparissias	Euphorbiaceae/Kutyatejfélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.22.
23.	Kis v. télizöld meténg	Vinca minor	Apocynaceae/Télizöldfélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.23.
24.	Közönséges v. európai kunkor	Heliotropium europaeum	Boraginaceae/Érdeslevelűek	Hajdúnánás	1989	VI.2015.24.
25.	Mocsári nefelejcs	Myosotis palustris	Boraginaceae/Érdeslevelűek	Hajdúnánás	1989	VI.2015.25.
26.	Mocsári nefelejcs	Myosotis palustris	Boraginaceae/Érdeslevelűek	Hajdúnánás	1989	VI.2015.26.
27.	Terjőke kigyószisz	Echium vulgare	Boraginaceae/Érdeslevelűek	Hajdúnánás	1989	VI.2015.27.
28.	Közönséges gyíkfü	Prunella vulgaris	Labiatae/Ajakosak	Hajdúnánás	1989	VI.2015.28.
29.	Piros árvacsalán	Lamium purpureum	Labiatae/Ajakosak	Hajdúnánás	1989	VI.2015.29.
30.	Egynyári tisztessű v. tarlóvirág	Stachys annua	Labiatae/Ajakosak	Hajdúnánás	1989	VI.2015.30.
31.	Mocsári tisztessű	Stachys palustris	Labiatae/Ajakosak	Hajdúnánás	1989	VI.2015.31.
32.	Mezei zsálya	Salvia pratensis	Labiatae/Ajakosak	Hajdúnánás	1989	VI.2015.32.
33.	Csombormenta	Mentha pulegium	Labiatae/Ajakosak	Hajdúnánás	1989	VI.2015.33.
34.	Bolondító beléndek	Hyoscyamus niger	Solanaceae/Burgonyafélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.34.
35.	Osztrák ököfarkkóró	Verbascum austriacum	Scrophulariaceae/Tátogatófélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.35.
36.	Sziki útifű	Plantago maritima	Plantaginaceae/Útifűfélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.36.
37.	Sziki útifű	Plantago maritima	Plantaginaceae/Útifűfélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.37.
38.	Nagy útifű	Plantago major	Plantaginaceae/Útifűfélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.38.
39.	Réti peremizs	Inula britannica	Compositae/Fészkesek	Hajdúnánás	1989	VI.2015.39.
40.	Közönséges cickafark	Achillea millefolium	Compositae/Fészkesek	Hajdúnánás	1989	VI.2015.40.
41.	Közönséges cickafark	Achillea millefolium	Compositae/Fészkesek	Hajdúnánás	1989	VI.2015.41.
42.	Ebszékfű v. kutyakamilla	Matricaria inodora	Compositae/Fészkesek	Hajdúnánás	1989	VI.2015.42.
43.	Sziki üröm	Artemisia maritima	Compositae/Fészkesek	Hajdúnánás	1989	VI.2015.43.
44.	Fehér üröm v. abszintüröm	Artemisia absinthium	Compositae/Fészkesek	Hajdúnánás	1989	VI.2015.44.
45.	Réti zörgőfű	Crepis biennis	Compositae/Fészkesek	Hajdúnánás	1989	VI.2015.45.
46.	Mezei aszat	Cirsium arvense	Compositae/Fészkesek	Hajdúnánás	1989	VI.2015.46.
47.	Szappanvirág v. orvosi szappanfű	Saponaria officinalis	Caryophyllaceae/Szegfűfélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.47.
48.	Bárányparjé	Camphorosma annua	Chenopodiaceae/Libatopfélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.48.
49.	Keskenylevelű keserűfű	Polygonum minus	Polygonaceae/Keserűfűfélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.49.
50.	Lapulevelű keserűfű	Polygonum lapathifolium	Polygonaceae/Keserűfűfélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.50.
51.	Lampionvirág v. zsidócsereznye	Physalis alkekengi	Solanaceae/Burgonyafélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.51.
52.	Réti here v. vöröshere	Trifolium pratense	Fabaceae/Pillangósvirágúak	Hajdúnánás	1989	VI.2015.52.
53.	Lampionvirág v. zsidócsereznye	Physalis alkekengi	Solanaceae/Burgonyafélék	Hajdúnánás	1989	VI.2015.53.

25 A növények magyar és latin nevét, valamint a családbesorozást a herbáriumi lapok adatai és Nagy Ilona idézett írásában található lista alapján tüntettem fel. (A szerző megjegyzése.)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

A városi Muzem természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Debrecen, 1911.

HARASZTY Árpád (szerk.): *Növénytan.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1953.

NAGY Ilona: *Összegzés és értékelés a HEROSZ Tábor botanikai csoportjának munkájáról.* Calandrella, 1990. IV/1. 34–44. pp.

ÖTVÖS János–LOVAS Márton: *Tallózás a Déri Múzeum herbáriumában.* A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1987. (szerk.: Gazda László), Debrecen, 1988. 5–25. pp.

SOÓ Rezső: *A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve I–VI.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964–1980.

T. HORVÁTH Ildikó adattári iratanyaga I. rész. DMTA/571–2013.

T. HORVÁTH Ildikó adattári iratanyaga II. rész. DMTA/572–2013.

SZILVESZTER MEZŐ: TWO SMALLER HERBALS IN THE HERBARIUM OF THE DÉRI MUSEUM

The author of this paper, a museologist, introduces the reader to two smaller herbals from the Natural History and Environmental Learning Collection of the Déri Museum. One of them was prepared in 1980 by Attila Oravec, a student of biology. The other one was compiled in 1989 by the pupils of the Prevention of Cruelty to Animals and Nature Preservation Camp in Hajdúnánás, under the leadership of Ilona Nagy a biology teacher and Márton Levente Lovas a museologist who got specialised in natural science. The Oravec Herbarium contains sporadic botanical data in the first place from the territory of three shires (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén) in North-Eastern Hungary, however, a smaller number of dried plant specimens in good condition come from Eastern and Northern Slovakian territories. The collected plant specimens are arranged in 1 folder on 96 herbarium pages. The excellent condition of the specimens and their aesthetic arrangement do not only offer the possibility of doing scientific investigations but also that of exhibiting them. The plants in the Prevention of Cruelty to Animals and Nature Preservation Camp in Hajdúnánás occur on the administrative border of the northern Hajdúság settlement. The specimens of the collection are arranged in 1 folder on 53 pages. These plants were collected between 5th and 14th August 1989 by the primary school pupils of the HEROSZ²⁶ Camp. The herbarium prepared by the middle school pupils offers just a humble taste of the flora of Hajdúnánás and its surroundings. Thus, it is significant only from the viewpoint of the history of the decennial relationship between the one-time Department of Natural Science of the Déri Museum and the nature protection camps organised by shires. This herbarium served educational purposes, thus, its use can be conceived in this field i.e. in the framework of museum pedagogical activities on natural history also today.

26 Ottó Herman National Society for the Prevention of Cruelty to Animals and Nature Preservation Society

HORTOBÁGY JELLEGZETESEBB NÖVÉNYEI (FLORE LA PLUS CARACTÉRISTIQUE DE L'HORTOBÁGY)

Abstract

The herbarium mentioned in the title consists from 151 exsiccated plants fixed on 32×41 cm pages and bound into two leather-bound volumes, registered under the inventory number III 1/1905-a.b. The excessively ornate outside of the books is decorated with colorful floral ornaments resembling Hungarian embroidered motives of shepherd's traditional festive wear. Since the title of the books suggest the collection represents the typical plants of the landscape Hortobágy (contemporary property of the city of Debrecen, an extent alkaline grassland west from the city), it contains 36 plant species, which are not even mentioned in later enumerations of the Flora of Hortobágy. Further, the selected plant species are not the most typical ones for the alkali-grassland vegetation of the landscape, including even some specialists of sandy forest-steppe areas, east from Debrecen. Disturbance tolerant and weed species are overrepresented (53%). The pages are only written with scientific binominal names with abbreviated form of auctor names below the dried plant examples, but no locality, no date of collection or person of identifier is indicated. The names given on the pages mostly could be related to recently valid synonyms, but in lack of further information their scientific value and usability is highly limited. In numerous cases the identification of plants is erroneous too. According the inventory books of the Museum these bookbinding-masterpiece volumes were donated by city of Debrecen 1905, and were prepared for the 'Exposition Universelle' Paris, 1900. This suggests, that representative and esthetic considerations predominated over scientific botanical concepts in its implementation.

Bevezetés

Préselt, szárított, tartósított növények gyűjteménybe rendezésével összeállított herbáriumokat a legkülönfélébb célokból készítették az elmúlt évszázadok folyamán. A legrégebbi fennmaradt gyűjtemények olyan füveskönyvek, amelyek a gyakorlati orvoslásban használt gyógyhatású, vagy annak vélt növények azonosítását szolgálják. A 18–19. század során a növénygyűjtés mint a természettudományos búvárkodás egyik legnépszerűbb tevékenysége révén számos magán herbárium készült. Ezek jelentős része nem kifejezetten tudományos célokat szolgál, inkább csak a készítő ismereteinek fejlesztését szolgálta, vagy néha éppen a préselt növények, illetve a gyűjtemény esztétikai értéke miatt jelentős. A tudományos igényű növénygyűjtés kezdetei a kettős nevezékταν bevezetésétől datálhatók, amikortól kezdve a növénygyedek szárított példányai

nemcsak a fajok terepen történő beazonosítását szolgálták, hanem a többi, hasonló kinézetű faj egyedeitől való egyértelmű megkülönböztetés szempontjából is értékes dokumentummokká váltak. A fotódokumentáció általánossá válását megelőzően a herbáriumok a növénytan iskolai oktatásában is nélkülözhetetlenek voltak. Az ilyen gyűjtemények szerepe az utóbbi időszakban nemcsak muzeális értéküknél fogva, hanem a bennük tárolt növényanyag növényföldrajzi, flóratörténeti, genetikai, molekuláris biológiai információtartalma által is felértékelődik (Felföldy, 2017) az új analitikai módszerek széles körű elterjedése révén. Mivel a pusztai növényzet ismert, és általános leírásait (Kerner, 1863) követően a kifejezetten a Hortobágy területét bemutató flóraművek csak a gyűjtemény készítését követő időszakban jelentek meg (Rapaics, 1916; Magyar, 1928; Máthé, 1933; Soó, 1934), ezért a herbáriumot növényföldrajzi, botanikai szempontból is figyelemre méltónak gondoltuk. A Déri Múzeum természettudományi gyűjteményében III 1/1905-a.b. leltári számon nyilvánított, díszes bőrkötéssel ellátott, kétkötetes herbárium értékeléséről, természettudományi, növénytan szempontú feldolgozásáról eddig nem jelent meg közlemény. Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy ezt a hiányt pótolja.

A herbárium általános értékelése

A két kötet 1905-ben, Debrecen szabad királyi város ajándékaént került a Múzeum gyűjteményébe. Az első leltárkönyvi bejegyzés szerint „Bornyubőrből; szabadkézzel csinált magyar ízlésű aranyozott, zománc festésű díszítéssel. Felirata: Hortobágy jellegzetesebb növényei. — Flore la plus caractéristique de l'Hortobágy” 32×41 cm. Benne préselt növények. A párisi 1900 évi világkiállításról. Készítette Dávidházy Kálmán, könyvkötő, Debreczenben. Debreczen sz. kir. város ajándéka”. A díszes, szűrhimzésekkel idéző domborított és színezett mintákkal keretezett bőrkötés a kötetek reprezentatív jellegét hangsúlyozza (1. ábra). Az elülső kötéstábla közepén Debrecen címere látható, amely azonban erősen sérült, illetve a második kötettről teljesen lekopott. Az előtetlapok, illeszkedve a kötet tartalmához, apró növényi motívumokkal (havasi gyopár) mintáztattak. A hátsó kötéstáblákon sárgarézből készült, virág formájú csúsztatógombokkal is ellátott két vastag kötet a Dávidházy könyvkötő műhely igazi műremeke, amelyek kiválóan reprezentálják a város korabeli könyvkötészetének rendkívül magas színvonalát.

Debrecen városa 1899. január 26-án hozott határozatot a párizsi kiállításon való részvételről (Gazdag, 1990). A korabeli világkiállítások sorában hagyományosan előkelő helyen szerepeltek a hazai közép- és felsőfokú

1. ábra A herbárium díszes bőrkötése Dávidházy Kálmán debreceni könyvkötő műhelyében készült

2. ábra Egy valóban Hortobágyra is jellemző növényfaj herbáriumi lapja: orvosi székfű: *Matricaria chamomilla* L.

oktatást, művelődést bemutató gyűjtemények, találmányok, tárgyak (Gál, 2009). Ezek sorába illik a Debrecen város által adományozott herbárium, bár annak eredetéről, készítőjéről közelebbi ismereteink nincsenek. A *Vasárnapi Újság* beszámolója szerint a kiállításra szánt, csomagolásra és szállításra előkészített tárgyak egy részét a hazai közönség mintegy hat napon át, az Iparművészeti Múzeum termeiben megtekinthette. A beszámolóban felsorolt tárgyak között olyan gyűjteményt nem említene, amelybe a szóban forgó herbárium beleillene. Ugyanakkor a világkiállításra szánt rendeltetésről a kötetáblán is feltüntetett francia cím is árulkodik. A világkiállítás megnyitója 1900. április 14-én volt, és november 12-ig tartott.

A szárított, préselt növényegyedek botanikai felfogás szerint csak hiteles cédulával válnak valóban tudományos értékű herbáriumi példánnyá, növényföldrajzi, botanikai szempontból értékelhető adattá (Felföldy, 2017). A gyűjtőlapokon ez esetben feltüntetett egyetlen információ a növényfaj tudományos neve és mögötte az auctornév, azaz a faj leírójának vezetékneve, rövidített alakban. Függetlenül a határozás helyességétől, pontosságától, a gyűjtőhely megnevezésének, a gyűjtő személyének, a gyűjtés időpontjának megjelölése nélkül egy növénypreparátumból összeállított gyűjtemény legfeljebb esztétikai, illetve helyes határozások esetén oktatási értékkel bír, tudományos szempontból egyáltalán nem, vagy csak fenntartásokkal használható.

A két kötetben 76-76, összesen 152 bekötött, kézzel keretvonalazott, vastag, a korabeli fotóalbumok papírjához hasonló gyűjtőlap szerepel, amelyekre összesen 151 növényfaj egyede van rögzítve (az utolsó

lapra nem került növény). A rögzítés módja a herbáriumokban szokásos ragasztócsíkot, vagy szalagot mellőzi. Helyette a legkevésbé feltűnő módon, az exsikkátumok hátoldalára felvitt, feltehetőleg hígított enyv szolgált ragasztóanyagul. Erre utal, hogy azokban az esetekben, amelyekben a ragasztás elengedett, és a növények hiányoznak a lapokról (három esetben: *Poa bulbosa*, *Cynodon dactylon*, *Eryngium campestre*), ott is kivehető azok ragasztott lenyomata. Számolva a felragasztásra kerülő preparátumok vastagságával, a lapok egyenként, flexibilis vászoncsíkok közé fogva, rövid kis kartonbetéttel kiegészítve lettek bekötve a gerinche, részben a lapozhatóság elősegítése céljából, részben pedig a bekötött lapszélek, illetve a felragasztott növényekkel megnövelt lapok vastagságkülönbségének kiegyenlítésére. Ez a technika szintén a fotóalbumokat idézi. A köteteket aranyfüsttel készített lapszélarányozással látták el, amely a díszes kötés mellett tovább erősíti a reprezentatív jelleget.

A növényegyedek elhelyezésének sajátosságai arra utalnak, hogy ebben inkább esztétikai szempontok játszottak szerepet, nem pedig az, hogy a növények minden fontos határozóbélyege jól látható legyen. Jó példa erre a *Briza media* lapja, amelyen szinte csokorba rendezve vannak elhelyezve a példányok. Több jel arra utal, hogy a kötetek elkészültét követően, utólag kerültek beragasztásra a növények, amely munkálatot esetleg nem is maga a gyűjtő, szakember, hanem talán a kötészet végezte. Talán emiatt fordulhatott elő, hogy a *Bromus secalinus*, és a *Bromus squarrosus* egymástól jól látható módon különböző példányai felcserélődtek, vagy a *Poa annua* lapján két, egymástól eltérő buga található, amelyek közül csak az egyik *Poa annua*, a másik azonban egy *Festuca* fajé.

A kézzel készült feliratok feltehetően szintén nem botanikustól erednek, abban ugyanis olyan elírások fordulnak elő, amelyet képzett növénytanos nem követett volna el (pl. *Solerochloa*, *Sclerochloa* helyett, *Colominthe*, *Calamintha* helyett, a fajnév többnyire helyesen kis, másutt azonban nagy kezdőbetűvel van írva).

Módszertan

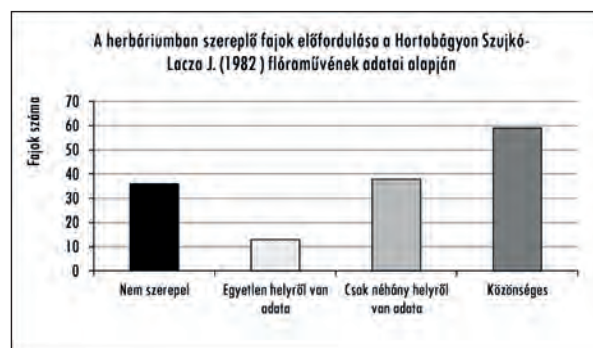
A tanulmány eredeti célja, hogy a herbáriumot áttekintve, annak tudományos, esetleges természettudományi adatforrásként való értékét felmérje. A gyűjtemény átvizsgálása során alapfeltevésként kezeltem a határozások helyes voltát, illetve a gyűjtött anyag hortobágyi származását. Ennek megfelelően elsőként a lapokon feltüntetett fajnevek jelenleg használatos szinonim neveit azonosítottam Simon (1992), valamint Király (2009) és Király et al. (2011) munkái alapján. Jelen tanulmányban a tudományos neveket az utóbbi alapján szerepeltettem. A szinonim nevek azonosításában, valamint a fenti munkákban nem szereplő fajnevek esetében a *The Plant List* (2010) adatbázis volt segítségemre. Az ily módon beazonosított fajnevek alapján számos esetben felmerült a határozás helyességének, illetve a hortobágyi gyűjtőhely kétségszerűségének kérdése. Emiatt a továbbiakban a lapokat újra áttekintettem a határozás revíziójának céljából, valamint összevettem a korabeli hortobágyi flóramunkákban említett fajlistákkal. Sajnos a határozás pontosítása nagyon sok esetben nem volt lehetséges. Ezt főként a növénytárgyak hiányos egyedei (pl. hiányzó gyökérzet, termés stb.), illetve a szárított preparátumok határozóbélyegeinek felismerhetetlensége okozta. A neveken keresztül korábban végzett javításokból úgy tűnik, hogy a határozások hiányosságai már korábban is feltűntek, de a bejegyzéseket végző szakember személye ismeretlen. Ilyen bejegyzések láthatók például a *Crepis integrifolia*, *Batrachium aquatile* esetében, ahol a fajnevet egyszerűen áthúzták, vagy a *Colominthe officinalis* lapján, ahol a nyilvánvalóan hibás névírás *Calamintha officinalisra* javították.

A gyűjtőhely ismeretének hiányában a Hortobágy flóráját felvonultató munkákban (Szujkó-Lacza, 1981; 1982) megjelölt előfordulási adatokkal vettem össze a herbáriumban jelen lévő fajokat. Ugyancsak a gyűjtési helyre vonatkozó közvetett utalás céljából a gyűjtemény fajainak természetvédelmi értékkategóriáit (Simon, 1992), illetve szociális magatartástípusok (Borhidi, 1993) szerinti értékelését is elvégeztem, amelyek az egyes növényfajok élőhely-preferenciájával vannak összefüggésben.

A növényanyag összetétele

A gyűjteményben 63 egyszikű és 88 kétszikű növényfaj egyede szerepel. A gyűjtés helyére, időpontjára vonatkozóan csak találgathatunk. A város határozata a világkiállításon való részvételtől és a kiállítás megnyitása között ugyan több mint egy év telt el, de a gyűjtött anyag preparálása, kötetbe rendezése időigényes. Emiatt elképzelhető, hogy a gyűjtemény összeállításához, korábbi, már meglévő preparátumokat, esetleg herbáriumi lapokról levett példányokat is felhasználtak.

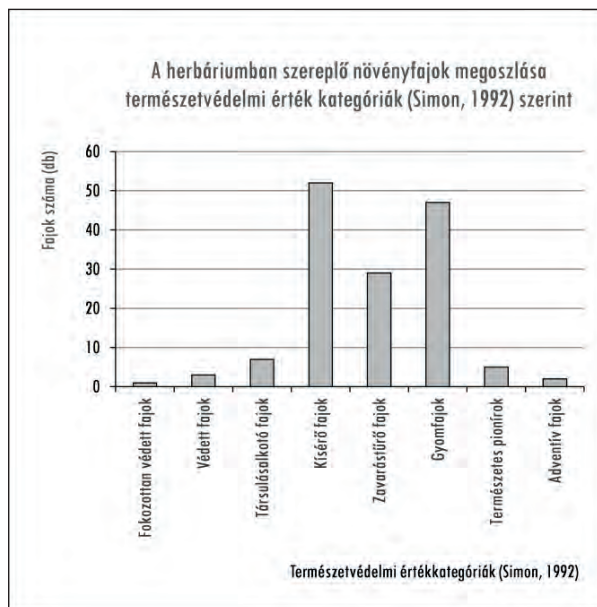
A címben szereplő Hortobágy tájmegjelölés alapján feltételeznénk, hogy a növények gyűjtőhelye a nevezett kistáj területére esik. Ugyanakkor az összegző szándékú, bár korántsem teljes, Hortobágyot bemutató flóraműben (Szujkó-Lacza, 1982) a herbáriumban lévő fajok közül 36 faj egyáltalán nem szerepel (3. ábra). Közülük ritka, védendő fajok is vannak, mint pl. az egyhajúvirág (*Bulbocodium verum*), amelynek élőhelyei meglehetősen alaposan dokumentáltak, szinte elképzelhetetlen, hogy tényleges korábbi előfordulását a Hortobágyon egyetlen munka sem említene. Van azonban számos olyan faj is, amelyek másutt ugyan nem tekinthetők ritkának, a Hortobágyon viszont egyáltalán nem jellemzőek, pl. borjúpázsit (*Anthoxanthum odoratum*), szapora zsombor (*Sysimbrium officinalis*). Fentiek alapján alaposan feltételezhető, hogy a kötetek valójában nem a Hortobágy, legfeljebb Debrecen város birtokainak jellegzetesebb növényfajait mutatják be, így hiba lenne a benne szereplő fajok adatait a korabeli hortobágyi flóra részének tekinteni.

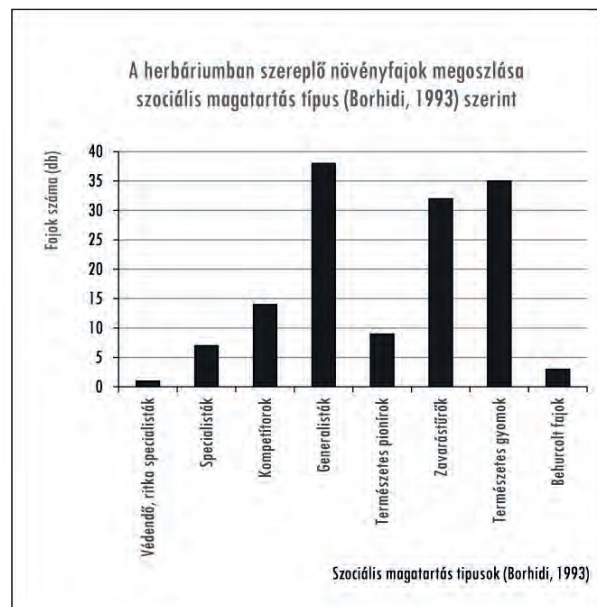
3. ábra. A herbáriumban szereplő növényfajok előfordulása a Hortobágyon Szujkó-Lacza (1982) flóraműve alapján

A herbáriumban szereplő fajok természetvédelmi értékkategóriáinak (Simon, 1992), valamint szociális magatartástípusainak (Borhidi, 1993) elemzése alapján a zavart, bolygatott élőhelyekre jellemző fajok magas aránya tűnik fel. A természetvédelmi értékkategóriák szerint 29 zavarás-tűrő, 47 gyomfaj, valamint 2 adventív faj szerepel (4. ábra). Ezek alapján csak a herbáriumban lévő növényfajoknak kevesebb mint fele, mintegy 73 faj az, amely inkább természetközeli viszonyokra jellemző élőhelyeket preferál. Hasonló eredményt mutat a szociális magatartástípusok vizsgálata is. Mintegy 35 természetes gyomfaj mellett 32 zavarás-tűrő faj, illetve 3 ruderális kompetitor és 3 behurcolt faj egyedei szerepelnek a herbáriumban (5. ábra). A természetközeli viszonyokat preferáló fajok száma ez alapján valamivel több, mint az összes szereplő faj fele (78). Mindkét elemzés során a herbáriumban megadott, sok esetben tévesen meghatározott fajok értékszámait vettem figyelembe, a határozások javítását követően a természetközeli viszonyokat jelző fajok aránya feltehetően még kisebb lenne.

Védett, védelemre érdemes, illetve veszélyeztetett fajok a gyűjteményben viszonylag kis számban fordulnak elő. Ennek megállapításához a hazai védett listákat, valamint a nemzetköziörös listákat vettem figyelembe (Farkas, 1999; Bartha, 2012). Figyelemre méltó, és mindenképp kiemelendő az egyhajúvirág (*Bulbocodium verum*) jelenléte, amely

4. ábra A herbáriumban szereplő fajok megoszlása természetvédelmi értékkategóriák (Simon, 1992) szerint

5. ábra A herbáriumban szereplő fajok megoszlása szociális magatartás típus (Borhidi, 1992) szerint

esetében a fent említett módon nincs tudomásunk annak hortobágyi előfordulásáról, Debrecen közelében Haláp, Bánk, Sáránd, Hajdúbogos területéről ismert. Ugyancsak jelentős a réti kardvirág (*Gladiolus imbricatus*), és a lápi sás (*Carex davalliana*), amely szintén nem szerepel a hortobágyi flóraművekben. Utóbbinak ugyanakkor a határozásával kapcsolatosan is merülhetnek fel kételyek. További védett faj, az agárkosbor (*Orchis morio*), amelyet néhány előfordulással a Hortobágy területéről is megemlítenek. Az egykor védett, de mára újra elterjedté vált, ezért oltalom alól kivett mocsári nőszirm (*Iris pseudacorus*) a Hortobágy területén valóban gyakori. Az állóvizekben előforduló fehér tündérrózsa (*Nymphaea alba*) ugyan nem jellegzetes hortobágyi növény, de több adata van a kistáj területéről. A szintén védett tarka imolát (*Centaurea triumfetti*) a Hortobágyról csak az újszentmargitai erdőből említik.

A gyűjteményben számos esetben felmerül a határozás helyességének kérdése. Ez némelyik fajnál egyértelműen hibás határozást jelent. Így a lapon szereplő *Silene multiflora* (Waldst. et Kit.) Pers. felirat felett egészen bizonyosan *Silene otites* (L.) Wibel szerepel, az *Echinochloa crus-galli* (L.) P.Beauv. feliratú lapon egy *Echinochloa oryzoides* (Ard.) Fritsch példány, a *Viola rupestris* F.W.Schmidt név egy *Viola arvensis* Murray példány alá van feljegyezve, a hazánkban nem honos *Imperata cylindrica* Host. feliratú lapon egy *M. transilvanica* Schur. példány látható. Gyakran sajnos a határozás helyessége nem is dönthető el egyértelműen, mivel a szárított példányokról hiányoznak azok a határozóbélyegek, amelyek ahhoz okvetlenül szükségesek lennének. Amennyiben a kötetben szereplő fajok adatai a későbbiekben botanikai adatként kerülnek felhasználásra, úgy mindenképpen szükséges a határozások teljes, és alapos revíziója. Az általam azonosított hibákat, valamint a korabeli binominális nevek jelenleg használatos szinonimáit jelen tanulmány készítésével egyidejűleg digitális mellékletben a Múzeum rendelkezésére bocsátom.

Összegzés

A két díszes kötetbe rendezett, összesen 151 faj szárított példányait tartalmazó gyűjtemény pontos gyűjtőhely megjelölést nem tartalmaz, és a címével ellentétben feltehetően nem, vagy nem csak a Hortobágyon gyűjtött növényekből áll, így a kistájra vonatkozó vegetációtörténeti adatként hitelesen nem használható. A rendkívül gazdag kiállítású, reprezentatív kötés valódi könyvészeti ritkasággá avatja ugyan a herbáriumot, de botanikai szempontból a számos hibás határozás, illetve a gyűjtés körülményeire vonatkozó adatok hiányában csak igen korlátozottan használható. Értékes archívuma ugyanakkor a kötet néhány a Hortobágyon elő nem forduló, de vélhetően Debrecen közelében gyűjtött fajnak (egyhajúvirág, réti kardvirág), amelyek csak viszonylag kevés termőhelyről ismertek. Fentiek alapján a kötetek összeállítása során elsősorban reprezentatív, esztétikai semmint botanikai, szakmai szempontok érvényesültek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bartha, D. (szerk.) 2012. Természetvédelmi növénytan. Mezőgazda. Budapest, 404.

Borhidi, A. 1993. A magyar flóra szociális magatartástípusai természetességi és relatív ökológiai értékszámai, JPTE Növénytani Tanszék, Pécs 93.

Farkas S. (szerk.) 1999. Magyarország védett növényei. Mezőgazda. Budapest, 416.

Felföldy L. 2017. A herbáriumról (gondolatok, és jótanácsok). *Kitaibelia* 22(1): 47–54.

Gál, V. 2009. A vilákiállítások és Magyarország 1851–1900. *Polgári Szemle* 5 (6): 358.

Gazdag, I. 1990. Debrecen város történeti kronológiája VII. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, 17. sz. 187. p.

Kerner, A. 1863 *Pflanzenleben der Donauländer*, Wagner Verlag, Innsbruck 348.

Király G., Virók, V., Molnár V., A. (szerk.) 2011. Új magyar fűvészkönyv. Magyarország hajtásos növényei. Ábrák. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósavfő, 676.

Király, G. (szerk.) 2009. Új magyar fűvészkönyv. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok, Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósavfő, 616.

Magyar, P. 1928. Adatok a Hortobágy növénytársulási és geobotanikai viszonyaihoz, *Erdészeti Kísérletek* 30: 26–63.

Máthé, I. 1933. A hortobágyi Ohat-erdő vegetációja, *Botanikai Közlemények* 30: 163–183.

Rapaics, R. 1916. A Hortobágy növényföldrajza, *Gazdasági Lapok* 88–89, 102–103, 115–116, 124–126.

Simon, T. 1992. A magyarországi edényes flóra határozója. Harasztok-virágos növények. Tankönyvkiadó. Budapest, 892.

Soó, R. 1934. A Hortobágy növénytakarója, *Debreceni Szemle* 8: 56–77.

Szujkó-Lacza, J. (ed.) 1982. The Flora of the Hortobágy National Park, Akadémiai Kiadó, Budapest, 172.

Szujkó-Lacza, J. 1981. A Magyarországi Nemzeti Parkok botanikai kutatása I. A Hortobágyi NP flórakutatási eredményeiről, *Botanikai Közlemények*, 70 (1–2): 59–71.

The Plant List 2010. Version 1. Published on the Internet; <http://www.theplantlist.org/> (accessed 21st December, 2017).

Vasárnapi Újság, 1900. 47. évf. 8. szám. 121–122. old.

MARTOS GÁBOR

„MINDEN ECSETVONÁSÁT ŐRIZZE MEG.” EGY SOHA NEM HALLOTT „DEBRECENI” FESTŐ: HIRIPI GYULA

Előbb Aba-Novák Vilmos, az ő halála után egy fél évig Szőnyi István, végül Kontuly Béla tanította a Képzőművészeti Főiskolán, ahol rögtön a végzése után ott is maradt – talán – Szőnyi mellett; van festménye a Magyar Nemzeti Galéria és a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében is, mégis akárkit kérdeztem a szakmából, senki még csak a nevét sem hallotta soha. Persze az is igaz: 2017 februárjában már hetven éve volt, hogy meghalt, egy ostoba balesetben, huszonkilenc évesen. Hagyatékában megmaradt munkáinak egy része most itt először kerül a nyilvánosság elé.

Hiripi Gyula 1917. július 29-én született a Szatmár vármegyei Domahidán (ma Domănești, Románia¹), egy református család első gyermekeként. Anyja Nagy Eulália, apja Hiripi Ferenc (született 1885-ben Domahidán), aki pár évvel a fiú születése után – minden bizonnyal az első világháborúban szerzett katonai érdemeiért – megkapta a Horthy Miklós által 1920-ban a harcokban (vagy más egyéb módon) a magyar nemzet szolgálatában magukat kitüntetett személyek számára alapított vitézi rendi tagságot, amely „előnevet” a rend szabályzata szerint legidősebb fiú leszármazottként Gyula is örökölte; nagykorúságától egészen 1945-ig minden hivatalos iratban vitész Hiripi Gyulaként szerepel, sőt műveit is így szignálta. A család – alighanem éppen a családfő vitézi címének elnyerése után, illetve talán az új trianoni határok meghúzása, vagy éppen csak a jobb megélhetés reménye miatt – 1920-ban költözött át a Romániához került Domahidáról „Csonka-Magyarországra”, a falutól kilencven kilométerre nyugatra fekvő Debrecenbe, ahol egy szoba-konyhás házat béreltek. Hiripi Ferenc hamarosan (1926-tól majd az akkor bevezetett új pénznemben havi száz pengő fizetéssel) szakalistszi állást kapott a Magyar Királyi Posta debreceni hivatalában, majd az 1926-ban a város által a debreceni hadirokkantak részére megváltott, és közöttük 1929-ben kiosztott (vitézi) földekből is kapott egy darabot², amelyen aztán felesége kertészkedett, miközben az egyre növekvő családot is gondozta. Gyula után ugyanis további három gyermek született: közülük Gusztáv hatéves korában meghalt; Ferenc (született

1922-ben) általános iskolai tanár lett, majd 1952-ben szülővárosában az Állami Szent Anna Utcai Általános Iskolának (1959-től Ady Endre-iskola) a vezetésével bízták meg, és nyugdíjba vonulásáig ezen a köztisztviselői állás poszton dolgozott³; Irén (született 1926-ban) pedig 1942–43-ban „jó eredménnyel végezte a XIII. Hathónapos Kereskedelmi Szaktanfolyamot”⁴.

A szülők ugyanis szűkös anyagi körülményeik közepette is igyekeztek mind a három, életben maradt gyermeket taníttatni; a Debreceni Református Kollégium Polgári Fiúiskolájának az 1929/30-as iskolaévről megjelent *Értesítője*⁵ szerint a Veress Béla osztályfőnök vezette I. osztályba járó Hiripi Gyulának az év végén minden tárgyból egyes vagy kettes (tehát az akkori legjobb) osztályzata volt; rajzból egyes. És hogy nemcsak ügyesen, de nyilván kedvtelve is forgatta a rajzeszközöket, sőt az ecsetet is, arra bizonyíték az a (minden valószínűség szerint elképzelt) folyóparti tanyát és a mellette kanyargó út végében egy kikötött kompot ábrázoló festmény, amely „Hiripi Gy 1934” szignóval bukkant fel nagyjából két éve egy internetes galéria kínálatában⁶. Az ezek szerint tizenhét éves kora körül festett képet debreceni tulajdonosa árulta, aki, mint a kép megvásárlójának érdeklődésére kiderült, a padláson, meglehetősen rossz állapotban találta azt, és ezen az áruba bocsátotton kívül egy további, nagyjából ugyanakkor készült, egy magas hegyek és fenyvesek között álló, alpesi stílusú házat és csúrt ábrázoló (talán egy képeslap alapján készített?) Hiripi-festményt is őriz.

A fentiek ismeretében igazán nem lehet meglepő, hogy – a családi visszaemlékezések szerint szülei erőteljes tiltakozása, sőt minden anyagi támogatásuk megvonása ellenére is, akik nyilván valami „komoly” pályát

1 Érdemes lehet megjegyezni, hogy Domahidától légvonalban alig harmincöt kilométerre keletre fekszik Hirip község (ma Hrip), ahová a név alapján talán a család felmenői valószínűleg kerültek; illetve hogy a Domahidán ma is álló I. világháborús hősi halottak emlékművén olvasható egy Hiripi nevű áldozat. Egyúttal itt köszönöm meg Bencze-Kádár Orsolya nagykárolyi református lelkészasszony és férje segítségét az ottani információk beszerzésében.

2 Lásd: PAPP József: Debrecen város birtokkatasztere 1924–1950. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 23. Szozatszerkesztő: Radics Kálmán. Debrecen, 1997. 134. oldal; https://library.hungaricana.hu/hu/view/HABM_Lk_23/?pg=134&layout=s

3 Hiripi Ferencről bővebben lásd: Pedagógusok arcképcsarnoka. Szerkeszti: Ungvári János. Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület, 2005, 60–63. oldal; <http://www.kspe.hu/data/pa/PA-2005.pdf>

4 Lásd: A Debreceni Kereskedő Társulat Kereskedelmi Középiskolájának, a vele kapcsolatos felnőttosztályainak és hat hónapos kereskedelmi szaktanfolyamának évkönyve az 1942–43-as tanévről (Az Intézet fennállásának 85. évében közlésezi Demény Géza igazgató); https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_05257_kereskedelmi_akademia_05324_1942/?pg=50&layout=s

5 A Debreceni Református Kollégium Polgári Fiúiskolájának *Értesítője* az 1929/30. iskolai évről. Közli: Veress István igazgató. Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda-vállalata, 1930, 9. oldal; https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_05771_reformatus_kollegium_polgari_fiu_05771_1929/?pg=10&layout=s&query=Hiripi%20gyula

6 Olaj, vászon, 46,5 x 62 cm, j.j.l. Hiripi Gy 1934; lásd: <http://galeriasavaria.hu/termekek/reszletek/festmeny/957236/Hiripi-Gy-1934-olajfestmeny/>

szántak a legidősebb fiúgyermeknek, alighanem valami olyat, amelyet majd öccse, Ferenc befutott – az 1938. június 29-én a „Debreceni ref. koll. Tanítóképző Intézetében” végzettsége szerint „Tanítói oklevél”-hez jutó⁷ (és ekkor már „vitész”) Hiripi Gyula nevével legközelebb az „Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola növendékeinek származási minősítési lapjai, 1938/39 tanév I. félév”, vagyis az úgynevezett „főiskolai anyakönyv” oldalain találkozunk az „Általános tanfolyam (Leendő festők és rajztanárok)” 46 első éves hallgatója között⁸. És hogy a családi támogatás nélkül maradt fiatalember – bár végig tandíjmentességet élvezett a főiskolán, sőt a neve szerepel például egy „Rudnay Gy. e. i. rektor” aláírással kiadott „Kimentetés a félárú (50%) utazási kedvezményt kérő hallgatókról” listáján is, mint azoknak a hallgatóknak, akik „szegény sorsúak, és szülei nem a Főiskola székhelyén laknak”⁹ – hogyan tudta mégis végezni a fővárosban tanulmányait, arra többek között az „Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola (különböző – M.G.) Évkönyve”-inek¹⁰ alábbi bejegyzései utalnak: „A 9.000/1937. vkm. sz. rendelettel létesült Horthy Miklós ösztöndíj alpból (. . .) a Kar vonatkozó javaslatai alapján ily ösztöndíjakat a következők élveztek: (. . .) 1939/40-ben: fejenként 200 P-t: (. . .) vitész Hiripi Gyula II. é. (. . .) hallgató;” majd „(. . .) 1940/41-ben: a középiskolában élvezett Horthy Miklós-féle ösztöndíjuk folytatásaként fejenként (. . .) 360 P-t élveztek: vitész Hiripi Gyula III. é. (. . .)”. Sőt, egy korábbi bejegyzés szerint „v. Hiripi Gyula I. é.” – a feltehetően a már akkor is kapott ösztöndíja mellé – még „20 P jutalomdíjban” is részesült, „36 P étkezési segélyt” is kapott, illetve harmadévesen majd a Jánosalmi Nemes Marcell Alapítvány kamatjövedelméből „évközi alkalmi megsegítésére” is jutott neki 30 pengő. Az iratok szerinti „polgári iskolai tanárjelölt” nyilván ezekből az összegekből fizette pesti lakását (az első év „főiskolai anyakönyve” szerint a IX. kerületi Liliom utca 13-ban; majd a 1939–40-es tanévtől beköltözött a VII. kerület Hársfa utca 59/B alatti „Diákok házába”, és egészen a végzéséig végig oda volt bejelentve), illetve tartotta fenn magát. Tanárai a Főiskolán az évek során – mások mellett – Kandó László (alakrajz és festés), Meyer Antal (iparművészet), Molnár Ernő (művészettörténet), Pilch Dezső (állat- és mozgástanulmány, művészeti bonctan, szemléltető látzattani rajz, tapasztalati látzattani rajz), Horn Antal (ábrázoló geometria, rajztanítás módszere), Bory Jenő és Sidló Ferenc (szobrászat), Andreetti Károly és Lechner Jenő (építészet), Krocsák Emil (síkmértan, mértani rajz, ábrázoló geometria, látzattani szerkesztés), Varga Nándor (grafika) és Elekfy Jenő (akvarellfestés) voltak. A legfontosabb művészeti tárgyakat,

az alakrajzot és a festést Aba-Novák Vilmosnál kezdte el tanulni, majd a mester 1941 szeptemberében bekövetkezett halála után Kontuly Bélához került. (Az 1941/42-es tanév első félévének teljesítését Aba-Novák halála miatt már Szőnyi István igazolta a „főiskolai anyakönyvben”). A fiatal művésznövendék főiskolai munkái közül jelenleg egyedül egy „v. Hiripi Gy. II. é.” szignójú, 1940-es datálású, feltehetően plakáttervfeladatként készített temperaképet ismerjük.

Hiripi Gyula művészeti tanulmányai közben – vagy részben azok mellett, hiszen az 1943/44-es tanév első félévét leszámítva mindvégig a Főiskola beiratkozott hallgatója volt – a háború alatt karpaszománysként szolgált; egyes visszaemlékezések szerint (talán éppen rajzkészségének köszönhetően) a Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézetben. Hasonló munkát egyébként már korábban is végzett: minden valószínűség szerint a szövegközi térképek rajzolásával vett részt a második bécsi döntés alkalmával megjelentetett *Erdély* című nagyszabású kötet¹¹ munkálataiban is: az erre utaló bizonyítékot a Magyar Országos Tudósító¹² című kiadvány 1940. augusztus 21-én kelt, *Az Erdély című album készítői a miniszterelnök teáján* című beszámolójában találjuk, amely szerint „Bensőséges ünnepség zajlott csütörtökön délután a miniszterelnökségen. Telegi Pál gróf miniszterelnök és felesége teán látta vendégül mindazokat, akik a pár nappal ezelőtt megjelent Erdély című munka készítésében közreműködtek. A miniszter-tudóstól (Hóman Bálint – M. G.) kezdve a kis nyomdai munkásig mindenki megjelent a Sándor téri palotában, aki valamilyen módon munkálta a hatalmas mű előállítását. A miniszterelnök ragaszkodott hozzá, hogy mindegyikükkel kezét szorítva személyesen köszönetet mondjon azért a fáradhatatlan, lelkes és odaadó munkáért, amellyel ezt a nagyfontosságú művet olyan rövid idő alatt létrehozták. (. . .) Ott voltak a tudósok, írók mellett a képző- és iparművészek, a Honvéd Térképészeti Intézet tagjai, a műszaki tisztviselők és a nyomdai munkások is. (. . .) A miniszterelnök, mint legközvetlenebb régi ismerőseit üdvözölte az Államtudományi Intézet tagjait. Rónay András aligazgató vezetésével ott volt Artner László főtitkár, Rózsa Albert miniszteri s.fogalmazó, Lajbukát Gergely és Jakabffy Imre román referens, Csihony Sándor gépészmérnök, Lado Igo iparművész, Bogáti Sándor és vitész Hiripi Gyula képzőművész (. . .)”.

A harcok miatt – hiszen mint erről a Főiskola 1945. július 20-i Tanácsülésének jegyzőkönyve is beszámol: „a tanév általános eredményét a közbejött háborús események s a (sic! – M. G.) ostrom nagyban befolyásolták, így a rendes időben megindult tanév még október első napjaiban megszakadt, s annak folytatása csak az ostrom befejezése után, április hó

7 Lásd: az „Országos Magyar Királyi Rajztanárvizsgáló Bizottság”-nak a Képzőművészeti Főiskola iratai között található, vitész Hiripi Gyula nevére szóló „Vizsgálatra való jelentkezési lap”-ját a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézetének Adattárában.

8 Itt köszönöm meg Majkó Katalin és – főleg – Boda Attila segítségét az egykori Főiskola, a mai Képzőművészeti Egyetem levéltárában végzett kutatásaimhoz nyújtott segítségükért.

9 Lásd: a Képzőművészeti Főiskola iratai, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Adattár.

10 Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola Évkönyve 1937/38–1938/39; 1939/40–1940/41. Szerkesztette dr. Ferenczy József főtitkár.

11 Erdély. Szerkesztette: Deér József. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940. Itt jegyzem meg, hogy kötet végén a kiadvány elkészítésében közreműködők listájában – ahol pedig még a nyomdai gépmesterek is fel vannak sorolva – nem szerepel Hiripi Gyula neve.

12 Magyar Országos Tudósító (A m. kir. Államrendőrség, Budapest székesfőváros, a Magyar Élet Pártja, Pest vármegye, az Országos Légvédelmi Parancsnokság felhívatalos könyomatú laptudósítója); https://library.hungaricana.hu/hu/view/MOT_1940_08_2/?pg=46&layout=s&query=Hiripi%20Gyula

9-én következett be”¹³. Hiripi Gyula végül 1945-ben szerezhette meg a diplomáját, amellyel azután azonnal ott is maradt a Főiskolán¹⁴; innentől fogva minden bizonnyal az oktatás és a festés töltötte ki a „szakmai életét”; egy fotó tanúsága szerint például alighanem portréfestéssel is egészítette ki a jövedelmét.

„Magánéletében” Hiripi Gyula minden valószínűség szerint valamikor 1940–41-ben ismerkedett meg Orosz Máriaival: a fiatalnővel hat évvel idősebb nő ekkor Lucskai Lajos felesége volt, sőt már egy tízéves fiú, Lucskai László édesanyja, akit 19 évesen szülte, még Mátészalkán, ahol a család korábban élt. Ám a fiatalasszony ekkorra már elhagyta Lump férjét, és kislányával együtt Budapestre költözött. Ráadásul nagyjából akkor, amikor itt megismerte a fiatal festőnővendéket, az ugyancsak besorozott Lucskai Lajos honvéd éppen elindult a keleti frontra, családja semmit nem tudott róla. Hiripi Gyula és a magányos asszony között szerelem szövődött, és 1942-ben megszületett leányuk, Mária, akit azonban – hiszen édesanyja hivatalosan Lucskainé volt – a távoli fronton lévő férj nevére anyakönyveztek. Az asszony – aki ekkor a Kossuth Lajos utcában lévő Gourmand Kávéházban dolgozott felszolgálóként napi tizenkét órát, ezért fiát valamelyik papi rend gondjaira bízta – előbb a belvárosban, a Petőfi Sándor utcában lakott leányával, majd a háború végén, amikor Hiripi Gyula is befejezte a tanulmányait, a teljes négytagú család Pestszentlőrincbe költözött, Orosz Mária öccséhez, Miklóshoz, akinek felesége és kislánya az ostrom áldozatai lettek, így egyedül maradt családi házukban.

Mivel Lucskai Lajosról sem a háború alatt, sem azután nem jött semmiféle életjel, a harcok elültével felesége minden lehetséges hivatalos fórumon nyomoztatott utána, aminek során annyi derült ki, hogy a férfi valahol a Don-kanyarnál a harcok során eltűnt. Az asszony ezért kezdeményezte halottá nyilvánítását, hogy hivatalosan is hozzámelessen Hiripi Gyulához, és közös lányuk végre valódi apja nevét viselhesse.

1947 elejére végre úgy tűnt, hogy a pár élete rendeződhet: meglesz az özvegyi papír, meglehet az esküvő. Hogy a nagy eseményt kellőképpen meg tudják ünnepelni, Hiripi Gyula 1947. február 20-án leendő sógorával, Orosz Miklóssal kocsiába ült, egy hétszemélyes Renault-ba (amely akkor négyéves lánya emlékei szerint a családé lehetett, hiszen ő maga is sokszor utazott benne), hogy valahol az Alföldön egy disznót vegyenek. Az este Mezőberényben érte őket, ahol az autóval bekéredztek a tűzoltólaktanya garázsába. A kocsi aludtak, a hideg miatt egész éjjel járat-

ták a motort. . . Reggelre Orosz Mária egyszerre veszítette el a kislánya apját és a saját öccsét. . .

Mivel Hiripi Gyula debreceni családja a fiú festészet iránti érdeklődése, választott életpályája felett is csak a diplomázása és a főiskolai állás megszerzése után tért úgy ahogyan napirendre, ám soha nem fogadta el a fiú nálánál idősebb, ráadásul férjzett és már egy kislányt nevelő választottját, sem közös kislányukat (Gyula szülei és testvérei közül egyedül az akkor tizenhat éves Irén látta a gyermeket, aki elvállalta – vagy inkább alighanem rátestálták –, hogy a család nevében Máriát a keresztvíz alá tartsa, de ez volt az egyetlen alkalom, amikor találkozott az unokahúgával), a holttestet Mezőberényből egyenesen Debrecenbe vitték és ott temették el.

A két gyermekével egyedül maradt, kétszeresen „özvegy” Orosz Mária Hiripi Gyula képeiből – annak ellenére, hogy Szőnyi István állítólag azt mondta neki, hogy párja „minden ecsetvonását őrizze meg, mert azok egyszer még nagyon sokat fognak érni” – a visszaemlékezések szerint többet is eladott a Fővárosi Képtárnak. Amikor pedig a megszűnő intézmény anyagának egy része 1953-ban beolvadt előbb a Szépművészeti Múzeumhoz tartozó Országos Képtárba, majd onnan az 1957-ben a megalakuló Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményébe, Hiripi Gyulának egy munkája is átkerült oda: a *Révnél* című festmény (1946, tempera, vászon, 100×75 cm, j.j.l.) mai múzeumi kartonján az áll, hogy azt a Fővárosi Képtár 1948-ban vásárolta Lucskay Lajosnétól 1200 forintért. (A festményen a karton képleírása szerint „Éppen kikötni készül a csónakban két fejkendő parasztságos ül és egy fehér inges, evezővel foglalatokodó férfi áll. A háttérben a vízen még két csónak közeleg. A parton két alak, egy felnőtt és egy piros ruhás gyermek várakozik. A felnőtt egy fatönkén ül. Az előtérben kopár fa.” A kartonra nyomott pecsét szerint a festmény ma a Magyar Nemzeti Galéria Jelenkori Gyűjteményében található.)

A Magyar Nemzeti Galériában tehát ez az egyetlen mű található Hiripi Gyulától. A Kiscelli Múzeumban – ahová a Fővárosi Képtár anyagának másik része került – a nyilvántartás szerint nincs egyetlen munkája sem; ha tehát annak idején Orosz Mária valóban több képet adott el a Képtárnak, akkor azok az intézmény felszámolása, gyűjteményének szétszórása során eltűntek. És annak ellenére, hogy Hiripi Gyula – ha megszakítással is, de – hét évig járt a Képzőművészeti Főiskolára, majd utána csaknem két évig dolgozott is ott, a mai Képzőművészeti Egyetem gyűjteményében sem szerepel tőle (a nyilvántartás szerint) egyetlen munka sem.

Van viszont egy portré az ő nevével a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában: a Teleki Pált egész alakos formában megörökítő kép (olaj, falemez, 200 x 124 cm, ltsz.: 69.23) a földrajztudós-politikust azzal a híres, 1919–20-ban általa készített úgynevezett „vörös térképével” a mellette lévő asztalon ábrázolja, amelyen Teleki piros színnel jelölte a Kárpát-medencében a magyarok lakta területeket, és amellyel a magyar béke delegáció Trianonban a Kárpát-medence valós etnikai helyzetét kívánta bemutatni. Ez a festmény tehát nyilvánvalóan még a harmincas évek végén, a negyvenesek legelején kellett készülnön, Hiripi főiskolás korában (talán éppen az *Erdély* kötet munkálataival párhuzamosan, ami miatt 1940 augusztusában Teleki már valóban üdvözölhette „régis ismerősként” a róla

13 Tanácsülési jegyzőkönyvek 1944–45, 1945. július 20. de. 11 órákor. Képzőművészeti Egyetem Levéltára, bekötött gépiratok

14 Azt, hogy Hiripi Gyula a végzése után azonnal – a családi legendárium szerint Szőnyi István tanársegédéként – ott maradt a Főiskolán, jelenleg csakis Hiripi Gyula lányának édesanyjától hallott visszaemlékezéseiből tudjuk; erre vonatkozóan sajnos semmilyen adatot nem találtam a Képzőművészeti Egyetem – ezekből az évekből meglehetősen hiányosan megmaradt – levéltári anyagai között. A Százéves a Képzőművészeti Főiskola 1871–1971 (Szerkesztette: Végvári Lajos. Képzőművészeti Főiskola, Budapest, 1972) című kötetben „Hiripi Gyula, 1917, 1938–1944” csak a hallgatók névsorában szerepel, a felsorolt oktatók között nem (bár ennek a könyvtár munkatársai szerint lehet akár az is az oka, hogy papíron nem tanársegédként, hanem munkájuk demonstratórként alkalmazták).

portrét festő fiatalembert a miniszterelnöki teán), ám csak 1969-ben került a Nemzeti Múzeumba az Országos Terhivatal „átadásaként”¹⁵.

Ezen a két, közgyűjteményben lévő képen (valamint a korábban említett debreceni tulajdonosnál maradt) kívül jelenleg csakis a Hiripi Gyula lányánál őrzött alig kétfélszáz munkáját ismerjük a festőnek: ezek között van négy-öt kiforrott, nagyméretű festmény, néhány kisebb (talán részben főiskolai) munka, pár kompozíció, illetve színvázlat, egy (az a bizonyos főiskolai, talán) plakátterv, és néhány tus-, illetve ceruzarajz, közte egy önarckép és két kisméretű portré a kislányáról. Ennyi a nem egészen harmincévesen derékba tört művészpálya ma ismert termése. . .

Befejezésül azonban még valamiről talán érdemes lehet pár szót ejteni. Hiripi Gyula most előkerült festményeit nézve szinte mindenkinek azonnal szemet szúrhat a hasonlóság első főiskolai mestere, Aba-Novák Vil-

mos, illetve talán még inkább Szőnyi István bizonyos munkáival. Mind a Magyar Nemzeti Galéria munkatársában, mind az egyik legnagyobb hazai aukciósház vezetőjében – egymástól függetlenül – felmerült Hiripi Gyula képei láttán: vajon nem kerülhetett-e az elmúlt években műkereskedelmi forgalomba akár egyikük, akár másikuk neve alatt az eszerint egy időben vitathatatlanul első mestere, illetve az őt ugyan nem – vagy csak egy féléven át – tanító főiskolai tanár erőteljes hatása alatt alkotó ismeretlen tanítvány néhány munkája? Ha erre a kérdésre nem is tudhatjuk a választ, az biztos, hogy már csak ennek a lehetőségnek a jövőbeni kizárása miatt is érdemes, hogy a szakma megismerje Hiripi Gyula életművének ma ismert részét, illetve hogy egyáltalán tudjon erről a tragikusan rövid életű festőről.

HIRIPI GYULA MA ISMERT KÉPEINEK JEGYZÉKE

Hiripi Gyula lányánál (Darabos György reprodukciói)

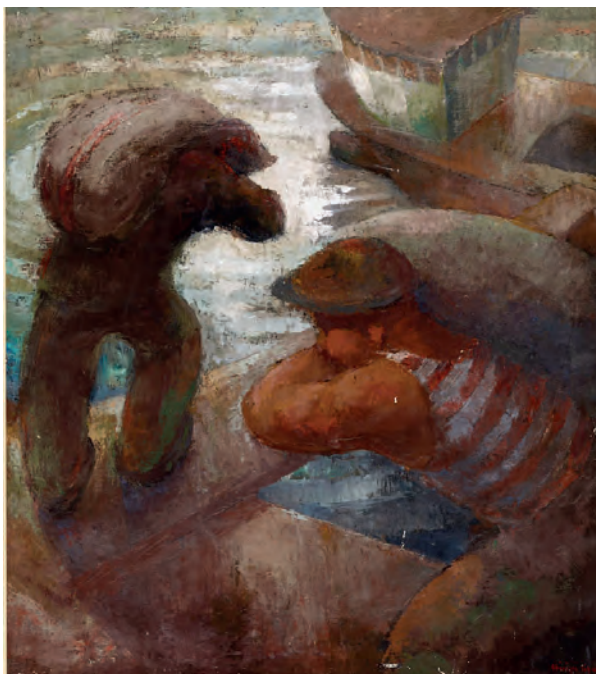

Ökrösszekeret vezető férfi
(1946, tempera, vászon, 160×93 cm, j.j.l. Hiripi Gyula 1946)

Asszonyok a mezőn
(1946, tempera, vászon, 160×93 cm, j.j.l. Hiripi Gyula 1946)

¹⁵ A képet és adatait lásd: <http://dka.mnm.hu/?docId=25256>

Uszály-rakodók
(1945, tempera, vászon, 95,5×84 cm, j.j.l. Hiripi Gyula 1945)

Kubikusok
(1945, tempera, vászon, 114×90 cm, j.j.l. Hiripi Gyula 1945)

Téli erdőben
(1945, olaj, vászon, 47×60 cm, j.j.l. v. Hiripi Gyula Bp. 1945)

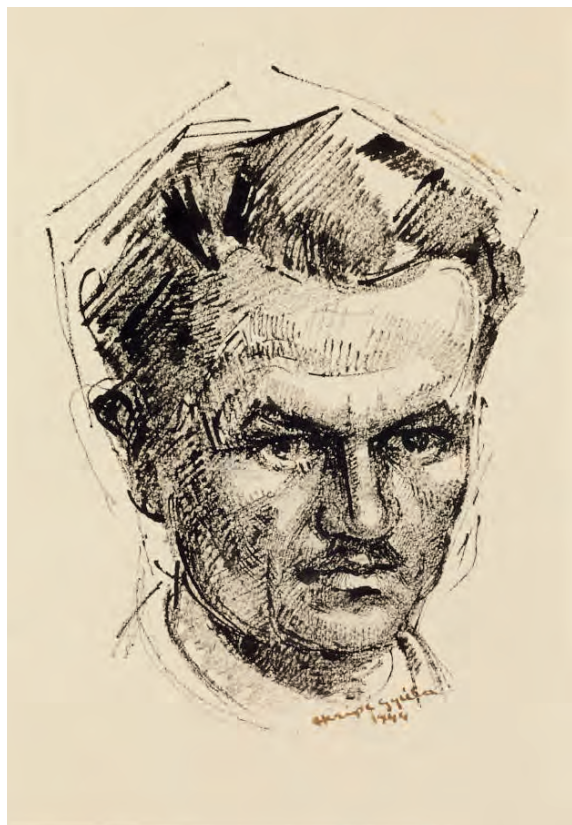
A sátor előtt (1944, tempera, papír, 23×30 cm, j.j.l. vitéz Hiripi Gyula, 1944, Baranyajenő)

Plakátterv (1940, barna papír, tempera, 41×31 cm, j.b.l. Budapest. 1940, j.j.l. v.Hiripi.Gy.II.é.)

Öregember portréja
(1944, tempera, papír, 29×19 cm. j.j.l. vitéz Hiripi Gyula 1944)

Önarckép
(1944, tus, papír, 23×16 cm, j.j.l. Hiripi Gyula 1944)

Marika
(1946, ceruza, papír, 13×10 cm, j.j.l. Hiripi Gyula 1946. VII. 14.)

Életmentő
(1944, tus, papír, 16×13 cm, j.j.l. v. Hiripi 1944)

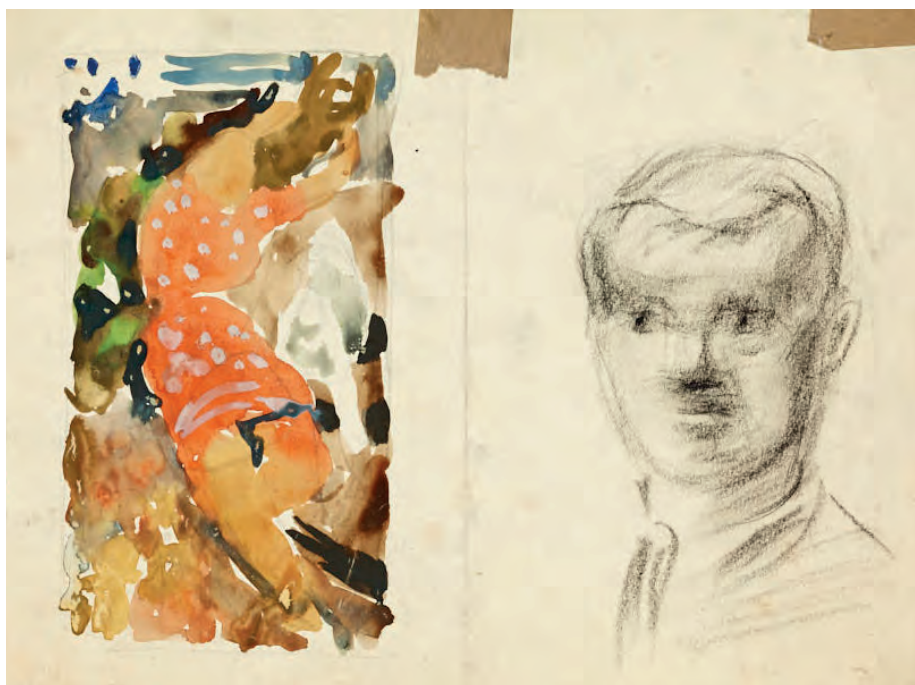
Marika (áthúzza) (szén, papír, 43,5×29 cm, j.n.)

Körhinta
(szén, papír, 25×15 cm, j.n.)

Vázlatfüzetlap: Asszony kosárral és kar-tanulmány
(1946, tus, papír, 29×20 cm, j.j.l. Hiripi Gyula 1946)

Színvázlat a Körhinta című képhez (tempera, papír, 19×10 cm, j.n.)
és Férfifej-vázlat (szén, papír, 21×14 cm, j.n.)

Vázlatfüzetlap: Két férfi
(1946, tus, papír, 29×20 cm, j.j.l. Hiripi Gyula 1946)

Vízfordó lányok (vázlat) (1946, 33×21 cm papíron 26×15 cm, j.j.l. Hiripi Gy
1946; hátoldalán: Vízfordó lányok 200 frt.)

Színvázlat az Asszonyok a mezőn című képhez
(tempera, papír, 33×21 cm papíron keretben 28×17 cm, j.j.l. Hiripi Gy)

Ámor
(lavírozott tus, papír, 23×16 cm, j.j.l. vitéz Hiripi Gyula)

Marika alszik
(1946, ceruza, papír, 15×11 cm, j.j.l. Hiripi Gyula 1946. VII. 14.)

Nincs róla fotó

Rácsos ablak (tempera, papír, 24×35 cm, j.j.l. v. Hiripi Gyula)

Marika (tempera, papír, 25×15 cm, j.j.l. Hiripi Gyula)

2016 novemberében a neten felbukkant korai festmény

Révnél
(1946, tempera, vászon, 100×75 cm, j.j.l.)

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képtára

Teleki Pál
(olaj, falemez, 200×124 cm, ltsz.: 69.23, gyűjtemény: TK_FE)

A debreceni magántulajdonban maradt másik korai Hiripi-festmény

Tájkép (1934; olaj, vászon, 46,5×62 cm, j.j.l. Hiripi Gy 1934)

Darabos György által reprodukált fotók Hiripi Gyuláról

Hiripi Gyula karpaszományos katonaként
(mellén a vitézi rend érdemrendjével)

A már diplomás művész

Hiripi Gyula portrét fest

GÁBOR MARTOS: „PRESERVE EACH STROKE OF YOUR BRUSH.” GYULA HIRIPI: AN UNKNOWN “DEBRECENER” PAINTER.

Gyula Hiripi was at first a student of Vilmos Aba-Novák, after whose death he was taught for a term by István Szőnyi and finally by Béla Kontuly at the School of Arts. After graduation he stayed at the School of Arts, perhaps by Szőnyi's side. His paintings can be seen at the National Gallery and in the collection of the National Museum, still, whoever I asked from among the professionals nobody had ever heard even his name. Of course, it is also true that in February 2017 it was 70 years ago that he had died in a senseless accident at the age of 29. This is for the first time that a part of his work that remained as his legacy appears in public. Looking at Gyula Hiripi's paintings that have turned up lately, the similarity with some works of his masters Vilmos Aba-Novák or perhaps even more with certain works of István Szőnyi catches our eyes. Seeing the paintings of Gyula Hiripi the question emerged both in the fellow-workers of the National Gallery and in the leader of one of the biggest Hungarian auction houses – independently from each other though-, whether some paintings of the unknown student who at one time painted under the strong influence of his first master and of the college professor, respectively, might have got into the art trade in the past years under the name of the above masters? Even if we do not know the answer to this question, it is worth for the professionals to get acquainted with the part of the life-work of Gyula Hiripi we know today partly to preclude the above mentioned possibility and partly to know at all about this painter who had a tragically short life.

KÖZELÍTÉSEK SZABÓ MAGDÁHOZ

1. A DEBRECENI TANÁRNŐ

Szabó Magda tanári gyakorlóját anyaiskolájában, a Dóczyban abszolválta, gyakorolt az V. a., az V. b. és a VIII. osztályban. Vezető tanárai Péterffy László és dr. Koppányi Mária voltak. Próbatanítást 1939. november 29-én tartott a VIII. osztályban. A tananyag Horatius *Carmen Saeculare* c. műve volt.¹ Még ötödéves, azaz gyakorlótanárnak számított, nem volt tanári diplomája, amikor 1940. május 4-én summa cum laude doktorrá avatták.² Erről az eseményről a lapok is beszámoltak. A *Debreczen* például ezt írta: „Szombaton délben fényes külsőségek között avatták summa cum laude bölcsészdoktorrá Szabó Magda gyakorlótanárt. Az eredményes munkájáról ismert, tehetséges gyakorló tanárt, akit latin filológia tárgykörben kifejtett, kiváló szakirodalmi tevékenységéért már oly sok elismerésben részesítettek, ebből az alakalomból számosan keresték fel jókívánásaikkal tisztelői és barátai. Dr. Szabó Magdának megérdemelt sikeréhez a tisztelők őszinte szerencsekívánata fűződik.”³

Nem véletlen, hogy az immár diplomás tanárnőt az 1940/41. tanévre az iskola óraadó státuszban alkalmazta. Őt magyarórát kapott és kilenc latint, főleg az alsóbb osztályokban. Összesen 14 órában kezdett tanítani. Emellett másokkal együtt 1940. szeptember 1-jétől október 28-ig helyettesítette a katonai szolgálatra behívott Juhász Gézát, akinek a Gyóni Géza Önképzőkörben is tanárnőként helyettese volt. A következő, 1941/42-es tanévben már 18 órát kapott, 8 magyart, 10 latint. Ez utóbbiakat felsőbb osztályokban. Rendezett egy latin nyelvű ünnepséget, amelyet a direktórium kiemelkedő eseménynek értékelt: „Nyilvános előadásaink közül legkimagaslóbb volt latin ünnepélyünk. Dr. Szabó Magda tanárnő rendezte, s a négy felső osztály tanulói adtak benne választékos képet az antikről.”⁴ Kétségtelen, hogy a következő tanévben már nem találjuk az iskola tanári karában! Útja Hódmezővásárhelyre vezetett, ahol ismét két évet tanított, és saját bevallása szerint nagyon jól érezte magát. Arról azonban nem beszél konkrétan, milyen indokkal, s ki kezdeményezte a távozást, ami egyben az elválást jelentette nemcsak szeretett

felnevelő intézményétől és városától, de a szülői háztól is. Bár meglehet, hogy tanárkorában már nem a szülőkkel lakott. Ezt abból következtetem, hogy a Hatvan utcai lakásukról nem tesz említést abban a Kabdebó Lórántnak adott interjúban, amely otthonait veszi számba, holott édesapja egy kérvényében azt írja a polgármesternek: „Hunyadi utcai 3 szobás lakásomból kiköltözve (. . .) jelenleg a Hatvan utca 16. szám alatt bútorozott szobában, cseléd nélkül élek.”⁵ Szabó Magda csak annyit említ, hogy elkészülőben volt a szülői háztól.

Emlékezéseinek többségében a legnagyobb szeretet hangján beszél a Dóczyról. Nincs kizárva mégsem, hogy támadtak kisebb-nagyobb konfliktusai. Akadnak ugyanis erre utaló sorai is: „Skizofrén állapot volt hirtelen kollegájává lenni azoknak, akik felneveltek, nem voltunk elragadtatva, sem ők, sem én. Én nagyon megváltoztam, érzékelhetően kellemetlenül. Nem is állandósítottak, ezen ugyan felháborodtam, de voltaképpen nem sokáig csodálkoztam, nem illetem én már abba a környezetbe. Mikor az igazgató egy órákői szünetben leíratott az irodájába és megjegyzést tett a szoknyám hosszúságára (. . .), amely szerinte nem érte el a Dóczy megkívánta hosszúságot, kedvem lett volna ráborítani az asztalt.”⁶ Vagy: „nyilvánvaló volt, hogy kilógok a régi keretből (. . .), amellelt untam, hogy ha véletlenül irodalomról kerekedett kedvem beszélgetni tanítás után egy férfitkollegával, karikaszemmel néztek rám, mintha én volnék a bibliai parázna.”⁷

Szabó Magda nem késett háláját kifejezni egy búcsúlevelében az alma mater, s főleg dr. Papp Ferenc igazgatónak, aki egyben tanügyi főtanácsosként a Tiszántúli Református Egyházkerület közép- és középfokú iskoláinak tanfelügyelője is volt. Levelében egy rejtélyes mondat arra utal, hogy megválasztását neki köszönheti. Ez azért is valószínű, mert a hódmezővásárhelyi leánygimnázium történelem–latin és nem magyar–latin szakos tanárt keresett. Rejtélyesebb azonban, hogy a példásan szerkesztett, nemcsak a tanári mozgásról, de minden apró eseményről beszámoló Dóczy Évkönyv következő, aktuális kötete nem tesz említést a népszerű tanárnő távozásáról.

Méltóságos Igazgató Úr, mélyen tisztelt Tanári Kar!

Miután a hódmezővásárhelyi leánygimnázium tanárai sorába választott, nem mulaszthatom el, hogy első itteni levelimmel azokhoz ne forduljak, akiknek – úgy érzem – az új életbe való lépés pillanatában Istenen és a szülői házon kívül legtöbb hálával tartozom. Mindazt, amit ember, ha igazán ember

1 PAPP Ferenc szerk. *A Debreceni református Dóczy Leánynevelő Intézet Évkönyve az 1939–40. iskolai évről*, Debrecen, 1940.
2 HÜTTL Tivadar szerk. *A Debreceni magyar kir. Tisza István Tudományegyetem évkönyve az 1939/40. tanévről*, Debrecen, 1940, 367–368.
3 *Szabó Magda gyak. tanárt summa cum laude doktorrá avatták*, Debreczen, 1940. május 5., 9.
4 Lásd: Évkönyv az az 1940–41., ill. az 1941–42. iskolai évről. A latin nyelvű ünnepség évkönyvi beszámolóját teljes egészében reprodukálta: SZURMAINÉ SILKÓ Mária *Ajándékomat megbecsüld*, Debrecen, 2007, 22.

5 Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, IV. B. 1414

6 SZABÓ Magda, *Abigél* = Uo., *Kívül a körön*, Bp., 1980, 371.

7 SZABÓ Magda, *Koncentrikus körök* = i. m., 507.

akar lenni –kaphat, én a Dóczi intézetétől, annak vezetőségétől és tanári karától kaptam, öt éves gyermekkoromtól az érettségi pillanatáig, majd az egyetemet elvégezve gyakorló tanári évemben, s az utolsó két esztendőben, mikor magam is a tanári kar testületéhez tartoztam. Ez az intézet tanított meg mindarra, amit ma tudok, s kedveltetett meg velem mindent, amit valaha tudni szeretnék: itt vezették gyermekkezemet az első betűkre, itt tanultam meg vallásom és nemzetem törvényeit. Bátran mondhatom: amim van, innen kaptam, s ha megállom helyemet az idegen világ idegen környezetében, tudni fogom, hogy ezt Isten segítő hatalmán kívül Intézetünknek köszönhetem.

Most, búcsúzóban, hadd köszönöm meg Méltóságodnak irányító jóságát, szeretet vezetését, mely munkám fogyatékoságát sohse vette észre, és sohse fáradt új célok felé buzdítani, hadd köszönjem meg személyes pártfogását is, melynek megválasztásomat köszönhetem. S hadd köszönjem meg Péterffy igazgató úrnak diákjeveim osztályfőnöki jóságát, irodalom órái örök esztétikai élményét, s az egész tanári karnak támogató szeretetét, melyet folytonosan éreztem. Köszönöm Mindannyiuknak, két ottani tanári évem alatt az lehettem, ami egész diákéletemben voltam: egy kicsit annak az Intézetnek a gyermeke. Fogadja Méltóságod mély tiszteletem és nem múló hálám kifejezését:

Dr. Szabó Magda

Hódmezővásárhely, 1942. szeptember 11.⁸

A Dóczi vezetői ezután a legjobb minősítéssel váltak meg tőle. Íme:

Szolgálati bizonyítvány

Igazolom, hogy dr. Szabó Magda magyar–latin szakos okleveles középiskolai tanár (született Debrecenben 1917. évi október hó 5-én, református vallású) az 1940–41. és 1941–42. iskolai évben a vezetésem alatt álló leánygimnáziumban működött, mint óraadó, majd mint helyettes tanár. Szolgálatában megszakítás nem volt.

Ez idő alatt dr. Szabó Magda a tanári hivatással járó sokféle munkát kiváló szakképzettséggel, finom tapintattal és igen jó eredménnyel végezte. Tevékeny részt vett az intézet életének minden megnyilvánulásában, különösen ünnepek rendezésében. E tulajdonságaival, valamint kifogástalan társadalmi magatartásával mind feletteseinek nagybecsülését, mind tanítványai szeretetét megnyerte.

Debrecen, 1942. évi október hó 16. napján. h. igazgató.⁹

2. VALÓSÁG ÉS FIKCIÓ ÖNÉLETÍRÁSAIBAN, AVAGY KRITIKÁK KERESZTTÜZÉBEN

„Szabó Magda történeteivel mindig úgy voltam, hogy hallgatva őket, tudtában voltam, hogy – bár mindegyiknek lehet valami valóságalapja – a szerepjátszás remekei.”¹⁰ Kabdebó Lóránt sorai az itt következők mottója lehetne.

1.

Szabó Magda Debrecenben költőként kezdte írói pályáját, majd Budapesten, az Újhold köréhez csatlakozott, már Baumgarten-díjjal jutalmazták volna, de Révai József még aznap megkontrázta a kuratórium döntését. Pályáját 1956 után regény- és drámaíróként alkotta, s már 1970-ben önéletrajzi regénnyel rukkolt elő. Önéletrajzot rendszerint a pálya végén szoktak az írók, művészek, politikusok stb. írni, de Szabó Magdának mintegy tíz év alatt országos, sőt határokon túlszárnyaló, nemzetközi hírneve, olvasottsága támadt, s ez valósággal kikényszerítette belőle az autobiográfát. Ez az írónőnek nem esett nehezére, hiszen ő maga is deklarálta, hogy minden könyvében ő is modellje valamelyik szereplőnek. Prózaíró műveinek többségében egy családi és egy személyes mítosz kifejlesztésére, egy vágyott irodalmi önarckép megalkotására törekedett.

Első szubjektív önéletírásának az Ókút (1970) címet adta, amihez a priori különböző képzetek társíthatók, a műveltebb olvasó tudatában megjelenhet Thomas Mann *József és testvérei* c. regényének világszerte elhíresült első mondata: „Mélységes mély a múltnak kutja.” A szerző a metaforát (ő szimbólumnak mondja) már az első oldalon feloldja: a hajdani (debreceni) házuk udvarán egy betemetett ókút volt, amely most, a történetmondás idején képletesen gyermekkorának emléktára. Az író nem jelölte meg írásműve műfaját, azt nevezetesen, hogy önéletrajz vagy önéletrajzi regényként kell-e olvasnunk. A kiadó fülszövege vallo-másnak, az elsüllyedt gyermekkor könyvének nevezi. Márpedig a pontos műfaji meghatározás vízválasztó az értelmezés, a recepció számára. Önéletrajz és önéletrajzi regény esetében nem ugyanazt a paktumot kell megkötni az olvasóval, mondja az önéletírás világhírű szakértője.¹¹ Ha ugyanis egy szöveg önéletrajz a szó autobiográfia értelmében, akkor szembesíteni lehet a valós tényekkel. Ha önéletrajzi regény, úgy az esztétikai megközelítés az autentikus módszer.

Nos, az Ókút valami köztes, hibrid szöveg. Az elbeszélő hang következetesen alanyi, egyértelműen a szerzőé, az emlékező „Én” nem valaki más, végig azonos önmagával, nem adja át a szót még gyermekkori alteregójának sem. Az írónő szerzői nevét is bevonja a szövegbe: ő Szabó Magda, Szabó Elek és Jablonczay Lenke lánya. Mi több, a szövegben egyes műveire cím szerint hivatkozik. Ily módon a befogadó kezdetben nem regénynek olvassa a szöveget, annak ellenére, hogy előadásmódja és nyelvi megalkotottsága az első sortól kezdve poétikus színvonalú. Nincs összefüggő történet sem: hús szubjektív, olykor érzelmi, olykor képi emlék által inspirált epizód alkotja a kompozíciót. Egy-két fejezet után azonban szükségképpen kétely támad az olvasóban: az önéletrajz sine qua nonja a konkrétum, az azonosítható adat, név, évszám stb., az a néhány viszont, amely itt felbukkan, elvész a lebegő, éteri atmoszférában. Már csak azért is, mert az emlékidézés az első gyermekekre korlátozódik, amely intervallum három és nyolc-tíz éves kora közé tehető.

⁸ TtREL, I. 120. d. 24.

⁹ *Uo.*, A másolaton nincs aláírás.

¹⁰ KABDEBÓ Lóránt, *Kitalálja az élete. Forrás*, 2012/2, 51–81.

¹¹ Philipp LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló*, Bp., 2003, 17–47.

Többnyire regénynek fogták fel a szöveget a kritikusok is, például Béládi Miklós, a korszak egyik meghatározó irodalmi személyisége is. Ő az Ókútnak az írói pályán betöltött kivételes helyét hangsúlyozza. Az írásmű legfőbb értékének az érzelmi mitológiát tartja, „mely egyedülálló képlet újabb irodalmunkban”.¹² Szerinte – önmagával kissé ellenmondásban – „Szabó Magda nem stilizálja át saját gyermeki alakját sem”. Ezt azzal bizonyítaná, hogy a regény lapjain „játszik, bolondozik, szeret, gyűlöl egy gyermek”. Vagyis nemcsak pozitív érzelmei vannak. Pedig a műfaji paradigma és a lélektani realitás alapján éppen a stilizációt kell hangsúlyoznunk, az átképzést, és ki kell zárunk a hitelességet, már csak azért is, mert a narrációban nem a gyermek, hanem az író tudata jelenik meg, a felnőtt nyomja rá szignatúráját a gyermekkori emlékekre, illetve kreál kvázi emlékeket: kitalálja gyermeki önmagát. Így vélte a Népszabadság recenzense is: „Gyermeki és mai felnőtt énje gyakran akarva akaratlanul azonosul, s a kitűnő szemmel és megkapó írói erővel feltárt élményei jelenlegi problémáit, gondolatait is magukba fogadják.”¹³

Imre László több érték elismerése mellett (anekdotikus hangulatok, bájos előadásmód, humor, bonyolult konfliktusok művészi erejű ábrázolása) súlyos kifogásokat is emel. Szerinte a gyermek valós lélekismerettel való ábrázolása olykor affektációba, naivításba torkollik. Árt a műnek a túlzott szubjektivizmus. „Asszociációiban sok a magamutogatás, (...) és gyakran az a benyomásunk, hogy nem is az ismét átélt régmúlt idézi fel a közelmúlt valamely élményét, hanem valamiféle öntetszergés. (...) A külön, elkényeztetett kislány ma is kísért egyik-másik gesztusában.”¹⁴ Az Élet és Irodalom kritikusa viszont készpénznek vette a gyermeki korraerősítést: „... négy-öt évesen átélve az írói alkotás paradoxonát: az írónak föl kell erősítenie (mitizálnia kell) a dolgok hatalmát ahhoz, hogy a dolgokon érvényesíthesse (hogy demitizálja) tettét.”¹⁵ Bata Imre, saját szavai idézve, a *Pilátus* c. regényen elverte a port, de az Ókúttal békeségben van. „Családmitológia – szögezi le –, nehéz lenne benne elválasztani a valóságot a képzelet játéktól.” Tudja, hogy „Makrancos” Dolna csínyjei legendák (például, mikor egy idegen helyen föl szabdalt egy egész szalagmunturát), „de a családmítoszban helyén van.”¹⁶ Simon László szerint „Szabó Magda a lélektani realizmus eszközeivel ábrázolja a gyermeki lélek megnyilatkozásait, öntudatra eszmélését és a felnőtt ember elámulásait.”¹⁷ Lukácsy Sándor viszont erőltetetten jelképesnek, akartan filozofikusnak, ugyanakkor romantikusnak tartja a regényt: „Csillogó, de éppen nem könnyed olvasmány ez, kápráztatja a szemet, és fárasztja a figyelmet. E művészet mögött az ember néha, szentségtörő módon, csináltságra gyanakszik.”¹⁸ Valóban, mit kezdünk az efféle mondatokkal: „Játékainkat brechti dramaturgia jellemezte.” Vagy: „... éreztem a

csontomban is a viszolygást a biedermeier családi boldogságtól.” Tegyük hozzá rögtön: ezt a csapdát nem tudta elkerülni, az idillikus családi atmoszférát a gonoszkodó Dolna sem tudja befelhőzni. Más: Mikor gyermekként hozzálátott első regényéhez – állítja –, már ugyanúgy tudta a cselekményt és az üzenetet, „mint később, hivatásos író koromban.”¹⁹ A szerzői önreprezentáció szerint írói karrierje már gyermekkorában kezdődött.

Olyanfajta várakozással vette kezébe és olvasta a könyvet Görömbei András, a későbbi Kossuth-díjas irodalomtörténész, mint Móricz Zsigmond Életem regényét. Nem érti, hogy az álomvilágban élő, üvegházban nevelkedett, majomszeretettel körülvevett gyerek hogyan jut el az élet és művészet törvényeinek felismeréséhez. „Félreértés ne essék: nem felnőttesebb szemléletet vártam és kérek számon, hanem a gyermeki lét öntörvényű világának nagyobb mélységét. Mert az az élet, élményanyag, amelynek részesevé lesz hősünk, nem művészt érlel, csupán a képzeletet, a nyelvet gazdagítja.” A gyerek képzelete már nem saját élményvilágát variálgatja, hanem az olvasottat, ezért nem hitelesek fölismerései – véli Görömbei, aki a könyvet nagy hiányérzettel tette le.²⁰

Béládi Miklós később a szövegkorpuszt per definitionem önéletrajznak titulálja, amivel Szabó Magda írónia nélkül azonosul. Ez azt jelentené, hogy az írásműben feltáruló világnak, eseményeknek, jellemeknek, atmoszférának valóságalapja van, holott a felnőtt megszépítő fantáziája működik, legjobb esetben is a való égi mása, szubjektív párлата tárgyiasul. Persze a fiktív művekből, például a regényből sem hiányozhatnak a konkrét tényeknek megfelelő, ellenőrizhető állítások, leírások.²¹ A regényíró bármit kitalálhat, de a valós tényeket az illúziós térben sem ferdítheti el, a gravitáció ott is a föld felé hat. Legalább annyit helyesbítsünk tehát, hogy a *Fekete szem éjszakája* c. dal szövegét nem Szabó Magda esperes nagyapja írta, hanem Tóth Kálmán, a jeles író, édesapja pedig nem volt kultúrtaácsnok-helyettes stb. A mikroelemzés elég nagy számban tudna produkálni olyasfajta belső ellentmondásokat, amelyeket a fikció sem tűr meg. Például: a szülei annyira óvták, hogy csak a kapuig engedték, de közben a színház körül csatangol, véletlenül egy hatalmas, javításra váró díszlet alá is kerül, s barátkozik az utca fenegyerekével, Gurigával, s részt vesz táborozásaikban.

A *Régimódi történet* családregény, amolyan magyar dzsentri „saga”, nem illeszthető az önéletírás egyetlen válfajába sem. Az író is ugyanis csak krónikása, nem szereplője a regénynek, amely éppen azzal fejeződik be, hogy megszületik Szabó Mária Magdolna kisasszony. (A *Mézescsók Cerberusnak* c. könyvében – Özseni – már Alexia is!). A mindentudó szerző azonban mégis jelen van: eseményekre reflektál, a történetben előre ugorva kommentál, értelmez.

12 BÉLÁDI Miklós, *Értékváltozások*, Bp. 1986, 399–410.

13 ILLÉS Lajos, *Szabó Magda*, Ókút, Népszabadság, 1970. június. 5., 7.

14 IMRE László, *Szabó Magda*, Ókút, Jelenkor, 1970/11, 78–79.

15 FARAGÓ Vilmos, *Szabó Magda*, Ókút, Élet és Irodalom, 1970. 19. 11.

16 BATA Imre, *Szabó Magda*: Ókút, Tiszatáj, 1970/6. 586–587.

17 SIMON László, *Szabó Magda*, Ókút, Alföld, 1970/8, 78–79.

18 LUKÁCSY Sándor, *Önéletrajzi játékok*, Magyar Hírlap, 1970. július 17., 6.

19 Hiányzó lábjegyzet.

20 GÖRÖMBEI András, *Szabó Magda*, Ókút, Kritika, 1970/8, 55–56.

21 SZÁVAI János: *Az önéletírás*, Bp., 1978, 63.

2.

Egyik legolvasottabb, egyben legproblematikusabb regénye a *Für Elise*, amely több kiadásban már csaknem százezer példánynál tart. Szabó Magda ezúttal sem kötötte meg az olvasóval a paktumot, sőt a regény bekonferálása ismeretében azt kell mondanunk, összekuszálta a szálakat, mintha szándékosan bizonytalanságot akart volna kelteni. A könyv fülszövege szerint „Az élet kilencedik évtizedében elkerülhetetlen a múlt idővel való szembenézés: az író makacsul kitért minden kamasz, majd fiatal felnőtt életére irányuló kérdés elől. Most feltöri a hallgatás pecsétjét, elég öreg már ahhoz, hogy ne szégyelljen semmit, ami vele és övével valaha megesett, egyetlen tanúja önmagának.” Ez egyértelműen egy hiteles életrajz, viviszekció ígérete. De a fülszöveg folytatásában már regényről beszél: „Az író szomorúan szabaddá vált ahhoz, hogy végre elkezdje kétrészes életrajzi regénye megírását, az olvasó most az első részt kapja kézhez.” A kiadó is *regény* műfaji megjelöléssel bocsátotta útjára a munkát, ami a kritikai diskurzusban a fikció szinonimája, mintegy a valóságreferencia ellenében. „Márpedig a regénynek más funkciói is vannak, az irodalmat, az irodalmi írásmódot jelöli a dokumentum laposságával, a tanúvallomás irodalmi nullfokával szemben.”²² A kérdés immár az, mi az írónak a célja, szándéka az olvasók elé tárt szöveggel, s milyen jelekre fogékony a közönség? Az önéletrajzi tér széles skálájú, az egyszerű életbeszámólótól a fejlődésregényig (Bildungsroman) terjed, s Lejeune is helyesbíti korábbi paktumelméletének normatív aspektusát, elismerve, hogy az egyes mikro-változatok közül is vannak fokozatok, ugyanannak a szövegnek egyszerre több olvasata is lehet.²³

Véleményformálás előtt a kritikusok tisztázni szerették volna, hogyan olvassák a könyvet. Tarján Tamás úgy véli, hogy költészet és valóság egymásra türemkedő rétegeinek rejtélyét csak szövegen kívüli eszközökkel, anyakönyvi, levéltári kutatással lehetne feloldani, bár ezt „egyelőre” nem tartja ildomosnak. Ezen talán azt értette, hogy egy ilyen falszifikáció tabu az élő Szabó Magda esetében? Ebben implicite meghúzódik, hogy félti az írónt valamiféle leleplezéstől.²⁴ Nos, jómagam Tarján kritikáját annak idején nem olvastam, de elvégeztem az anyakönyvi és levéltári kutatómunkát, ami meglepő eredménnyel járt. A tények és a dokumentumok függvényében egyértelmű, hogy a fikció világába érkeztünk. De az írónt több interjúban erősítette, hogy hiteles életrajzot írt, bár a Vámos Miklóssal készült, többször is vetített tévébeszélgetésben jól érzékelhetően belebonyolódott Cili halálának, s az ő milánói látogatásainak időpontjába, amit Vámos csak tapintatból nem akart tovább forszírozni.

Cili felbukkanása a családi mitológiában hatalmas meglepetést okozott az olvasóknak, akiknek a véleménye egyébként az írónt számára nem valódi igazolás: „olvasó többnyire nem is érti, mit üzenek.

Szerencsémre.”²⁵ Akik ismerték a fiatal Szabó Magdát, tudták, Cili kitalált figura, különben ezt maga az írónt egy bizarr csavarral bevallja, ha tetszik, leleplezi magát. „Cili én vagyok, sokféle önmagam, hogy később újra meg újra megpróbálom majd ábrázolni, ő lesz Blanka a Katalin utcában, Caieta A pillanatban, Abigél is, az a valaki, aki mindig segít. . .” Majd: „Cili én voltam, ő meg én.” Nem vitás, hogy írói fogással, az énkettőzés esetével találkozunk itt, ami máskor is előfordul Szabó Magda regényvilágában.²⁶

A „kitaláció” bizonyítéka Cili fantomalakján túl az is, hogy szerelem, Textor, nevében hordozza a pusztán textuális (szövegbeli) létezés lehetőségét.²⁷ Nos, a magyar olvasók túlnyomó többsége az ilyen rejtett kódjeleket nem képes fogni, továbbra is megélt valóságként olvas egy regényt. Nem véletlenül nevezi Kiss Noémi autobiografikus játéknak a *Für Elisét*. Szabó Magda ugyanis tovább sző egy családtörténeti mítoszt, amelyben a szülei kivételes lények, az anya vakítóan szép, az apa zseniális. Ő maga is használja a mitológia szót és emlegeti Andersent, a meseírás fejedelmét.²⁸ (Némelyik olvasóban felvetődik a kérdés: a szülők kivételes nagyszerűségét nem másnak kellene-e elmondania?) Ő maga csodagyerek, aki az édesapjával már háromévesen latinul cseveg. Apját egy helyen csaknem a bibliai állatszelídítő Dániel hatalmával ruhazza fel, „ha akarta csendre tudta inteni az elmeosztályt ápolókat.”²⁹ (Mit keres egy árvaszéki ülnök az elmeosztályon? Akaratlan freudi elszólás ez?!)

Cili fiktív léte magától értetődően kioltja a cselekmény és egy sor más tény valóságosságát: kezdetnek azzal, hogy nem volt Központi Trianoni Árvabizottság, így apja nem lehetett annak debreceni képviselője, a cseh Jan Kubelik mester nem írt anyjáról nagy jövőt jósoló kritikát, (miért nem idéz belőle egy-két vezérszót?) esetleg gratulált neki. (De ez sincs bizonyítva.) S ha már itt tartunk, Szabó Elek nem volt kultúr tanácsos, hanem 1926-tól árvaszéki ülnök 1937 októberéig. Akkor Kölcsey Sándor polgármester sikkasztás és okirathamisítás gyanújával felmentette állásából. A kínos procedúra 1941 december végén zárult le, amit most nem kívánok részletezni, levéltári dokumentumok alapján megírtam Ágak és hajtások c. könyvemben.³⁰ Ennyit azonban kénytelen vagyok megemlíteni, mert a szülők regényben és szóban történő krisztusi erényekkel való eszményítésének pszichológiai geneziséét az író-gyermek kompenzációs, jóvátételi szándékában látom. Mintha csak fogadalmat tett volna: anyám szülők nélkül nevelkedett, mind zenei, mind irodalmi tehetségét elorvasztották, apámat már fiatal korában megalázták, csúfolták apró természetért, gátlásos személyiségéért, a sőröz debreceni úri társadalom arcképcsarnokában például ő volt az örökös

25 SZABÓ Magda, *Drága Kumacs, Levelek Haldimann Évának*, Bp., 2010, 450.

26 A pillanat

27 KISS Noémi, „Cili én vagyok”, *avagy a régimódi textuális tér*, Alföld, 2003/11, 97–104.

28 Szabó Magda, *Für Elise*, Bp., 2002, 42. (a vezetéknev kiskapitális)

29 *Uo.*, 39.

30 BAKÓ Endre, *Szabó Magda sírba vitt titkai* = U. ó., Ágak és hajtások, Miskolc, 2014, 263–273.

22 LEJEUNE, *i. m.*, 231.

23 *Uo.*, 225.

24 TARJÁN Tamás, *A kutyás Szabó*, Holmi, 2003/6, 808–815.

próbaidős, a Nemecek – de én a fikció világában halhatatlanná teszem őket. Károlyi Csaba jó érzékkel az *elégítél könyvének* nevezi a regényt, jöllehet az apa kálváriájáról ő nem tudott, a tízéves némaságra kárhoytatott író nő politikai elnyomására gondolt, aki immár nem a politika, hanem a fikció szférájában vesz elégítélt.³¹ Egyébként jóvátételi szándékkal született a *Megmaradt Szobotkának* c. könyv is, amelyben férje akut regényírói sikertelenségét próbálta ellensúlyozni.

Ami a kompozíciót illeti, a *Für Elise* lineáris szerkezetű, a narrátor harmadik személyben kezdi a narrációt, majd első személyben folytatja, a hang többnyire szerzői, de néha megszólal az empirikus „Én” is, miközben folyton megszakítja az elbeszélést, néha szervetlen asszociációkkal, s előrerukkol. Többször hivatkozik saját műveire, fikciót akar igazolni fikcióval. Egyes családtagjainak egzisztenciáját is regényesített alakmásával próbálja hitelesíteni, pl. „Rickl Mária a Régimódi történetből.” Joggal írja Sturm László: „Nincs egyértelmű logikája a vezérmotívumok, az irodalmi és mitológiai utalások, jellemzések hálózatának”.³² Az író nő félbehagyja több szereplőjének, sőt magamagának teljes körű ábrázolását is. Ezt ő is érzékelt: „... én hosszú ideig abban éltem, nem érhet ez az egész voltaképpen semmit nem mondó történet semmit, műfaja tisztázatlan, célja is, szerkezete is ugrál, mint egy riadt állat, hol itt, hol ott beszél a szerző, amellet tele van csak az író ismerte, most felfedni iparkodott titkokkal. . .”³³ Ebben a minősítésben ugyan implicite benne van a rá jellemző szélsőségesen túlzó hajlam, most negatív irányban, de ezúttal a lényegre tapint. Kiss Noémi joggal beszél a titkok leleplezésének hiányáról.³⁴

Nem lenne érdektelen az *Ókút*, a *Régimódi történet* és a *Für Elise* fikciós tényanyagát összehasonlítani, érdekes variációk tárulnának fel. A regény tág öblű műfaj, sok ábrázolási módot elbír, az eszményítést is, az észszerűség határáig. A túlzás mint az ábrázolás hangneme is lehet művészi eszköz: a mesében vagy a fantasztikus regényben a csillagos ég a határ. De Szabó Magda – bár egy helyen azt állítja, hogy nem írói eszköze a túlzás – csak felsőfokot ismer még leveleiben is. Ha valamelyik darabjának, könyvének sikere van, úgy számol be róla, hogy a közönség szétveri a kasszát, *Az ajtó* frenetikus siker (de nem érti miért?), az ország *Für Elise*-lázban ég, *Für Elise*-hisztéria tört ki stb.³⁵ Régebbi regényeiből most nem hozok példát.

Kétségtelen azonban, az *Abigél* népszerűségével talán csak a *Für Elise* vetekedhet. Mi ennek a magyarázata? Leginkább a regény romantikája! Romantikus maga a miliő, a hangvétel, az előadásmód. A trianoni árva ötlete is tipikusan 19. századi romantikus fordulat (lásd talált gyermek), romantikus a szerelem és halál misztikus összefüggése. Cili

és Magdolna eltérő jellemében a szelíd és az amazon természetű nőiség küzdelme (Jókai-hősnők). S ne féljünk kimondani: van a műben valami maradvány Tutcsék Anna „cilikés” lányregényeiből intellektuálisabb kiadásban. A magasabb nívót elsősorban az elegáns, választékos nyelv garantálja. A metaforikus áttétel érdekében mozgósított műveltséganyag befogadható, bár „eszméletlenül pallérozott műveltségével”³⁶ a szerző néha valósággal kérkedik. A mimetikus történetmondás olykor megtörik, de a lineáris vonalvezetés túljut a döccenőkön. Ez könnyebb befogadást tesz lehetővé, mint az író nő több, belső monológokkal szerkesztett regénye. (*Freskó; Mózes egy, huszonkettő; Disznótor* stb.)

Szabó Magda szívós munkával (művek, interjúk, személyes szereplések) felépítette imázsát, érdeklődést tudott kelteni iskolája, családja, saját személye iránt. A magyar irodalomban talán csak Ady Endre állt egy időben ilyen irodalmon kívüli intenzív érdeklődés középpontjában, a kettőjük közötti hasonlóság közös nevezője az éntelítettségből származó szubjektívizmus, amit Ady lírában, Szabó Magda prózában élt ki az autoritás egyre kevésbé titkolt vagy rejtett szándékával.

Többször idéztem már a *Drága Kumacs!* c. könyvből, amely ugyan nem regény, nem önéletírás, hanem Haldimann Évához, svájci barát-nőjéhez írott 137 levelét tartalmazza. Bevallom, ez a legérdekesebb Szabó Magda könyv, amit olvastam. A levél alapfunkciója feladó és címzett információcseréje, de az írói levelek az önfeltárukozás lélektani háttérmozzanatain kívül esztétikai értéket is hordoznak, nem beszélve az érdekes dokumentumokról, uram bocsá, a pletykákról.

Kérdés, e magánlevelekben végre őszintén kiadja-e magát Szabó Magda, vagy maszk mögöl beszél, imázsát fényezve? Nos, a kérdésre is-is a felelet. Amikor arra kéri magyar származású barátnőjét, egyébként a *Neue Zürcher Zeitung* irodalmi kritikusát, hogy írjon lapjába Szobotka Tibor valamelyik regényéről, hátha ezzel kiemeli a sikertelenség okozta depresszióból, nyilvánvalóan őszinte.³⁷ Akarva-akaratlan őszinte akkor is, ha egyik-másik kortásáról elismerően vagy szatirikusan nyilatkozik. De, amikor sirlalmas anyagi helyzetét eseteli, az nem őszinte és pláne nem rokonszenves. Páncélt von megélt családi emlékei köré is, s mihelyt magáról beszél, érezzük, hogy szerepet játszik. Például, amikor azt írja, hogy kívántam én életemben valaha valamit, vagy férjét különb írónak tartja, mint magát. Elhiszük ezt?

Miként Babits Mihály *Síremlék* c. nagyszerű versében írja, őt még nem látta senki, s nem is fogja, csupa fátyol a lelke, s mint a hal, minden tenyérből kisiklik. Így Szabó Magda is, aki különben nem is titkolta: „Ha meghalok, magammal viszem minden titkomat, s nem lesz irodalomtörténész, ki meg tudja fejteni, mikor ki voltam, melyik figurám, vagy mi volt valóban igaz ebben vagy abban az ábrázolásban. A tükör, amelyet a világ felé fordítottam, halálommal összetörik, cserepei nyilván összeilleszthetők és beszeríthatók lesznek valami keretbe, és mégsem azt mutatják majd, ami voltam, vagy amit teremtettem.

31 KÁROLYI Csaba, *Régi módi, Szabó Magda, Für Elise, Élet és Irodalom*, 2003/15, 22.

32 STURM László, *Szabó Magda, Für Elise, Kortárs*, 2004/3, 110–112.

33 *Drága Kumacs*, 450.

34 KISS Noémi i. m.

35 SZABÓ, *Drága* . . . 43, 203, 451.

36 *Uo.*, 49.

37 *Uo.*, 49.

Gyakran segítettem szerkeszteni az életnek, adtam hozzá, elvettem belőle, reális fénykép rólam nem marad, nekem is csak maszkjaim voltak, mint Encsy Eszternek, s a maszk alatt egy másik.”³⁸

3. MUNKÁSSÁGÁNAK ÉRTÉKELÉSE AZ IRODALOMTÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÓKBAN

Egy ismerősöm, szenvedélyes Szabó Magda-rajongó, időnként megkérdezi tőlem, hogy az irodalomtudomány miért bánik mostohán az írónővel, holott a legnépszerűbb és legsikeresebb magyar írók közé tartozik, ráadásul külföldön is olvassák, műveit csaknem negyven idegen nyelvre fordították (ez hozzávetőleges bibliográfiai adat, másutt kevesebbet emlegetnek, ez utóbbi tűnik reálisabbnak), a hazai kitüntetésekön kívül amerikai, olasz és francia irodalmi díjakban részesült, vezető európai sajtóorgánukom méltatták munkásságát. Azt szoktam válaszolni, kérdezze meg az irodalomtudósokat. De a kérdés persze így nyitva marad, holott nemcsak a barátom várna rá feleletet. Kérdezzük meg tehát az irodalomtudomány képviselőit. Hiszen a tudományos és a populáris recepció közötti eltérésre természetesen a szakírók is felfigyeltek.

Tegyük különbséget az irodalomkritika és az irodalomtudomány között. Szabó Magda könyveinek, színpadi alkotásainak kritikai fogadtatása a hírlapokban, folyóiratokban többnyire a lelkenedező ünneplés hangját üti meg. Ezek az írások könyveinek kelendőségéből, a színházak, külföldi kiadók érdeklődéséből stb., indulnak ki, a közönségsikert tekintik mérvadónak. Értékszemponjuk tehát nem esztétikai, inkább gyakorlati, közelítésmódjuk tematikus, a könnyebben befogadható narratívát: az empirikus valóság egy szegmentjének a krónikaszerű megörökítését, a benne szereplő alakok ábrázolásának hitelességét részesítik előnyben. A modern magyar irodalomtudomány azonban az úgynevezett metonimikus, azaz a világot valószerűen leképező, illetve bevallottan arra törekvő, vagy azt színlelő epikát az 1960-as évektől kezdve nem tartja már eléggé korszerűnek. Ezért nem tulajdonít különösebb jelentőséget egykor ünnepelt, népszerű írók, például Sarkadi Imre, Sántha Ferenc, Fejes Endre, Somogyi Tóth Sándor, Hernádi Gyula stb. művilágának, más akkoriban felkapott és futtatott szerzőkről pedig tudomást sem vesz. E nemzedékből jószerint Határ Győzőt, Cseres Tibort, majd a fiatalabbak közül Kondrád Györgyöt, Galgóczy Erzsébetet emeli ki.

Szabó Magda első regénye, a *Freskó* 1958-ban jelent meg, azt követte *Az őz*. Az ún. Klanicza–Szauder–Szabolcsi-féle *Kis magyar irodalomtörténet* éppen csak még megemlítheti a nevét az új alkotók között: „Regények és elbeszélések egész sora az eddigieknél bátrabban s mélyebben ábrázolja a Horthy-korszak társadalmát, s az 1944-es

csődhöz vivő utakat. Köztük legjelentősebbek: Thury Zsuzsa: *A jó fiú*; Bóka László: *Alázatosan jelentem*; Szabó Magda: *Freskó*, *Az őz*; Ottlik Géza: *Iskola a határon*; Keszi Imre: *Elysium*.”³⁹

A magyar irodalomtörténeti lexikon harmadik kötetében, mely 1965-ben került forgalomba, az életrajzi és filológiai adatokon kívül kedvező értékelés áll róla: „Intellektuális elmélkedő hajlam és biztos formakultúra jellemzi költészetét. Kitűnő lélektani érzékkel, a modern regénytechnika (leginkább belső monológ) felhasználásával, gondos stílusművészettel alkot (bár ezek az eszközök olykor öncélúan is jelentkeznek írásaiban). Korszerű mondanivalója, írói erényei révén egyike legnépszerűbb írónknak, regényei számos idegen (...) kiadásban is megjelentek. Rendkívül népszerűek pedagógiai szempontból is értékes ifjúsági regényei.” Megemlékezik a szócikk a drámaíróról, a műfordítóról, a Vörös tinta c. film forgatókönyvének írójáról is.⁴⁰

1982-ben jelent meg egy többek által írott irodalomtörténeti összefoglaló, amolyan kézikönyv igényű. *A legújabb kor irodalma* c. vékonyka fejezetet Tamás Attila, debreceni professzor írta. Ő Szabó Magda kortársai közül Örkény Istvánnak, Mátyás Ivánnak, Mészöly Miklósnak szentel önálló (bár csak néhány soros) címszót, írónőnket a Más prózai művek, más alkotók fejezetben „ömlesztve” tárgyalja. „Szabó Magda (1917) kulturált, egyszersmind olvasmányos regényeivel irányította magára a figyelmet. Ezek főként a régi középosztály alakjainak belső világát mutatják be, éppúgy megteremtve egy életforma atmoszféráját, mint annak kritikáját. (Például *Régimódi történet*, 1978). Más művei inkább az új élet morális kérdéseit vetik föl. Gazdag írói terméséből kiemelkednek még a *Freskó* (1958), *Az őz* (1959) és *Pilátus* (1963) c. regényei.” A drámaíró is a felsorolásban említi a jelentősebb kísérletet vagy értéket produkálók között.⁴¹

A korszak nagy irodalomtörténeti vállalkozása elismerő hangnemben, empátiáról tanúskodva ismerteti a költői útját, jelezvén, hogy kezdetben az impresszionizmus, sőt helyenként az egzisztencializmus által érintett költészet ez, s mint ilyen, individuális, majd zárkózottsága oldódik, s az ember felé tájékozódik. „Új hangja azonban nem mindenütt mutáció nélküli, néhol mintha túlságosan is engedne a meglátás primer élményének, lazul, feleslegesen bőbeszédűvé válik. Ezek a megoldások már inkább a prózaíróit sejtetik, bár lírájának továbbra is meghatározó tényezője marad különös kollektív büntudata s kemény, puritán erkölcsi következetessége. Ezek tették valóságos revelációvá *Szilfán halat* (1975) című verseskötetét, mely egy jelentékeny költő arcmását rajzolja elénk. . . .”⁴²

A kiadványsorozat prózával foglalkozó kötete tíz oldalon tárgyalja életművét, de néhány mondatban emlékeztet költői indulására is,

39 KLANICZAY Tibor, SZAUDER József, SZABOLCSI Miklós, *Kis magyar irodalomtörténet*, Bp., 1961, 458.

40 BENEDEK Marcell szerk. *Magyar Irodalmi Lexikon*, 6. kötet, Bp., 1965, 125–126.

41 TAMÁS Attila, *A legújabb kor irodalma* = KLANICZAY Tibor szerk. *A magyar irodalom története*, Bp. 1982, 417.

42 *A magyar irodalom története 1945–1975*, II./2. A költészet, Bp. 1986. 834–836.

38 SZABÓ Magda, *Teréz esztendeje* = UŐ., *Mézescsók Cerberusnak*, Bp., 2008, 206.

első két kötetét feltűnést keltőnek, meglepően érettnek minősíti. A *Freskót* – tartalmi és formai értékei miatt – a sematizmus éveit követően a megújulás egyik első jeleként méltatja: kitűnők a jellemek, mesteri a szerkezet. *Az őz* c. regényt védelmébe veszi a kritikusok ellenében, ám a *Disznótort* a kitűnő részmegoldások ellenére sem tartja egy-ségesnek. „*A Pilátus és a Danaida* az írói pálya időleges kifáradását, az alkalmazott regénytechnikai eljárások modorosságát, helyenként öncélúvá, funkciótlanná válását mutatják, mint azt a korabeli kritikák jelzik.” *A Mózes egy, huszonkettő* az új út keresésének első jele, de csak utal a kritikusok kifogásaira, nem kommentálja őket. *Katalin utca* – úgy mond – azért jelent fejlődést, mert ebben az író kilép a realitásból a fantasztikum világa felé. Útirajzait a tanulmány élvezetesen megírt munkáknak nevezi, de hibájuknak rója fel, hogy az író többet beszél magáról, mint konkrét úti élményeiről.

„Az 1970-es évektől epikáját, mely a kifáradás, az önisméltás jeleit mutatta, sikeres műfajváltás újítja meg: a 'fiction' helyébe a világszerte tért hódító 'non fiction', azaz a visszaemlékező önéletrajzi regény lép.” *Az Ókút* összefoglaló, korszakzáró. A *Szemlélok* nem kap minősítést, csak tartalomismertetést. Nem így a *Régimódi történet*, amely a fejezet írója szerint „rendkívül érdekes, történelmileg újat hozó, izgalmas mű”. *A Mondják meg Zsófikának* idealisztikus, romantikus történet, az *Abigél* kalandos mese. A meseregények közül a *Sziget-kéket* tartja kiemelkedőnek eredetisége okán, mellyel a *Tündér Lala*, bár leleményesen bonyolított történet, nem vetekedhet.⁴³

Külön tárgyalja a könyv a drámaírókat. Első színpadi művéről, a *Kigyómarásról* megállapítja, hogy hiányzik belőle a pszichológiai feszültség, de ami a mesterségbeli tudást illeti, profi színvonalon megírt mű. Ez érvényes a *Leleplezés* c. drámára is, mely *Az őz* egyik mellékmotívumához kapcsolódik. A *Békekötés* c. hangjáték morálizáló szándékát viszont erőltetettnek tartja, a drámai szituációt kimódoltnak. A fejezet írója a *Fanni hagyományai*, *A rab*, *A hallei kirurgus* c. darabokat csak ismerteti, s inkább ismeretterjesztő értékeikre céloz. Nagy terjedelmet kap legnevesebb drámája *Az a szép fényes nap*, melynek parabolisztikus értelmezését az író nyilatkozatával is alátámasztja. Eszerint a mű „spirálvonala” huszadik századi történelmi szituációra is érvényes. (Vagyis azt sugallja, hogy a szocializmusról való áttérés történelmi szükségszerűség!) Fontos és izgalmas mű – véli a szövegíró. A *Kiálts, város!* abban az elismerésben részesül, hogy igazi dráma. A *IV. Béla* nagyformátumú trilógia. Jelzi, hogy az életmű ezen része sincs lezárva.⁴⁴

Kulcsár Szabó Ernő akadémikus 1993-ban megjelent összefoglalójában sem az epikát, sem a drámát tárgyaló fejezetben nem említi Szabó Magda nevét, holott 1991-re életműve javarésze már készen állt. (A könyv persze mások mellőzéséért sok bírálatot kapott.) Kulcsár Szabó ugyanis korszerűtlennek tekinti azt az epikai életművet,

amely nem távolodik el a köznyelvi olvashatóság mintáitól, vagyis a valóságra vonatkozathatóság szemléletétől. Drámaeszménye pedig az ideológiától mentes, a világ szimbolikus rendjét tagadó, groteszk vagy abszurd színpadi mű, amely azt üzeni, hogy korunkban nincsenek hősök, mert a posztmodern világnak nem lehetnek hősei. Szabó Magda drámai világa nem felel meg ennek a kritériumnak.⁴⁵

Az Új Magyar Irodalmi Lexikon bőven, de valamivel kisebb terjedelemben foglalkozik Szabó Magdával, mint Szabó Pállal. Az összehasonlításnak nincs lényegi indoka, esetleges, csak a vezetéknevek hasonlósága miatt kerültek egymáshoz közel a lexikonban. Az életrajzi adatok és a művek jellemzésén kívül, – ez a lexikon alapfeladata – csak elvétve találunk egy-két értékelő mondatot. A *Freskó* és *Az őz* kapcsán megállapítja, hogy jellegzetes nőalakokat formál. „Belső világukat, a lélek belső folyamatait, emberi kapcsolataikat jó pszichológiai érzékkel, árnyalt részletességgel ábrázolja.” *A Régimódi történet* a család történetén túl kordokumentum, Debrecen századfordulós rajzáként is hiteles, élvezetes. Dicséri meseregényeinek szárnyaló fantáziáját.⁴⁶

Néhányszor pozitív hangfekvésben említi, de önálló fejezetet nem szentel az íróknak a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült reprezentatív kiadvány, mely 2007-ben látott napvilágot.⁴⁷ A fejezet szerzője megemlékezik az *Újhold* nevű írói csoportosulásról, melynek Szabó Magda is tagja volt, ők 1948-ban Lukács György „megtisztelő ledorongolásában” részesültek. A támadást Lengyel Balázs próbálta kivédeni, bizonyítván, hogy a csoport nem szándékozik a babitsi 'elefántcsonttorony magatartást' folytatni, Szabó Magda például az emlékezés kötelességéről ír verset stb. De hiába. Vagyis az *Újhold* írói a szocialista fordulat után körülbelül tíz évig nem publikálhattak. A kép azonban nem lenne teljes, ha nem kerülne szóba, hogy az irodalompolitika tett azért néhány gesztust feléjük, nyilván azért, hogy megnyerje, aki hajlik. S volt ilyen, de Szabó Magda 1958-ig néma maradt, illetve csak szovjet költőktől fordított néhány Sztálin–panegirikust. A tanulmány szerzője Lengyel Balázst idézi, mondván, a visszatérés lassan haladt „egyedül Szabó Magdának jutott nagyobb kezdőbességgel.” Az eltelt tíz esztendő során minden tekintetben átrendeződés ment végbe a csoportban. „Az erőteljes lírával jelentkező Szabó Magda (viszont) a próza és a dráma felé fordul, s válik világszerte népszerű regényíróvá.” ... Abigélje a sokat (s méltán) kárhoztatott leányregény műfajban is marandó érték.” Az 1960-as évtized legnépszerűbb, de mindenképpen legtermékenyebb írója ő. Több kortársával együtt fontos szerepet játszott a korabeli játékfilmkultúrában is. „A befelé forduló, emlékező, önéletrajzi elbeszélésmódnak a prózában volt igazán kialakult hagyománya, és ez éppen a hetvenes években éledt újjá. (...) Egyes

45 *A magyar irodalom története 1945–1991.* –

46 PÉTER László szerk., *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, 3. k., Bp. 1994, 1876.

47 SZEGEDY MASZÁK Mihály, *A magyar irodalom története III., 1920-tól napjainkig*, Bp., 2007, ?

43 *A magyar irodalom története 1945–1975.* III/2. A próza és a dráma. 736–746.

44 *Uo.*, 1463–1466.

írók számára szinte nem maradt más elbeszélivaló, mint tulajdon életük, a tanúságok nyomát viselő élményeik.” Közéjük sorolja Szabó Magdát is. Abban viszont nem vagyok biztos, hogy az *Ókút* c. ön-életrajzi írás összehasonlítható lenne Déry (*Szerelem*), Sütő (*Anyám könnyű álmot ígér*), Thurzó Gábor (*Belváros és vidéke*) művével.

Tulajdonképpen elismerő értékelés ez, de tudnunk kell, hogy a testes harmadik kötetnek van egy *Az önéletrajziság módozatai* c. fejezete, s ebben nem szerepel Szabó Magda, ellentétben Ottlik Gézával, Nádas Péterrel, Eszterházy Péterrel, Bereményi Gézával, Kertész Imrével, holott önéletrajzi regényei a legolvasottabbak.

Nem meglepő, hogy Szabó Magdáról nagy terjedelmű méltató szöveg emlékezik meg Bényei József *Debreceni irodalmi lexikonjában*. „Az ő érdeme, hogy Debrecen történelme, közelmúltja és egész szellemisége méltó módon új, eddig ismeretlen arcát mutatva jelent meg a magyar irodalomban” – írja többek között a szerző. Ez tény, erre csak Csokonai volt képes, utána sem Oláh Gábor, Gulyás Pál, Kiss Tamás, Mocsár Gábor, Tarr Sándor, hogy csak az ismertebb írókat említsem, nem tudta a debreceniséget olyan élesen, maradandóan beemelni az irodalmi tudatba, mint Szabó Magda. „Sokat adott Debrecennek, nemcsak műveit, hanem – örökös visszatérőként – gondolatait, érzelmeit is megosztotta főként a fiatalokkal, akik nagyon szerették.” Vajon véletlen a múlt idejű fogalmazás?⁴⁸ A város viszonzásul szobrot állíttatott neki, s mihamarabb egész életművét esztétikai nézőpontból átfogó, s remélhetőleg nem életrajzi aspektusból közelítő monográfia méri fel irodalomtörténeti helyét. Debrecen hírnevét öregbítő érdemeit az sem fogja csökkenteni, ha az évek múlásával világossá válik, amire Imre László akadémikus utal a lexikonról írott bírálatában: Szerinte Wass Albert vagy Szabó Magda értékelése kényes kérdés. „Ez utóbbi különösen bonyolult ügy: jódarabig a legnagyobb jóindulattal sem volt nemzedéke prózaíró nagyságai közé sorolható, s leányregényes sztereotípiák, hatásvadász beállítások megmaradnak nála a későbbiekben is. Kétségbevonhatatlan ugyanakkor hihetetlen érzéke aziránt, hogy mit is fogadna szívesen az olvasó. Felesleges és lehetetlen lenne most az ő írói rangját végleges minősítéssel illetni, annyi viszont tagadhatatlan,

hogy ezer szál fűzi Debrecenhez, s még az unásig ismételt képletekbe (pl. a lumpoló dzsentrí és a kemény, takarékos, szigorú erkölcsű polgár ellentéte) is tud életet lehelni. Hogy igazi nagyság volt vagy egy színvonalas bestseller író, a jövő dönti el. Egy bizonyos, nem illik a debreceni kismester (Baja Mihály), de az elkallódó zseni (Gulyás Pál, Pákozdy Ferenc) kategóriájába sem.”⁴⁹

Feltűnően mellőzi *A magyar irodalom* c. kézikönyv Szabó Magda munkásságát és irodalomtörténeti jelenlétét. Csupán egyetlen drámájáról szól, negatív hangnemben. „A 70-es évek Magyarországnak legfontosabb, ám nyíltan megfogalmazhatatlan politikai kérdése a Kádár-rendszer ellenforradalmi konszolidációjára irányult. Csakhogy a kor szereplői, ha 1956 után egy ideig ellenforradalminak tartották is a Kádár-rendszert, a 70-es években többségük legalábbis elfogadással, nem kevesen az igazolás szándékával viszonyultak a fennálló rezsimhez, és ez a szándék műveiket is befolyásolta. Jellemző példája ennek a szemléletnek Szabó Magda *Az a szép, fényes nap* (1974) című drámája, melyet 1976-ban mutatott be a Nemzeti Színház. (. . .) A szöveg anakronisztikus mozzanatok sokaságával tereli parabolikus pályára a történelmi dráma értelmezését. Vajk lelkiismereti és történelmi döntését Szabó Magda a Nagy Imrét bírósági ítélettel kivégeztető Kádár János 1956 utáni helyzetének politikai parabolájaként dolgozta fel, ahogyan Boldizsár Miklós *Ezredforduló* című (1972–1974) drámája is, amelyből az 1983-ban bemutatott *István, a király* című rockopera készült. Ugyanez a történelmi tapasztalat húzódott meg az 1956 után bebörtönzött Eörsi István *Széchenyi és az árnyak* című drámájának hátterében, de Szabó Magdával ellentétes perspektívából. . . .”⁵⁰

Az összegző igénnyel készült áttekintésekből kirajzolódó kép azt mutatja, hogy az író a szocialista szellemű kiadványokban egy árnyalattal kedvezőbb megítélésben részesült, mint az újabban. Elgondolkodtató, hogy Schein Gábor az életművet egyetlen munkára redukálja, negatív példaként. A dráma (*Az a szép, fényes nap*) olvasata persze vitára adhat okot, de nem kétséges, Szabó Magda maga is – bár nem nyílt fogalmisággal – az aktuálpolitikai értelmezés felé terelte a figyelmet.

48 BÉNYEI József szerk., *Debreceni irodalmi lexikon*, Debrecen, 2009, 344–346.

49 IMRE László, *Széljegyzetek a Debreceni irodalmi lexikonhoz*, Alföld, 2010/1, 123–126.

50 SCHEIN Gábor, *Történelmi, politikai helyzetek parabolái* = GINTLI Tibor szerk., *Magyar irodalom*, Bp., 2010, 1027.

BÍRÓ ÉVA

A KATONASÁG, A FOGSÁG ÉS AZ ÚJRAKEZDÉS ÉVEI JULOW VIKTOR ÉLETÉBEN¹

1943 októberében Julow Viktor megkezdte katonai szolgálatát, a debreceni 6. híradó zászlóaljnál. 1944 januárjában Budapestre rendelték tiszti iskolába, és családjával folytatott levelezéséből kiderül, hogy szeptember 15-én a Dunántúlra, a Veszprém megyei Szentgálra irányították. Majd a Sopron környéki Nemesládonyban állomásoztak március végéig. Ausztriába küldik tovább az egységével, ismeretlen útvonalon, Szent Pölténynél (Sankt Pölten) hadifogságba esett 1945. május 15-én vagy 16-án. Konkrét részleteket nem tudunk erről, általában „harc közben” kevesen estek fogságba. Sokkal többen estek elsőként hadifogságba, akik hittek a szovjet röplapoknak és a gyors szabadulás reményében megadták magukat, vagy átmentek a fronton. Szovjet hadifoglyok lettek azok a katonák is, akiket a nagy visszavonulás során Németország keleti övezetében ért a háború vége.²

Valószínűleg Sopronkőhidán és Celldömölkön keresztül³ a foksányi (Focșani) romániai tranzit-hadifoglytáborba⁴ vitték, ahonnan – az

előzetes hazaengedési ígérekkel szemben – Odesszába szállították. Három évet töltött az odesszai foglytáborban, 1948. május 14-én indult el a máramarosszigeti elosztótáborból, és május 18-án érkezett haza, Debrecenbe.

Erről az időszakról később Julow Viktor nem beszélt, és nem írt. Egy mondatban emlékezik meg az önéletrajzaiban, utalásszerűen a katonai és a hadifogly évekről. Julow Viktor önéletrajzi írásai azonban ezen a ponton ellentmondanak a levelezésekben fennmaradt tényekkel.

A fenti időszakok egyrészt az édesanyjának küldött autográf levelek, másrészt a hadifogságból hazatért bajtársak leírásaiból ismerjük. A lágerekben sokáig tilos volt levelezni, 1946-tól írhattak levelet a foglyok, állandó cenzúra mellett. A tábori életről és az ottani valós állapotokról nem írhattak. Kizárólag hadifogly-levelezőlapot használhattak, de sokszor hiába írtak levelet, mert nem cirill betűkkel címezték meg, így nem továbbították azokat.⁵

Julow Viktorné Oláh Mária több levelében leírja fia helyzetét, illetve, ellenőrizendő a bajtársi híradást, személyes, családi kapcsolatai útján bizonyosodik meg a hírek valódiságáról. A cenzúrát nem tudja teljesen megkerülni, emiatt végül és összességében a hadifogly évekről a különféle levelezésekben kialakult elbeszélések egybevágóak. Julow Viktor valószínűleg nem tudott arról, hogy édesanyja megőrizte ezeket a leveleket. Elképesztő módon összetömörítve, egy kis bonbonos dobozban lappangott a hatvannégy levél, levelezőlap. Az édesanya az ötvenes évek elejétől Julow Viktor nővérénél, Katónál élt, a dobozát valószínűleg Julow Kató adta át Mező Magdának valamikor Oláh Mária és Julow Viktor halála után. Mező Magda sem mutatta meg senkinek feltételezhetően a vékony piros hímzőfonallal átkötött dobozt. Nem biztos, hogy a múlt tudatos titokban tartása volt a cél. Egyszerűen tabuként kezelhetek mindent, ami a háborúval és fogsággal volt kapcsolatos. Ugyanakkor tény, hogy Magyarországon 1989-ig nem lehetett a hadifogságról nyilvánosan beszélni, egyáltalán semmi negatív élményről, ami a Szovjetunióval kapcsolatos. „Azoknak a foglyoknak, akik túléltek a rabságot hallgatniuk kellett.”⁶ – Julow Viktor 1982-ben hirtelen meghalt, soha nem volt lehe-

1 Julow Viktor (1919. augusztus 21.–1982. január 15.) irodalomtörténész, műfordító, a debreceni KLTE professzora, tanszékvezető egyetemi tanár. Fő kutatási területei: Fazekas Mihály és Csokonai Vitéz Mihály életműve. Műfordítóként H. Fielding, R. Random, Bacon, Pope művei tartoznak főbb fordításai közé. Középiskolai tanulmányait a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában végezte. 1938 őszétől magyar–angol szakos Eötvös–kollégistaként a Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatója, 1943 tavaszán szerzett tanári oklevelet. 1943 őszétől katonai szolgálatot teljesített, fronton nem harcolt. 1945 májusában orosz hadifogsába esett, és Odesszában 3 évig fizikai munkát végzett, a kikötő építésén is dolgozott, az itt szerzett betegségei egész életében megmaradtak. 1948 májusában tért haza, Debrecenbe. 1948 szeptemberétől a Fazekas Mihály Gimnázium tanára, majd független szakfelügyelő. 1952 tavaszától a KLTE aspiránsa, majd adjunktusa. Az 1956 októberében, a forradalmat támogatván, tevékeny háttérszerepet vállalt az egyetemi rádióban, ezért fegyelmivel elbocsátották az egyetemről 1957 őszén. 1958 és 1965 között a Déri Múzeum tudományos főmunkatársa volt, a múzeum önálló irodalmi gyűjteményének egyik alapítója. 1968-ban az irodalomtudományok kandidátusa, 1970-ben docensi kinevezés mellett hamarosan az I. sz. magyar irodalmi tanszék vezetője. Akadémiai doktorátust 1978-ban szerzett. Két év múlva egészsége súlyosan megromlott, 1981-ben saját kérésére visszavonult az egyetemi tanítástól.

2 BANK Barbara, BOGNÁR Zalán, TÓTH Gábor, *Magyarok szovjet fogságban*, Magyar Emlékezet Bizottsága, Bp., 2016, 17.

3 BOGNÁR Zalán, *Magyarok hadifogságban Magyarországon. Hadifogly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945*, Argumentum, 2010, 78–94. Celldömölkön gyűjtőtáborról nem tudunk, valószínűleg a vonatszállítás útvonala lehetett Celldömölkön keresztül. A hagyatékból rekonstruálhatóan Sopronkőhidán lehetett az a tábor, ahol Julow Viktor is átmenetileg raboskodott. Valószínűleg Pölténytől idáig gyalog hajtották a foglyokat. Sopronkőhidától vagonokban, Celldömölk – Baja – Szeged – Foksány vonalon vitték őket.

4 „A két legnagyobb átmenőtábor Foksányban és Máramarosszigeten működött. A táborokban hatalmas volt a halandóság. 1945 nyarán vérhasjárványban 30 ezer

fogly halt meg. . . . A visszaemlékezések szerint a szállítás hetei alatt a foglyok naponta csak egyszer kaptak enni, főleg száraz kenyeret, és valamilyen levesnek mondott forró lét.” A foglyok 10–20%-a meghalt szállítás közben. A víz hiánya volt a legsúlyosabb, illetve ennek következményei. A fogságba hurcoltak közül sokan télen megfagytak. BANK, BOGNÁR, TÓTH, i. m., 65.

5 BANK, BOGNÁR, TÓTH, i. m., 124.

6 Uo., 14.

tősege beszélni ezekről az évekről. A trauma feldolgozásában segíthetett, hogy novellákban „írta ki” egy-egy mozzanatát a borzalmaknak. Ezek a novellák viszont szintűgy nem jelenhettek meg.

Ami a levelezésből rekonstruálható

A fiát elkeseredetten kereső és menteni akaró anya könyörgő levelet ír 1945. augusztus 18-án Keresztury Dezsőnek, kérve a segítségét. Keresztury volt az egyik reménye mint Viktor első számú pártfogója, hiszen munkát adott neki a Magyar Csillagban apja halála után. Julowné itt írja le, hogy fiát 1943 októberében besorozták a debreceni híradó zászlóaljhoz, és 1944 januárjában Budapestre rendelték tiszti iskolába. Ugyanakkor Julow Viktor 1944. szeptember 17-ei bélyegzővel ellátott levelezőlapon azt írja, hogy már egy hete nincsenek Pesten. A nagy bombázások elől jöttek el, és annyit lehetett írnia, hogy a Dunántúlon van, de a levelezőlap bélyegzőjén pontosan látszik: Szentgál. Julow Viktor nem panaszkodik, azt írja, jobb dolga van, mint Pesten. 1945 márciusában pedig Nemeslányból írja, hogy kitűnő (!) helye van, több a munka, de több a függetlensége is. Ekkor megszakad a kapcsolat Julow Viktor és családja között.

Későbbi magánlevelezésében, egy Fikk Lászlótól⁷ kapott levélből derül fény néhány részletre, melyek fontos adalékokkal szolgálnak Julow Viktor katonai háborús részvételéről, emberi, bajtársi magatartásáról. Az Eötvös Kollégium-i évek és a családi, neveltetésbeli háttérnek megfelelően, a lehető legtávolabb tartja magát az erőszaktól, a fegyverektől. Híradósként szakmai, technikai, továbbképzéseken vesz részt, ezt idézi fel az 1951. április 30-án kelt levél:

Kedves, jó, öreg Viktor! [...] A múltkoriban avval jön haza a fent említett feleség, hogy egy barátnőjénél látott egy könyvet, fordította J. V. [...] Hát őszintén szólva meglepődtem. Nem mondom, találkozásunk helyét a földrajzi s történelmi meghatározottságot nem avatták a kultúra melegágyává – ha jól emlékszem – irodalmi működésem a keresztretjvényfejtésen túlra nem terjedt, de úgy tudom, hogy a diplomácia, idegen emberek, hogy a borneói malájokról⁸ ne is beszéljek – jobban érdekelt Téged is, mint Fielding. Tudom, hogy mindig könyvtárad miatt sírtál, de ahogy Rád gondolok: a 43 mintájú Julowra – fanyéllal (=marsallbottal) nem tudlak elképzelni, mint Fielding-fordítót. [...] majd dédunokáim könyörögnek, hogy meséljek a Nagy Julowról letagadom még a fokföldi betyárromantikát is. Vagy, ha beszélék is

róla, meg sem említem, hogy Te voltál a köszönőember s a propaganda főnök (sajtófelelős).⁹

Sok levélváltás nem volt Julow és Fikk László között, azonban az egymásra találást Julow valószínűleg jó érzéssel fogadta. Levelezésükből kiderül, hogy ők ketten lehettek a legnagyobb pacifisták az egységüknél, ez hozta őket harcostársi-baráti viszonyba, azonban a későbbi erkölcsi és más emberi értékrendbeli különbségek miatt a kapcsolat megszakadt. Fikk László érezhetően inkább cinikus ember, többször megszökött, majd újra beállt katonának, végül a hadifogságba eséskor is megszököik. Ezzel szemben Julow Viktor komoly erkölcsi, világnézeti okokból volt háborúellenes, felelősségvállalása és helytállása soha nem engedte, hogy kihúzza magát a kötelesség alól, így például eszébe sem jutott, hogy a fogságból megszököjön. A szökésnek csupán egyik következménye volt, hogy azonnal lelőtték a rabot. Ha azonnal nem kaptak el egy szökevényt, akkor a családján¹⁰ kérhették számon, de másik lehetőség, hogy azonnal „pótolták” a létszámot a polgári lakosságból¹¹. Visszaemlékezéseiből tudható, hogy ezt az elhurcoltak többsége morálisan vállalhatatlannak tartotta, így Julow Viktor sem csupán a saját életét féltette, sokkal inkább a családjáét, illetve nem engedhette a lelkiismerete, hogy valaki mással pótolják a helyét.

Fikk fél év múlva küldött leveléből kiderül, hogy Julow a katonaság soraiban a híradó- és a propagandafőnökség mellett milyen feladatokat vállalt.

De gondolj arra, milyen nagy keresztretjvényfejtő voltam azokon az órákon, amelyeken a nemtudomhánymintájú hákat tanultuk (lehet, hogy más volt a neve annak a készüléknek, amelyen egy rakás áramkör és jelfogó, vagy mi a penész volt.) [...] Sokoldalú ténykedésed nem lepett meg, a freskófestés sem. Látod, mennyire jobban ismertelek én Téged annak idején, mint Te engem. Nem emlékszel? – Amikor Taba zls. úr nagyon dühöngött Rád budakeszi önkéntes pihenésedért, azzal próbáltuk a rólad táplált véleményét javadra megváltoztatni, hogy az Sz. 2. falára szegezett förmedvényt (remélem, nem felejtetted el) a Te zseniális művedként prezentáltuk. Darabírói és rendezői¹² kibontakozásodat egyenesen elvártam.

Hiszen fokföldi társulatunkat is Te szervezted. Csupán mint táncoskomikust nem tudlak elképzelni. Köszönőemberként prima voltál!¹³ Nagyon

7 Fikk László (Marosvásárhely, 1920–1969) magyar könyvtáros, bibliográfus.

8 Utalás id. Julow Viktor utazására, amiről Oláh Mária családtörténeti írásából tudunk. id. Julow Viktor későbbi felesége Oláh Mária nővérenek udvarolt, Irmának, ki nem viszonzta érzelmeit, és mással jegyezte el magát. „Viktor vigasztalhatatlan volt, hogy felejtsem, egy mérnök nagybátyjával, Vlosák Bélával kiment Borneó szigetére, ahol vasúti építkezést vállaltak volna, sajnos a vállalkozásuk kudarcba fulladt, és nemhogy kerestek volna, hanem egy év múlva teljesen leégve érkeztek haza.” – mindez az 1907–1908. évben történt. OLÁH Mária, *Családtörténet*, kézirat, Déry Múzeum, Irodalmi tár, Julow Viktor-hagyaték. (A továbbiakban DM. It. Jvh.)

9 Fikk László levele Julow Viktornak, Marosvásárhely, 1951. április 30., DM. It. Jvh. A levél további részében Fikk László leírja a szökéseit, köztük a fogságból való szökést. Külön kitér bizonyos beszélgetésre: „hányszor eszembe jut a szentgáli állomáson teljesített őrségi beszélgetésünk!” – azonban a beszélgetés tartalmáról, vagy további hatásáról nem ír.

10 BANK, BOGNÁR, TÓTH, I. M., 32.

11 BANK, BOGNÁR, TÓTH, I. M., 36.

12 Utalás Julow Viktor hadifogságban vállalt szintársulat-szervezői munkájára. Feltehetően maga Julow írhatott az első levélre válaszolva a hadifogoly évekről Fikk Lászlónak.

13 A köszönőember kifejezést mindkét levélben említi Fikk, a hagyatékban sehol máshol nincs rá utalás. Valószínűleg olyan ajtónálló lehetett, akinek a feladata a színházterem

merész képzelettel előttem vagy, mint csüdüngölő. De mint táncoskomikus igazán komikus táncos lehetnél. [...] Leveled további részének ellentmondásait kellő dialektikai elemzés után megértettem. Benned is pont úgy ébredt fel a pedagógusi hivatástudat, mint bennem. Nehéz hivatás a középiskolai tanárság, de néha többet ér, mint bármilyen magas pozíció. Gratulálok. [...] Vigyázz azonban magadra, mert baleset mindenkit érhet.

[...] Próbálatlak elképzelni leírásod alapján. Sajnos, mégiscsak zubonyban tudlak megjeleníteni lelki szemeim előtt. Na igen: állítólag a férfiak jellemvonása a részletek megfigyelésének gyarlósága. Általában én sem emlékszem olyan jelentéktelen dolgokra, mint pl. a bajusz. Viszont a Te bajuszod nem volt jelentéktelen.¹⁴ Annyira Julowviktori volt, hogy nélküle nem tudlak elképzelni.¹⁵

A középiskolai tanárságot nemcsak Fikk látja kényszerpályának, Nagy Péter szerint Julow Viktor gyáva volt, hogy nem ment Pestre, a hadifogság után. „...annál kisebb örömmel tölt el, hogy még mindig az én »megtéréssemre« spekulálsz. Persze én is spekulálok a tiedre, bár tudom, hogy Debrecen klímája erre nem a legalkalmasabb: még mindig meggyőződés, hogy számárságot csináltál, amikor annak idején gyávaságból nem jöttél Pestre.”¹⁶

Az édesanya 1945 júliusában kap hírt a fiáról, egy bajtársa hozott híreket, ezt is a Kereszturyrak írt levélből ismerjük. A romániai tecuci-i fogolytáborban volt ekkor Viktor, azonban, hogy hol és mikor esett fogságba, azt egy sokkal későbbi, Julow Viktortól származó dokumentumból tudhatjuk meg: Sankt Pölten főterét ábrázoló képeslap hátoldalán ezt írja: itt estem fogságba, 1945. május 16-án. Valószínűleg későbbi feleségével, Mező Magdával utazhattak ide, a képeslapon nem található más információ.

A hadifoglyok szállításának útvonala leginkább Celldömölkön keresztül történt a tecuci-i, később a foksányi fogolytáborba. Míg Julow édesanyja a bajtársaktól kapott értesítést, addig fia semmit nem tud arról, hogy szerettei túlélték-e a bombázást. Julowné a következő hírt egy ismeretlen bajtárstól, aztán Neszményi László mosonmagyaróvári főállatorvostól kapta: aki már az odesszai fogolytáborból ad hírt, mint hazatért, szabadult hadifogoly. Az aggódozó anya a mosonmagyaróvári rokonát is elküldi Neszményihez, aki levélben leírja részletesen az állatorvos beszámolóját. Ez a levél, ami a többszörösen átmentett forrásból származik, teljesen egyezik mind a fogolytársak, mind Neszményi, mind Julow Viktor 1946 októberétől érkező leveleivel – Julow helyzetét illetően. Nem egyezik azonban Julow Viktor későbbi elmondásaival, önéletrajzi vallomásaival, interjúbeli visszaemlékezéseivel.

bejárata előtt az emberek köszöntése volt. Itt ebben az esetben valószínűleg magas rangú tiszt mellé közvetlenül beosztott katonát jelenthet, akinek feladata lehetett a tiszthez érkezők fogadása, köszöntése, esetleg felsőruházatuk elvétele, elhelyezése.

14 Julow Viktortól nem maradt fenn olyan kép, melyen bajuszt viselne. Nem található a hagyatékban sehol máshol utalás erre.

15 Fikk László levele Julow Viktornak, Marosvásárhely, 1951. április 30. DM. It. Jvh. K.X.2017.1.39.

16 Nagy Péter levele Julow Viktornak, Budapest, 1950. december 15., DM. It. Jvh. K.X.2018.1.3.5.

Az első híradás a romániai táborból arról számol be, hogy legyengült testalkatát és rövidlátását figyelembe vették, és 3-as csoportba került, ami a hazakerülés reményét jelentette. Keresztury Dezsőnek 1945. augusztus 18-án írja Julow Viktorné:

Végre most július közepén, egy bajtársa üzenetet hozott tőle, mivel együtt kerültek fogságba, Ausztriában. A romániai Focșani fogolytáborban van, előbb Râmnicu Sărat majd Tecuci községbe helyezték őket. — Ez a fiú azt beszélte, hogy testalkat és kondíció szerint osztályozták őket, ő Viktor fiammal együtt a 3-as csoportba került a gyenge testalkatúak közé. Nagyon le van soványodva, és azt hiszem, súlyos rövidlátása miatt is. Azzal vigasztalt ez a fiú, mivel ilyen beosztást kapott, több reménység van hozzá, hogy hamarabb haza kerülhet, csak kellene lépéseket tenni az érdekében.¹⁷

Valójában az erőnlét alapján a szovjet fogolytáborokban négy kategóriába sorolták a foglyokat, valószínűleg a tranzittáborokban is alkalmazták ezt az osztályozást. Az első és a második kategóriásoknak minden munkát el kellett végezni. A harmadik kategóriások a legnehezebb munkák alól mentesültek, a negyedik kategóriába tartozók pedig, a teljesen legyengültek, a tábor területén a könnyebb munkákat végezték.¹⁸

A második híradás az említett Neszményi Lászlótól származik, aki 3 hónapig volt együtt az odesszai táborban Viktortal. Neszményi lapján 1945. dec. 25. datálás szerepel, a postai bélyegzőn dec. 30. látható, de azzal kezdi az írást, hogy november 23-án már írt, elküldte Viktor levelét, s nem tudja megkapták-e itthon. Ezek szerint Julow Viktor útja a fogságba esés napjától számítva a céltáborig hozzávetőlegesen 2 hónap volt. Ez megegyezik a dokumentumokkal alátámasztott történelmi kutatások eredményeivel: a nyugat-dunántúli táborokból négy hétbe telt az út Foksányig, ezután a szovjet céltáborokig további 1-2 hónap,¹⁹ attól függően milyen messzire vitték be az országba őket. Julowék viszonylag közeli táborban raboskodtak, nem kerültek föl sem északra, sem az Uralon túlra. Neszményi október 9-én hagyta el az odesszai tábor, ekkor találkozott utoljára Viktortal, aki ekkor egészséges volt, fizikai munkát nem kellett végeznie, a magyar propagandában rajzolóként dolgozott. Neszményi valószínűsíti, hogy Viktor is hazatért már azóta. Három hét múlva, már a Julow család egyik mosonmagyaróvári tagja látogatja meg Neszményi Lászlót, és számol be a hallottakról. Bár a fogságba esés pontos helyét nem jelöli meg a levél írója, azt tudja, hogy gyalog hajtották őket Celldömölkre, onnan vonaton vitték Romániába:

Ott hízkúrúra fogták az elgyengülteket, ezek között volt Viki is, mert nagyon le volt fogyva, naponkint kaptak hatszor enni. Kapott levest, fekete kávé, teát, szalonnát, fél kiló jó kenyeret, 9 szem cukrot, vagy 14 szem savanyú cukrot. Ott pár hétig voltak, és azzal búcsúztatta őket az orosz parancsnok, hogy viszik őket Magyarországra, rubeleket osztogattak, hogy vigyék

17 Julow Viktorné levele Keresztury Dezsőnek, 1945. augusztus 18., DM. It. Jvh. K.X.2018.1.49.

18 BANK, BOGNÁR, TÓTH, i. m., 80.

19 BANK, BOGNÁR, TÓTH, i. m., 63.

haza családtagjaiknak, és mondják meg otthon, hogy az oroszok jó emberek. És amikor a vonat elindult délnek mentek, . . . aztán elkanyarodott északnak... mind elkeseredett, mert tudták, hogy Oroszországba viszik őket, ami meg is történt. Odesszába kerültek, ahol erős munkára fogták őket, ott ismerkedett meg Neszményi Vikivel. . . . A tiszteket mind Moszkvába szállították, úri ellátásban részesülnek, minden kényelmük meg van. Sőt az is a baj, hogy semmit nem csinálnak és csak akkor jöhetnek majd haza, ha átveszik az Ő szellemüket, szóval, ha demokratikusokká válnak. Viki ott is csak két hétig volt erős munkán, azután Ő lett a parancsnok, Neszményit leváltotta. . . . aki mint okleveles gazda, eltették a gazdaságba, így alkalma lett külön vacsorákat készíteni a kovács műhelybe tizenötöd magára, melyben Viki is benne volt.²⁰

A levél tanúsága szerint „Vikit” mindenki szereti, ha látják, hogy szomorú, vigasztalják, édesanyját és Katót emlegeti, nem tudja, életben vannak-e szerettei. A körülményekhez képest tehát jó viszonyok közt él Julow Viktor az odesszai fogolytáborban. Szépen rajzol, ezzel keres egy kis pénzt, és ki tudja egészíteni az étkezést tejjel, gyümölcscsel, tápláló ételekkel. A hazatért bajtárs elmondása szerint tiszta szalmán vannak, ami melegít is egyben. Mindemellett nem éheznek, de az ételek ízét nehezen szokták meg. „Vikinek”, ha a gyomrával van baja, a társai figyelnek rá, és teát, kávét adnak neki. Neszményi szerint legkésőbb márciusra biztos itthon lesz Viktor. A korán hazaengedett hadifoglyok esetében fenntartással kell kezelnünk a hírek hitelességét, hiszen éppen azért térhettek esetleg haza, mert ők maguk már elsajátították a „szovjet eszmét”. Tudván, hogy sem a romániai gyűjtőtáborban, sem a hadifogságban nem volt elfogadható a foglyok ellátása, sőt embertelen és halálos volt, valószínűleg csupán az itthoni családtagok nyugtatására alkalmazta Neszményi is a fenti túlzást. Ha mindebből annyi igaz, hogy Julow Viktor viszonylag jobb körülmények közt volt és nem szenvedett fertőző betegségben, elegendő lehetett a megnyugvásra.

Julow Viktor első hazairt és meg is érkezett levele a hadifogolytáborból: 1946. október 5., hasonlóan optimális helyzetről ad hírt, ezzel megnyugtatva az itthoniakat. A reményvesztett időszak véget ért, újra bizik és várja a hazatérést:

*És most olyan jó tudni, hogy éltek és vártok rám. Sokkal könnyebb így kivárni a végét. Miattam ne aggódjatok! Egészségem kifogástalan és testi kondícióm sem volt jobb soha. Életkörülményeim jók, nem lehet semmi panaszom: amint már megírtam. Az itteni életben nem következett be semmi lényeges változás. Csak viszontlátni Titeket, ó!*²¹

Az édesanyjának küldött levélen Moszkva szerepel feladási helyként, nem pedig Odessza. Egy hónappal később november 8-án is küld egy

levelező lapot Viktor, ezen is Moszkvát ír, valószínű, hogy a Vöröskereszt innen szórta a lapokat, illetve a cenzúra itt nézte át. Julow Viktor ekkori tartózkodási helyének elfogadhatjuk ettől függetlenül Odesszát, mert Neszményi mellett Peszteritz János nevű volt fogoly is írt Julownénak, immár itthonról, a levélben közli, hogy az odesszai fogolytáborban volt Julow Viktorral, aki jól van, egészséges, és tábori írkoként dolgozik.²² Peszteritz szerint az egyetlen baj, hogy Viktor nem kapott még hírt édesanyjáról. Egyébként a kosztot ő nem tartotta jónak, és azt írja, hogy egészségesen nem jött onnan ki senki. A levelet Németkéren adták fel.

Julow Viktor nem tábori levelezőlapot, hanem viszonylag hosszú levelet írt²³ 1946. október 17-én, azonban nem tudni, hogy ez postával jött, vagy hazaérkező fogolytárs útján. A levél felszabadult, őszinte soraiban nyoma sincs a megterhelő fizikai munkának. „Aggódnotok nem kell, testileg lelkileg teljesen egészséges vagyok. Az életviszonyaim a hadifogsághoz képest kitűnőek. Testi kondícióm semmivel sem rosszabb, mint otthon. Könyvekhez hozzájutok; a tábori színház (amelyen elbámulnátok, hogy milyen magas színvonalra vergődött 1,5 év alatt) minden szabad időmet lefoglalja.”²⁴ A levél margóján keresztben írt mondatok a barátok felől érdeklődnek. Az itt felsorolt nevek bizonyára a legközelebb álló embereket jelölik, a viszony meghatározására a hadifogolytábor élethelyzetéből adódóan következtethetünk, ilyen körülmények között letisztulnak a prioritások. Nem lévén már üres hely a papíron a lapszélen keresztben a következő nevek olvashatók (ebben a sorrendben): „Szauder [József], Kéry [László], Nagy Péter, Csatlós [János], Erdélyi Lajos.”

Október 3-ára datált a Magyar Kommunista Párt (továbbiakban: MKP) Központi Hadifogoly Tudakozó Irodájának levele, amiben értesítik Julow Katalint, Viktor nővérét, hogy testvére az odesszai 1-es táborban van, egészséges, a levelezés pedig a továbbiakban a tudakozó irodán keresztül történik, nekik kell küldeni a levelet, ők juttatják el Julow Viktornak.

Az édesanya kitarató munkája nyomán született meg ez a döntés, Julow Viktorné Oláh Mária minden kapcsolatot megmozgatott itthon, hogy hírt szerezzen fiáról, és hírt tudjon adni magáról. Keresztury Dezső mellett levelet ír Nagy Péternek, és apjának Nagy Adorjának, valamint Szauder Józsefnek. Bár azonnali és közvetlen segítséget egyik sem tudott adni, reményt és ismerősök, intézkedési lehetőségek sorát javasolták, és tették is, köztük Nagy Adorján, aki 1946. január 3-i levelében őszintén megírja, hogy az orosz hadifogolytáborok átláthatatlan sokasága miatt az orosz katonaság sem tud igazán segítséget nyújtani, több tiszttel beszélt, várhatóan Vikort hamarosan hazaengedik, mint az összes foglyot. Viktor helyzete azért nehezebb, mert őt Ausztriában fogták el, sőt ha kiderül, hogy Viktor nem párttag nagyon rossz fényt vet rá. Nagy Péter apja azt ígéri, hogy egy Moszkvából hazatért befolyásos ember

22 „A táborokban lehettek kultúrközpontok, ahol újságot lehetett olvasni.” BANK, BOGNÁR, TÓTH, i. m., 125.

23 Levelet elméletileg nem írhattak, ha mégis, akkor azt közvetve adták föl. Helyi lakoson, vagy táborban dolgozó külsősön keresztül. BANK, BOGNÁR, TÓTH, i. m., 124.

24 Julow Viktor levele édesanyjának, Julow Viktornénak, 1946. október 17., DM. lt. JVh. K.X.2018.137.6.

20 [?] Erzsébet levele Julow Viktornénak, 1946. január 19., DM. lt. JVh. K.X.2018.1.54. Erzsébet Mosonmagyaróvár közelében, vagy ott lakó rokon, vagy ismerős lehet.

21 Julow Viktor levele édesanyjának, Julow Viktornénak, Odessza/Moszkva, 1946. október 5., DM. lt. JVh. K.X.2018.137.5.

közbenjár a Pártnál. Szeffű Gyula, aki Nagy Adorján lekötelezettje, most megy Moszkvába mint követ.

Másfél év múlva, 1947. június 26-án pedig Nagy Péter már szinte bennfentes hangon írja „Julow néni”-nek, hogy a Rákosi-titkárságon azt javasolta Kerekgyártó Elemér (Nagy Péter és Julow Viktor Eötvös Kollégium-i társa), hogy most jobb nem bolygatni Viktor táborból való kiemelésének ügyét, hiszen a kérvény elment, és akkor juthatott el Moszkvába, mikor

A hadifogságból írt minden levél tartalma kapcsán számolni kell a cenzúrával. Akármit nem írhattak a foglyok, a helyzetüket mindenképp jónak kellett mutatni. Egyértelműen túlzás, ha a higiéniai viszonyok dicséretéről, vagy szinte már unatkozásig menő semmittevésről olvashatunk egy szovjet hadifogolytáborról írott levélben. Bizonyos kereteken belül, attól függően, ki milyen képet szeretett volna kialakítani a családban a saját viszonyairól, szabadon színezhették tovább a leírásokat.

СОЮЗ ОБЩЕСТВ КРАСНОГО КРЕСТА и КРАСНОГО ПОЛУМЕСЯЦА СССР

Почтовая карточка военнопленного
Carte postale du prisonnier de guerre

Кому (Destinataire) özv. Julow Viktorne

Куда (Adresse) Debrecen, Piac-u 43. III. sz. 2.
(страна, город, улица, № дома, округ, село, деревня)
ВЕНГРИЯ

Отправитель (Expéditeur)
Фамилия и имя военнопленного
Nom du prisonnier de guerre В/П. Julow Viktor
п/я 159/Т.

Почтовый адрес военнопленного
Adresse du prisonnier de guerre СССР. МОСКВА
КРАСНИЙ КРЕСТ

16-я тип. Зап. 395

СОЮЗ ОБЩЕСТВ КРАСНОГО КРЕСТА и КРАСНОГО ПОЛУМЕСЯЦА СССР

Почтовая карточка военнопленного
Carte postale au prisonnier de guerre

Кому (Destinataire) özv. Julow Viktorne

Куда (Adresse) Debrecen, Piac-u 43. III. sz. 2.
(страна, город, улица, № дома, округ, село, деревня)
ВЕНГРИЯ

Отправитель (Expéditeur)
Фамилия и имя военнопленного
Nom du prisonnier de guerre В/П. Julow Viktor
п/я 159/Т.

Почтовый адрес военнопленного
Adresse du prisonnier de guerre С.С.С.Р. Москва
„Vöröskereszt”

ТЛ-4 Зап. 2675 17.IX-45 г.

1. kép: Julow Viktor levelezőlapja édesanyjának a fogságból

megszületett a döntés a foglyok tömeges hazaengedéséről. Hetven év távlatából, ismervén a történelmi tényeket, nincs ebben semmi különös. 1947 nyarán azonban azt olvasni egy anyának, hogy már a barátai sem akarják hazahozni a fiát, a közel kétéves kutató- és kiszabadítására irányuló munka után folyamatosan türelemre intik, és mindenki (még a legjobb barátai is) csak a várakozás megoldását látják, elkésérítő lehetett.

Julow Viktor, hogy megnyugtassa édesanyját a koszt vagy a tiszta lakó- és élőhely kérdésében azt írja: „a tábor olyan tiszta, mint egy kórház” A legnagyobb igyekezete Viktornak arra irányult, és ezt szinte minden levélben hangsúlyozza: ne aggódjon, és legyen türelemmel édesanyja. A szabadulást szinte folyamatosan közelinek érzékelik, valamilyen vélt vagy valós hír alapján. Az első otthonról megkapott levélre válaszként

írja Julow Viktor, hogy nincs baja, csak honvágya van, és most már, hogy tudja, élnek szerettei, újra kap az élete: „És most olyan jó tudni és érezni, hogy éltek és vártok rám. Sokkal könnyebb így kivárni a végét.”²⁵

Az évszám nélküli, feltehetően legelső levelezőlapjai mind ugyanazt tartalmazták: ne aggódjon senki itthon, jól bánnak a foglyokkal, rendes az elhelyezés. Részletes leírásokat, hosszabb leveleket pedig később ír, mikor a levélváltások a bejáratott rendszeren keresztül már vélhetően hamarabb megtörténtek, több alkalommal felhívja Viktor édesanyja figyelmét arra, hogy ne csak levelezőlapot írjon, hanem hosszú levelet, mert körülötte többen kapnak részletes és terjedelmes beszámolókat otthonról. A türelem és a megnyugtató folyamatos jelenléte a levelekben 1947 nyara után még intenzívebb, az ekkor írt részletes és hosszú levelekből kiérezhető a felszabadultság. Az 1947. május 3-i levélben azt olvashatjuk, hogy várja a hazaszállítást, június másodikán: várja a találkozást, és július 19-én már azt írja, hogy reméli, ő hamarabb megérkezik, mint ez a lap, közölték velük, hogy szeptember 1-jéig, minden magyar átlépi a szovjet határt. Az odesszai tábor lakói jól értesültek lehettek nagyjából az aktuális politikai helyzetről, de az alapos és részletes szovjet „csúsztatásról”, és az aljas Rákosi-tervről nyilván fogalmuk sem volt. Rákosi Mátyás egyáltalán nem akarta hazahozni a foglyokat, szerinte jelentős részüket fasiszta, „ha ezeket kiengednék, hát az egyszerűen a fasiszmus komoly erősítését jelentené.”²⁶ 1947. március 17-én keletkezett hadifogoly-egyezmény végleges szövege Vorosilov és Sztálin ígérete szerint 1947 végéig a hadifogoly-hazaszállításoknak be kellett volna fejeződniük. A békeszerződésben azonban semmiféle időpont nincs a hadifogoly-hazaszállításról. 1947 májusában elkezdik hazaküldeni a hadifoglyokat. Rákosi pedig a választások miatt kihasználja a helyzetet, mintha a kommunisták hoznák haza a foglyokat, de két hónappal később titkos levélben kéri, hogy állítsák le a hazahozatalt. A MKP-nak nem szívügye, a hatalomra jutás eszköze volt a fogolykérdés.²⁷ Mindez egybevág a Julow Viktor leveleiben olvashatókkal, illetve magyarázza a Julow számára érthetetlen maradást.

Időközben egy társa hazaérkezett, és édesanyjának azt írja Viktor, hogy amit Cserép mond, azt úgy vegye, mintha tőle hallaná, és reméli, hogy megnyugszik a hallottak után. Nem tudni, hogy a bizonyos Cserép pontosan milyen híreket hozott, de ezzel egy időben Nagy Péter intézkedése nyomán Kerékgyártó Elemér értesíti Julow Viktorét,²⁸ hogy elindult Viktor hazahozatalának előkészítése a Párt megfelelő osztályán. Az izgalmak a hazajövetel miatt a várakozás és egymás türelemre intése, valószínűleg ennek következménye. Nagy Péter intézkedései lettek egyedül hatásosak, hiszen senki más nem volt Julow ismerősei vagy barátai közül abban a helyzetben, hogy intézkedjen.

Nagy Péter közben feleségével Kairóba utazott, onnan küldött képeslapon kérdezi, hogy itthon van-e a barátja. Julow 1947. szeptember 14-i

lapjában a ratifikáció megtörténte utáni biztos hazamenetelben bízik. Egy hónap múlva beszámol, hogy annak ellenére, hogy meleg az idő, megkapták a téli ruhát, de abban bízik, hogy soha nem használja már. A ruhákat még utójára használnia kellett, de levélváltástól levélváltásig érezhetően sejtethető a sorokból, hogy tavaszra tolódott a szabadulás. Érezhető az is Julow sorából, hogy kissé elcsüggedt, bár nyilván kímélni akarta édesanyját saját keserűségétől, amit egyrészt az elmaradt találkozás, másrészt a csalódás, a hazautazásokkal kapcsolatos hazugságok keltettek benne. Ezt a csüggedést oldja mindennapi életének egyre részletesebb leírásával:

Drága jó anyácskám!

Nem tudom, meddig tart még, de ne félj, én kitarok. Csak Te el ne veszítsd a türelmedet! Ha már ennyit vártunk, ki kell bírunk azt, ami még hátra van. Nagyon sok már nem lehet. A tél miatt ne aggódj: beosztásom olyan, hogy meleg szobában dolgozom. Festek, rajzolok. –

A táborunk jól be van rendezve; kis, jól fűtött szobák; fürdő, kultúrterem, színház, mozi, könyvek. Úgy fel vagyunk öltöztetve, hogy akár a sarkra mehetnénk: vattaskabát, nadrág, mellény, jó bakancs, prémes sapka, meleg alsó. – eddig hihetetlenül enyhe, tavaszi idők voltak. Kosztunk is kielégítő. – Katica fényképes lapját, sajnos nem kaptam meg.

Számtalan csókkal: Viki²⁹

Az 1948. január 5-i és február 3–4-i levél is hasonló tartalmú: elmúlt a tél, szokatlanul enyhe volt, meleg szobában dolgozott: „Most különösen jó dolgom van. Jutalomképpen kéthetes pihenőt kaptam. Nincs más dolgom, mint egész nap pihenni, olvasni.”³⁰ „Eddig 3–4 nap fagyott csak, s nincs szél sem, ami itt a tengerparton csodaszámba megy. Különben is szobában dolgozom, plakátokat és hasonlókat rajzolok.”³¹

Egy hét múlva már valószínűtlenül merész tevékenységeket említ Julow Viktor a levelében: „Az életkörülményeink sokat javultak az utóbbi időben; a ruházatunk és az elszállásolásunk különösen; de jobb az élelmzésünk is. A legutóbb sikerült egy opera-előadásra és egy itteni képtárba is eljutnom. – Igyekszem magam elfoglalni, így jobban telik az idő. Sokat rajzolok, olvasok, előadásokat tartok. Végtelenül szeretnék már beneteket látni...”³² A levelekben sehol nincs nyoma, még utalás sem arra, hogy ekkor, az előző hónapban végezhetette el a propagandatanfolyamot, vagy valamilyen szovjet politikai, ideológiai képzettséget szerzett, amire utal a Neszményi-levél is, és amiről ő maga is ír későbbi, 1970-es önéletrajzában: „1948 februárjában propagandista tanfolyamot végeztem.”

29 Julow Viktor levele édesanyjának, Julow Viktorénak, Odessza, Läger 7159/4, 1947. december 14., DM. It. JVh. K.X.2018.1.37.24.

30 Julow Viktor levele édesanyjának, Julow Viktorénak, Odessza, Läger 7159/4, 1948. február 3., DM. It. JVh. K.X.2018.1.37.26.

31 Julow Viktor levele édesanyjának, Julow Viktorénak, Odessza, Läger 7159/4, 1948. február 4., DM. It. JVh. K.X.2018.1.37.27.

32 Julow Viktor levele édesanyjának, Julow Viktorénak, Odessza, Läger 7159/4, 1948. február 11., DM. It. JVh. K.X.2017.1.37.28.

25 Julow Viktor levele édesanyjának, Julow Viktorénak, Odessza/Moszkva, 1946. október 5. i. m.

26 BANK, BOGNÁR, TÓTH, i. m., 222.

27 BANK, BOGNÁR, TÓTH, i. m., 222.

28 Kerékgyártó Elemér levele Julow Viktorénak, 1947. január 15., DM. It. JVh. K.X.2018.1.57.

A hadifoglyok ilyen mértékű szabadsága valószínűleg politikai bizalom alapult. Julow Viktor hazaérkezése előtt két hónappal a következő levelezőlapot küldi édesanyjának:

Drága jó Anyácskám!

Négy lapodat kaptam meg egyszerre, képzelheted milyen nagy öröm volt. Nekem semmi bajom, csak nagyon vágyom már hozzátok. Legyetek nyugodtak felőlem, nincs rossz dolgom. Mostanában már nagyobb mozgási szabadságunk is van: voltam az Operaházban és moziban. – Jenő bácsitól tavaly nyár óta nem kaptam lapot. Kérem őt és a többieket is: írjatok, ha nem is tudok nekik írni. – egy kérés: most lehet nekünk csomagot küldeni. Ne küldjete semmi mást, csak könyveket: egyedül könyvre van nagy szükségem. Küldjete újságokat is (Szabad Népet) – költségre ne verjétek magatokat: a régi megmaradt könyveimből küldjete. – Egyébként nagyon remélem, hogy már nem igen lesz rá szükségem. Sok-sok szeretettel csókol mindnyájatokat: Viki³³

A március 21-i levél végén pedig egyszerűen érthetetlenül nyugodt Julow Viktor. Sem türelemre intés, sem nyugtalanság, sem aggodalom nem érződik. Mi történhetett? Mitől lett ilyen magabiztos ez az ember? Fél éve még elképzelhetetlennek tartotta, hogy a telet Odesszában töltsé, most pedig a legnagyobb természetességgel ír, mint mikor kollégista éveiben írt haza, egészen olyan a levelek stílusa, hangneme: „Bár át tudnám adni azt a türelmet és nyugalmat, amivel én a fogság végét és a viszontlátást várom.”³⁴ Újra könyveket és újságokat kér, elgondolkodtató, hogy mi célból, ha ennyire biztos abban, hogy néhány hét múlva hazajön: mégsem volt ez a bizonyosság annyira biztos? Vagy esetleg nem magának kéri a könyveket, hanem az ott maradó társainak? Nem tudni, sem azt, hogy kapott-e csomagot, sem azt, hogy mire kellett, mégis erős sürgetés érződik a sorok közül.

A hazairt levelek tanúsága szerint Julow Viktornak nem kellett a hadifogságban fizikai munkát végeznie, ezt sorstársai leveleiből, elmondásából és saját kézzel írt leveleiből tudjuk. Egy ilyen levelet hozott haza Kiss Béla a táborból, aki itt Magyarországon pár sor kíséretében postára adta. Vélhetően ez a levél sem cenzúrázatlan. Megnyugtatta édesanyját testi és lelki egészsége felől, leírja, hogy kitűnőek az életviszonyai, hozzájut könyvekhez, vezeti a tábori színházat, és belenyugodott, hogy ki kell várnia, amit a sors rá rótt.³⁵

Visszatérve Julow Viktor hadifogságban végzett munkájára, összességében három tevékenységről tudhatunk a levelekből: írások, plakátokat rajzolt a magyar propagandában és a színjátszócsoporthoz vezetett.

Miért mondta és írta a hadifogságból hazatérve, mindig és mindenhol Julow Viktor azt, hogy ő három évig Odesszában mindvégig fizikai munkát végzett?

Édesanyja családtörténetében nem ír sem a levelekről sem arról, hogy miket mesélt Viktor a fogságról. „A hadifogság viszontagságairól és szenvedéseiről Viki lenne hivatott írni. Ez kötetekre való téma volna, talán meg is írja valamikor.”³⁶ Julow Viktor személyiségével, egész életét átható erkölcsi magatartásával teljesen összeegyeztethetetlen az, hogy a hadifogságról ne mondjon igazat.

Az ellentmondás feloldása vélhetően abban rejlik, hogy a levelek írásakor Julow Viktor valószínűleg valóban „akkor és ott” nem végzett ténylegesen fizikai munkát és meleg szobában volt, mégpedig azért, mert gyengélkedőn volt, vagy betegszobán.³⁷ Ebben az esetben az ellátás is jobb lehetett, azonban, hogy hasznát vegyék, plakátokat rajzoltattak vele.³⁸ Julow Viktor gyenge testalkata és gyermekkori betegsége (agyhártagyulladás, aminek szövődménye a fizikai állóképesség fokozatos, egy életen át tartó leépülése) teljesen kizárta, hogy kisebb-nagyobb betegeskedések nélkül túlélje a fogságot. Valószínűleg nemcsak a szovjet cenzúra miatt nem írta meg a teljes igazságot, hanem édesanyját is kímélni akarta. A levelek keletkezése körüli esetlegesség is ezt támaszthatja alá. Hónapokig nem írt, majd egy héten belül két-három levelező lapot is – valószínűleg akkor írt, amikor betegszobában volt, és már nem volt nagyon rosszul. Két nagy krónikus betegséget szerzett a fogságban: TBC-t és az izületeit megtámadó, úgynevezett Bechterew-kórt, ez utóbbi következményeitől egész életében szenvedett.

Miért gondolta azt Julow, hogy a hadifogság után újra kellett tanulnia a helyesírást, sőt a fogalmazást, az írást is? Ezekből a levelekből kiderül, hogy semmi probléma nem volt Julow Viktor helyesíráásával. Szépen, helyesen, tökéletes stílusban írt. Túlásnak tűnik Szauder József megjegyzése nyomán kialakult önképe:

*1948-ban úgy értem haza Debrecenbe, még a jövőben fejem fölött a hetedik fogsággal, a kétévi háborús szolgálat, meg háromévi szovjet hadifogság után elfelejtettem angolul. Aztán az első jelentkező levelre Szauder József azt írta, hogy mi az, te elfelejtetted a magyar helyesírást? Igen, elfelejtettem. Ilyen helyzetből indultam.*³⁹

36 OLÁH, i. m.

37 Visszaemlékezések szerint a légerekben megengedett volt néhány embernek a gyengélkedő könyvben lenni. BANK, BOGNÁR, TÓTH, i. m., 136.

38 A hadifogság személyes megélésének megértésében Szoboszlai György főhadnagy szovjet hadifogságban írt naplója segített. Szinte páratlan jelenség a hadifoglyonapló, és éppen azokban az években íródott, mikor Julow Viktor fogságban volt, jóllehet, Szoboszlai György a taganrogi és tusinói táborokban volt, de a foksányi tábor ő is megjárta. Szoboszlai főhadnagy betegszobában töltött leírásai segítettek arra a következtetésre jutni, hogy Julow is hasonló helyzetben lehetett. Vö. *Gyorsan haza! Szokro damoj! Szoboszlai György főhadnagy szovjet hadifogságban írt naplója 1946–1947*, szerk. KORNYÁNÉ SZOBOSZLAI ÁGNES, KORNYA István, Debrecen, Szokosz Bt., 2017.

39 Julow Viktossal beszélget Imre László. Eredeti teljes gépelte dokumentum, DM. It. JVH. Részlet hangzott el belőle a Magyar Rádióban 1978. május 13-án, Irodalomtudósaink fórumában.

33 Julow Viktor levele édesanyjának, Julow Viktornénak, Odessza, Läger 7159/4, 1948. március 19., DM. It. JVH. K.X.2018.137.29.

34 Julow Viktor levele édesanyjának, Julow Viktornénak, Odessza, Läger 7159/4, 1948. március 21., DM. It. JVH. K.X.2018.137.30.

35 Julow Viktor levele édesanyjának, Julow Viktornénak, Odessza, Läger 7159/4, 1946. október 17., DM. It. JVH. K.X.2018.137.6.

Hazatérés

1948. május 14-én Máramaroszigeten Julow Viktor három szót írt a levelezőlapra: „Drágáim! Jövök! Viki” – valóban hazaérkezett május 18-án, a Magyar Népjóléti Minisztérium debreceni Hadifogoly-gondozó Kirendeltsége kiállított igazolvány bélyegzője szerint. Sem pokróca, sem köpenye nem volt, csupán jó állapotú felső, alsó ruhája és bakancsa. 20 Ft azonnali gyorssegélyt kapott, másfél hónap múlva további 50 Ft-ot. Ma már nehezen lehet meghatározni, hogy mit értettek akkor jó állapoton. Édesanyja családörténeti feljegyzése szerint: „Elég jó kondícióban volt, csak később derült ki, hogy súlyos reumát kapott és TBC-je volt. Egy évig szanatóriumban volt, de végre meggyógyult.”⁴⁰ 1978-ban Imre Lászlóval beszélgetve emlékezik Julow Viktor: „Országh Lászlótól sok életsegítséget kaptam. Amikor 48-ban hazatértem a hadifogság után, úgy, hogy egyetlen katonaposztóból varrott civil ruhám volt, és egy rend fehérműm, és semmim az égvilágon, ő volt az, aki kiverkedte nekem a *Tom Jones* fordítását,⁴¹ amittől aztán talpra tudtam állni.”⁴²

Hazatérve a májustól augusztusig terjedő három hónapban valószínűleg Pesten tartózkodott, nincs róla adat vagy feljegyzés, milyen okból. Édesanyjának írt levélből következtethetünk arra, hogy rövid ideig volt Debrecenben: „5 éve vagyok távol tőled, s itt meg a legelképesztőbb rumliban élek... sokat rohangálok, igyekszem minél több összeköttetést felhajtani, de pozitív eredményre nem jutottam még. Lehetőségek vannak.”⁴³ – azt sejteti, hogy Pesten szeretne munkát találni? Milyen összeköttetéseket keres? Járja

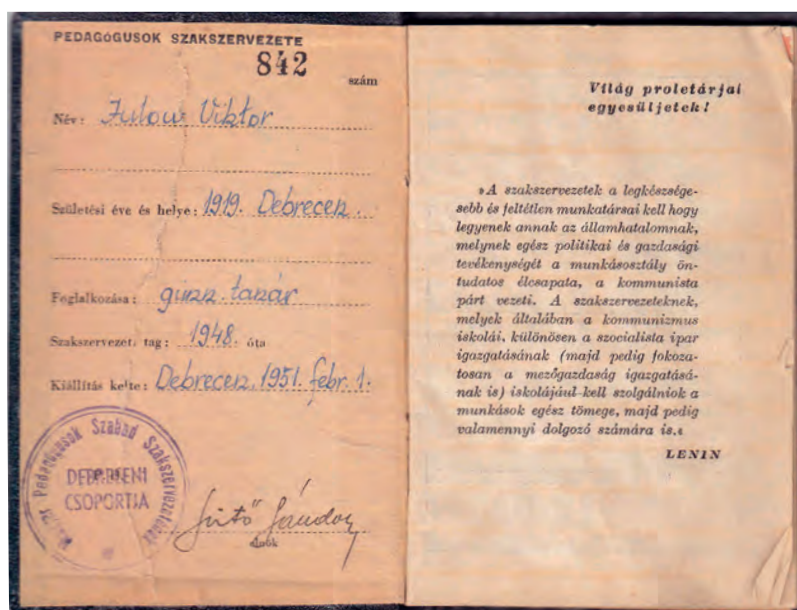
továbbá, hogy pár nappal tovább marad Pesten, mert létkérdés. Egy héttel ez előtti levelében is csupán azt jelzi, hogy jól van, és nincs eredmény.

Nagy Péter levelében utal egy 1949-es pesti éjszakára, amiből következtethető, hogy Julow az 50-es évek elejéig gyakran utazhatott Budapestre, hogy barátaival, régi kollégista társaival találkozzon:

*Beszélni kéne egy kicsit a világról – sokszor gondolunk vissza lsivel egy – azt hiszem, 49-es – éjszakára, amikor a Madách úton vitatkoztunk szürkületig, s mi jobban akartuk tudni, hogy mi van SZU-ban, mint te. Ha ma erre gondolok,⁴⁴ a dolog maga rendkívül komikus; de azért nincs tragikum nélkül sem az, hogy két elég értelmes ember, aki igyekezett is a lehetőséghez képest tisztességes maradni, milyen fantasztikus ostobaságra, logikátlanságra volt képes. No, de nem merengjünk a múlton, lesz még mit merengeniünk a jövőn is.*⁴⁵

Mező Magda utal 1997-ben egy mondatban arra, hogy a hadifogság után Pestre akarták vinni Viktort, de ő nem akarta itt hagyni beteg édesanyját.⁴⁶

Julow Viktor édesanyja leírásából ismeretlen, hogy mikor kezdődött az egy év szanatórium, amire utal, meddig tart, és leginkább hol van szanatóriumban. Mindemellett 1948. augusztus 9-én kiállítják a politikai megbízhatósági igazolást, „állás ügyben leendő felhasználás céljából”. Az Állami Fazekas Mihály Gimnáziumba való munkába

2. kép: Julow Viktor pedagógus igazolványa, 1951.

40 OLÁH, i. m.

41 Országh László levele Julow Viktornak, 1949. július 17. „Mindenféle töredékes hírek jutnak el hozzám Rólád. . . Reményem valóban jól vagy: egészséggel, kedéllyel, köz-érzettel and what ever you – Hogyan állasz *Tom Jones*-szal?” DM. lt. Jvh. K.X.2018.1.71.

42 Julow Viktorttal beszélget Imre László, i. m.

43 Julow Viktor levele édesanyjának, Budapest, 1948. június 21., DM. lt. Jvh. K.X.2018.37.38.

44 A levél a forradalom leverése után íródott, és Julow Viktor és felesége forradalmi szerepvállalására utal. (Az egyetemi rádiónál háttérfeladatokat láttak el.) Erre utal az idézet utolsó mondata is.

45 Nagy Péter levele Julow Viktornak, 1956. december 18., DM. lt. Jvh. K.X.2018.13.10.

46 Rapszódia egy humanistáról ötvenhat ürügyén, Pozderka Judit interjúja, Hajdú-Bihar, 1997. október 22. 17.

lépés napja Julow Viktor munkakönyve alapján: 1948. szeptember 15., egyetemi igazolványa alapján szeptember 6. Mint ideiglenes óraadó tesz jegyzőkönyvezett hivatali fogadalmat 1948. szeptember 22-én.⁴⁷ A szeptember 24-i tantestületi értekezlet jegyzőkönyvében Julow Viktor óraadó tanárként van jelen.⁴⁸ Az októberi jegyzőkönyvet még láttamozta Julow Viktor, de nem tudni, hogy valóban tanított, vagy ekkortól gyógykezelésen van. 1949. április 15-én kinevezik állami gimnáziumi tanárrá, főhivatású óraadó tanárként a debreceni állami Fazekas Mihály Gimnáziumba. Az esküt 1949. december 31-én (!) tette. 1948 októberétől 1949 áprilisáig fél év alatt valóban az tűnik legvalószínűbbnek, hogy betegszabadságon van, és közben a *Tom Jones*-t fordítja. Részt vehetett továbbá kötelező ideológiai tanfolyamokon és 1949 júniusában már az anyakönyvek összeolvasásánál szerepel az aláírása, tehát a tanév végén egészen biztosan dolgozik.⁴⁹

Az első teljes tanéve valószínűleg az 1949/50-es tanév volt. 1949 szeptemberétől osztályfőnök, a gimnázium 1/c osztályában.⁵⁰ Gyorsan változott Julow Viktor beosztása és megítélése. A 33/1949 Hajdú vármegye Nevelési versenybizottságának jegyzőkönyve szerint a „Nevelj jobban” mozgalom három hónapos szocialista munkaversenyének kiértékelésében a gimnázium nevelőtestületéből a négy jutalomra javasolt között szerepel Julow Viktor neve is.⁵¹ A Debreceni Tankerületi Főigazgatói Hivatal 1949. május 5-i jegyzőkönyvében található káderjelentés alapján: „Julow Viktor angol szakos, rendes tanár. Szakmailag kitűnő, politikailag kiforrotlan, fejlődőképes. Aktív. Párton kívüli.”⁵²

Az 1950. március 23-án kelt lakáskiutalási véghatározat Julow Viktor állami gimnáziumi igazgatóhelyetteset jegyzi, az iskolai bizonyítványokat 1950 augusztusától írja igazgatóhelyettesként alá. Elmentmond-e mindez annak a hivatalos igazolásnak, amit 1951. március 8-án állított ki Hajdú-Bihar Megye Végrehajtó Tanácsa? „Hivatalosan igazolom, hogy Julow Viktor áll. Gimn. tanár a V.K.M. 1232-64-1.1950. IV. sz. rendelete alapján 1950. évi március hó 1-től 1951. évi január hó 15-ig 555/1 A kulcsszámú besorolással, mint gyakorló tanárjelölt vezető működött.”⁵³

Az igazgatóhelyettesi beosztásra később Julow Viktor nem hivatkozik, csupán a szakfelügyelői státuszra. 1997-ben egy interjúban későbbi felesége, Mező Magda említi ezt az igazgatóhelyettesi beosztást, ami valójában megelőzte az 1951. január 23-án kelt, 1950/51 tanévre szóló tanulmányi felügyelői kinevezését:

Önt a vezetésem alatt lévő minisztérium Tanulmányi felügyelet létszámába, a 4110 költségvetési alcím terhére, gimnáziumi tanulmányi felügyelő munkakörben alkalmazom. Munkaterületétől az 1950/51. tanévben

*a középiskoláknál a magyar nyelv tanításának felügyeletére szervezett 13. sz. körzetet jelölöm meg. Illetményének folyósítását folyó év január hó 15-től intézkedtem.*⁵⁴

1951 januárjától tanfelügyelő, valószínűleg ehhez az adminisztrációhoz kellett a gyakorló tanárjelölt vezető igazolás, ebből a szempontból talán teljesen érdektelen, hogy igazgatóhelyettesként is működött. Ismert önéletrajzaiban, interjúiban, visszaemlékezéseiben ez szerepel: 1951 januárjától, mint az Oktatásügyi Minisztérium vagy a VKM függetlenített szakfelügyelője működött.

Hogy érezhette magát Julow Viktor? Milyen belső, személyes hozzáállása volt a fiatal „pályakezdő tanárnak”, akinek a hadifogság után az Eötvös Kollégium-i szellemiséggel és az otthonról hozott liberális mentalitással teljesen ellentétes társadalmi rendbe kellett beilleszkedni, pénzt keresni, édesanyjának segíteni?

Érzéseinek elmondásához Arany Jánost hívja segítségül, és a *Bolond Istók* megírásának százéves évfordulóját: „Arany 1850. június 21-én, tehát nem egészen egy évvel a világi fegyverletétel után kezd a *Bolond Istók* megírásához. A tanácstalanság, a remények teljes szétfoslása, a haladó törekvések elszigetelődése, a terror és megsemmisülés légköre nehezedik ekkor az országra.”⁵⁵ Személyes állásfoglalását és érzéseit a műelemzés ürügyén összegzi: „A legsötétebb elkeseredés lesz rajta úrrá, minden emberi érték megsemmisülőben van számára.”⁵⁶ – ezt egyenesen nem mondhatta volna ki. Később ő maga így emlékszik erre az időre: „Középkorába tanítottam, lemondtam arról, hogy valaha is író vagy tudós lehessen belőlem... jobban vonzott a 20. század irodalma, igen ám, de erről rendkívül nehéz volt a Rákosi-korszakban írni.”⁵⁷ Julow Viktor halála után 15 évvel felesége, Mező Magda pedig a következőket mondja erről az időszakról: a háború előtt „Viktor is inkább a baloldal felé hajlott, nem vörös vagyok – mondta mindig magáról – hanem rózsaszín. ... Amikor hazajött a hadifogságból, el lehet képzelni, hogy annyi kínlás, nyomorúság után Viktor már nem ott folytatta, a kommunizmus dicséreténél. A világban mást látott, tapasztalt, mint amit a neveltetése során édesapjától hallott.”⁵⁸ Míg nappal tanított, szakfelügyelt, és próbált megfelelni a politikai rendszer elvárásainak, addig éjszaka fordított és levelezett. 1951. július 20-án Kéry László a Hardy-fordítás előlegéről értesíti, majd az Eliot-fordítás miatt nyugtatja meg, és megírja neki, hogy Gyergyai (Albert) mennyire dicséri a *Tom Jones*-t. Ha Julow Viktor levelezését olvassuk, az csak nyomokban érintkezik az iskolai jegyzőkönyvek, hivatalos dokumentumok, igazolások, kinevezések világával. A „nappali életét” leválasztotta az éjszakairól, persze nem teljes egészében, inkább csak a hangsúlyok helyeződtek át.

47 Fogadalmi dokumentum, DM. It. JVh.

48 Fazekas Mihály Gimnázium jegyzőkönyve tantestületi értekezletről, MNL HBML VIII. 51/a. 17

49 Fazekas Mihály Gimnázium anyakönyvei, MNL HBML VIII. 51/c.

50 Uo.

51 Hajdú vármegye Nevelési versenybizottságának jegyzőkönyve, MNL HBML VI. 501/a. 6.

52 Debreceni Tankerületi Főigazgatói Hivatal jegyzőkönyvei, MNL HBML VI. 501/a. 6.

53 *Igazolás*, DM. It. JVh.

54 *Határozat*, DM. It. JVh.

55 Julow Viktor: *Arany János, Bolond Istók, elemzés*, Építünk, 1951–52., 54–57.

56 *Határozat* i. m.

57 Julow Viktorral beszélget Imre László, i. m.

58 *Rapszódia egy humanistáról*, i. m.

Az „időtálló tankönyv”

Hivatalosan 1951. november 21-én Bárd Miklós felkéri az általános gimnáziumok számára készítendő új tankönyv megírásában való részvételre: „A könyvnek 1953 júniusára kell elkészülnie. . . . Felkérek, hogy a tankönyvet összeállító munkaközösségben légy szíves részt venni. A munkaközösség többi tagjai: Kosaras István, Makay Gusztáv, Margócsy József kartársak. A tankönyv irodalomelméleti jellegű lesz, tehát bizonyos mértékig előkészíti a következő osztályok irodalomtörténeti tanulmányait. A szükséges marxista irodalomelméleti dokumentációs anyagról lehetőség szerint gondoskodunk.”⁵⁹

A tankönyv⁶⁰ elkészítésének munkamegosztása végül Julow Viktor, Kosaras István, Margócsy József között alakult ki. Makay Gusztáv része inkább a szervezés, és a lektorálás maradt. Így ír erről Makay a honorárium elosztása kapcsán:

Most már bizonyára megbocsátottátok azt is, hogy nem lettem, illetőleg maradtam társszerző. Most, amikor a II-os tankönyvet írjuk keservesen, kétszeresen indokolva látom húzódozásomat [. . .] mert az én ún. „esszé-stílusom” semmiképpen sem alkalmas tankönyvszövegre. Mások stílusát tudom józanítani, de a magamét nem vagyok képes lakonikusan egyszerűsíteni. [. . .] Később egyik-másik szöveggel is baj lesz előreláthatóan – már morognak a „fekete folt”, a „Komor ló” és a Fáklyaláng miatt.⁶¹

A tankönyvben az irodalomelméleti összefoglalót Kanizsai-Nagy Antal írta. Molnár József pedig a kiadóvállalat részéről szerkesztette a könyvet. Ők hatan voltak szoros munkakapcsolatban, és osztották meg információikat, melyeket a különböző üléseken, megbeszéléseken tapasztaltak. A tankönyv elkészültével külön-külön mindegyikőjük megfogalmazta, hogy hálásak a munka mellett kialakult baráti kapcsolatokért. A tankönyv összeállításakor, a szemelvények, szépirodalmi szövegek beemelése kapcsán néhány helyen kialakult hezitálás, általában toleránsan megoldódott. Felmerült a *Komor ló* című elbeszélés az *Ebéd* címűre cserélése, a „harcos parasztéma ne maradjon ki”,⁶² a Rózsa Sándor kényszerű felvétele. A tankönyv Móríc-z-fejezetén, a szemelvények beemelése körül kibontakozott kisebb dilemma. Az *Új földesurak*, *Kiserdei angyalok*, *Isten báránykái* című elbeszéléseket tervezték kevés magyarázattal felvenni a könyvbe. Végül, több megoldási javaslatot követően, lényegében azt mérlegelve, hogy melyiket miért nem vehetik föl, az *Új földesurak* és a *Komor ló* került be a tankönyvbe.

59 Bárd Miklós levele Julow Viktornak, Budapest, 1951. november 21., DM. It. JVh. K.X.2017.1.124.

60 Magyar irodalmi olvasókönyv a középiskolák 1. osztálya számára, szerk. Julow Viktor, Kosaras István, Margócsy József, Az Oktatásügyi Minisztérium rendeletére kiadja a Tankönyvkiadó, Budapest, 1954.

61 Makay Gusztáv levele Julow Viktornak, Budapest, 1954. november 7., DM. It. JVh. K.X.2017.1.196.2.

62 Margócsy József levele Julow Viktornak, Nyíregyháza, 1953. február 13., DM. It. JVh. K.X.2017.1.197.2.

3. Kép: Középiskolai irodalom tankönyv, első kiadás borítója

Szauder József szerint a tankönyvben a Julow Viktor része az igazán komoly minőségi jelenlét:

A mű szedésében olvasva igen izgalmas, különösen a te részed nagyon jó. A Margócsy Jocóé nagy kvalitás különbsége kiténik a Kosarasé száraz és invenció nélküli. Az a Te szöveged az, ami komoly minőséget jelent a magyar tankönyv új történetében. Szép és okos írás, [. . .] ha nem is minden mondata olyan, amelyet szeretnénk, mert sok körülmény miatt kell másnak lennie.⁶³

Szauder nem egyértelműen elismerően ír, jóllehet Julowot dicséri. A tankönyvet nem érezhette sem koherensnek sem jó pedagógiai stílusban írt műnek. Veres Péter levelében egyenesen megírja kifogásait a már megjelent könyvvel kapcsolatban. Valószínűleg a szókimondó író és a politikai mellőzöttség (?) érzésével:

Egyetlen aggályom van. Vajon nem túl sok-e az irodalomelméleti esztétikai magyarázat? Hátha ezt csak az irodalomszeretők, a majdani literátorok bírják el [...] Arról sem vagyok meggyőződve, hogy kell-e a polgári esztétikával, a formalizmussal, l'art pour l'art-tal vitázni. A nagy és igaz írók mindennél többet érnek. A polgári irodalom elmúlik az elveivel együtt, az irodalom megmarad [...] Petőfi, Jókai kicsit sok, Arany, József A. kevés. A mai írók közül Illyés, Veres kevés. Aczél felesleges, mert a nemzedékéből

63 Szauder József levele Julow Viktornak, 1954. május 13., DM. It. JVh. K.X.2018.1.20.6.

senki sincs. Érdemes ezeken az arányokon elgondolkodni.⁶⁴

Veres Péter jó kiállítású könyvnek tartja, a körülményekhez képest szép betűtípussal és papírral. A borítóról annyit tudunk, hogy sajnálja, hogy nem vászonból van. A Veres-levél kapcsán a szerzőtársak egyhangúan elismerést éreznek, bár megjegyzik, hogy Veres Péter nem túlságosan ismerheti a középiskolai oktatást, íróként annyira nem lát bele.

Julow Viktor pluszfeladata nem csupán a munkacsoport vezetése, ahogyan az Kisfaludy Sándor leveleiből kiderül: Viktortól várt grafikai terveket, és a címlapra készített rajzokról elismerően nyilatkozik. „Nagyszerűen sikerültek; a címlap a legvérmesebb [sic!] reményeket is felülmúlta: remek.”⁶⁵ Julow édesapjától tanult/örökölt rajz tehetségét, szeretetét kamatoztatja itt, vélhetően sajátjának érezve a tankönyvet.

A kéziratok és dokumentumok tanúsága szerint Julow Viktor lelkiismeretesen és alaposan járt el a tankönyv készítése során minden ügyben, a szakmai tartalom tekintetében okosan beépítve a kommunista elvárásrendszer szempontjait és frázisait, ugyanakkor tematikailag tárgyalási helyzetben hagyván a polgári irodalmat, illetve a hagyományos (Eötvös Kollégium-i eszmeiség alapján) irodalomtörténetet. Az irodalmi értékek megmentésének egyszerű és politikailag nem kifogásolható eszközével élve: a műalkotások pozicionálását változtatja meg, tudván, a műalkotás diskurzusban maradásának jelentőségét: vagyis nem kiveszi a kánonból, hanem más kontextusba helyezi.

A könyv összeállításánál néhány ponton bontakozott ki kisebb-nagyobb vita a szakmai tartalom tekintetében. Például az *Ágnes asszony* „börtönének zárja nyílik” magyarázása, vagy képek elhelyezése tekintetében. Kisfaludy Sándor két, gyors egymásután írt levélben reagál:

Pusztán néhány szerény megjegyzésem volna. Elek: nagyon erős a kulákkal való kapcsolat, és esetleg félremagyarázható, sőt talán sértő is. Gondoljátok meg, proletárok! . . . Makos: ebből jó ötletem is támadt: nem lehetne ezt az ötletet kihasználni a rajzhoz és az Ágnes Asszonyból a „börtönének zárja nyílik...” részt hozzákapcsolni, persze ezzel kapcsolatban is kérdés, hogy nem lenne-e erős. Nyulné: vigyázzunk, hogy ne legyen bántó; nagyon finomnak kell lennie. Sipka: nem lesz triviális a dolog.”⁶⁶

A könyvből végül kimaradt az *Ágnes asszony*. Az Arany János-fejezethez a *Toldi estéjét*, az *V. Lászlót*, a *Pázmán lovagot* emelték be, igaz, a *Toldi estéje* a végsőig kiejtendő rész volt, végül bent maradt. A

„realista ábrázolás és a felszabadult ember típusa” tárgyalásánál alulhatott ki kisebb változtatási kényszer:

Elek lapja, azonban úgy érzem, nem maradhat meg: a kulák, aki összefogja a nemzetiségeket, és még hozzá, aki rendezi közös dolgainkat?! . . . Érzed, hogy hiba lenne, ha benne maradna! Nagyon szívesen elintézném én, de más lesz akkor a stílusa ennek a lapnak, úgyhogy arra kérek, ha egy mód van rá, csináld meg, még egyszer. A kulák helyett valami kövér, de jellegtelen alakkal. Azonnal írd meg, vállalod-e, mert ha nem, akkor én gondoskodom róla. A legfontosabb: azonnal küldd azt a levelet, melyben leírtam az idézeteket, mert nem emlékszem mindegyikre.”⁶⁷

A *Kőműves Kelemen* magyarázatára pedig egyenesen Király István állásfoglalása nyomta rá a bélyegét. Margócsy József levele nagyon beszédes az ötvenes évek irodalompolitikájáról:

Most, hogy újra olvasom, azért még volna benne simítani való így is. Pedig, amit csak lehetett, megtettük közben. A Kőműves Kelemen eszmei mondanivalóját ki kell hagyni, mert az sehogyan sem tetszik senkinek. Fogalmazz megfelelő sornyi új szöveget. Így van az, ha Király István eszmei mondanivalója kerül bele a könyvbe s nem meri senki kihúzni még Tóni [Kanizsai Nagy Antal] sem. Guszti [Makay Gusztáv, a könyv lektora] ugyan esküdözött, hogy kihúzta, de ez nem történt meg.”⁶⁸

A Magyar Nemzet kritikája a *Kőműves Kelemen* mondanivalójával kapcsolatban elmarasztalja a szerzőket (feltehetően nem sejtve, hogy ki áll mögötte), vulgárisnak érezvén a summázatot:

Azzal például semmiképpen sem értünk egyet, s vulgarizálásnak hat (szerencsére ilyen elenyésző számban van csak), hogy a Kőműves Kelemen népballada eszmei mondanivalóját a következőkben foglalja össze a tankönyv: „Nagy dolgok létrehozása nagy áldozatokat kíván.” Még ha ezt Tóth Árpád-idézettel támasztja is alá a könyv, akkor sem hisszük, hogy ez volna mindössze a ballada tartalma.”⁶⁹

Margócsy József szerint a tanárok nem találtak benne semmi különöset. „Ez valóban benne van a balladában. A magyarázat alapján világos az is, hogy AKKOR, a XIII. században ez az áldozat a szó szoros értelmében áldozat volt, babonás hit stb. alapján. Ma is áldozat kell a nagy dolgok végrehajtásához, de ezt nem szó szerint, öléssel stb.-vel lehet elintézni.”⁷⁰ Ezzel szemben Kosaras István szerint író körökben vannak jó véleménnyel a könyvről, és a „tanárok fennakadnak a *Kőműves Kelemen* magyarázatán. A bírálatok átnézésekor jöttem rá, hogy Király István lehengerlő stílusú

64 Veres Péter levele Julow Viktornak, Kosaras Istvánnak és Margócsy Józsefnek, kelt: 1954. október 6., DM. It. Jvh. K.X.2018.132. Kosaras István 1954. október 10-én kelt kísérlévéiben továbbítja a szerzőtársainak.

65 Kisfaludy Sándor levele Julow Viktornak, Cegléd, 1952. június 22., DM. It. Jvh. K.X.2017.1.168.2.

66 Kisfaludy Sándor levele Julow Viktornak, Szolnok, 1952. június 12., DM. It. Jvh. K.X.2017.1.168.1.

67 Kisfaludy Sándor levele Julow Viktornak, Cegléd, 1952. június 22. i. m.

68 Margócsy József levele Julow Viktornak, 1954. október 9., DM. It. Jvh. K.X.2017.1.197.

69 GÁBOR István, *Egy kitűnő magyar tankönyv*, Magyar Nemzet, 1954. szeptember 8.

70 Margócsy József levele Julow Viktornak, Nyíregyháza, 1954. szeptember 28., DM. It. Jvh. K.X.2017.1.197.1.

bírálatára erőltette bele a könyvbe ezt a magyarázatot.⁷¹

A készülő tankönyv terjedelme körül kialakult aggályokra pedig Molnár József egyenesen azt javasolja, hogy *A helység kalapácsa* és a *Toldi estéje*, amelyekből nagyobb részek kihúzhatók, vagy elhagyható.⁷² Néhány hónappal később már 10 év plusz terjedelemtől ír, mivel sok anyagot ki kell hagyni, elsőként azonnal a *Toldi estéjét* javasolja.⁷³ A megjelenés előtt két-három héttel pedig még azon akadnak fenn, hogy „sokallják a *Toldi estéje* szövegéért a díjat (ez csak magunk közt legyen mondva).⁷⁴ A megjelenés után is egyedül csak a *Toldi estéjét* nevesítik, „a *Toldi estéje* körül sok bonyodalom volt, nagyon drágának találták, hogy 200 forintot adjanak érte, hiába volt minden küzdelem, s a végső elszámolást én sem ismerem.”⁷⁵

A Szabad Ifjúság⁷⁶ kritikusá méltatja a *Toldi estéjét*, és külön örül, hogy egy eddig méltatlanul elhanyagolt és alig tanított Arany-mestermű, a *Pázmán lovag* is bekerült a tankönyvbe:

Voltak, akik Pázmán lovagot kiirtották volna – mondván, hogy az nagyon frivol és nem kívánatos képzetársításokat fog kelteni a liliumlelkű ifjakban és szüzekben. [...] A helység kalapácsa ellen eléggé egységes ellenállásfoglalás volt. Sőt, horrible dictu, olyan marha is volt, aki azt mondta, hogy hogyan lehet a könyvet így elvégezni, ha benne lesz A helység kalapácsa és a Toldi estéje is, hiszen, akkor egy órára kb. 10 elvégezendő lap jutna átlagban. Alig bírtuk neki megmagyarázni, hogy az azért mégiscsak a bocsánatos bűnökhöz tartozik, ha a kötelező olvasmány benne van a könyvben és az viszont nem kívánalom, hogy a kötelező olvasmányt órán olvassák el vagy teljes egészében könyvnélkülinek tanítsák meg. Barmok?!!!!!!⁷⁷

A tankönyv írása közben felmerültek módszertani kérdések is. Valószínűsíthető, hogy a tankönyvírók a műelemzések, magyarázatok leírásával a gyakorlati, személyes tanári és aktuális magyarázatoknak viszonylag szabad teret engedjenek. A könyv szerkesztése során ez így explicite nem fogalmazódhatott meg sehol, azonban erre utal a következő néhány sor:

71 Kosaras István levele Julow Viktorhoz, Budapest, 1954. szeptember 13., DM. It. Jvh. K.X.2017.1.190.1.

72 Molnár József levele Julow Viktornak, Budapest, 1952. november 19., DM. It. Jvh. K.X.2017.1.200.1.

73 Molnár József levele Julow Viktornak, Budapest, 1953. március 16., DM. It. Jvh. K.X.2017.1.200.3.

74 Molnár József levele Julow Viktornak, Budapest, 1954. augusztus 2., DM. It. Jvh. K.X.2017.1.200.5.

75 Molnár József levele Julow Viktornak, Budapest, 1954. szeptember 4., DM. It. Jvh. K.X.2017.1.200.6.

76 TOMPA Józsefné, *Egy kitűnő tankönyvről*, Szabad Ifjúság, 1954. augusztus 25., 4.

77 Margócsy József levele Julow Viktornak, Nyíregyháza, 1953. augusztus 7., DM. It. Jvh. K.X.2017.1.197.6.

Én a múlt héten 3 nap Nyíregyháza és Mátészalkán voltam iskolalátogatáson Jocóval [Margócsy József] utazgattunk és látogattunk együtt. Az elsős könyvet mindenütt szeretik, élvezettel tanítják és tanulják. Érdekes volt, hogy 4 órán láttam, az Okatootáia [Petőfi Sándor verse] tanítását, nem hasonlítottak az órák egymáshoz, s ez meggyőzött arról, hogy nem vette el a magyarázat a tanárok elől a mondanivalót. [...] A tanárokkal megbíráltatjuk a könyvet, s egész évi tanításuk alapján szerzett tapasztalataikat majd elküldöm Neked is. Érdekes a viszony az új könyvvel a pedagógusokhoz. Nagy tisztelettel beszélnek róla, ha mindenben nem is értenek egyet. Főleg azt helytelenítik, hogy a minisztérium a meghatározásokat feltétlenül rákényszeríti a tanárookra.⁷⁸

Fontos módszertani szempont volt a tankönyv szerkesztői-szerzői szerint, hogy mielőtt nagy példányszámban nyomtatnák és országosan bevezetnék, néhány iskolában teszteljék, és figyelembe véve a tapasztalatokat formálják. A kísérleti tankönyv bevezetése kapcsán a szovjet tapasztalatokra hivatkoztak, és két általános gimnáziumban, egy tanítóképző-nevelő és egy technikai nevelő tapasztalatára számítottak.⁷⁹ A javaslatot nem fogadta el a minisztérium, sőt 1953 tavaszán/nyár elején leállítottak minden folyamatban lévő kiadást. A fent említett levélre nem válaszolt a minisztérium.

A könyv megjelenésekor a tanulói fogadatra részletesen kitér a Nevelők Lapja,⁸⁰ a diákoknak tetszik, hogy minden szemelvény után található magyarázat és nem választja el⁸¹ a tankönyv a szépirodalmat az elméleti résztől. Általában hiányolják Vörösmartyt, és a cikkíró is úgy véli, hogy egy műfajt a nagy Vörösmarty Mihály költeményén lehetett volna tárgyalni. A magyarázatokat érthetőnek és követhetőnek tartják, és örülnek a tartós, kemény kötésnek.

A munkaközösség erején felül teljesítve elkészítette a tankönyvet, azonban nem jelent meg 1953 szeptemberére. A levelezésekből egyértelmű és érthető elégedetlenség és felháborodás érződik, sőt sajtóvisszhangja Magyar Nemzetben szintén sürgeti egy jó tankönyv megjelenését, a *Készüljön el mielőbb a jó tankönyv* című írásban: „A tankönyv talán már megjelenhetett volna, de egyes – hisszük, hogy rendkívül lényeges – elvi és módszertani kérdések körül ma még vitáznak a minisztériumban. Sajnos, az 1953/54-es tanévig már nem is készülhet el a könyv – így hát csak a következő, az 1954/55-ös tanév diákjai tanulhatnak majd az új, jobb könyvből.”⁸²

Ezt követően tizenhárom kiadást élt meg a könyv, teljesítette az egyik legfontosabb elvárását, hogy tartós legyen. A kifogástalan

78 Molnár József levele Julow Viktornak, Budapest, 1954. október 25., DM. It. Jvh. K.X.2017.1.200.8.

79 Margócsy József levele Jóboru Magdának, a miniszter első helyettesének, 1953. június 1. Margócsy József a levelet elküldte másolatban Julow V.-nak. DM. It. Jvh. K.X.2017.1.197.3.

80 SZARKA Ernő, *Egy valóban jó tankönyvről*, Nevelők Lapja, 1954. szeptember 15., 3.

81 Zsigmond Ferenc magyar tankönyve is hasonló szerkezeti megoldással készült = Bíró Éva, *Julow Viktor diákvei*, a Déri Múzevm, 2017, 159–170.

82 GÁBOR István, *Készüljön el mielőbb a jó tankönyv*, MNemzet, 1953. augusztus 6.

szakmai-irodalomtudományi tudással és gyakorló pedagógusi hozzáállással készült könyvnek a megjelent káder-kritikák szerint vannak hiányosságai, és „nem egészen szerencsés” választásai, azonban összeségében időtálló munka.⁸³

Visszautasítások

Julow Viktor nem vállalt el minden munkát, amihez hívták, amire föl-kérték. Legyen az csapatmunka, vagy egyéni, kritikáírás vagy gyűjteményes kötet kiadása, szótárkészítés, vagy fordítás... Egészen pontosan nem lehet tudni, hogy mi alapján válogatott Julow, de az biztos, hogy alapos munkára törekedett, lelkiismeretesen dolgozott, és nem az anyagi következményekre figyelt, azaz nem a pénz volt a legfontosabb számára egy munka kapcsán. Másrészt pontosan tudta, hogy egészségi állapota miatt nem képes anynyi feladatot elvégezni, amennyit kínálnak, vagy amennyit kedve lenne, és korrekt emberi hozzáállással meghúzta a határokat. Nem ígéretett, vagy halogatott nem hitegette felkérőit, nagyon sok munkát utasított vissza, valószínűleg pontosan tisztába volt vele, hogy a több, mindig kevesebb.

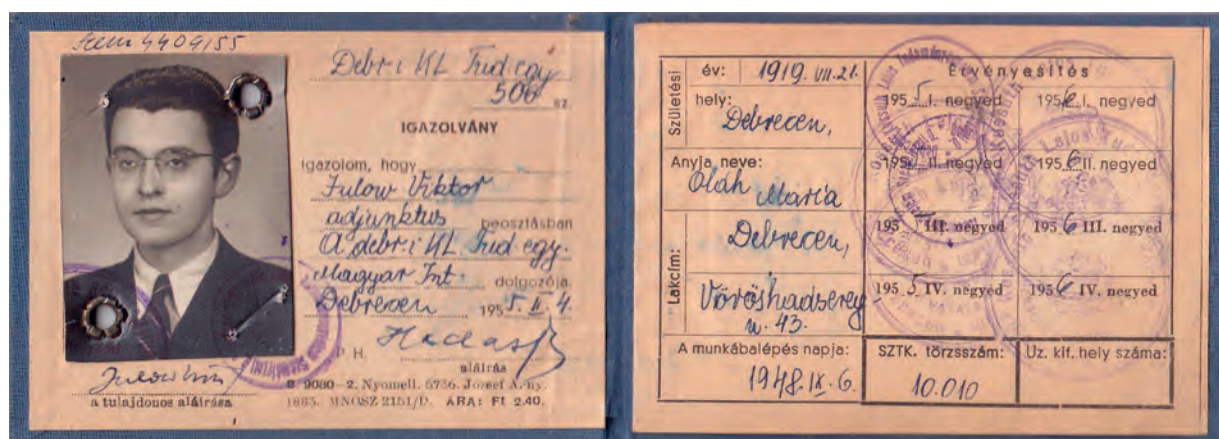
Kéry László a „Shak-bizottságba”⁸⁴ hívja jegyzetkészítésre és szövegegybevetésre. Gyakorlatilag úgy tűnik, hogy nem először, mert így fogalmaz, „ha mégis úgy gondolod, hogy tudnál valamit beütemezni – csak szólj, munka van...”⁸⁵ 1953 decemberének végén kelt levelében Ország László hívja az új nagy angol–magyar szótár munkálataihoz. '54-ben nagyszabású cédulázás munkálataira, '55–56-ban pedig az összeállításra. Nagy Péter a Szépirodalmi Könyvkiadó irodalmi vezetésekor felkéri Julowot egy 30 íves, Krúdy novelláiból válogató kötet összeállítására, a sajtó alá rendezésére és a bevezető tanulmány írására.⁸⁶

1954. októberi levelében Szabolcsi Miklós a Csillag számára kéri fel Örkény István: *Hóviharban* című kötetéről kritikáírásra. Hozzáteve, hogy hosszú távon szeretnének számítani munkájára: „Azt hisszük ez olyan feladat, amelyet szívesen megoldasz, s mi számítunk is rá, hogy elvállalod, nagyon szeretnénk a jelenkori irodalommal foglalkozó kritikások között látni.”⁸⁷ Kivételesen ismerjük a felkérésre adott választ: Julow Viktor válaszában tételesen öt okra hivatkozik, amiért nem tudja vállalni a felkérést. Első helyen a szűkös határidejű munkák állnak, fő helyen a Fazekas-kiadás a *Magyar Klasszikusok* című sorozatba. Nem érzi kompetensnek magát, hogy mai magyar irodalommal foglalkozzon, egészségügyi okokból is kímélni kell magát. Végül „mivel egyetemi elfoglaltságom is egyre több – csakis úgy tudok valamelyes eredményes munkát végezni, ha nem osztom meg az erőmet többféle feladat között.”⁸⁸ Nem érzi közel magához a kritikáírást.

Julow Viktor életkörülményei ekkor feltehetően kevésbé voltak megfelelőek krónikus beteg ember számára, erre egy-egy levélben elejtett megjegyzésből lehet következtetni. Szobájának fűtése elégtelen volt, a munkához helye és nyugalma korlátozottan volt biztosítva, hiszen három családnak utalták ki a lakást, amiben Julow Viktor édesanyjával élt.

Novellákban mondja el

Össességében nehéz reális vagy hiteles képet adni Julow Viktor katonasági és hadifogoly éveiről, semmit nem tudunk arról, hogy milyen érzésekkel éli meg a hazaérkezése utáni beilleszkedést. Sejtteni, következtetni lehet csupán, és míg a kollégiumi években őszinte és kiforrott személyiséget látunk, ezekhez az évekhez a körülmények, a sorok közötti olvasás és a későbbi Julow-novellák adnak kapaszkodót. Talán akkor járunk legközelebb az igazsághoz, ha most, a szépirodalmat tekintjük elsődleges, hiteles forrásnak – dokumentumnak.

4. kép: Julow Viktor egyetemi igazolványa, 1955.

83 CZÉHMESTER István, *Az új magyar irodalmi olvasókönyvről*, Közn, 1955. január 1., 11.

84 Shakespeare műveit fordító és kiadó társaság rövidítése és nem hivatalos neve.

85 Kéry László levele *Julow Viktornak*, Budapest, 1953. szeptember 17., DM. It. JVh. K.X.2017.1.184.9.

86 Nagy Péter levele *Julow Viktornak*, Budapest, 1955. szeptember 24., DM. It. JVh. K.X.2018.13.8.

87 Szabolcsi Miklós levele Julow Viktornak, kelt, 1954. október 19., DM. It. JVh. K.X.2018.1.18.

88 Julow Viktor levele Szabolcsi Miklósnak, kelt, 1954. október 25., DM. It. JVh.

Julow Viktor novellái közül többnek témája kapcsolatos a háborúval, fogsággal, a megváltozott társadalmi és irodalmi viszonyokkal. *A levest oszتانak* vagy *Az Utolsó és az Első Tulajdon* című novellában a hadifogolyként menetelő katonák „terheiről”, az embertelen körülményekről ír (lásd a *Függelék* első szövegét). A hazatérés várva várt pillanatát az elcsigázott, beteg és fáradt ember gyarlósága határozza meg. Egy beszédes mondat a novella írójáról: letérdelne, de nem hajlik a térdé (lásd a *Függelék* második szövegét).

Julow Viktor életének itt bemutatott tíz évét az eddigi életrajzok érintőlegesen kezelték. Apró információdarabok, szinte zsákutcákba futó kutatások, néha elmosódott bélyegzők mutattak utat, vagy fordítottak a kutatás látószögén. Hiányos dokumentumok, vagy éppen terjengős levelek üzentek: melyekben hol a sorok között, hol a hiányban volt a megoldás, vagy az igazság.⁸⁹ Julow Viktor gimnáziumi tanársága a tankönyvírás közben véget ért, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen folytatta tanári pályáját, az irodalomtörténet tanszék adjunktusaként 1952 szeptemberétől. Megismerkedett későbbi feleségével, Mező Magdával, és élete újabb, reménytelen időszak következik.

FÜGGELÉK

1. melléklet

Levest oszتانak
vagy
Az utolsó és az Első Tulajdon

A puskát, derékszíjat elvették. BAL-JOBB-BAL-JOBB. A pokróc nehéz, eldobjuk, úgyis enyhék már az esték. BAL-JOBB-BAL-JOBB. Az oldalzsák vág, az útféltre repül. Bal-jobb-bal-jobb. A kulacs nehéz, tenyérből is lehet inni. Bal-jobb-bal-jobb. A csajka kolompol a gombra akasztva. Minek? El vele!

Bal-jobb.

Rajtunk a vedlett uniformis, beleinkben az ordító éhség. Bal-jobb. A vonító éhség. A vijjogó éhség. Jobb. Az üvöltő éhség. A vijjogó éhség. Jobb. Az üvöltő éhség. Bal. . .-jobb. . . Zsebünkben mint utolsó tulajdon, horpadt pléhkanál. Bal-bal-jobb. Bal-bal-jobb.

Az alacsony, ólmos ég alatt lassan előre kúszó mocskosszürke kígyón végigráng:

– Ott a domb alatt levest oszتانak.

BAL-JOBB-BAL-JOBB-BAL . . .

Úristen, mibe vesszük?!

Az országút mindkét oldalán mérföld-szélesen elterítve tízmilliók eldübörgött áradatának országnyi hordaléka. Lötettem kifordult belekkel és kettétört hárfá, lógó acélhúrok. Döglött selyempinc és rozsdás velocipéd. Elzöldült, égre ásító katona-hulla és félbenmaradt horgolt lélekmelegítő. Kilőtt harckocsi vasrózsává robbant ágyújával, keresztüllőtt, sáros velencei tükör.

Felsorakoznak a domb alatt, a kormos kondérok előtt.

Francia gázlarc-tok.

Német acélsisak.

Ibolyamintás lámpaüveg.

Gennytál.

Kicsiny asztalfiók, leveleket tarthattak benne.

Bármi, aminek öble van.

Virágcserep, csak a lyukat kell alul ujjal befogni.

Nyeljük. Bableves. Forró. sűrű.

ÍZE van.

– Még ilyet. Nézzetek, ez a marha Berci kályha-könyökcsőből zabál! Hol az egyik oldalon, hol a másodikon akar kiömleni neki! De balanszíroz ám vitézül!

Harmadszor is a kondér elé áll. Disznóság, hisz a vége még nem kapott! Igazságos szakács! Ugy hát, jól van az neki! A fejére azt a literes kanalat a piszoknak!

Forró.

Berci hajáról lecsordul a vastag, meleg lé.

Szeme se rebben. Kapja a kanalát, s villámgyorsan kezdi leenni fejről, arcáról a barna masszát. Boldogan, üdvözülten.

Minden csöppért kár!⁹⁰

2. melléklet

Hazafelé

– Ha hazajutok egyszer, én bizony megcsókolom az anyaföldet!

– Csak hazakerüljek valaha, leborulok és megcsókolom az anyaföldet!

– Otthon majd, ezt az egyet tudom, azzal kezdem, hogy térden állva csókolom meg az anyaföldet!

– Csak egyszer jussak haza végre ebben a keserves életben, esküszöm, leborulok a két térdemre és sírva csókolom meg az anyaföldet!

– Higgyétek el, azt se bánom, ha utána rögtön megdöglök is. Csak a határig érhessek végre valahára, és százszor, ezerszer megcsókolhassam azt az áldott anyaföldet!

89 Műfordításait később külön tanulmány mutatja be.

90 Julow Viktor, *Levest oszتانak* vagy *Az Utolsó és az Első Tulajdon*, DM. It. Jvh. K.X.2017.1.24.

Ilyen szavakkal teltek az évek.

Megrendezve sem jöhetett volna külön alkalom. A hosszú szerelvény épp hogy áthaladt a határon, piros jelzést kapott, és nehézkesen, csörömpölve megállt. A vagonok ajtajait félrehúzták.

Íme a feszülten várt pillanat. A vonat már több mint fél napja megállás nélkül döcögött velünk, s fenn a havasok között, amerre egész éjszaka kanyarogtunk, noha április vége felé járt, még goromba tél dühöngött. Alaposan felfázott az ember az indulás előtt kiosztott papírmerev új vásson-zubbonyokban, nadrágokban.

Milyen fürgén rajzottak szét a frissen felzördült hajnali réten!

Néztem, figyeltem, de senki sem borult le, és egy sem akadt a másfél ezerből, aki megcsókolta volna az anyaföldet.

Szégyen, gyalázat! Majd én megmutatom nekik!

Indulok, már hajlítom a térdem. Jaj. Fáj. Kiegyenesedem.

De egyébként is. Így? Épp most? Lehetetlen megint hajlítani a térdem. Jaj.

Hát nem történt semmi. Csak éppen termékenyebb lett az az anyaföld. Áldott mező, jó legelő, lesz arra a nyáron.⁹¹

ÉVA KEREKES-BÍRÓ: THE YEARS OF MILITARY SERVICE, CAPTIVITY AND NEW START IN THE LIFE OF VIKTOR JULOW

It is difficult to depict a real or authentic picture of the years Viktor Julow spent in military service and captivity. We do not know anything about the feelings he had in the course of his psychological adaptation after his return home. We can only have assumptions or draw conclusions. While we can see an honest and mature personality during the college years; circumstances, reading between the lines and the later Julow short stories can handhold us when writing about the above mentioned years. We might come close to truth if we take belles-lettres as a prime and authentic source.

The topic of several short stories by Viktor Julow is in connection with war, captivity, changes in social and literary circumstances. His short stories "Soup is Distributed" or "The Last and the First Property" deal with inhuman circumstances and the "burdens" of soldiers who march as prisoners of war. (See text 1. in Appendix.) The imagined picture of the long desired moment of his return home is destroyed by the frailty of the exhausted, ill and fatigued man. An expressive sentence about the author of the short story is: he would get down on his knees but they do not bend (See text 2. in the Appendix.) Biographies written so far have handled the ten years of his life described in this paper tangentially. Small pieces of information, investigations almost coming to a dead end, sometimes blurred stamps showed the way for or changed the visual angle of research. Defective documents or just verbose letters sent a word: the solution or the truth was sometimes between the lines, sometimes in the absence of something.

Viktor Julow's career as a secondary grammar school teacher finished in the course of his writing a textbook, however, he continued his teacher's career as a senior lecturer at the Department of Literary History of the Lajos Kossuth University of Arts and Science from September 1952. He met his future wife, Magda Mező and a new, hopeful period of his life started.

91 Julow Viktor, Hazafelé, DM. It. JVh. K.X.2017.1.40.2.

KOVÁCS JÓZSEF DÉNES

KINCS, AMI NINCS?

Sóregi János feljegyzései a Déri Múzeum II. világháborúban eltűnt műtárgyairól

1950. március 28-án Sóregi Jánost, a Déri Múzeum egykori múzeumigazgatóját gyanúsítottként hallgatta ki a debreceni rendőrség. A gyanú: múzeumi tárgyak eltulajdonítása és értékesítése. Az ügy súlyát jelezte, hogy a feljelentés a magyar múzeumi szervezet egyik legmagasabb szintjéről, a Magyar Nemzeti Múzeumtól érkezett, az AVH pedig külön ügynököt bízott meg a múzeumigazgató megfigyelésével. A történet viszonylag hosszú időszakot ölel fel, kezdve a műtárgyak 1944-es kimenekítésével, egészen az ügy 1952-es lezárásáig.

Tanulmányomban a Déri Múzeumnak ezt az igen érdekes, ugyanakkor kevésbé ismert epizódját mutatom be Sóregi János feljegyzésein keresztül (I. irodalomjegyzék). Fontos hangsúlyozni, hogy személyes hangvételű visszaemlékezésekről van szó (különösen a Naplók¹ esetében), így a szubjektív állítások olykor keveredhetnek az objektív tényekkel. Éppen ezért a szövegek elemzésénél kellő óvatossággal és kritikával szükséges eljárni. Lehetőség szerint célszerű megerősítést keresni a szerző legfontosabb állításaival kapcsolatban. Szerencsére Sóregi János arra törekedett, hogy legtöbb kijelentését írásos bizonyítékokkal igazolja, például hivatalos iratokkal és levelekkel. Számos kérdéses pontot én is igyekeztem további magyarázatokkal és korabeli dokumentumokkal alátámasztani. A történetnek azonban így is maradt néhány, egyelőre homályba burkolózó részlete, melyek teljes körű bemutatása és elemzése szétfeszítené jelen tanulmány kereteit, ezért azok további kutatást és külön publikációt igényelnek (pl. a rendőrségi eljárás és az ügynöki hálózat részletei).

A történetben érintett műtárgyak listája a mellékletben található.

I. Előzmények – Menekítés és menekülés

A történet 1944 szeptemberében kezdődött, amikor a háborús viszonyok egyre nehezebbé és feszültebbé tették a civisváros lakóinak életét. Debrecen ekkor már túl volt az első két bombázáson,² melynek során több száz civil életét vesztette, számos közintézmény megrongálódott, és épületek százai váltak lakhatatlanná. Emellett egyre több hír érkezett

a szovjet hadsereg feltartóztathatatlan közeledéséről, így nem meglepő Sóregi János 1944. szeptember 11-i naplóbejegyzésének borús hangulata:

„Ma hallottam, hogy a hadtestet³ innen átviszik Pécsre. Ha igaz, ez jelenti az u.n. Kader áthelyezését, de a naiv publikum egészen mást ért alatta: a katonai erők menekülését!

Egy ismerősömről, aki családját Tiszadadára vitte, hír jött, hogy visszajön, mer Tiszadadát kiürítik. Így, aki Debrecenből vidékre menekült, most visszajön. Igaz-e mindez, nem tudom!? Lehet, hogy a Tisza vonalát védelmi vonalnak építik ki.

Mindenkinek az a vágya, hogy a magyar csapatok felett magyar emberek diszponáljanak. A német parancsnokságok egyrészt a saját, nem mindig világos saját érdekeiket nézik, másrészt – valjuk be – nem bíznak teljesen a magyarokban sem. Hátha egy adott jelre mi is ellenük fordulunk?!⁴ Így a hátravezető utakat mindig nyitva szeretik tartani. Ez történt az Ojtozi szorosban⁵ is.

Az oroszoknak Nagyszebenbe való bevonulása az ottani szászok pusztulását jelenti. Bizonyos, hogy a külföldi leadó szerint Gyulafehérváron vannak már, legalábbis arrafelé járnak.

Egy őrnagy-hadbíró barátom tegnapelőtt hajnalban Marosvásárhelyre indult autóján, de ma már itthol láttam, pedig hétfőn kellett volna ott hivatását folytatni. Ugy látszik, nem jutott el odáig vagy nincs már reá szükség. Ez az ember (Juhász Géza őrnagy) mindig optimista volt, de ma már ő is elvesztette minden reményét.

A posta igen nehezen működik. Közeli helyekről is 8-10 napig jön egy levél. Egy sürgönyt Sajószentpéterről 5-ik napra kaptam meg. Nem csoda a mai viszonyok között. Kevés a postás, kevés a vasúti szerelvény és késnek a vonatok.

[...]

3 Debreceni VI. hadtest.

4 Románia 1944. augusztus 23-án állt át a szövetségesekhez.

5 A szovjet csapatok 1944. augusztus 26-án érték el az Ojtozi szorost. A szorost (és az Úz völgyét) a német Abraham-csoport részei, magyar határvadász és erődcsázadok, valamint székely határőrszázaljak őrsei védték. A Vörös Hadsereg, mely folyamatos támadásaival felőrölte a véderőket, szeptember 6-ra áttört. Bővebben: Ravasz István: *Az erdélyi hadműveletek 1944 késő nyarán-őszén, III. rész* (Hadtörténelmi Közlemények 1998, 4. sz. 857–894. old.)

1 A kötetek a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Kézirattárában találhatóak. A kézirat a Kézirattár Különgyűjteményének állományába került, a nyilvános katalógusban nem szerepel. A Sóregi-hagyaték feldolgozásához kapott engedélyért köszönetemet fejezem ki a Sóregi családnak és dr. Nemes Zoltánnak.

2 Debrecen összesen hat alkalommal bombázták.

Este 1/2 7-ig voltam hivatalban. Mikor mentem haza, találkoztam Boldizsár Kálmánnal,⁶ akivel megvitattuk a politikai és hadi helyzetet. Ilyenkor megállunk az utcán és hevesen gesztikulálva mondjuk a magunkét. Alig bucsuztam el tőle, tovább menve találkoztam Rugonfalvi Kiss Istvánnal,⁷ a nagy székellyel. Megáll. Látom, hogy el van keseredve. Most jön a klinikáról. A székelly határőrség parancsnoka,⁸ egy tábornok haslövéllel fekszik a klinikán de megtudják menteni. El van keseredve védtelen hazáján. Nagy hibák történtek. Rugonfalvi elmondta, hogy ő kidolgozta a tervet a székellyföld védelmére. Beadta, elfogadták, azonban Keresztes-Fischer⁹ belügyminiszter elgáncsolta, mert azt hitte, az önálló Erdélyt akarják felállítani. Kemény szavakkal illette Keresztes-Fischert. Aztán tárgyaltuk az ojtói és vöröstoronyi szorosok védtelenül hagyását. Hogy volt mindez lehetséges?! Elfajtott dühvel váltunk el egymástól. Sok magyar embernek az volt az elgondolása, hogy ha vége lesz a háborúnak minden férfi kiáll a határra és kis hazánkat minden ellenség ellen megvédelmezzük! Ez a tervet semmivé vált, ha a határokon átjöttek.

Tovább menve találkoztam egy törvényszéki bíróval, aki családját Gyomrára vitte. Most látogatta meg őket. Nem hozza haza, legyenek ott. Van itt, ki egye a kenyeret. Az utcán járó németekre gondoltunk.¹⁰ Teherkocsi, teherkocsi után száguld. A német bakák szürke ingben járnak még mindig, pedig kezd hűvösödni az idő. Azt mondják még a kifőzéseket is meglepik és a katonakoszt mellett mindent megesznek.

Késő este zavaró gép zúgott el a város felett. Riadó nem volt.¹¹

6 Boldizsár Kálmán (1869–?) közíró, 1920-tól Debrecen városi tanácsnoka, 1926-os nyugdíjazása után tb. városi közjegyző. 1923-ban irodalmi munkásságáért bölcsészdoktorrá avatták.

7 Rugonfalvi Kiss István (1881–1957) történész, egyetemi tanár. 1914-ben ny. r. tanárrá nevezték ki Debrecenben, 1918-ban a Székely Nemzeti Tanács elnöke, 1931–32-ben a debreceni egyetem rektora.

8 1944. július 1. és október 16. között Horváth Ferenc vezérőrnagy volt a Székely Határvédelmi Erők parancsnoka. Elképzelhető, hogy Rugonfalvi Kiss István az előző parancsnokot, Kozma István vezérőrnagyot említette a beszélgetés során. Őt 1943. február 1-jén nevezték ki m. kir. székelly honvéd határvédelmi parancsnokká, aki „[...] (1944) július 15-én átvette a Kárpátokban súlyos harcokat vívó m. kir. VI. honvéd hadtest alárendeltségében levő nagyváradi 25. honvéd gyaloghadosztály parancsnokságát. A hadosztály a súlyos harcokban már megínogni látszott, amikor 1944. július 28-án Kozma vezérőrnagy törzsének tagjaival fegyvert ragadva „Urak, utánam! A törzs kövesse a hadosztályparancsnok példáját!” ... a visszaözönlők elé nyomultak, s erélyes parancsokkal, valamint fegyverhasználattal megállásra készítették őket. Így egy ideig megakadályozták a Tatár-hágónál az orosz betörést. Ugyanakkor Kozma István e napon aknarepszttől súlyosan megsebesült és a hátszögbe került. A fronton kifejtett helytállásáért 1944. szeptember 1-jével altábornaggyá nevezte ki az államfő.” Idézet: dr. Oroszi Antal ny. á. ezredes, múzeumvezető: Megemlékezés Vitéz Kozma István altábornagyról c. munkájából (<http://www.zmne.hu/Forum/010kt/kozma.htm>).

9 Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948). Belügyminiszter: 1931. augusztus 24-től 1935. március 4-ig és 1938. május 24-től 1944. március 22-ig.

10 Debrecen 1944. március 19–20-án szállták meg a német csapatok. Bővebben: *Debreceni Képes Kalendárium, 1946* (Városi Nyomda, Debrecen, 1945); *Debrecen története* (szerkesztő: Tokody Gyula, Alföldi Nyomda, Debrecen, 1986).

11 Debreceni Napló, XX. kötet (Ms. 13/20) 1944. 09. 10.–1944. 12. 31.

A hadi események és a közhangulat ismeretében tehát nem volt meglepő, hogy a kormány intézkedéseivel összhangban a város vezetősége is igyekezett előkészíteni egy kiürítési tervet, aminek végrehajtásával a veszélyeztetett intézményeket, közkincseket és köztisztviselőket szeretnék volna biztonságos területre menekíteni. Ebben érintett volt a Déri Múzeum is, melynek műtárgyait először a Dunántúlra tervezték evakuálni, majd Budapest lett a célállomás. Ennek történetét – sok egyéb mellett – Sőregi János feljegyezte Naplójában (Debreceni Napló, XX. kötet, Ms 13/20, 1944. 09. 10.–1944. 12. 31.), így napról napra követhetjük az események alakulását. Megismerhetjük a debreceni polgárok és a városi vezetők mindennapjait egyre inkább eluralkodó pánikot és félelmet; a Déri Múzeumban uralkodó feszült légkört, melyet a műtárgyak sürgős csomagolása teremtett; valamint a kétségek között őrlődő múzeumigazgatót, akit családja biztonsága mellett a rábízott intézmény bizonytalan jövője is súlyosan nyomasztott. Utóbbi probléma szinte megoldhatatlannak tűnhetett, hiszen a műtárgyak elszállítása – mint látni fogjuk – teljes mértékben ellenkezett szakmai véleményével, ugyanakkor a feladat végrehajtására a legfelsőbb szintről kapott utasítást, így a műveletet nem volt tanácsos elszabotálni.

Az 1944. szeptember 12. és október 2. közötti Napló-részletek a menekítési körülményeit mutatják be: a csomagolást, a munkavégzést nehezítő eseményeket és a mindennapi élet bizonytalanságait.

Szeptember 12., „Alig ültem le nyitogatás után, Ecsedi János dr. telefonál, hogy 10 órára hívat a Polgármester¹² értekezletre kiürítés ügyében. Bizony ez szöveget ütött fejembe és idegesen ide-oda jártam a folyosón. Mi lesz?

Már indulóban voltam, mikor jön Bogács, a sepsiszentgyörgyi múzeum levéltárosa, bátyjával. Érdeklődtem a múzeuma iránt. Ezelőtt hét hónappal elrendelték a kiürítést. Herepei¹³ igazgató 20 ládába becsomagolt és kért vaggont, már akkor. Közben, már az oláh árulás után, sürgette a vagonokat s végül 4 ládát tudott valamerre elhelyezni, a többi ott maradt, de a négyről se tudnak semmit. Szóval a vagon az utolsó pillanatig nem érkezett meg.

Kiadnak egy rendeletet, de a végrehajtás lehetőségéről senki sem gondoskodik. Ennél jobb, ha a tárgyak a múzeumban maradnak elpakolva. Én magam is ellene vagyok a vonatra való rakásnak. Az anyag a vonaton ki van téve bombázásnak, lopásnak addig is, míg a rendeltetési helyére ér. A hová megy, az is megállás alá kerül és akkor hová, merre vigyük?! Kiteszük a múzeumot a teljes elpusztításnak. Ennél jobb a teherautó, mert azzal szabadon mozoghatok. De hol van a kellő benzin? Hol a fedett, zárt kocsi? Ki lesz azzal állandóan, ki fogja őrizni?! Ha pl. az orosz a Déri Múzeumot Moszkvába szállítaná, ott legalább továbbra is megőriznék és a tudomány számára közkinccsé tennék, de ha elpusztul az anyag, vagy magános rablók szedik szét, akkor örökre elveszett.

12 Dr. Csóka László.

13 Herepei János (1891–1970), muzeológus, régész, tanár.

Ilyen gondolatokkal mentem fel az értekezletre. Mindjárt megtudtam, hogy előkészítésről van szó. Jött egy rendelet, mely szerint meg kell állapítani, hogy kiürítés esetén mit kell és lehet innen elküldeni a Dunántulra, ahol az elhelyezésről a Belügyminiszter gondoskodik. Ez első elszállításnál a közigazgatás még itthol maradna. Péntekre kell összeállítani, hogy a közigazgatással együtt mi volna még elviendő. Csóka polgm. az ügyosztályokat végig kérdezte. Én felolvastam azt a listát, melyet még 1940 aug. ban készítettem a kiürítési tervezethez. (4/1940 OM – Biz – DMsz). Egy zárt vaggont kértem erre a célra. 12 óra hazajöttem, Lükövel¹⁴ közöltem az értekezlet eredményét.

A tárgyalás alatt a polgm-t a Belügyminiszter hívatta. Mikor bejött, Besseney főispánnak¹⁵ hangosan mondta, hogy mindenki hallhassa: Erdélyben a hadi helyzet kedvező, nincs semmi ok az aggodalomra! Ez a honvéd vezérkar üzenete. Mindnyájan megnyugodtunk.”

Szeptember 13. „Mikor reggel 1/2 8-kor hivatalba jöttem, Vincze gépész¹⁶ a mellékelt Főfelügyelőségi rendelkezést adta át¹⁷, amit tegnap este 3/4 7-kor egy hölgy telefonon közölt. Ez ugyanaz, mint a tegnapi polgmi értekezleten szóba hozott menekülési előkészület, csak ebből azt is megtudjuk, hogy a mi anyagunk a soproni városi múzeumba kerülne. Ha tudnám azt, hogy Magyarország elvész, de Németország Ausztriával együtt megmenekül minden bajtól, akkor volna ennek értelme, de mikor a német területek még nagyobb gyűlöletnek vannak kitéve, mint a magyar, nem látom Sopront jobb helynek Debrecennél. A pusztulás még az úton is utolérheti a rakományt.

Ezt az ügyet megtárgyaltam Lükövel. Ő is ellene van az elszállításnak. Jobb megoldáson törünk a fejünket és találtunk is. Az intézkedéseket elindítottam.

Alig kezdtünk munkához, közeledett a légi veszély és 1/2 11 felé jött a riadó, mely 1 óra előtt megismétlődött. Így a d.e. legnagyobb részét az óvóhelyen töltöttük.

[...]

Este már 8 óra előtt kezdődött a zavarás és 3 óráig ültünk az óvóhelyen a hosszas riadó miatt. Szóbeszéd tárgya mindenütt a menekülés. Menekül a hadtest, menekül az egyetem, illetve a menekülést előkészíti a város is. Én a menekülés ellen vagyok, legfeljebb indokolt a tisztai családoknál, tisztelnél, vezető politikusoknál.”

Szeptember 14. „Ma teljes erővel megkezdjük a tárgyi óvóhely¹⁸ anyagának átcsoportosítását, hogy helyet nyerjek a bepakolásra. Az ereklyekönyvtárat és a negatívlemez gyűjteményt behordattam a fényképezési sötétkamrába. Egy láda prémes viseleti tárgyat az iroda alatti alagsorba helyeztettem. Sok edényt felhordattam levegőzni, ugyszintén az összes festményeket. Holnap megkezdem a nagy és pótolhatatlan értékek becsomagolását az elszállításra, ahogy az el van rendelve. Értékeink biztosítása ügyében célszerű tárgyalásokat végeztem. Egy kőműves mesterrel JAVÍTÁ-SI¹⁹ munkálatokat tárgyaltam meg szombat déle.

Délután folytattam a csomagolás előkészítését s este a drága festményeket visszavitettem az óvóhelyre.”

Szeptember 15. „Délelőtt 10 óra felmentem polgármesteri értekezletre. Három napot kaptam a becsomagolásra. Akkorra az első szállítmánynak kész kell lenni. Egy vagonra valónak! Én az értekezleten emelt hangon kijelentettem, hogy boldog volnék, ha a Déri Múzeum anyaga itt Debrecenben maradhatna, mert itt tudnám megvédeni a legjobban. »Ilyet nem lehet mondani – mondta rá a polgármester. – Ha az oroszok felpakolják az egész múzeumot és elviszik Moszkvába, Sőregi Jánost pedig kényszermunkára, akkor mi lesz? Ezért nem vállalom a felelősséget!

– És a Dunántulon ki biztosítja az anyag megvédését?» – kérdeztem.

Erre nincs válasz.

Minden tisztviselő kap 3 havi fizetést, és irány Pápa. Ennyi az, amit még tudni kell, ha a közigazgatósági hatóság elmegy. Elkeseredve jöttem haza. Majd elintézzük valahogy. Ide haza elmondtam Lükő és Balogh munkatársaimnak a rendelkezést. Kijelentették, hogy ők nem mennek sehová Debrecenből és helytelenítik az anyag elvitelét a bizonytalan idegbe, méghozzá vonaton. Bizonyos mértékben eleget kell tenni!

Azonnal megkezdjük a csomagolást. D.u. 4–7-ig dolgoztunk. Egy nagy vasládát becsomagoltunk.

Este épen vacsoráztunk mikor megszakadt a rádió leadás és hamarosan légiveszély majd riadó.

A Thaly Kálmán-u. 1. sz. ház pincéjében családommal s mintegy 50-ed magammal átéltem egy 55 percig tartó szörnyű terrortámadást a legvadabb döbbenések és rázkódtatások között. Házunk körül közvetlenül 9 kisebb akna és 3 kisebb bomba esett. Minden ablakom betört. Üvegcserep, por, piszok lett a házam.²⁰ Ha lesz időm, majd leírom azt a lelki reszketést, melyet kis családom felé borulva, őket köpenyegemmel

14 Lükő Gábor (1909–2001) néprajzkutató, múzeumőr, a Déri Múzeum munkatársa.

15 Besseney Lajost 1944. április 27-én nevezték ki kormánybiztos-főispánnak. Szélsőjobboldali politikus volt, nagy szerepe és felelőssége volt a debreceni zsidóság gettósításában, valamint a zsidóellenes intézkedések végrehajtásában. (Bővebben: Pelle János: *A Soa Debrecenben*. Valóság, 57. évf. 12. sz. 40–72. old.)

16 Vincze József gépész-portás, légoltalmi parancsnok. A világháború alatt végig a múzeum szolgálati lakásában élt családjával, így Sőregi János gyakran fontos biztonsági és bizalmas feladatokkal bízta meg. A háború eseményei igen megviselték, így nem sokkal a békekötés után felmondott.

17 Az utasításokat tartalmazó, kézirásos papír a Debreceni Napló, XX. kötetéhez (Ms. 13/20) csatolva.

18 A tárgyi óvóhely, ahol jelentős számú műtárgyat helyeztek biztonságba, több mint valószínű, hogy az épület északi sarkán, a laboratórium alatt volt található, jelenleg irattáráként funkcionál. A személyek védelmére kialakított tér a Kupolacsarnok alatti alagsorban volt a koksztartár mellett, feltételezhetően a mai „Wunderkammer” c. kiállítás helyén.

19 Kiemelés Sőregi Jánostól.

20 A szovjet légiro bombázása az egész városra kiterjedt. A Napló bejegyzése alapján megállapítható, hogy a támadás a belvárosban (ahol a Thaly Kálmán utca is található) igen heves lehetett. Csak a szerencsének köszönhető, hogy a Sőregi család pincéjétől légvonalban alig 500 méterre álló Déri Múzeum nem kapott találatot.

letakarva átéltem. Most még reszket a kezemben a toll és a gyűlölet rázza a karomat, ha az emberi vadállatokra gondolok, akik ezt a háborút ránk hozták!

Éjjel Vincze gépész lakásomra jött és jelentette, hogy csak ablakárok és 1-2 vitrin rombolás van a múzeumban.”

Szeptember 16. „A múzeumba csak 10-órakor jöttem. A károk megtekintése. A padlás átvizsgálása.

Váratlanul érkezett dr. Vitéz István min. s. titkár, aki értekezletre hívott 12 órára az egyetemre.²¹ Helyettem Lüköt küldtem el.

[...]

Odahaza lakásomban dolgoztam késő estig, mert a muzeumban a javítás elmaradt.”

Szeptember 17. „D.e. tárgyalás dr. Vitéz Istvánnal. Megbeszélés tisztviselőtársaimmal. D.u. pakolás 4–6-ig.

Este 8 órakor légiveszély, 10 perc múlva riadó. Lakásom óvóhelyén átéltem kb. 40 perces terrorbombázást, de most már közvetlen házunk mellé nem esett bomba.²² Ha lesz időm, ezt is megírom. A Nagytemplom pirosló tornyai, a városháza égése, a Déri Múzeum megtekintése²³ éjszaka 12 és 1 óra között: életem legrettenetesebb éjszakája volt! Egyik percben a sötét jövő, a másik percben az elkecseregett düh rázza meg idegzetemet. Hát érdekes ezért dolgozni!?”

Szeptember 18. „D.u. ebéd után személyes jelentés Csóka polgármesternek. D.u. JAVÍTÁSI munka elvégzése 5 emberrel.”

Szeptember 20. „A II. emeleten folytattuk a romok eltakarítását, a dróton lógó cement darabokat levagdostuk, két oszloppal a lehajló födémét alátámasztottuk.

[...]

A délutánt a kimerült embereknek elengedtem. Mindenkinek annyi

21 Minden bizonnyal a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1944. szeptember 11-én kelt Hadművelési kiüritési rendeletének (3255/1944. XV. om. biz. sz.) megbeszéléséről volt szó. Az utasítás értelmében a Déri Múzeum és a Közművelődési Könyvtár legértékesebb anyagaiból 6–8 vagonnyit össze kellett csomagolni és vasúti szállításra előkészíteni. Az anyag „felvevő területének” Szekszárdon a Tolna vármegyei múzeum lett kijelölve. A csomagolási és szállítási feladatok felügyeletére dr. Vitéz István miniszteri biztost jelölték ki.

22 Újra a szovjet légitörő bombázta a várost.

23 A Déri Múzeum azon az éjszakán telitalálatot kapott. A bomba átszakította a keleti oldal vasbeton födémét a II. emelet XVIII. terme felett (Általános európai művelődéstörténeti gyűjtemény, ma „Szamuráj udvarház”). A légnyomás pedig szinte teljesen elpusztította az épület középső és nyugati részén kialakított képtárak üvegteretejét. Mivel a tetőszerkezetet korábban alaposan lemeszelték, a három helyen meggyulladt padlástér és radiátorszekrény tüzei maguktól kialudtak. A főbejárat nehéz bronzkapui, valamint a keleti és nyugati oldalbejárat tölgyfa ajtóit szintén megsérültek. Bővebben: Kovács József: *Bombák árnyékában – A Déri Múzeum viszontagságai 1939–1945 között Sőregi János Naplójában* (DMÉ 2017, 171–185.old.)

gondja van, lakásával, az élelem, kenyér beszerzéssel, hogy az borzasztó! Magam kisfiam betegágya mellett szunyókáltam egész estig.

Dr. Vitéz István min. biztos ezt a pár sort hagyta itt délben.

944. IX. 20. 15 óra

Igen tisztelt Igazgató Úr!

A múltkor megbeszélt célra igyekszem teherautót szerezni. A kocsit már lehet, hogy 22-én elő fog állni. Légy oly szíves és erre az időre a dolgokat előkészíteni méltóztassál.

Őszinte tisztelettel Köszönt

%²⁴

Nem reagáltam rá. Ki bír most annyi embernek eleget tenni?

[...]

Este 8:10-kor megszólalt mindjárt az üvöltő sziréna. Alig tudtunk lepakolni. Átélttem egy kb. 40 perces terrortámadást családommal a Thaly 1. sz. lakásom alatt.”

Szeptember 21. „Ma D.e. amerikai kötelékek bombázták a várost, főleg az állomás környékét. Ezt a támadást a múzeum óvóhelyen éltem át.”

Szeptember 22. „[...] Délután 4–6-ig az óvóhelyen dolgoztunk tisztviselők. Anyag átcsoportosítás. Szabad órámban lakásom ablakait, ajtóit reparáltam. Teljesen ki vagyok merülve.

Mindenki menekül Debrecenből. [...]”

Szeptember 23. „[...] Mindenki azon töpreng: meneküljön-e vagy sem? Ha még lehetne olyan könnyű szerrel! Egyik embernek van pénze, a másinak nincs.

Reggel felkeresett hivatalban dr. Vitéz István min. biztos. Hogy vagyunk a pakolással? Sehogy! Még mindig nincs autó, vagon már nem is lesz. Igyekszik autót szerezni. Három vasláda és a képtár mehet már hétfőn. Ezzel váltunk el: siessünk, mert Arad felől az orosz nagy erővel támad.²⁵ Nem épen rózsás a helyzet. Lehangelő. Más helyeken is erős a nyomás.

Ma az I. em. takarítása folyt. D.u. az éremtár ládát véglegesen elrendeztük mi tisztviselők és Vincze. [...]”

Szeptember 24. „[...] Ma D.e. a képtár anyagát rendeztük. Az állami letéteket elválasztottuk a sajátunktól.[...] A házban már csak két család vagyunk, mindenki elköltözött. Ki vidékre, ki helyben más házba.

Lesóványodott, gazdtalan kutyák poroszkálnak a törmelékes udvarokon, utcákon. Csomagot cipelő emberek, tanakodó kétségbeesett alakok,

24 Dr. Vitéz István egy cédulára írta sorait, melyet Sőregi a Naplójához tűzött.

25 A Dél-Ukraina Hadseregcsoporthadinaszólója szerint a szovjet csapatok 1 nappal korábban, szeptember 22-én foglalták el teljesen Aradot. Bővebben: Számvéber Norbert: *Páncélosok a Tiszántúlon – Az alföldi páncéloscsata 1944 októberében* (Hadtörténelmi Kiadványok, Paktum Nyomdaipari Társaság Budapest, 2002).

a helyzetet vitató férfiak látszanak mindenfelé. Az utcákon száguldanak az autók, menekülők holmijával megrakva.”

Szeptember 26. „[...] Várad felől rossz hírek.²⁶ Váradon már hallják az ágyúszt. Özönlik vissza a sok német. [...] Ismerősök jönnek és sírva bucsuznak. Mennek el a bizonytalanba. Hát ti nem mentek valahová? Hová? – kérdezzük. A baj mindenütt utólér, akárhol kötünk ki. Egyszer át kell esni a bajon. Egy olyan nádasban állunk, mely köröskörül ég. Bármerre indulunk, ezen a tűzvonalon át kell menni. Ez pedig a saját városomban és a saját otthonomban történhetik a legkönnyebben.[...]”

Ki tudja milyen sors vár reánk?! Az elkeseredés egyre nő, az emberek kimerültek és mindenkinek a szemében halálfélelem sárgállik...[...] Az asszonyok, gyermekek remegve esznek, sokszor kihányják, amit lenyelnek, mert az idegesség a gyomrukra megy. Éjjel felriadnak és hányanak nem egyszer. Borzalmas őket nézni. Félnak a bombázástól és félnak az ellenségtől.[...]”

Szeptember 27. „[...] Reggel hívatott a Polgármester. Mikor beléptem mostani szobájába a városházán (a régi elnöki ügyosztály), tele volt a város főtitkárjával. Értekezlet volt. Bessenyei főispán mellé ültem le egy díván karjára. Csóka polgm. éppen Veress Gézá faggatta a fogatok felől, majd Vargha főszámvevő 3 havi fizetés kiutalását tárgyalta és a bombakárosultak pénzének kifizetését. Közben a polgármestert örökösén rángatták a telefonhoz. A hadtest vagonok kiűrtését kérte, Révész püspök²⁷ a kollégiumi könyvtár részére 1 vagon előteremtését kérte. Mindkettőt teljesíthetetlennek jelentette ki. Aztán bejött. Mi van a múzeummal? Vitéz István min. biztost 2 napja nem láttam. Ígérte hétfőre az autót, de nem jött mostanáig. Tessék reám bízni mindent. Amit tudok, elrejték, a kijáratokat becsukom, hiszen olyan rom a múzeum, hogy talán nem is fognak benne kereskedni. Mindent reám bízott. [...]”

Lüköt elküldtem Vitéz István min. biztos után, mi van? Magam megkezdtem az óvóhelyen az esetleges átcsoportosítás terveit rágni: mit hová lehetne rejtteni, ha már semmi sem mehet el.

Épen naplót írtam, mikor beállt Vitéz István min. biztos: itt a teherautó. 3,5 m hosszú, 2 m széles. Erre az Ecce Homo nem fér. Megállapodtunk, hogy holnap reggel 6 órakor kezdjük a pakolást. Az összes hajdukat és köztisztviselőket berendeltem erre az időre.

D.u. Lükő, Vincze és én az óvóhelyet közepén kiűrtettük, hogy lehessen mozogni. Félek, hogy a nagy vasládákat nem bírjuk majd felhozni.

Dr. Szép Ödön²⁸ felkértem, hogy ugyanis akar Pestre menni, holnap reggel kísérelje el a szállítványt. Ő kérte, hogy a menyaszonyát magával vihesse. Részemről nem tettem kifogást. [...]”

Szeptember 28. „Hajnalban 5 órakor keltem és 6 órára a múzeumban voltam. Az utcán már jöttek mentek a csomagos emberek.

A múzeumban azonnal munkához láttam. Előhordattam az állami letétképeket, rámba rakattam és jegyzéket csináltattam. Balogh s. ör gépelte. Neki láttunk a legkisebb vasláda felhozásához is, de nem sikerült. A 6 órára ígért 8 ember nem jött csak 8 óra felé. Addig pakoltuk a 1/2 8 körül megérkezett fagázos teherautóra a képeket. Először rosszul kezdtük, újra raktuk sok kinnal-bajjal. A megérkezett 8 ember végül is kötéllel felhozta a ládát az éremtárral.

Szép Ödönnek átadtam a két jegyzéket a C sz. ládáról és az állami letétképekről. Összesen 56 kép ment fel. A többit a 2-ik forduláskor küldjük. Nagy József műszaki felügyelő, a műegyetemtől feleségét, két gyermekét és cókómóját viszi a Vendég utcáról. Szép Ödön is felült menyaszonyával. Ugy 1/2 10 körül mentek el a múzeum elől. [...]”

Ebéd után 2 órától 6-ig dolgoztunk a múzeumban. Az A vasládát átrakattam egy faláddába. Előszedtem az állami letétek még itt lévő darabjait, a legnagyobb méretű képeket. Lükővel megbeszéltem, hogy milyen néprajzi anyagot küldjünk a Nemzeti Múzeumba, ha az autó egyáltalában megérkezik. Az Ecce Homo melletti kis raktárban is találtam állami letétet. Innen lehoztam 3 Zichy-rajzot.[...]”

Szeptember 29. „[...] Bepakoltuk a D. faládat. Ennek tartalmáról és a még itt lévő képekről jegyzéket készítettünk. [...]”

Ma délre kellett volna érkezni a műegyetem autójának, de nem jött meg. 1–3-ig ebédszünetet adtam s a hajdukat 3 óráig visszatartottam. Ezalatt dr. Vitéz István min. biztos keresett a jegyzékek miatt. D.u. elküldtem neki a Központi Egyetemre valamennyi jegyzéket. Azt is, amely még az elszállítandó tárgyakról szól.²⁹ [...]”

Annyi ember tódul Bpest felé és a Dunántulra, hogy a vidék közellátása igen nagy nehézségekbe fog ütközni, ha nem is nevezünk éhínségnek a várható nehézségeket.

A kórházakat – látom – ürítik ki. Nagy vereskeresztes gépkocsik álldógnak a ref. gimn. előtt és a kollégiumi internátus mellett. A Postaigazgatóságot is egyre szállítják. Esztelenségnek tartom az ilyen teljes kiűrtést. Tisztviselők maradjanak a helyükön! Ha én rajtam állana, egyetlen embert sem engednék elmenekülni, határtalan szenvedésnek kitenni. Látom, hogy uri hölgyek, akik se az időkhöz, se a szekerhez nincsenek hozzászokva, felpakolt parasztfogat tetejére ülve indulnak Debrecenből Tiszapolgárra D.u. -i órában, hűvös őszi szél mellett, kellő takarók és bunda nélkül. Egyenesen esztelenség! Meghülnek, betegek lesznek, belepusztulnak. Némelyik ember nem bánja, csak utazhasson[...]

Ma kellett volna jelentkezni a Műegyetem gépkocsijának, de estig nem

26 A Honvéd Vezérkar ezekben a napokban fogott hozzá Nagyvárad megerősítéséhez. A város október 12-én esett el. Bővebben: Számvéber Norbert: *Páncélosok a Tiszántúlon – Az alföldi páncéloscsata 1944 októberében* (Hadtörténelmi Kiadványok, Paktum Nyomdaipari Társaság Budapest, 2002).

27 Révész Imre (1889–1967) református püspök, egyetemi tanár, egyház-, művelődés- és társadalomtörténész, az MTA tagja. 1938–1949 között a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke.

28 Dr. Szép Ödön, a Déri Múzeum laborvezetője, a háború után Budapesten helyezkedett el. Később az Országos Toxikológiai Intézet igazgatója lett.

29 Sőregi János 1957-es visszaemlékezése (1.18/1957) szerint dr. Vitéz teljesen a múzeumigazgatóra bízta, hogy mit csomagolnak be, a jegyzékeket pedig szó nélkül aláírta. (1.18/1957, 8. old.) A 2. szállítás során azonban a miniszteri biztos erősen kifogásolta, hogy kevés ládát csomagoltak be. Azzal fenyegette meg Sőregit, hogy katonákkal fog csomagoltatni, erre azonban nem került sor. (38/1945. DMsz)

adott hírt magáról. Reggel 7-re rendeltem be az embereket. [...]”

Szeptember 30. „[...] 8 óra felé megjött a teherautó, de már félig felpakolva. Dr. Vitéz min. biztos is jött. A nagyméretű képeket most nem viheti, de okt. 2-ára ismét itt a kocsi. Így csak a 3 ládát pakoltuk fel: — az A. sz. faládát, B. sz. vasládát és D. sz. faládát. Az Ecce homo-nak nagy zárt kocsi kértem. Nem tud adni. Hétfő reggelre még egy szállítmányt összepakolunk. Bizzuk sorsára! Elküldöm saját értékes képeinket egy ládába csomagolva és más egyebeket is. Legalább kevesebb gondunk lesz vele. [...] ¼3 volt, mire a teherautó elindult...³⁰[...]”

Október 1. „[...] D.e. Dr. Vitéz István min. biztos járt a muzeumban. Méretet vett az Ecce homo képről. Hátha el tudná vitetni. Mivel tegnap híre járt, hogy a kiürítéseket beszüntették, ma d.e. nem pakoltam semmit. Mikor 11 órára bejöttem, a berendelték is hazamentek. [...]”

Október 2. „Tegnap a Műegyetem tehergépkocsija megérkezett s így ma reggel úgy 10 óra felé Vitéz István min. biztossal ideállított. Akkorára az E sz. faládát az óvóhelyen összecsomagoltuk és utra elkészíttem. Egyebet nem kapott. A képek fel se fértek volna a már klinikai felszereléssel megpakolt gépkocsira. Lehet, hogy a régi magyar képekért egyszer még eljön a héten. Dr. Vitéz min. biztos aláírta az én eddigi összes jegyzékeimet, hogy azokat átvette. Reggel esett az eső, de dél felé megszűnt. Nyílt kocsiiban képeket nem is lehetett volna szállítani.

A soffőr Szép Ödöntől levelet hozott. [...] Szombaton 12 óraker éjfélkor voltak a Műegyetemnél. A rakomány ott hált és másnap adták át a Nemzeti Múzeumnak.[...]”

II. A műtárgyak eltűnése

A Budapestre küldött műtárgyak 1944 és 1950 közötti sorsáról igen keveset tudunk. A Naplónak mindössze néhány rövid bejegyzése említi az elszállított anyagot, mely adatok alapján csak nagy vonalakban és igen homályosan követhető, hogy mi is történt az eredetileg Műegyetemen elhelyezett ládákkal és tartalmukkal.

1945. március 20.: „[...] Két óra felé nagy sápadtan, lefogyva bejön dr. Nyíreő István³¹, az egyetemi könyvtárigazgató. Márc. 14-én ért haza. Csak a családja még nincs itt. Dec. 18-án a Műegyetem alagsorában látta az általam felküldött 5 ládát. Onnan elvitték-e a nyilasok vagy sem, nem tudja? [...]”³²

30 A szállítmány kísérője özv. dr. Várady Sándorné volt, aki megbízólevelet is kapott. (Megbízólevél: VIII.700.38. 273/1944 DMSz)

31 Nyíreő István (1893–1977), 1929-ben nevezték ki a debreceni egyetemi könyvtár igazgatójává, ahol 1944-ig dolgozott. Ez idő alatt a könyvtár 40 000 kötetes állományát 500 000-re növelte.

32 Debreceni Napló, XXI. kötet, Ms 13/21, 1944. 12. 02.—1945. 04. 12.

1945. március 22.: „[...] Ma elkészítettem és beterjesztettem jelentésemet a Bp-re szállított múzeumi tárgyakra.³³

1945. április 3.: „Lükő Gábor hozatért Bp-ről és jelentkezett ma reggel. Elmondta, hogy szüleit igen rossz bőrben találta, de élnek. Ládáinkat kereste a Nemzeti Múzeumban, de ott nem találták. (Nem is találhatták!) [...]”³⁴

1945. április 12.: „[...] Nagy József bp-i műegyetemi műszaki felügyelő megszólított az utcán, hogy figyelmeztessen a Műegyetem alagsorában feltört ládáink szétduzt és megrabolt tartalmára. Az anyag jó részét boldog-boldog-talan széthordta. Talán a két vasláda felbontatlan. Azonnal ajánlott levelet írtam Supka Géznak³⁵ és a Főfelügyelőnek³⁶ a mentés ügyében. Lükőt pedig megbíztam, igyekezzen mielőbb Bp-re felutazni és szétnézni.[...]”³⁷

1945. május 16.: „[...] Ma elküldtem a Főfelügyelőnek a Bp-re szállított tárgyak jegyzékét. Most vettem észre, hogy az állami letétképek között Munkácsy: Levelet olvasó hölgy c. képe kétszer szerepel. Tévedés. Az egyiket kihúztam. Így nem 56, hanem 55 tétel ment fel képekből.³⁸

1945. május 10.: „Ma kaptam hivatalos értesítést arról a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségétől, hogy mi maradt meg a Bp-i Műegyetem pincéjében elhelyezett muzeális anyagunkból. Lükővel közöltem az ügyirat tartalmát. Mivel ő holnap Bp-re utazik, megkértem, ebben az ügyben érdeklődjön és utasításokkal láttam el a továbbiakra nézve. Az éremtárt majd leltár mellett fogjuk átvenni, ha a kis láda teteje fel van törve. Addig őrizték. [...]”³⁹

1945. május 19.: „[...] Olvasom az újságból, hogy Salzburg melletti alagutban egy kincses vonatot⁴⁰ foglaltak le az amerikaiak. Hátha a Műegyetemből eltűnt ládáink ott vannak?! A Szálasi Kormány vitte ki a vonatot. [...]”⁴¹

33 Uo.

34 Uo.

35 Supka Géza (1883–1956) régész, műtörténész, publicista. A Literatura c. folyóirat és a Világ c. lap főszerkesztője. 1945–1949 között a Nemzeti Múzeum elnöke.

36 A főfelügyelő Alföldi András (1895–1981) régész, ókortörténész volt. 1923–1932 között volt egyetemi tanár Debrecenben. Sőregi János az ő tanítványa, majd doktorandusza volt. 1947-ben Angliába emigrált.

37 Debreceni Napló, XXI. kötet, Ms 13/21, 1944. 12. 02.—1945. 04. 12.

38 Debreceni Napló, XXII. kötet, Ms 13/22 1945. 04. 14.—1945. 06. 21.

39 Uo.

40 Az amerikai hadsereg 1945. május 11-én fogta el a Salzburg-közi Werfennél a 80 (!) vagonból álló szerelvényt, melyen a nyilasok próbálták kimenekíteni a „nemzeti vagyont”. A szállított kincsek között, melyek értékét mai árfolyamon 4 milliárd dollárra becsülik, ott volt többek között a Magyar Nemzeti Bank teljes arany- és valutakészlete, számos múzeum műtárgyai, valamint a holokauszt során összerabolt értékek. Dokumentumok hiányában nem bizonyítható, hogy a Déri Múzeum eltűnt kincsei (pl. a római aranyékszer-gyűjtemény) a Aranyvonaton voltak-e a többi múzeum anyagával együtt. Bővebben: Tarján M. Tamás: 1945. május 11. — Az amerikai hadsereg birtokába kerül a magyar Aranyvonat. (<http://www.rubicon.hu>).

41 Debreceni Napló, XXII. kötet, Ms 13/22 1945. 04. 14.—1945. 06. 21.

1945. május 22.: „[...] Ma olvasom a Magyar Nemzet V. 20-iki pünkösdi számának 1-ső oldalán New York Times tudósításából, hogy a magyar aranyvonatban több magyar város közkinse van. Lehetséges, hogy a Múzeumról eltűnt értékeink is köztük vannak? Bárcsak úgy volna! Most kíváncsi vagyok Lükő Gábor beszámolására, mit látott a felügyelőségénél? [...]”⁴²

1945. május 28.: „[...] Lükő Gábor muzeumőr tegnap hazajött Budapest-ről és ma jelentkezett a hivatalban. Elmondta, hogy járt a Főfelügyelőségen, megtekintette a Múzeum alagsorából odavitt értékeinket. Az éremtárat tartalmazó kisebbik vas láda teteje be volt nyomva, de a tartalma érintetlen. Egyelőre tovább őrzik. Az ázsiai edények között egy idegen porcellántöredék is van. Azt már ők észrevették. Az eltűnt tárgyak érdekében feljelentést tenni céltalannak mondták. Ki tudja, ki vitte őket: a németek, a nyilasok, a csőcselék vagy az oroszok?! [...]”⁴³

1945. május 29.: (Sőregi János meghallgatása az Igazoló Bizottság előtt): „[...] Végül Csillag nevű biz.tag. érdeklődött, hogy vittek-e el muzeális tárgyakat? Igen! Miniszteri rendeletre, miniszter biztos! Ki hajtotta a rendeletet végre? Mi, tisztviselők! Ekkor Lévy, miután megállapította, hogy el nem menekültem, politikai párt tagja nem voltam, a bizonyítást befejezte. Pár percre kijöttem. Ujra behívtak. Lévy elnök kijelentette, hogy a bizottság igazolhatónak talált, mert a nehéz időkben dicséretre méltó, mintaszerű magatartást tanúsítottam. Megköszöntem, eljöttem Lükővel.”⁴⁴ [...]”⁴⁵

1946. szeptember 16.: „Reggel tárgyaltam a polgármesterrel Bp-en lévő muzeális tárgyaink hazahozatala ügyében, mert a Főfelügyelőség nem hajlandó tovább őrizni (234/1946 Dmsz). Abban állapodtunk meg, hogy még nem hozzuk haza tárgyainkat célszerűségi okokból. Írtam levelet ebben az ügyben a Főfelügyelőségnek és Huszár Lajos dr-nak.”^{46/47}

1949. július 22.: „D.u. 6–1/2 8-ig előszedtem és olvastattam azokat az okmányokat, melyek a Bp-ről visszaérkező tárgyak átvételéhez szükségesek.”⁴⁸

1949. július 24.: „Vasárnap. Reggel 8 órakor Oelmacher Anna⁴⁹ értem küldött a lakásomra: jöjjenek az állami letétképek és a szobor. [...] A ládákat felbontottuk... [...]...semmi sem jött vissza abból, amit 1944-ben elvittek.”⁵⁰

1949. október 13.: „Lükő Gábor felbontotta a KOF⁵¹ által küldött két ládát. Abban voltak az 1944-ben elmenekített Déri-féle gyűjt. megmaradt tárgyai az 1945-ben felvett jkv. szerint. A vasláda a pénzzel nem jött meg. Lásd 54/1945 Dmsz. ü. iratot!”⁵²

1949. október 17.: „Számba vettem az 1944-ben elmenekített, a KOF által most a vasláda kivételével visszaküldött muzeális anyagot. Azokat bevitettem a laboratóriumi mérlegszobába. Az átvételről elismervényt küldtem.”⁵³

1950. február 16.: „A Déri Frigyes gyűjt. főleltári könyvébe⁵⁴ piros tintával jegyezgettem be a hadkiürítés címén elszállított muzeumi tárgyak adatait, a visszakerülés tényét.”⁵⁵

III. Nyomozás és eljárás

Mint az előző Napló-bejegyzésekből egyértelműen kirajzolódik, Sőregi János és kollégái a lehetőségeikhez mérten igyekeztek mindent megtenni az elszállításra kiválasztott műtárgyak biztonságáért. A Budapesten eltűnt anyagért értelemszerűen nem vállalhattak felelősséget, így feladatuk „mindössze” a megmaradt műtárgyak azonosítására, hazaszállítására és leltári jegyzék szerinti átvételére korlátozódott. Mivel Sőregi azt a tájékoztatást kapta a Főfelügyelőségénél, hogy feljelentést tenni az eltűnt műkincsek ügyében értelmetlen, okkal bízhatott az úgy mielőbbi lezárásában.

Azonban nem mindenki vélekedett így, és rövidesen meggyanúsították (egyelőre titokban) Sőregi Jánost, hogy a II. világháború alatt a Déri Múzeum aranykincseit eltulajdonította, majd azokat eladta. A nyomozás komolyságát mutatja, hogy Sőregi János titkos megfigyelésére külön AVH-s ügynököt vetettek be.

42 Uo.

43 Uo.

44 Az eljárást az I. sz. Igazoló Bizottság folytatta le. Az ügy referense Bodnár Imre, szakképviselője Lükő Gábor volt.

45 Debreceni Napló, XXII. kötet, Ms 13/22, 1945. 04. 14. – 1945. 06. 21.

46 Huszár Lajos (1906–1987) régész, numizmatikus, a művészettörténeti tudomány doktora. 1945–1949 között a Magyar Történeti Múzeum főigazgatója. 1943-an személyesen ellenőrizte a Déri Múzeum numizmatikai gyűjteményét.

47 A levelezés eredményeként a műtárgyak továbbra is Budapesten maradhattak. Az érméket tartalmazó „C” ládát és a kb. 20 egyéb tárgyat az Egyetemi Könyvtár páncélszekrényében helyezték el. Teljes levelezés az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában olvasható (VIII.700.40. 234/1946 Dmsz.)

48 Debreceni Napló, XXXII. kötet, Ms 13/32, 1949. 07. 15.–1949. 10. 15.

49 Oelmacher Anna (1908–1991), festő, grafikus.

50 Debreceni Napló, XXXII. kötet, Ms 13/32, 1949. 10. 15.–1949. 10. 15.

51 Közgyűjtemények Országos Felügyelősége.

52 Debreceni Napló, XXXII. kötet, Ms 13/32 1949. 10. 15.–1949. 10. 15.

53 Debreceni Napló, XXXIII. kötet, Ms 13/33, 1949. 10. 15.–1949. 12. 31.

54 Déri Frigyes: *A debreceni Déri Múzeum gyűjteményeinek leírása* (Debrecen, 1922). Az említett példány Déri Frigyes személyes használatában volt. A Sőregi János által említett bejegyzések egyértelműen azonosíthatók a szóban forgó műtárgyak műtárgyleírásainál.

55 Debreceni Napló, XXXIV. kötet, Ms 13/34

Ez az ügynök Perepatits Antal volt, akiről Filep Tibor *A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957–1989 III/III* c. könyvében⁵⁶ külön bejegyzésben ír.⁵⁷

Perepatits 1945 előtt „kisnyilas” volt, majd az AVH kötelékébe lépett. 1950-ben telepítették Debrecenbe – minden bizonnyal a Sőregi-ügy miatt is. Civilben irodalomtörténészként és kritikusként rendszeresen írt a Néplapba és a Hajdú-Bihari Naplóba. Mivel Sőregi János ismert könyvgyűjtő⁵⁸ és irodalomrajongó volt, Perepatits könnyen a bizalmába tudott férközni írói-újságírói munkáján keresztül.

A nyomozás közel másfél éve alatt készült Napló-bejegyzések azért különlegesek, mert leírásuk pillanatában Sőregi Jánosnak fogalma sem volt róla, hogy megfigyelés alatt áll. Emiatt gyanútlanul öröközhette meg, hogyan férközött Perepatits a közelébe, miként hálózta be és milyen esz-közökkel szerzett információkat tőle.

1948. október 15.: „D.u. megírtam levelemet Krúdy Gyula debreceni életére vonatkozó adatokról egy Krúdy-életrajzírónak. Szerencsére jegyzeteim voltak és magam Krúdy-gyűjtő vagyok.”⁵⁹

1948. október 16.: „[...] írtam [...] Perepatits Antalnak, Krúdy-életrajzírónak Bősárányra.”⁶⁰

1948. november 4.: „Perepatits irod. történést, Krúdy-életrajzíró rokona, Juhász névű szöke asszonyka két levelet hozott, melyekben Perepatits újabb adatokat kér.”⁶¹

1948. november 5.: „Összeállítottam Perepatits Antal-nak, Krúdy életrajzírójának az újabb adatokat, amiket tudtam. Ezen d.u. is dolgoztam.”⁶²

1948. november 6.: „Perepatits-nak elment Bősárányra a levél újabb Krúdy-adatokkal, Varga Károly cikkeinek másolatával és egy Kardos: Zoltai életrajz-zal.”⁶³

1948. november 10.: „Dózsa György ny. nyomdaigazgató Krúdy Gyula életrajzi adatai ügyében kerestem fel vejevel együtt. Járt nála Juhász névű Perepatits Antal levelével, de nem akart neki mindent mondani.”⁶⁴

1948. november 15.: „Perepatits Antal, Krúdy-életrajzíró újabb levelet írt s egy egész tömeg adatot adott nekem, mint Krúdy-gyűjtőnek. Elküldte dolgozata bevezető részének gépiratát olvasásra. Ezt este el is olvastam.”⁶⁵

1948. november 16.: „Perepatits Antal részére lemásoltam egy rövid Krúdy-levelet s visszaküldtem neki véleményadással a Krúdy-életrajz bevezetésének gépiratát.”⁶⁶

1948. november 17.: „Este Krúdy-könyveimet olvastam. Perepatits tanárral folytatott levelezéséből örömmel látom, hogy Krúdy megbecsülése általános, könyveit egyre-másra adják ki.”⁶⁷

1949. október 24.: „Perepatits Antal Krúdy-életrajzíró látogatása. Most két hónapig Debrecenben fog tartózkodni. Sokáig tárgyaltuk a Krúdy-kutatást. Az ő életrajza készen van. Átadta Kozocsa Sándornak,⁶⁸ aki házal vele a kiadóknál. Nem adnak reá papírt.”⁶⁹

1949. október 29.: „Perepatits Antal Krúdy-életrajzíró újra felkeresett a kutatások megbeszélése végett. Cseréltünk is Krúdy-könyvet. Holnap d.e.-re kértem bejönni. Sok érdekes adatot mond el a nagy íróról és mint gyűjtő, sokban felvilágosít. Két hónapot fog Debrecenben tölteni Krúdy-kutatással. Erre fizetéses szabadságot kapott.”⁷⁰

1949. október 30.: „Perepatits Antal Krúdy-kutató nálam töltötte a d.e.-et. Krúdyról beszélünk állandóan és számba vettük, mi van neki és nekem. Jegyzeteiből felolvastam. Krúdy nagyváradi élete elég homályos.”⁷¹

1949. október 31.: „Perepatits megmutatta azokat a Krúdy-könyveket, melyek neki megvannak, de nekem nincsenek meg. Kutatását a könyvtárban megkezdte.”⁷²

1949. november 10.: „Perepatits Antalt kiszolgáltam Krúdy-kutatásaival kapcsolatban. Több új nyomra vezettem a Krúdy-gyűjtőket.”⁷³

56 Filep Tibor *A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957–1989 III/III*, Debrecen, 2011.

57 Uo. 42–43. old.

58 Bár pontos adatok ma már nem állnak rendelkezésünkre, Sőregi János egykor Debrecen egyik legnagyobb könyvgyűjteményével rendelkezhetett. Különösen közel állt hozzá a 19–20. századi magyar irodalom, így sokszor kértek tőle segítséget pl. bibliográfiák összeállításánál. Jól érzékelteti gyűjteményének nagyságát és értékét, hogy 1950 után, amikor a Sőregi család nehéz anyagi helyzetbe került, évekig az egyik legfontosabb jövedelemforrásuk a könyvek eladogatása volt.

59 Debreceni Napló, XXIX. kötet, Ms 13/29. 1948. 08. 31.–1948. 12. 31.

60 Uo.

61 Uo.

62 Uo.

63 Kardos Albert (1861–1945), irodalomtörténész. 1921-ben megszervezte, majd 1929-ig igazgatta a Debreceni Zsidó Reálgymnáziumot. Szóban forgó mű: Kardos Albert: *A hetvenéves Zoltai Lajos* (DKK, XXXII. évfolyam, 1932. Zoltai Lajos (1861–1939) helytörténész, muzeológus, etnográfus, a debreceni Városi Múzeum vezetője.

64 Debreceni Napló, XXIX. kötet, Ms 13/29. 1948. 08. 31.–1948. 12. 31.

65 Uo.

66 Uo.

67 Uo.

68 Kozocsa Sándor (1904–1991) bibliográfus. 1926–1964 között az Országos Széchenyi Könyvtár munkatársa.

69 Debreceni Napló, XXXIII. kötet, Ms 13/33, 1949. 10. 15.–1949. 12. 31.

70 Uo.

71 Uo.

72 Uo.

73 Uo.

1949. november 29.: „Perepatits Antal megnézte az ereklyekönyvtár néhány ládáját nagy megértéssel.”⁷⁴

1949. december 5.: „Perepatits Antal Krúdy-életrajzíró lakásomon megnézte Krúdy-gyűjteményemet. Kiraktuk a könyveket az asztalra és úgy élveztük a könyvgyűjtő szenvedélyével az érdekes szép kiadványokat. [...] D.u. 5–7-ig szórakoztunk vele.”⁷⁵

1950. január 22.: „Perepatits Antal Krúdy-életrajzírója Oláh Gábor kéziratossaplóját olvassagta velem együtt. Keresetük, vajjon van-e valahol Krúdy-vo-
natkozás benne. De sehol nincs róla említés [...]”⁷⁶

1950. január 23.: „Nyárády Mihály muz.ig.⁷⁷ (Nyíregyháza) Krúdyra vonatkozó értékes életrajzi adatokat és leveleket, újságcikkeket stb. küldött. Ezeket átadtam Perepatits Antalnak. Ő a nagytömegű levelezést a Széchenyi Könyvtárnak fogja átadni a Krúdy-életrajz gépiratával együtt. Kár, hogy munkájának kiadására most nincs meg a lehetőség, pedig Kozocsa Sándor sokat fáradozott ebben az ügyben.”⁷⁸

1950. február 28.: „D.u. Perepatits Antal meglátogatott. Hozott egy nekem hiányzó Krúdy-könyvet: Cirkuszkirály. Elmondta, merre járt, hallotta sorso-
mat.⁷⁹ Krúdy-problémákat tárgyaltunk. Az ő helyzete is elég bizonytalan.”⁸⁰

1950. március 8.: „Perepatits Antal d.u. meglátogatott. Lámpagyújtásig el-
beszélgettünk sok mindenről. Juhász Géza egyetemi professzorral⁸¹ jött össze, akivel Krúdyt megkedveltette. Juhász elvitte Perepatits-ot az Írák Munkaközösségébe, hol a fiatal titánok között öregnek érzi magát. Jelenleg az egyetemi könyvtárba jár.”⁸²

1950. március 17.: „D.u. Perepatits Antal meglátogatott. Kineveztek Debrecenbe előadónak munkabér-szakmában. 15 tanítványa van, kiket egyenként tanít. Panaszkodott, hogy egy új magyar összefoglaló irodalomtört-i áttekin-
tés Krúdyt meg se említi. 5 oldalas cikket küldött emiatt az ujonnan megindult „Irodalomtörténetbe” – Nem hiszi, hogy hozzák, mert keményen megmondta a maga igazát. Sok mindenről elbeszélgettünk.”⁸³

74 Uo.

75 Uo.

76 Debreceni Napló, XXXIV. kötet, Ms 13/34, 1950. 01. 01.–1950. 05. 31.

77 Nyárády Mihály (1899–1980) néprajzkutató. A Felső-Tisza Vidéki Vízügyi Igazgatóság Múzeumának megszervezője és igazgatója.

78 Uo.

79 1950. január 31-én Sőregi Jánost a város vezetősége váratlanul rendelkezési állományba helyezte, majd nyugdíjazta. (Debreceni Napló, XXXIV. kötet, Ms 13/34, 1950. 01. 01.–1950. 05. 31.). A megbízott (majd később tényleges) igazgató Balogh István, korábbi múzeumi segédőr és egykori főispán lett.

80 Debreceni Napló, XXXIV. kötet, Ms 13/34, 1950. 01. 01.–1950. 05. 31.

81 Juhász Géza (1894–1968): költő, irodalomtörténész, egyetemi tanár. 1945–1964 között a KLTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet vezetője.

82 Uo.

83 Uo.

1950. március 24.: „D.u. Perepatits meglátogatott, de látva elfoglaltságunkat,⁸⁴ hamar elment. A Szabad Nép hasábjain folyó irodalmi vitáról beszélgettünk (Lukács – Révai).”⁸⁵

1950. március 27.: „Ebéd után Perepatits feljött. Ezuttal irodalom mel-
lett érték tárgy értékesítésére nézve bizalmasan tárgyaltam vele. De én csak májusban leszek arra szorulva, hogy nyugdíjához pénzt szerezzek, nem adtam neki, mint közvetítőnek semmi megbízást. A feleségem sem adta beleegyezését. Holnap elnéz még.”⁸⁶

1950. március 28.: „Sárika⁸⁷ elment 3 óra körül édesanyját látogatni. Alig ment ki a házból, jött Perepatits Antal. Behívott a hálószobába. Elmondta, hogy a komádi zsidó hajlandó 75 ft-t adni az arany grammjéért. Ha pénzt akarok, most itt a jó alkalom, de azonnal, mert a zsidó 6 órákor visszautazik. Nem adok el semmit, mert a feleségem nem enged! Hát nekem van-e valami régiségem? Nincs! Egy aranyóráim van, de azt csak a végszükségben adom el. Legalább mutassam meg! Megtettem. Perepatits mintegy nyájias erőszakossággal rávett, hogy bemutatásra adjam oda neki egy órára. Le tett az asztalra 30 drb. százast bankót, mint biztosítékot. Arra gondolva, hogy ha ennyi pénzt is megad a zsidó önként, ez nekem 6–8 hónapra elegendő lesz arra, hogy 3–400 frt nyugdíjamat májustól kiegyéjtsem, vagy magamnak ruhát, cipőt, paplant vehessek, kis fiamnak tavaszi felöltőt stb. Isten neki, bemutatásra oda adtam az aranyórát ezzel: de visszahozd az órát, mert most még nem eladó, én pedig a pénzt visszaadom! Jól van! Belső zsebembe tettem a 30 drb. százast, Perepatits pedig elment, hogy 1 órával belül visszajön.

Le s fel jártam a szobámban: mit csináljak?! Az az elhatározás alakult ki bennem, hogy nem adom most az órát, mert ebbe a feleségem még nem egyezett bele. Még ha megtudja, valami bolondot csinál... Alig mult el 10 perc, csengettek. A kinyitott ajtóban megáll egy férfi, 2 alak körvonala pedig a jobb ajtószárm katedrál üvegén át látszott.

Takáts László hdgy az Államrendőrség gazdasági oszt-tól és két detektív jött el. Magát igazolta és egy iratot adott: én a Déri Múzeum értékeit eladtam. Házkutatás és foglалás végzendő! Ez megtörtént a 2 szobában. Kis fiam ágyában megijedt, de nem sírt, mikor szekrenyeinket végig kutatták. Megtalálták feleségem ékszereit. „Rakjam ki, ami a zsebben van! Kitettem a 30 drb. százast. Tegyem vissza! „Uram, a feleségem, ki kórházban fekszik, öngyilkos lesz, ha megtudja, hogy régi családi ékszereit elvesztette. Ne vigye el!” „Visszakapom!”

Mikor a kutatást befejezték, a hdgy elismervényt adott az ékszerekről és egy emberét visszahagyva, engem is magával vitt. Menjünk a rendőrségre!

84 Sőregi János kistia (ifj. Sőregy János, 1939–2016) és felesége (Dr. Sőregi Jánosné sz. Augusta Edit, 1902–1992) súlyos betegek voltak. A kistia (mint később derült ki) TBC-vel feküdt otthon, Sőreginét pedig skarláttal kezelték hetek óta a kórházban.

85 Uo.

86 Uo.

87 Sőregi János lánya, Morvai Imréné, sz. Sőregy Sára (1928–).

A Vár-utcán és Színház átjárón keresztül a rendőrség ÉK-i sarkán mentünk be, ahol az ÁV kapuőrök állnak. Hosszas várakoztatás után a III. em. en bevitték Gulyás százados elé, kinek vallatására mindent a legőszintebben elmondtam. Mikor adtam el aranyat sajátunkból (1945, 1949 és 1950-ben. Most az arany órát bocsátottam áruba, de még nem adtam el. Perepatistól 3000 forint-t kaptam biztosítékul). Akkor már kivettem az asztalra. Se muzeumi értékeket soha senkinek nem adtam el. Aljas rágalom, aki ezt állítja!

Közben egyszer kiküldtek, újra behívtak. El kellett mondanom a muzeumi aranyak és pénzüremgyűjt. 1944 évi elfalazásának történetét. Hogy jártam túl a nyilas min. biztos, dr. Vitéz István eszén(?) Ez nekem csak érdemem. Mindent átadtam egy bizottságnak. Az ide vonatkozó 11 okmányt a lakásomról elhoztuk. Közben igyekeztek sarokba szorítani, fenyegetni, megfélemlíteni, de én nyugodtan mondtam mindenre az igazat. Ki tudná mindazt már aprólékosan leírni!? Mindenesetre a vallatásnak nagy mesterei és aki bűnös, azt meg is fogják hamar, de az ártatlant nem lehet az igazságon keresztül buktatni. Mikor pedig vallatás közben megtudták, hogy becsületesem nem lehet kikezdeni, más hangon beszéltek velem. Sőt megmutattak nekem egy jegyzéket még első bemenetelemtkor, melyen le volt írva a 30 drb. bankó széria és sorszáma. Akkor jöttem rá, hogy Perepatits egy elsőrendűen képzett rendőrségi alkalmazott és az irodalom tört. csak ürügy arra, hogy a kiszemelt emberhez közel férközzön. Így hozzám a Krúdy-gyűjtés és a Krúdy-tisztelés örve alatt jutott ilyen közel. Szinte bizalmas barátommá fogadtam közel másfél év alatt. Meg se álmodtam, hogy ő az én megfigyelőm, aki most engem igen ügyesen lépre csalt. Politikai síkon azonban nem emelhetett ellenem vádat, ez egyszer bizonyos, mert én apolitikus vagyok. Tudva azt, hogy ő kicsoda volt az I. világháború után, igyekeztem a köztünk fejlett barátságot összhangban tartani, hiszen én is haladászellelműnek érzem magamat.

Ujra kiküldtek a folyósra, hol a nyomozó hdgy egy sarokba állított a fal felé fordulva. Ne nézzek hátra. Emberek jöttek ki és be a hátam megettől. Mikor ez véget ért, a nyomozó hdgy felhívott a III. em-re a detektívek szobájába, ahol legelőbb voltam. Ott jegyzőkönyvet vettek fel. Ebben be kellett ismernem, hogy arannyal feketéztem tiltott áron és bűnösnek érzem magamat. Aláírtam. Az óra és a 3000 forint. odaveszett, de engem szabadlábra helyeztek, pedig közben említette, hogy reggelig majd vallok még egyebet is az eddiginél. Félttem, hogy meg fognak kínozni s végül elengedett. Kikísérték az épületből. Az eljárás pedig megindul ellenem. Szörnyen lehangolt lélekkel, kimerült szívvel, kiszáradt torokkal mentem haza. Mi lesz velem? Anyagilag tönkre megyek. Oda az óra, hát még mennyi lesz a büntetés!? Erkölcileg tönkre tesznek ha mással nem, a feketézés büntetével. A feleségem ebbe belepusztul.

Sok mindent lehetett volna még említeni: kiket kértem kihallgatni a jegyzőkönyvemben, visszakaptam feleségem ékszerait, a 11 db okmányt. Senki nem bántott, de a vallatás nyers modora bizony elég kellemetlen, de az ilyesmi nem lehet másképpen, beismerem.

Ide haza gyermekeim sírva borultak nyakamba. Rettenetes órákat állottak ki. A házat őrző detektív engedte be Sárka leányomat, ki anyja látogatásából visszatért és meglepetve látta a felhányt lakást. Mindent elpakolt, de a detektívtől semmit se tudott meg. Ez olvasgatott, míg itt volt.

Nézegette könyvtáramat, revolverét csattogtatta, itt-ott topogott is, keveset Jánoskával is beszélgetett, akinek d.u. magas láza lett. Majd hazaérkezésem előtt pár perccel érte jöttek.

Gyermekeimnek elmondtam, mi történt velem, nem bántottak, az óra odaveszett, Perepatits bácsi vitt lépre hivatásából kifolyólag. Hazajött vőm is Imre, aki latolgatta a dolgokat és biztatott, hogy visszakapom az órát, mert nem adtam el és jóformán a rendőrség megbízott embere vitt ügyesen bele a bajba. De nekem nagyon fáj a szívem és a fejem zúgott. Szégyeltem az ellenem emelt vádat. Vőm biztatott, hogy lehet koholmány is, ürügy a bejövételre. Mert ha Perepatitsnak nem adom oda az órát, akkor is jöttek volna feljelentéssel, amit a Nemz. Múzeum nevében állítottak ki. Megfogadtam, hogy még zárkózottabb leszek. A családomon kívül senki másához nem leszek bizalommal.

Jánoska láza hatalmasan felszökött. 4 óraker d.u. 39,8, 1/2 7 óraker 38,4, 1/2 9 óraker 39,9 volt. Nagyon oda volt a gyerek, talán a kiállott izgalmtól, vagy betegsége hatalmasodott el?! Nem tudhatom.

Én jóformán egész éjjel nem aludtam. Fejemben vadul száguldoztak a belső monológok végeláthatatlan sorozatai, amivel meg tudnám ezt az egész naplót tölteni. Hánykolódtam. Néha összekulcsoltam a két kezemet fájó szívem felett: Istenem, vedd el az életemet! — könyörögtem. Ha mégis elnyomott az álom, rémeket álmodtam és szívem majd kiszakadt a mellemből, a halántékom lüktetett vészettül.

Ugyanakkor hallottam kisfiam lázas lihegését, félbeszélő kiáltásait. A szomszéd szobában kis unokám is fel-fel sírt... Iszonyatos éjszaka volt... Alig vártam, hogy megvirradjon.⁸⁸

1950. március 29.: „Sárka leányommal 7 óra felé a konyhában dolgoztunk, mikor értem jött az Államrendőrség gazd. oszt-tól az a detektív, aki tegnap a házkutatásban részt vett. Menjek kihallgatásra. Elbúcsúztam gyermekeimtől. Nem veszélyes — mondta a detektív — tessék nyugodt lenni! Nincs baj! Lesz, ami lesz, gondoltam magamban.

Majdnem 2 óráig hagytak szótlantul ülni és várni a III. em. szobájában 3 detektív előtt. A tétlenségben és gyöttrődő gondolataim súlya alatt elkábult a fejem. Miért kell itt ennyit várni? Egyszer szólt hozzám az egyik, aki a lakásomat őrizte: hány ezer könyvem van és ha elvész belőle, észre veszem-e? Könyveimet nem számoltam. Ha valaki a hátsósorokból vinne el könyvet, csak akkor venném észre, ha keresném éppen azt. Végre megérkezett Takács nyomozó hdgy. A 9 órát már rég elharangozták, mikor ez újra elment és újra visszajött. Akkor kiküldött a folyósóra, üljek le. Aztán lementünk a II. em.-re a tegnapi Gulyás századoshoz. Ujabb vallatás. Én elfalaztam ugyan az aranyakat, becsaptam a nyilas min. biztost, de el is adtam aranyakat és azokról azt mondtam, hogy elvitte a nyilas biztos. Ilyet nem tettem. Tessék előállítani azt, aki ilyet mer állítani. Itt hosszabb vallatás folyt le, de én mindenre megfeleltem. Egyszer még fel is ugrottam a székről, mert azt állította, hogy én tudok olyanokról, akik muzeumi tárgyakat eladtak. Én volnék az első, aki nyakon csipném és feljelenteném. Sok beszéd után végre is kijelentette a

százados, hogy nekem az órát visszaadják. Ezért én hálás lehetek nekik, de kicsoda ellenszolgáltatást tudnék nyújtani? Reakciós ismerőseimről közül kikre tudnék adatokat? Hivatkoztam apolitikus voltomra. Ismerőseim között vannak ilyenek, de én azokkal politikáról nem tárgyalok. 30 éve vagyok itt. Sokan ismernek és én elzárkózva csak a tudományok élek, tehát ilyen téren nem szolgálhatok. Egyébként rendelkezzen velem. Mást azonban nem kért. Akkor elmondta, hogy a komádi embert elfogták és annál az órát megtalálták. Átadta nekem. Mehetek haza. Hálámat fejeztem ki. Magam igazolására elmondtam még egyet mást hivatásomról és kibékülve egymással kézszerítással vettem bucsut. Azt azonban elismerem, hogy hibás vagyok, mert az arany eladása tilos és én ebben az irányban kísérleteztem. Az eljárást lefolytatják. Takáts ny.(?) hdgy kísért le. A kapunál még egyszer keze fogott velem, most már mint udvarias hivatalnok.

1/2 11 felé lehetett, mire hazaértem. Családom nagy aggodalmak között várt és mikor az arany órát az asztalra tettem, óriási örömmel vették elbeszélésemnek eme csattanóját. Inni, enni adtak, de én azért erős fejfájással, de megbékélve feküdtem le 12 óra felé. A kis fiút se fogta addig az álom, míg haza nem jöttem.

Megállapítottuk, hogy lehettek ellenem rosszindulatú feljelentések, de lehet az is, hogy csak próbára tették, hogy gazdálkodtam? Az is bizonyos, hogy az Államrendőrség az igazságot kereste az ő előírt és megszokott módszerével és azt korrektül ki is szolgáltatta. Azt is meg kell állapítanom, hogy Perepatits elsőrendű szakember a rendőrség szolgálatában. Nem tudom, hogy találkozom-e vele még az életben, de hálás vagyok neki azért a 4 Krúdy-könyvért, melyet nekem csereviszonylatban vagy pénzemért adott a foglalkozását leplező nemesebb tevékenysége folyamán. Titokzatos alak!! Valóságos Krúdy-regényhős!⁸⁹

IV. Kincs, ami van

A Napló-részletek áttanulmányozása után fel kell tennünk két fontos kérdést. Valóban eltűnt a nyomozás középpontjában álló érem- és aranygyűjtemény 1944/45-ben? Milyen szerepe volt ebben a történetben a múzeumigazgatónak?

Mint olvashattuk, a kihallgatást megőrkítő bejegyzésben Sőregi János határozottan állítja, hogy megvédte – állítása szerint elfalazta – a műkincseket. De mi támasztja mindezt alá?

A Naplóban ugyanis – melyeket Sőregi elsősorban az utókornak szánt⁹⁰ – nem olvasható egyetlen sor sem a műtárgymentés mikéntjéről. Mindössze néhány rejtett utalás található a „sorok között”, azonban ezek a teljes történet és a később született visszaemlékezések ismerete nélkül értelmezhetetlenek az olvasó számára.

Az első bizonyíték, ami Sőregi János rendőrségen elhangzott állítását alátámasztja, majdnem három évvel később, 1952. november 26-án keletkezett.⁹¹ Ez egy jegyzőkönyv, melyet a Déri múzeumba időközben visszaszállított „C” láda felnyitásakor vettek fel. A dokumentum rögzíti az egykori múzeumigazgató beszámolóját, ami szerint az 1944-es szállítás előtt az eredetileg előkészített éremgyűjteményt Sőregi a ládából titokban kiemelte, a múzeum épületében elrejtette, helyére pedig kevésbé értékes numizmatikai anyagot csomagolt. A jegyzőkönyvet és az abban leírtakat többek között Balogh István igazgató és Béres András⁹² is hitelesítette aláírásával.

A történet tisztázásához további adatokkal szolgál a Déri Múzeum 1945/46-os hivatalos levelezése,⁹³ valamint Sőregi János 1957-ben készült II. világháborús visszaemlékezése.⁹⁴ Mindezek alapján már kísérletet tehetünk arra, hogy lehetőség szerint a legpontosabban bemutassuk, mi is történhetett az elveszettnek hitt műtárgyakkal.

Hogyan a tanulmány elején olvasható, a műtárgyak elszállítása 1944. szeptember 12-én, egy polgármesteri megbeszélésen került először komolyan szóba, majd néhány nappal később, szeptember 15–16-án vált véglegessé. Sőregi János és kollégái az első pillanattól elleneztek a kiürítési rendeletet, így alternatív megoldásokban gondolkodtak (I. szeptember 13-i bejegyzés). Feltételezhető, hogy ekkor merült fel a műkincsek elrejtésének ötlete is, amelynek gyakorlati kivitelezését már másnap elkezdték: „Értékeink biztosítása ügyében célszerű tárgyalásokat végeztem. Egy kőműves mesterrel JAVÍTÁSI munkálatokat tárgyaltam meg szombat déle.” (I. szeptember 14-i bejegyzés). Szinte bizonyos, hogy a Napló „javítási munkálatok”-ról szóló megjegyzései az éremtár befalazására vonatkoznak (I. szeptember 14-i, 16-i és 18-i bejegyzések), mivel a múzeum épülete – ekkor még – nem szenvedett olyan számottevő háborús károkat, melyek kőművesmunkát igényeltek volna.

A múzeumi kincsek elrejtése két lépésben történt. Először Sőregi János a ládában elhelyezett pótolhatatlan numizmatikai anyagot (I. Melléklet, „C” láda, 1. és 2. tétel) kevésbé értékesre cserélte ki: az igazgatói széfben tárolt ezüst- és bronzpénzre, a Dégenfeld-féle I. világháborús érem- és sapkajelvény-gyűjteményre, valamint a Déri Frigyes-féle sapkajelvény-gyűjteményre. A szegedi városi múzeumtól kiválogatásra átküldött 28 csomag éremanyagot a vasládában hagyta.

A második lépés a műkincsek elrejtése volt, ami szeptember 18-án történt meg, 5 ember részvételével. (Az 1957-es visszaemlékezés szerint éjszaka vagy hajnalban végezték el a munkát, a Napló alapján azonban a

89 Debreceni Napló, XXXIV. kötet, Ms 13/34, 1950. 01. 01.–1950. 05. 31.

90 Az összesen 40 kötetből álló Debreceni Napló bejegyzéseiben visszatérő elem Sőregi azon reménye, hogy az utókor értékelni és kutatni fogja leírásait. Éppen ezért igyekezett mindent pontosan feljegyezni, valamint állításait eredeti levelek és egyéb dokumentumok befűzésével igazolni.

91 Csatlóva a Napló 37. kötetéhez (Debreceni Napló, XXXVII. Ms 13/37, 1951. 07. 26.–1952. 12. 31.)

92 Béres András (1928–1993): néprajzkutató, muzeológus, a 1957–1969 között a Déri Múzeum igazgatója.

93 A Déri Múzeum adattárának jelentős része került a városi levéltárba. A szóban forgó levelek egy 2017–2018-as kutatás során kerültek előtérbe. (MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, VIII.700.39–40.)

94 Sőregi János: *Adatok Debrecen város 1944. évi utolsó negyedének történetéhez* (Déri Múzeum, Helytörténeti gyűjtemény, I. 18/1957).

délutáni napszakra következtethetünk). A műveltségben résztvevő, Sőregi Jánosnak segítő négy személy kiléte nem tisztázott. Valószínű, hogy az igazgató két bizalmi embere, Lükő Gábor és Vincze József részt vett az akcióban. A negyedik ember egy olyan kőműves lehetett, akiben a múzeum vezetése megbízott. Mivel a múzeum szeptember 17-ei bombázásban komoly károkat szenvedett, nem lehetett túl feltűnő, ha munkások járnak ki-be az épületbe. A ládák alagsorban történő elfalazását valószínűleg Kristóf János kőműves végezte el, akinek Sőregi hivatalos úton igazolványt is kért, éppen szeptember 18-án: „a terrortámadás alatt súlyosan megsérült Déri Múzeumban végez halaszthatatlan légvédelmi munkálatokat. Ezért útjában fel nem tartóztatható.”⁹⁵ Az ötödik személy ismeretlen. Az igazgató feljegyzése szerint az éremanyag elrejtése során az utolsó simításokat szeptember 23-án végezték el.

A műtárgyak sorsa az elszállítás után (1944. szeptember 28., 30. és október 2.) alig ismert. Ami biztos, hogy a tárgyak a Múzeum alagsorába kerültek, ahol – legalábbis papíron – a Magyar Nemzeti Múzeum szakemberei átvették őket (l. 1944. október 2-i bejegyzés). Ennek megállapítása azonban, hogy az „A”, „B”, „D” és „E” ládákat mikor törték fel, a bennük lévő tárgyak mikor tűntek el és ki vitte el őket, ma már nem lehetséges. A sors különös firtora, hogy pont a „C” ládát, melynek eredeti tartalmának megmentéséért oly sok veszélyt vállaltak a Déri Múzeum munkatársai, még csak fel sem törték.

A háború után Sőregi Jánosnak mint a Déri Múzeum vezetőjének be kellett számolnia az irányításával végrehajtott hadkiürítésről és a rábizott intézmény védelmében hozott intézkedésekről. A múzeumigazgató a polgármesternek és a Főfelügyelőségnek írt jelentéseiben beszámolt a tárgyak elszállításáról, mindehhez részletes műtárgyjegyzéket is csatolt, azonban a hivatalos papírban nem említette a „C” tartalmának cseréjét, mindössze bizalmas tájékoztatást ígért „egyéb ügyekben”:

„[...]A jegyzékben felsorolt tárgyak értékelésétől – sok minden oknál fogva – szíveskedjék eltekinteni. A mai viszonyok között ezeknek elfogadható árát megmondani szinte lehetetlen. Egyebekről bizalmas kihallgatáson adhatok számot.”

(1945. március 24., válasz Szabó Kálmán polgármester 5096/1945 sz. „Elhurcolt értéktárgyakról” szóló határozatára).⁹⁶

„[...]Budapestben levő muzeális tárgyaink új elhelyezését hálásan köszönöm. Tárgyak ottmaradásának fontos és célszerű okai vannak, melyekről előszóban leszek bátor majd a Főfelügyelő urat tájékoztatni. Egyelőre csak annyit, hogy az az anyagcsoportunk, melyet a Főfelügyelő Úr a legjobban ismer, teljes épségben és biztonságban van. [...]”

(Kézelt írt feljegyzés, valószínűleg vázlat az Alföldi András KOF Főfelügyelőnek írt válaszelevelhez. 1946. december)⁹⁸

Látható, hogy Sőregi igyekezett a „C” ládát (és néhány egyéb, megmaradt műtárgyat) Budapesten tartani. Ennek okáról megint csak találgatni lehet, de a legvalószínűbb az volt, hogy a közbiztonságot még nem tartotta megfelelőnek a cívisvárosban.⁹⁹ Mindennaposak voltak ugyanis a fosztogatások és egyéb vagyon elleni bűncselekmények, ráadásul a Déri Múzeum épületét is számos olyan esemény lebonyolítására vették igénybe vették (pl. népbírói tárgyalások), melyeken szinte lehetetlen volt az emberek tömegeit kordában tartani. Utóbbira kiváló példa Szilády Gyula csendőrezredes 1945. április 26-i tárgyalása, amikor csak fegyveres orosz katonák tudták feltartóztatni a feldühödött tömeget.

A műtárgyak végül, a „C” láda kivételével 1949 októberében érkeztek vissza a Déri Múzeumba. Az 1944-ben elfalazott kincsek 1950. február 20–22. között kerültek újra elő, amikor az igazgatóváltás során Sőregi az alagsorból felhozatta a két ládába elcsomagolt műtárgyakat, és átadta azokat utódjának. A kicserélt érméket tartalmazó „C” ládát 1952-ben kapta vissza az intézmény, hiánytalan tartalommal.

Mai napig nem tudható, hogy a feljelentés és a nyomozás elindításának hátterében mi áll. A rendelkezésünkre álló információk alapján két elmélet állítható fel:

1. A háttérben egy olyan szakértői jelentés vagy vizsgálat állhat, ami jelezte, hogy a „C” láda tartalma és a hozzácsatolt jegyzék nem egyezik. Ekkor már nem Alföldi András volt a KOF főfelügyelője (1947-ben Angliába emigrált), így nem tudta igazolni Sőregi Jánost. Ezt az elméletet gyengíti az 1952-es jegyzőkönyv, ami szerint a „C” ládát, bár a fedelén található zár fel volt törve, a zár nyelve olyan erősen zárva tartotta, hogy csak feszítővassal lehetett kinyitni. Éppen ezért nem valószínű, hogy egy külső szakértő a tartalomhoz hozzáférhetett.

2. Az egész eljárás a múzeumigazgató lejárását szolgálta. Ez volt a Sőregi család gyanúja is, ahogyan az az 1950. március 29-i Naplóbejegyzésben is olvasható. Ez az eljárás ráadásul egyértelműen beleillett volna a Sőregi János elleni támadássorozatba:

· 1948-ban tisztázatlan okokból kivették kezéből a Debreceni Képes Kalendárium szerkesztését, elkezdték cenzúrázni a Déri Múzeum évente megjelenő évkönyvét, és a város vezetősége nem engedte szakmai tanulmányútra az igazgatót.

· 1949-ben a KOF főfelügyelője szinte minden hatáskört elvont Sőregitől a múzeum felújítása során, majd az új kiállítások berendezésének irányítását annak ellenére másra bízta, hogy az épület felújítása, valamint a háború után megvalósuló kiállítások létrejötte szinte egyedül Sőregi Jánosnak voltak köszönhetőek.

95 267/1944 DMSz (MNL, HBM-i Levéltár, VIII.700.38.)

96 38/1945 DMSz (MNL, HBM-i Levéltár, VIII.700.40.)

97 Alföldi András segített Déri Frigyesnek a numizmatikai gyűjteményének létrehozásában, így kiválóan ismerte a múzeomalapító anyagát.

98 234/1946 DMSz (MNL, HBM-i Levéltár, VIII.700.40.)

99 Bővebben: Kovács József: *Bombák árnyékában – A Déri Múzeum viszontagságai 1939–1945 között Sőregi János Naplójában* (DMÉ 2017, 171–185.old.)

1950. január 31-én a múzeumigazgatót rendelkezési állományba küldték, majd rövidesen nyugdíjazták.

A nyomozás végül nem zárult vádemeléssel, és arról sincs tudomásunk, hogy Sőregi Jánost további retorziók érték volna.

Ugyanakkor az eljárás, a vádak és a kihallgatás körülményei érthető módon igen megviselték az ártatlanul meghurcolt egykori múzeumigazgatót. A Naplójában írtakhoz tartotta magát: valóban visszahúzódtóbbá vált, csak a legrégebb barátjaival tartotta a kapcsolatot és az istentiszteleteket is egyre ritkábban látogatta. Bár olykor még segítette a Tudományos Akadémiának és a Déri Múzeumnak régészeti kutatásokban, a legjobban könyvei és unokái között érezte magát, a közéletől szinte teljesen elfordulva.

A rendőrségi ügy másik főszereplője, Perepatits Antal még sokáig folytatta „áldásos” tevékenységét Debrecenben, egészen 1959-ig.¹⁰⁰ Célpontjai elsősorban értelmiségiek voltak: írók, kritikusok, egyetemi oktatók és diákok. Ő figyelte meg többek között Tóth Endrét, Kiss Tamást, Pákozdy Ferencet és Koczogh Ákos egyetemi docenst. Említést érdemel Sőregi János 1952. augusztus 12-i bejegyzése, melyben egyetemi tanárságédek (köztük a múzeumban dolgozó Módy György) letartóztatásáról ír: „Állítólag egy könyvüagnök került közjűük, akit bizalmasan kezeltek s aki aztán bejelentette a társaságot, mert rendőrségi megfigyelő volt, akár Perepatits Antal.”¹⁰¹

A nyugalmazott múzeumigazgató és Perepatits még egyszer találkoztak, 1951. február 12-én:

„A Városháza körül találkoztam Perepatits Antallal. Megálltunk, kezeltünk. »Nem is tudom, mit szóljak Neked« – mondtam végül pár pillanati hallgatás után. »Én se – válaszolt. – Nagyon rászédtek minket akkor – mondtá – az asszony egy hétig oda volt miatta.« Én erre mosolyogva megfenyegettem. »Nem vagyok Debrecenben különben – folytatta –, de majd meglátogatlak.« Ezzel elváltunk.”¹⁰²

Az eltűntnek hitt numizmatikai anyag ma is a Déri Múzeum egyik legértékesebb műtárgycsoportjának számít. Jelenleg (2017. január) *A hit megtartó ereje – Erdélyi fejedelemség és Debrecen* c. kiállításon tekinthető meg belőlük egy gazdag válogatás.

Az anyag megmentésén fáradozó, a tudomány nevében gyakorlatilag katonai szabotázszt¹⁰³ végrehajtó munkatársak a mai napig nem kaptak elismerést.

100 Tevékenységében volt egy rövidebb szünet, ennek időtartama nem ismert.

101 Debreceni Napló, XXXV. kötet, Ms 13/35., 1950. 06. 01. – 1950. 11. 30.

102 Debreceni Napló XXXVI. kötet, Ms 13/36., 1950. 12. 01.–1951. 07. 25.

103 Debrecen és környéke már 1940-ben szigorított katonai ellenőrzés alatt állt, a műtárgyak elszállítása pedig hadkiürítésnek minősült.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM:

Sőregi János Debreceni Naplói:

- XX. kötet (Ms. 13/20), 1944. 09. 10.–1944. 12. 31.
- XXI. kötet (Ms. 13/21), 1944. 12. 02.–1945. 04. 12.
- XXII. kötet (Ms. 13/22), 1945. 04. 14.–1945. 06. 21.
- XXIX. kötet (Ms. 13/29), 1948. 08. 31.–1948. 12. 31.
- XXXII. kötet (Ms. 13/32), 1949. 07. 15.–1949. 10. 15.
- XXXIII. kötet (Ms. 13/33), 1949. 10. 15.–1949. 12. 31.
- XXXIV. kötet (Ms. 13/34), 1950. 01. 01.–1950. 05. 31.
- XXXV. kötet (Ms. 13/35), 1950. 06. 01.–1950. 11. 30.
- XXXVI. kötet (Ms. 13/36), 1950. 12. 01.–1951. 07. 25.
- XXXVII. kötet (Ms. 13/37), 1951. 07. 26.–1952. 12. 31.

A Déri Múzeum MNL HBM-i Levéltárában elhelyezett adattári anyaga:

- VIII.700.38. doboz
- VIII.700.39. doboz
- VIII.700.40. doboz

Irodalom:

Debreceni Képes Kalendárium, 1946, Városi Nyomda, Debrecen, 1945

Debrecen története (szerkesztő: Tokody Gyula), Alföldi Nyomda, Debrecen, 1986

DÉRI Frigyes: *A debreceni Déri Múzeum gyűjteményeinek leírása* (Debrecen, 1922)

FILEP Tibor *A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957–1989 III/III*, Debrecen, 2011

KOVÁCS József: *Bombák árnyékában – A Déri Múzeum viszontagságai 1939–1945 között Sőregi János Naplójában* (DMÉ 2017, 171–185. old.)

Magyar Életrajzi Lexikon, 1000–1990. Főszerkesztő: KENYERES Ágnes (Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/00300/00355>)

Dr. OROSZI Antal: *Megemlékezés Vitéz Kozma István altábornagyról* (<http://www.zmne.hu/Forum/01okt/kozma.htm>)

PELLE János: *A Soa Debrecenben*. Valóság, 57. évf. 12. sz. 40–72. old.

RAVASZ István: *Az erdélyi hadműveletek 1944 késő nyarán-őszén III. rész* (Hadtörténelmi Közlemények 1998. 4. sz. 857–894. old.)

SŐREGI János: *Adatok Debrecen város 1944. évi utolsó negyedének történetéhez* (Déri Múzeum, Helytörténeti gyűjtemény, l. 18/1957)

SIRÓ Béla: *Debrecen megpróbáltatásai*. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, Debrecen, 2007

SZÁMVÉBER Norbert: *Páncélosok a Tiszántúlon – Az alföldi páncéloscsata 1944 októberében* (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok, Paktum Nyomdaipari Társaság Budapest, 2002)

József Dénes Kovács: Treasure that does not Exist? János Sőregi's Records of the Works of Art that Disappeared from the Déri Museum during World War II.

On 28 March 1950 János Sőregi, the one-time director of the museum was examined as a suspect at the police station in Debrecen. The suspicion was: appropriation and selling of museum objects. The weight of the case is indicated by the fact that the denunciation was made by the National Museum that was one of the highest levels of the Hungarian museum association, The AVH (State Defense Authority) commissioned a special agent to observe the museum director. The story comprised quite a long period, which began with the rescue of works of art and ended with the settling of the case in 1952. In this paper I am going to introduce this really interesting but barely known episode of the Déri Museum through János Sőregi's records. It is important to emphasize that these are personal memories, thus, subjective statements can sometimes get mixed with objective facts. Therefore it is necessary to go about with due foresight and criticism. As far as possible it is practical to look for reinforcement concerning the author's most important statements. Fortunately, János Sőregi strived to justify most of his statements with written proofs, e.g. official documents and letters. Also I tried to back up several points in question with additional explanations and contemporary documents. In spite of this there are some details which are covered in obscurity for the time being, and whose full circle presentation would break the framework of the present study. Thus, they require additional research and a separate publication.

EGY KÜLÖNLEGES CSALÁD: A DÉRIEK* ADALÉKOK A DÉRI CSALÁD TÖRTÉNETÉHEZ

Tanulmányom egyetlen célja, hogy az elmúlt majdnem négy év kutatásai alapján röviden bemutassam a Déri család és néhány tagjának történetét, amiből kiderül, hogy egy egészen rendkívüli családról van szó.

Az apa, *Deutsch Moritz* (? – Bécs, 187?) családjá vélhetően a 19. század negyvenes éveiben telepedett le a Bácskában. Az 1840. évi 29. tc. után a zsidóság lélekszáma rohamosan emelkedni kezdett. Az ekkor érkezett zsidók általában magyar többségű településekre költöztek be. A falvakból Budapestre és nagyobb közép- vagy dél-magyarországi városok felé vándorlás ettől kezdve vett nagyobb lendületet. Az apa kereskedő és földbérelő volt, aki a mezőgazdasági és kereskedelmi szempontból fontos Ferenc-csatorna megépülése után más zsidó kereskedőkhöz hasonlóan meglátta az benne rejlő gazdasági lehetőségeket. A zsidó kereskedők és kézművesek gyakran fektették vagyonukat földtulajdonba. Az egyenjogúsítást követően ugyanis a mezőgazdaság kínálta a zsidóság társadalmi mobilitásának és gazdasági érvényesülésének egyik legfontosabb lehetőségét.¹ Az anya, *Weidinger Johanna* (Baja, 1829 – Bécs, 1908) bajai származású volt, egy kereskedő család lánygyermeké.

Nemcsak a birtokuk központja, hanem a lakóhelyük is eleinte Bács volt, majd az ötvenes évek második felében átköltöztek Bajára. A lakhelyváltásnak két fontos oka volt. Az egyik, hogy Baja komoly gazdasági, kereskedelmi és kulturális központ volt. Bács inkább kies és termékeny síkságról és egykori váráról volt nevezetes, de a 19. század második felére elveszítette korábbi jelentőségét. Ezzel szemben Baja szerepe megnőtt, részben a vállalkozó szellemű zsidóságnak köszönhetően, akik megtelepedtek a városban. A költözés másik oka, hogy az apa tanítatni szerette volna gyermekeit, s Baja Bács-Bodrog vármegye oktatási központja volt.

A család 1873-ban Bécsbe költözött. Valamennyien kiléptek az izraelita közösségből. Déri Frigyes 1882-ben, Julianna 1887-ben, Kálmán 1888-ban, Miksa 1889-ben, György 1890-ben. Az édesanyjuk is katolizált, a hagyatéki aktájában vallásaként a római katolikus van megjelölve.

A család története e pontján fölmerül két nehezen megválaszolható kérdés: 1. miért vándoroltak ki Bécsbe, 2. miért katolizáltak? A válaszokat azért nehéz megadni, mert alig van adat, amire támaszkodhatnék. Így az a lehetőség marad, hogy az általános tendenciákat próbáljam meg alkalmazni, s ezek közül a rendelkezésemre álló információk alapján kiválasztani a legvalószínűbbet.

A 19. század közepétől folyamatos volt a zsidóság bevándorlása Bécsbe, ami 1867 után jelentős lendületet vett. Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy ettől az évtől törvény garantálta a zsidók polgári szabadságát. 1868-ban ehhez az alaptörvényhez kapcsolódva kimondták, hogy 14. évét betöltött személy nemre való tekintet nélkül szabadon választhat magának vallást, vallási közösséget.² A lakhelyváltás másik oka a család elszegényedésében keresendő. Déry Julianna visszaemlékezésében pazarló életmódot és néhány évi rossz termést említi.³ A család anyagi megrendülése minden bizonnyal összefüggésbe hozható az 1873-as gazdasági válsággal, ami hosszabb időre megroppantotta a magyar gazdaságot.

A zsidó felekezetből való kilépésük különösen azért érdekes, mert ebben az időszakban alacsony a kikeresztelkedett réteg aránya a zsidó társadalomban, mert az integráció és az asszimiláció fokozatai a zsidó – nem zsidó identitás arányaiban mérhetőek, s nem a zsidó identitás teljes feladásában, a zsidó múlttal való teljes szakítással. Déri Frigyesnél nincsen nyoma annak, hogy ezzel a kérdéssel komolyan foglalkozott volna, inkább csak sejtették zsidó származását. Déry Julianna Karl Emil Franzosnak, Bécs nagyon népszerű írójának írt levelében beszélt identitásválságáról, úgy érezte, hogy döntenie kell, magyar vagy zsidó.⁴ A többi testvér esetében sajnos semmit nem tudunk, hogyan viszonyultak zsidóságukhoz. Az áttérés időpontjai alapján arra következtethetünk, hogy a karrier is szerepet játszhatott benne. Frigyes 1882-ben lépett ki, amikor vállalkozásba kezdett, Miksa 1889-ben, amikor létrehozta a Ganz Gyár bécsi részlegét, Julianna 1888-ban, amikor elindult írói útján, György 1890-ben, amikor katonai pályára lépett.

A Déri család akkulturációját mutatja, hogy a német mellett áttértek a magyarra. Déry Julianna életrajzírója kiemeli, hogy az író nő az

* Déri Frigyes élettörténetének kutatását a Magyar Őstündíj Bizottság, a Klebelsberg-őstündíj és a OeAD (Österreichische Austauschdienst)-Gesellschaft, megírását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

1 TÁTRAI Patrik, KOCIS Károly, GÁBRITY Molnár Irén, TAKÁCS Zoltán, *A Vajdaságot érintő migráció és annak történeti előzményei*, Tér és Társadalom, 2013/2, 37–38.; GAL Zoltán, RÁCZ Szilárd, *Városok fejlődése és pénzügyi funkciói a mai Vajdaság területén a dualizmus időszakában* = TAKÁCS Zoltán, RÁCZ András szerk. *Regionális kaleidoszkóp*, Szabadka, Regionális Tudományi Társaság, 2014, 93–94.; FABIÁN Borbála, *Fejezetek a bajai zsidóság történetéből*, Bácsországi Vajdasági Honsimereti Szemle, 2014/2, 50–55.

2 Michael JOHN, Albert LICHTBLAU, *Schmelztiegel Wien – Einst und jetzt*, Wien-Köln, 1992, 33.; Leo GOLDHAMMER, *Die Juden Wiens – Eine statistische Studie*, Wien-Leipzig, 1927, 9.

3 HOLLANDER Rózi, *Déry Julianna (1864–1899) élete és költészete*, Német Philológiai Dolgozatok, 16., Bp., 1913, 11.

4 Karl Emil FRANZOS, *Juliane Déry* = Karl Emil FRANZOS hg. *Deutsche Dichtung* Dresden, 1899, Bd. 26, 52.

érvényesülés érdekében adta csak föl a magyar nyelvet, amin korai műveit írta.⁵ Déri Frigyes élete végéig, igaz, rossz helyesírással, de magyarul írta a leveleit és gyűjteményi katalógusát.

Deutsch Móricnak kilenc gyermeke született.

A legidősebb *Berta* volt, aki 1850-ben született Bácsban. Eddig csak annyit sikerült róla kiderítenem, hogy Anton Helmar ezredeshez ment feleségül és élete végéig abban a házban éltek anyjával, ahova a Bécsbe való áttelepüléskor költöztek.⁶ A férj hagyatéki aktájából az is tudható, hogy nemesi családról van szó. 1927-ben halt meg.

Őt követte *Frigyes*, aki 1852-ben Bácsban látta meg a napvilágot, s aki-vel kapcsolatban csak néhány olyan adatot említek meg, melyeket a róla szóló könyv megjelenése után sikerült kiderítenem.

Déri kezdetektől a selyemgyártással foglalkozott. A levéltári forrásokban először 1882-ben találkozhatunk a nevével Karl Liebermann társaként. A Déri & Liebermann nevet viselő céget 1881-ben jegyezték be. A cég ügyvezetője, hivatalos képviselője Liebermann volt, 1882-től mind a ketten. 1886-tól pedig újra egyedül Liebermann lett a cég egyedüli tulajdonosa és képviselője, pontosan akkor, amikor Déri önálló vállalkozásba kezdett. A morvaországi Bodenstadtban (ma Potštát) gyárat vásárolt, melynek fiókvállalatát 1899-ben hozta létre Mähren-Schönbergben (ma Šumperk).⁷ Ezekhez nemcsak szakmai hozzáértésre, a gazdasági folyamatok átlátásának képességére, hanem pénzre és biztos gazdasági háttérre is szüksége volt, amit vélhetően felesége családja biztosított. Brix Louise végakaratóban mint közös munkájuk gyümölcsét említi vagyonyukat.⁸ Déri Frigyes hagyatéki aktája nem kevés vagyonról tanúskodik: ingatlant 3 milliárd osztrák korona értékben, ingóságokat 20 millió osztrák korona értékben, 150 milliónyi értékpapírt és néhány milliárd követelést.⁹

Bodenstadt egy kis városka volt Észak-Morvaországban, az 1870-es években kb. 200 ház állt és 2000 lakója volt. Meglehetősen messze volt mindentől, a legközelebbi nagyobb települést, Mährisch-Weißkirchent másfél óra alatt lehetett elérni autóval. A gyárat Franz Stoll és Emil Hauswirth irányították és képviselték. Ők voltak a technikai vezetői és az összes művelet felügyelői. Míg Déri a bécsi telephelyen a kereskedői tevékenységet folytatta.

A schönbergit 1884-ben a bécsi Kaspar Einziger alapította. Nem a régi mód szerinti több emeletes épületről volt szó, ami nem felelt volna meg a gyár berendezése támasztotta igényeknek, sem a higiéniai követelményeknek, hanem hatalmas csarnokokat emeltek, melyek szellősek voltak. Az ablakok délre irányultak, hogy a munkások a lehető legtöbb fényt kapják, mert a szövésnél mindenekelőtt a szemek voltak nagy terhelésnek kitéve. Sokkal nagyobb számban állt itt rendelkezésre az olcsó munkaerő, mint Bodenstadtban, mert 1900-ban 789 lakásban 11 636 lakos élt.

Déri fölmérte a piacot és a gyárak kínálatát, és specializálódott: nyakkendő selymet és nyakvédő sálát gyártott, melynek gyártásába egész sor érdekes újítást vezetett be. Termékei belföldön, külföldön, valamint a tengeren túli területeken is vevőkre találtak. A gyár évről évre egyre nagyobb ismertségre és kedveltségre tett szert, és minden jelentős külföldi piacon is jó híre volt a termékeinek és Dérinek. Olyannyira, hogy az éves termékmennyiség folyamatosan nőtt. A siker és a növekedés fönntartásának eszköze a nyakkendő selyem folyamatos megújítás volt. Az 1908-ban a Ferenc József uralkodásának 50. évfordulójára kiadott, a szellemi és gazdasági életet részletesen bemutató kiadvány szerzője szerint Déri Frigyes volt az elsők egyike, aki hosszú ideig és széles körben képes volt irányítani a divatot.¹⁰ A gyár az USA-ba, Kanadába, Dél-Amerikai államaiba, Ausztráliába, Angliába, Franciaországba, Belgiumba, Svájcba, Olaszországba, Németországba, Svédországba, Norvégiába, Oroszországba és a balkáni államokba exportálta termékeit.

Déri termékeinek kiválóságát nemcsak a kiterjedt piac igazolja, hanem az a számos díj, melyet a különböző kiállításokon kapott. 1887-ben Dél-Ausztrália fővárosában, Adelaide-ban rendezett kiállításon nyert el az érdemkereszt első osztályát (First order of merit), 1888-ban Sidneyben aranyéremmel tüntették ki. További elismeréseket és díjakat kapott az 1898-as bécsi Jubileumi Kiállításon, 1900-ban a párizsi világiállításon (Grand Prix) és 1906-ban pedig Londonban.¹¹

Vállalkozása alakulásában nem az első világháború hozott jelentős változást, ahogyan a befizetett adója alapján tudható, hanem a Monarchia földarabolása, hogy gyárjai idegen ország területére kerültek. 1923-ban adta el ezeket Hermann Schefternek, egy Zábreh székhelyű cég tulajdonosának. Hermann Heinrich Schefter 1923-ban testvérével együtt átvették apjuk hohentadt-i (ma Zábreh) gyárának irányítását, majd ugyanebben az évben Bodenstadtban, Mähren-Schönbergben és Ludwigsdorfbán (ma Görlitz) újabb üzemeket vásároltak, ami során 40 kiskereskedelmi üzlet és széles exporthálózat is a tulajdonukba került.

Dériben erős lehetett az asszimiláció utáni vágy. Míg ugyanis a bécsi zsidók jelentős része előnyben részesítette az egymással való együttélést, s főleg az I. és II. kerületben éltek, számuk elérte a harmincezet, életmódjukban megőrizték a hagyományokat, addig Déri a VII. kerületben található Mariahilfer staße 84. számú ház második emeletén vásárolt hétszobás lakást. Itt mindössze másfélezerre volt tehető a zsidók száma, s életformájukban nem különböztek a nem zsidó lakosoktól.¹²

Mecénásként több múzeumot is támogatott. A Néprajzi Múzeum számára 1920 januárjában 6000 korona előleget utaltatott ki a magyar népi kultúra emlékeinek gyűjtésére és megőrzésére.¹³ 1921-ben 16 000

5 HOLLÄENDER, *i. m.*, 7–8.

6 WStLA BG Innere Stadt 7/A, Verlassenschaftsakt: Johanna Déri, 1908. 12. 11.

7 WStLA, Handelsgericht B74 21 191

8 WStLA BG Neubau 6/A Verlassenschaftsakt: Louise Déri, 1910. 11. 19.

9 WStLA BG Neubau 6/A Verlassenschaftsakt: Friedrich Déri, 1924. 10. 31.

10 *Die gross-Industrie Oesterreichs: Festgabe zum glorreichen fünfzigjährigen Regierungsjubiläum seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I. dargebracht von den Industriellen Oesterreichs 1898, Band 3.* Wien 1898, 137.

11 Uo.

12 Marsha L. ROZENBLIT, *Die Juden Wiens 1867–1914: Assimilation und Identität*, Wien, 1988, 83.

13 Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1920. január 4. (Déri Frigyes levelei a Déri Múzeum Történeti gyűjteményében található.)

koronát utalt ugyanezen célra. Egy 1921. március 29-én Czakó Elemérnek írt levele szerint abban az évben 10 0000 koronával támogatta a Magyar Néprajzi Társaság lapját.¹⁴ 1923-ban Bátky Zsigmond, a Néprajzi Múzeum igazgatója értesítette, hogy a néprajzi munkálatokra szánt összeget köszönettel megkapta.¹⁵ Az Iparművészeti Múzeum is bízott Déri támogatásában. 1920 novemberében Messerschmied Donner R. pozsonyi származású tanítványának olomból készült alkotását szerették volna megvásároltatni 25 000 koronáért.¹⁶ A Szépművészeti Múzeum számára 1919-ben megvette Hollósy Simon A merengő című festményét,¹⁷ 1921-ben Zichy Mihály Richelieu és kedvese című ceruzarajzát. A múzeum igazgatója, Petrovics Elek bízott abban is, hogy a duplumaikból rendezett aukciójukon kellő elzántsággal képviselheti magát Déri.¹⁸ 1921-ben 300 francia frankkal kívánta a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségét támogatni. Nem is e szándék önmagában az érdekes, hanem az, hogy anyagi helyzete miatt csak „nagy nehezen” tudta ezt megtenni, mégis fontosnak érezte, hogy megtegye, hiszen azon szervezetről volt szó, ami közművelődés legfontosabb intézményeinek a szakmai működtetésében meghatározó szerepe volt.¹⁹

Kultúrátámogató tevékenységét Bécsben is jól ismerték. Tagja volt a bécsi Künstlerhausnak. 1892 decemberében lépett be mint amatőr festő, Eduard Gerisch portréfestő és festményrestaurátor, Heinrich Lefler grafikus, festő és díszlettervező, valamint Josef Kinzel festő voltak az ajánlói, akik korukban köz- és elismert művészeknek számítottak. Ebből arra is következtethetünk, hogy Déri komoly kapcsolatot ápolhatott a bécsi művészekkel. A Künstlerhaus épületét 1847-ben emelték a fiatal festők és művészeti akadémikusok számára. Egyesületüket 1861-től a Bécsi Képzőművészek Társaságának (Genossenschaft der bildenden Künstler Wiens) nevezték. Céljuk az volt, hogy a képviseljek a bécsi festők, szobrászok és építészek érdekeit. A működésükhöz szükséges forrást támogatók segítségével teremtették elő. Déri 1916-ban 6000 koronával támogatta az egyesületet, amiért az alapszabály szerint alapító taggá vált. Az egyesület az alapítókról portrét festetett a kor neves művészeivel. Déri arcképének a megfestésére először Paul Joanovits festőművészt kérték föl, aki azonban nagy sajnálatára nem tudta elvállalni. A szerb származású Joanovits a kor egyik legelismertebb és legfoglalkoztatottabb művésze volt. Ezután Fritz Zerritsch grafikusra és festőművészre esett a választás, akinek tehetségét mutatja, hogy 1929-ben Bécs városa fődíjjával tüntették ki. 1920-ban Dérit vállalkozása 40.

évében külön levélben köszöntötte a Künstlerhaus vezetője mint a Bécs városa közmegebecsülésnek örvendő tagját, a gazdasági élet sikeres vállalkozóját és nem utolsósorban mecenásját.²⁰

A kultúra támogatása iránti elkötelezettsége mutatkozik meg abban is, hogy ott találjuk az Uránia ismeretterjesztő társaság alapító tagjai között. A bécsi Uránia szindikátusát mint közhasznú gazdasági vállalkozást 1897-ben alapították. Az ismeretterjesztést szolgáló előadásokhoz és bemutatókhoz szükséges ideiglenes épületet a Práterben építették föl. Az Uránia épületét 1898. május 7-én nyitották meg, és része volt annak a jubileumi kiállításnak, amit Ferenc József uralkodásának 50. évfordulója alkalmából rendeztek. A neoklasszicizmus és a szecesszió jegyeit fölmutató épületben nyolcszázan fértek el. Az épületben volt egy 200 férőhelyes előadóterem, egy kísérletek bemutatására alkalmas labor és egy csillagvizsgáló egy nagy és több kisebb teljesítményű látcsóval. A közönségsiker ellenére az Uránia gazdaságilag veszteséges volt. 1899-ben már 142 692 korona volt a veszteség. Ennek ellenére folytatták ismeretterjesztő tevékenységüket, s az alapítók pótolták a veszteséget. A népszerűségük növelése érdekében az előadások helyszínét áttették közkedvelt kávézóba, nyáron pedig az állatkertbe is. A gyors fejlődést mutatja, hogy 1903-ban már több mint 100 vetítéssel kísért előadása volt műsoron, s ehhez jöttek még a neves tudósok és kutatók személyes előadásai. 1904-ben 65 000, 1906-ban pedig már 129 000 látogatójuk volt. 1909-ben új, önálló épületet építettek. Az építkezés és a terek berendezése költsége majdnem 900 000 koronát tett ki, melyhez a bécsi vállalkozóktól 70 000 koronát gyűjtöttek össze.²¹ Déri 1000 korona támogatást adott,²² s aktív szerepet vállalt az építészeti bizottságban.²³ Felesége halála után aktivitása jelentősen csökkent. A Uránia archívumában fennmaradt dokumentumokból kiderül, hogy felesége, Brix Louise a női tagozat elnöksége munkájában is részt vett, s mind a ketten tagjai voltak a vezetőségnek.²⁴

Minden bizonnyal az Uránia-beli tevékenysége kapcsán ismerte föl az ismeretterjesztés fontosságát, s született meg benne az oktató múzeum terve. Az itt szerzett tapasztalatait jól tudta hasznosítani abban a tekintetben is, hogy Debrecen melyik részén kell a múzeumot fölépíteni, ill. hogy nem is pusztán múzeumot, hanem egy kultúrpalotát kell emelni, melyben helyet kapnak a muzeális gyűjtemények, a képtár, a könyvtár, valamint a helyi tudományos és irodalmi társaságok.

14 Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1921. március 4.; Néprajzi Múzeum, Etnológiai Archivum, NMI -15/1921.

15 Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1923. január 24.

16 Alföldi András levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1920. november 7.

17 PETROVICS Elek, *A Szépművészeti Múzeum újabb szerzeményei* = PETROVICS Elek, szerk. *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei* 1., Bp, 1918, 188., *A Szépművészeti Múzeum 1920–23-ban*, 113.; Már 1917-ben megemlíti a Szépművészeti Múzeum támogatói között. *Kronika, Művészet*, 1917, XVI. évf. Téli szám, 62.

18 Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1920. december 8.

19 Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1921. december 1.

20 WStLA, Genossenschaft der Bildenden Künstler Wien, Präsenz Nr. 111.: Friedrich Deri.

21 Wilhelm PETRASCH, *Die Wiener Urania, Von den Wurzeln der Erwachsenenbildung zum lebenslangen Lernen*, Wien, Köln, Weimar, 2007, 21–51.

22 *Zweite Subskriptionsliste vom 30. September 1908*, Wiener Urania, 1908 Nr. 31, 310.

23 *Unsere X. ordentliche Generalversammlung vom 24. April 1908*, Wiener Urania, 1908 Nr. 17, 130.

24 *Die Damenkomitee-Sitzung vom 20. März im Empfangssaale des Ministeriums des Innern*, Wiener Urania, 1908 Nr. 11, 78., 87.; *Auszug aus dem Protokoll der XIV. außerordentlichen Generalversammlung vom 13. Juni 1910, abgehalten im großen Theatersaale des neuen Uraniagebäudes*, Urania, 1910 Nr. 25, 399.; *Louise Déri-Brix*, Urania, 1910 Nr. 48, 711.

Az 1854-ben született Déri Miksa a bajai cisztercita gimnáziumba járt, majd a pesti József Műegyetemen és Bécsben tanult vízmérnöknek. 1877-ben diplomázott, s a Duna–Tisza-szabályozás tervezésével bízta meg őt a Közlekedési Minisztérium. Azonban jobban érdekelte a villamosság.

Hamarosan a Ganz Gyár Elektromos Osztályán talált munkát, tudományos munkásságához pedig 1882-től 1923-ig támogatást. 1883-ban Zipernowsky Károllyal közösen megalkották az öngerjesztésű váltakozó áramú generátort. Hamarosan munkatársuk lett Bláthy Ottó, akivel együtt 1885-ben szabadalmaztatták a zárt vasmagú transzformátort, mellyel többek között az elektromos energia szállítását lehetett megoldani.

A Ganz Gyár ausztriai képviselőjeként sokat tett a találmány elterjesztéséért. Bécsben, Turinban kiállításokat szervezett, melyeken bemutatókat és előadásokat tartott. Több mint 60 transzformátortelep kiépítésében vett részt a Monarchia területén. 1889-ben létrehozta a Ganz Gyár bécsi részlegét, melynek igazgatója lett. Igazgatósága alatt építették fel a római és a milánói erőműveket. Munkássága elismeréseként az UNIO Villamosság Társaság igazgatóságának tagjává választották. Egyik alapítója volt a Magyar Villamossági Rt.-nek, melynek hosszú ideig alelnöki tisztét is betöltötte. A Déri-Bláthy-Zipernowsky-féle egyfázisú váltakozó áramú öngerjesztésű szinkronmotor 1900-ban elnyerte a párizsi világkiállítás nagydíját. A Ganz termékei egy évszázadon át uralták a magyar ipar exportját. Világsikerű lett az 1904-ben bemutatott kétkefe-rendszerű egyfázisú repulziós kommutátoros motor is, amely Déri nevét viseli.

Támogatója és rendszeres előadója volt az Uránia ismeretterjesztő társulatnak.

Bécs, Berlin, Bonn egyetemei tiszteletbeli műszaki doktorrá választották, az uralkodótól udvari tanácsosi címet kapott.²⁵

1927-ben a Déri Múzeumnak ajándékozta „Nádler Róbert erőteljes nagy olajfestményét, amely a régi királyi palotát ábrázolja a budai Duna-partról nézve”.²⁶

A 20 évvel fiatalabb feleségével, Titl Adával Meránóban éltek, ott is halt meg 1938-ban.

Az 1859-ben született Kálmán már Baján látta meg a napvilágot. Tizenhat éves korában Bécsben nyomdászinasnak állt, a következő évtől azonban már a bécsi képzőművészeti akadémia hallgatója, Carl Wurzinger történeti festő és akadémiai professzor vezette általános festészeti szakosztályba iratkozott be, előbb mint vendég hallgató, 1877-től pedig mint rendes hallgató. 1878 és 1882 júliusa között a történeti festészeti osztály növendéke. Minden bizonnyal ekkor már bátyja, Frigyes támogatásával. Három alkalommal is ösztöndíjat kapott, 1880-ban pedig a *Búcsú*

című festményét ezüstéremmel jutalmazták.²⁷ Ugyanebben az évben Budapesten egy egyházi témájú pályázaton Szent Ágoston-vázlatával elnyerte az első díjat. 1884-ben Münchenbe költözött. Kezdetben Ludwig von Löfftz mentorálása alatt, de nem az ottani akadémia hallgatójaként, majd önállóan dolgozott.²⁸ A nagy földrajzi távolság ellenére jelen volt a hazai képzőművészeti életben.²⁹ Életképein magyar parasztmenyecskék, magyar legények láthatók, „amint enyelegnek, féltékenykednek, kacérokodnak a régibb népszínmű értelmében és elrendezésében: gyolcsgatya, kulacs, árvalányhaj, ibrik, flaskó, búbos kemence, minden, amit a külföldi közvélemény magyarnak tart. A képeslapok szívesen közölték az ilyen egzotikumokat. 1888-ban Budapesten is bemutatkozott a Jön a zsandár című képével. A kép tetszést aratott, mint általában minden képe, becsülték benne a »jóízű humor«-t, a »magyaros zamat«-ot. Nem vették észre, hogy ez a zamat valódi müncheni szósz...” – írta róla Lyka Károly 1898-ban.³⁰ Utolsó budapesti gyűjteményes kiállításakor már tévúton járó festőként írtak róla a kritikusok: „Festményei tetszetősek, kedvesek s mindenekelőtt alkalmasak arra, hogy a szoba díszei legyenek.”

1935-ben tizenegy festményt adományoz a Déri Múzeumnak.³¹

Felesége Winter Friderika volt, akitől 1909-ben elvált.³²

György 1863-ban született Baján, eredetileg a Sigismund nevet kapta. Visszaemlékezése szerint apja és annak öccse a bácskai 29-es gróf Ajrodi-gyalogezredben szolgáltak, és sokat meséltek katonaelétről. Bécsben kezdte meg katonai tanulmányait a tüzérségi iskolában, 1891-ben főhadnaggy lett. Katonai pályája a temesvári lovas tüzérezredben indult. Bécsbe visszatérve 1895-ben elvégezte a felsőbb tüzériskolát (Technische Militär-Fachcourse).³³ Ezután Ausztriában élt, de állomáshelye gyakran változott. Főleg Galíciában és Csehországban szolgált, fokozatosan jutott előre a ranglétrán. Végül Nagyszébenbe került, ahol előbb századosként, majd őrnagyként, később pedig tüzérosztály-parancsnokként szolgált. Ekkor történt vele egy csaknem végzetes baleset. Gyakorlás közben a lova felbukott, s ő a ló alá esett. Mivel nehezen gyógyult, 1913-ban saját kérésére nyugdíjazták.

1914-ben, az első világháború kitérőesek harctéri szolgálataira jelentkezett. Mivel még nem volt teljesen gyógyult, ezért frontszolgálat helyett a pöstyéni fürdő parancsnokává nevezték ki. Önérzete azonban nem engedte megbékélni ezzel a beosztással, ezért 1915-ben áthelyeztette magát a déli harctérre, ahol az Albániából visszatért 32. magyar népfelkelő ezrednek lett a parancsnoka. Ennek feloszlata után Borovics

27 FLEISCHER Gyula, *Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián*, Bp., 1935,

28 GULYÁS Gizella, *A müncheni Képzőművészeti Akadémia és művészképzésünk 1809–1945*, Hungarológiai Közlemények 1976/26–27, 79.

29 *Kronika*, Művészet 1908/3, 203.; PEKÁR Gyula, *A magyar nemzeti széről*, Bp., 1906, 309–340.

30 KALAPIS Zoltán, *Életrajzi kalauz I.*, Újvidék, 230.

31 ECSEDI István, SÖREGI János, *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1934*, Debrecen, 1935, 29.

32 Budapest Főváros Levéltára, HU BFL-VII.2.C-1909-V.0282.

33 *Militär Almanach und Schematismus 1791–1914 Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegs-Marine 1899*, Wien, 1898, 834, 972.

25 ZIPERNOWSKY Károly önéletrajza (1895) = ANTAL Ildikó, *A magyar villamosenergia-ipar kialakulása 1878–1895*, s.a.r. GAZDA István, Bp., 2013, 13–17., 28., 33., 38–39., 71., 139–143.

26 ZOLTAI Lajos, *Jelentés Debrecen sz. kir. város múzeumának és Közművelődési Könyvtárának 1927. évi működéséről és állapotáról*, Debrecen, 1928, 20.

gyalogosági tábornok mellé osztották be az Isonzó-hadsereghez. Egy év múlva hadtápállomás-parancsnokként szolgált. Az 1918-as összeomlás az erdélyi és bukovinai határon érte.

Feleségül vette Müller Ilonát, akivel a győri évek után Budapesten, az Attila úton lakott.

A néprajzi, pontosabban a népművészeti tárgyak iránt 1906-ban támadt föl az érdeklődése. Fölfigyelt a színes és változatos erdélyi népviseletre. Gyűjtőtevékenységét a világháború után kezdte meg, melyet Győről, akkori otthonából szervezett meg. 1939-ben gyűjteményét felajánlotta Debrecen városának. Minden bizonnyal döntő szerepe volt ebben annak, hogy itt állt a bátyjáról elnevezett múzeum, de valószínű az a szándék is vezetett, hogy erősítse Déry Frigyes gyűjteményének magyar jellegét, ahogyan erre élete végén ő is törekedett, sok jeles művészt és néprajzost bízott meg ugyanis népi életképek festésével.

Déry³⁴ Julianna 1864. augusztus 10-én született Baján a család hatodik gyermekeként. Apja halála után bátyja, Déry Frigyes viselte gondját. A leány polgári iskola után a bécsi Szent Anna-kolostoriskolában szerzett tanítónői képesítést. Juliannát nagyon vonzották a művészetek. Sokféle művészeti ágban kipróbálta magát, mert hosszú ideig nem tudta eldönteni, mivel foglalkozzon. Érdeklődve figyelte kora szellemi irányzatait. Megismerkedett Karl Emil Franzossa, Bécs neves írójával és szerkesztőjével, aki elindította az írói pályán. Julianna hontalannak és üzőtnek érezte magát, ahogyan Franzos írásából kitűnik: „Mi vagyok én, zsidó vagy katolikus, magyar vagy német? És minek kellene lennem, színésznőnek vagy írónőnek? De nem, én egy megbecsült család lánya vagyok és nem akarok semmi mást, mint nyugodt boldogságot egy szeretett férfi oldalán”.³⁵ Franzos, aki kimondottan tehetségesnek találta őt, erősítette a hitét, hogy folytassa irodalmi kísérletezéseit. Így emlékszik első művével való találkozására: „1887 szeptemberében – akkor még Bécsben éltem – megkeresett egy ottani ügyvéd, hogy olvassam el fiatal kezdő kéziratát”. A *Meine Braut* kézírata volt. Franzos úgy látta, hogy tehetséges, biztos írástudással rendelkező alkotóról van szó. Hamarosan rájött arra is, hogy nő. Franzos szerint „egy kész, rutinos, de egyben erős, egyéni hangú alkotóról van szó, épp ezért rejtélyes, miért nem ismerni korai műveit. De, ha valóban egy nem kezdő íróról van szó, akkor egy pszichológiai és esztétikailag érdekes esettel állunk szemben, hogy valaki úgy kezdi a pályáját, amivé mások csak sok év múlva válnak”.³⁶ Déry Julianna, fölismerve életcélját, igyekezett saját költői hangját és kifejezőmódját megerősíteni.

1890-ben elhagyta Bécsset, és Párizsba utazott, ahol 1893-ig élt. Mathilde Bonaparte hercegnő révén bejáratos lett irodalmi szalonokba. Többek között szoros kapcsolatba került a francia irodalom egyik legjelentősebb írójával, Juliette Adammal, a *Nouvelle Revue* alapítójával, aki újságírói tevékenysége révén is ismert volt. A szalonokba megismertette Juliannát kora befolyásos személyiségeivel. Különösen Zola hatott irodalomról való gondolkodására.³⁷

1893-ban bemutatták egyfelvonásos darabját (*Verlobung bei Pignerols*) Sachsen-Coburg-Gotha herceg berlini színházában. 1895-től felváltva tartózkodott Münchenben és Coburgban. Münchenben megismerkedett Michael Conraddal, a naturalista irodalom egyik képviselőjével és az általa alapított, a naturalista irodalom programul tűző *Gesellschaft* című folyóirat köré csoportosuló írókkal. Hamarosan számos olyan jelentős folyóirat munkatársa lett, mint a *Neue Deutsche Rundschau* és *Quickborn*. Alapító tagja volt az *Intimes Theaternek*, melynek első előadására Déry Julianna lakásán került sor, *Strindberg Gläubiger* című színművét mutatták be. A szerepeket többek között ő és Max Halbe író, a színház másik fő szervezője alakította.³⁸ Az *Intimes Theater* közönsége intellektuális barátokból, ismerősökből és kollégákból állt: „A müncheni társadalom válogatott kis közönsége kapott meghívást és jelent meg. Többek között ott volt az oroszánfejű Michael Georg Conrad, aki mint a mi fiatal generációnk vezetője nem is hiányozhatott. Elsőként én álltam ki és néhány szót mondtam, mit gondolunk mi a színházról. Majd eljártunk a darabot (...) és minden téren meggyőztük a közönséget.” Halbe rövid leírást adott az íróról: „Déry Julianna nem nevezhető kimondottan szépnek, de fölöttébb tüzes és temperamentumos, tipikusan magyar nő. Un. Cavallo-feje volt, mint egy lónak a sakkasztalán, és a körünkben ő jelentette az eleganciát és a kacér divatosságot”.³⁹ Lily Braun hasonlóképp feszült, hipermodern személyiségként írta le. Visszaemlékezése szerint Déry Julianna egyik alkalommal feszülten hallgatta az ő filológiai fejtegetését Goethéről, majd kifejtette, hogy a fiatal írók leplezetlenül fel akarják tárni, ami lelkükben van, mert az életet akarják szolgálni és nem a holt bálványokat.⁴⁰ Baráti köre hatására érdeklődése a színdarabírás felé fordult. Darabjaiban a nő szereppel, a pénzüsséggel, a társadalmi kényszerekkel foglalkozik. A *Die sieb mageren Kühe* c. darabjának a bemutatójára 1899 februárjában a müncheni Gärtnerplatztheater-ben került sor. Rudolf Steiner látta az előadást, s egyik írásában olyan interpretatív bemutatónak írta le, amikor a szereplők hús-vér emberré válnak.⁴¹ Müncheni tartózkodása idején Franz von Stuck többször megfestette.

1899-ben Berlinbe ment, annak ellenére, hogy barátai Münchenben voltak, és aktív szereplője volt a város szellemi életének. Sajnos nem ismerjük ennek okát. Talán egy beteljesületlen szerelem készítette a helyváltoztatásra. A Berlinben töltött évet teljes homály fedi. Annyit tudni, hogy visszavonultan élt. Emil Karl Franzos a már említett írásában a hivatás és a feleség szerepe közti örlődést emeli ki, mely szerint egyszer darabja bemutatóját tervezte, másszor meg háziasszonyi szerepről álmodott: „Miért adott Ön tollat a kezembe? Semmit, egyáltalán semmit sem értem el! Akartam, ha remek háziasszony lettem volna, és lennék még

34 A család nyolc gyermeke közül a névváltoztatáskor csak ketten választották a Déry alakot.

35 FRANZOS, i. m., 52.

36 Uo.

37 Uo.

38 ERNST VON WOLLZOGEN, „*Intimes Theater*“ in München (1895) = Walter SCHMITZ hg. *Die Münchener Moderne, Die literarische Szene in der Kunststadt um die Jahrhundertwende*, Stuttgart, 1990, 349.

39 MAX HALBE, *Jahrhunderwende, Geschichte meines Lebens, 1893–1914*, Danzig, 1935, 148.

40 LILY BRAUN, *Memoiren einer Sozialistin, Lehrjahre*, München, 1909, 471–474.

41 RUDOLF STEINER, *Sprachgestaltung und dramatische Kunst*, Rudolf Steiner Online Archiv, 2010, 22. <http://anthroposophie.byu.edu/vortraege/282.pdf>

most is, akkor ismét boldog lehetnék.⁴² Talán az emancipáció lehetőségében való bizonytalanságból fakadó rezignáltságról van szó, ami ebben az időszakban oly jellemző az osztrák női irodalomra.⁴³ Neve fölbukkant a Dreyfus-pörrel kapcsolatban. Eddig azonban nincs tisztázva, hogy valóban kémként van-e felelőssége benne. 1899 nagypéntekén kiugrott harmadik emeleti lakása ablakából, ahogyan egyik drámájának (*Es fiel ein reif*) hősnője is eljászott ezzel a gondolattal.

Desiderius Georg Déry, aki a világ egyik legnagyobb selyemgyárosa volt, 1865-ben született Baján. Bécsben művészeti és textilipari iskolát végzett. 1887-ben áttelepült Amerikába, a New Jersey állam egyik városába, Patersonba, és 1891-ben feleségül vette Mészáros Helént, aki Magyarországról származott. Előbb főfelügyelő lett egy patersoni gyárban, majd 1897-ben megnyitotta önálló üzemét Pennsylvániában, Catasauqua-ban, ahonnét aztán folyamatosan bővítette vállalkozását. Előbb Allentownban, majd több gyárat a keleti part mentén. 1900 és 1918 között építette föl és bővítette lakását, ami 25 000 m² területű volt. A család életmódjára és társadalmi helyzetére következtethetünk abból, hogy a házban volt bálterem, táncterem, úszómedence, több mint tíz hálószoba és tizenegy garázs. Öt gyermekük műveltségére is figyelmet fordíthattak, erre is következtethetünk abból, hogy nemcsak könyvtár volt a házban, hanem csillagvizsgáló is. Különösen érdekes, hogy Desiderius is gyűjtő volt, ahogy két testvére Frigyes és György. Képzőművészeti alkotásokat, szobrokat, könyveket és sok mást gyűjtött. 1923-ban a sikereinek csúcsán volt, amikor belekeveredett egy pénzügyi hamisításba, és tönkrement, el kellett adnia műtárgyait, autóit, mindenét. Szegényen halt meg.⁴⁴

Déri Frigyes többi testvéréről sajnos alig tudunk valamit. Sem Simon Déri-Deutschról, sem Virginia Déri-Deutschról nem tudunk semmit. Ez utóbbról Déri Frigyes hagyatéki irataiból mindössze annyi derült ki, hogy Nizzában élt.

LAJOS LAKNER: A PECULIAR FAMILY: THE DÉRIS. CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE DÉRI FAMILY

This study proposes to introduce the Déri family and the history of some of its members on the basis of the research carried out in the past four years. It will turn out that this has been an extra-special family.

Moritz Deutsch (? – Vienna, 187?), the father's family settled in Bácska most likely in the 1840ies. In the beginning they lived in the center of their estate in Bácska, and then in the second part of the 1850ies they moved to Baja so that their children could be educated.

In 1873 the family moved to Vienna. From the middle of the 19th century the immigration of the Jewishness to Vienna was continuous. Its main cause was that the law of 1867 guaranteed civil freedom for them. Another cause why they changed their place of residence was that the family sank into poverty. This can in all probability be brought in connection with the economic crisis of 1873.

Eight children were born to (Móric Moritz) Deutsch. The eldest one was Berta who was born in Bács in 1850. She married the nobleman Colonel Anton Helmar in Vienna.

Frederick Déri was born in 1852 in Bács. In 1882 he joined a silk manufacture which was a sunrise industry in Austria. In 1886 he bought a factory in Bodenstadt in Moravia and in 1899 he established its subsidiary firm in Mähren-Schönberg. Déri assessed the market and the supplies of the factories and became specialized: he started to produce tie silk and scarves. He introduced a lot of interesting production innovations. His products were marketable so in Hungary and abroad as oversees. In 1908 a publication was issued on the occasion of the 50th anniversary of Emperor Francis Joseph's rule. This publication gave a detailed description of the spiritual and economic life. According to its author, among those who were able to dictate fashion, which was widely recognized for a long time, Frederic Déri was one. On the basis of taxes he paid the conclusion can be drawn that it was not World War I. that brought a significant change for his enterprise but the breaking up of the Monarchy and that his factories got on the territory of foreign countries. In 1923 he sold them. As a patron he supported several museums like the Ethnographic Museum, namely he supported the collection of material artifacts of the Hungarian folk culture. He also made donations to the journal of the Hungarian Ethnographic Society. In 1923 Zsigmond Bátky, director of the Ethnographic Museum informed Déri that he received the sum of money intended for ethnographic works and thanked him for his donation. Déri made donations to support purchases by the Museum of Applied Arts and the Museum of Fine Arts, further on; he supported the National Board of Trustees of Museums and Libraries as well. It was known also in Vienna that he supported cultural activities. He was a foundation member of the Künstlerhaus in Vienna, which helped Viennese painters, sculptors and architects. He was a foundation member of the Urania educational society. In 1909 a new, separate building was built. Déri made a donation of 1000 Crowns and played an active role in the architectural committee. In

42 FRANZOS, i. m., 56.

43 ANDREA DOPPLINGER-LOEBENSTEIN, *Frauenehre, Liebe und der abgesetzte Mann, Bürgerliche Frauenliteratur in Österreich (1866-1918)*, Mitteilungen des Instituts für Wissenschaft und Kunst, 1989/1, 34.

44 CAMERON SMITH Desiderius Georg Déry lánya barátjának közlése alapján.

all probability he recognized the importance of educational activity with reference to the activity of Urania and the idea of an educational museum came to his mind.

Miksa Déri was born in 1854; he attended the Cistercian secondary grammar school in Baja. Then he studied to become a hydrographer at the Joseph Technical University in Pest and Vienna. Soon he found work at the Electric Department of the Ganz Factory. In 1883 Miksa Déri and Károly Zipernowsky created the self-excited alternator, in 1885 together with Ottó Bláthy they had the generator with closed iron core patented. He participated in establishing 60 transformation plants on the territory of the Monarchy. In 1889 he established a branch factory of the Ganz Factory in Vienna. The Déri- Bláthy-Zipernowsky sort of monophasic AC self-excited synchronous engine was awarded the grand prize at the world exhibition in Paris in 1900. Miksa Déri was awarded the honorary technical doctor title by the universities in Vienna, Berlin and Bonn. He was also conferred the title of the King's Counsel.

Kálmán Déri was born in Baja in 1859. At the age of sixteen he started working as a printer's apprentice in Vienna. However, the following year he became a student of the Viennese Academy of Art. He registered at the department of general painting led by Carl Wurzinger historic painter and professor of academy. In 1884 he moved to Munich. In the beginning he worked under the patronage of Ludwig von Löfftz but he was not a student of the academy of that place. Later on, he worked independently. In spite of the geographical distance he was present in Hungarian fine arts. In his genre paintings mostly young Hungarian peasant women and young men can be seen. In 1935 he donated eleven paintings to the Déri Museum.

George was born in Baja in 1863. He started his military studies at the artillery cadet school in Vienna. In 1893 he became lieutenant and started his military career in the mounted artillery regiment in Temesvár. On his return to Vienna in 1895 he finished the higher artillery school. He served mainly in Galicia and Bohemia. Finally, he got to Nagyszeben where he became a captain, then a Major and in the end a commanding officer of the artillery battalion. In consequence of a horse accident he was discharged with a pension, however, he joined the army again in World War I. In 1915 he became the commanding officer of the Hungarian territorial regiment Nr. 32, and then he was assigned to the infantry general Boroevics, to the army at Isonzo. At the time of the utter defeat in 1918 he was at the border between Transylvania and Bukovina. He became interested in folk work in 1906. He took notice of the colourful and varied Transylvanian national costumes. He started his collecting activity and he organized it from Győr where he lived after the world war. In 1939 he offered his collection to the city of Debrecen. In 1944 he asked the lord mayor of Debrecen for help.

Julianna was born in Baja in 1864. After her father's death her brother Frederic Déri took care of her. After finishing her studies at the higher elementary school she graduated from the St Ann's Monastery School in Vienna as a teacher. However, she had never worked as a teacher, her interest and talent led her to devote herself to arts. She got acquainted with

Karl Emil Franzos, literary editor, who helped her start a literary career. In spite of assistance and successful start Julianna felt exiled and pursued. In 1890 she left Vienna and left for Paris where she lived until 1893. Through the intervention of Princess Mathilde Bonaparte she had free entrance to literary parlors. Among others she got in touch with Juliette Adam, one of the most significant writers in French literature, who was well-known also through her journalistic activity. It was Juliette Adam who established the literary magazine *Nouvelle Revue*. In literary parlors she made Julianna acquainted with influential personalities of that age. It was especially Zola who made a special influence on her way of thinking about literature. From 1895 she spent a lot of time in Munich where she developed a close relationship with the writers around the journal *Gesellschaft* that was devoted to naturalistic literature. She was a foundation member of the *Intimes Theater* whose first performance was held in Julianna Déry's flat. In 1899 she went to Berlin. Unfortunately, we do not know why she left Munich. On Good Friday in 1899 she jumped out of the window of her third floor flat. She might have done this because she felt broken hearted or because her name appeared in the Dreyfus legal proceeding, she was accused of espionage.

Desiderius Georg Déry was the owner of the biggest silk factory in the world. He was born in Baja in 1865. He was at an art and fabric school in Vienna. In 1887 he moved to America, to Paterson, a town in New Jersey. In 1891 he married Helén Mészáros who came from Hungary. At first he became an inspector general in one of the factories in Paterson, and then he opened his own factory in Catasauqua, Pennsylvania in 1897 from where he enhanced his enterprise continuously. Also he was a collector just like his two brothers Frederic and George. He collected works of art, statues, books and a lot of other things. He was riding high when in 1923 he got mixed up in a financial falsification. As a result of this he went bankrupt; he had to sell all his works of art, his cars, everything he had.

A DÉRI MÚZEUM
IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSAI
2017-BEN

KRANKOVICS ILONA
 BETHLEN GÁBOR FEJEDELEM,
 DEBRECEN PATRÓNUSA

Déri Múzeum
 Kupolaterem
 2017. január 31.–március 31.
 rendező: Krankovics Ilona
 látványtervező: Komlódi Judit

Az Erdélyi Fejedelemség Bethlen Gábor (1613–1629) uralkodása idején élte fénykorát. A református szellemiségű Debrecen nagy tekintélyű támogatóra talált a mélyen hívő Bethlen Gábor személyében. A nyugodt, kiegyensúlyozott kormányzásnak köszönhetően – a török hadak fenyegető közelsége ellenére – a fejedelemséghez szorosan kötődő Debrecen gazdasági és szellemi élete virágzásnak indult. Bethlen Gábor támogatása, adományai tették lehetővé az 1564-ben leégett András-templom újjáépítését.

A kiállításon bemutatott műtárgyak a fejedelmi patronitás emlékeiként bepillantást nyújtanak a 17. századi Debrecen történetébe is.

A fejedelem már uralkodása elején megerősítette Debrecen város közösségét és céheit korábban szerzett kiváltságaikban, sőt újabb szabadalmakkal bővítette azokat.

A látogató több más oklevél között megtekinthette a fejedelem 1616. március 12-én Fogarason kelt okmányát, amely megerősítette Báthori Gábor fejedelem 1613-ban kelt, a város szabadalmait jóváhagyó kegylevelét.

Bethlen Gábor fejedelem 1625. évi szeptember 22-én Váradon keltezett oklevelében megerősítette Mátyás király 1458-ban kelt, a város szabadalmaira a város szabadalmaira vonatkozó kegylevelét

1627. április 24-én Gyulafehérváron kelt kiváltságlevelében biztosította Debrecen város közösségét a már korábban gyakorolt saját törvénykezési jogában.

A fejedelem uralkodása mintája volt az alattvalók iránti türelmes és bölcs kormányzásnak. A fejedelem a könyvkiadás és teológusképzés támogatásával a református hit „terjesztője” volt, népe szabad vallásgyakorlatát azonban semmiben sem korlátozta.

A 17. századi fejedelmi udvar művelődésszervező ereje meghatározó volt. A különösen értékes kéziratok és könyvritkaságok a mélyen hívő államférfi művelődéspártoló törekvéséről árulkodnak. A gyulafehérvári fejedelmi nyomdában (1619–1658), de más nyomdákban megjelenő kiadványok is a patrónus fejedelem támogatását élvezték.

A kiállításon bemutatott könyvritkaságok nem csupán tartalmuk, hanem keletkezésük körülményei miatt is igen figyelemre méltók. Ilyen

Kálvin János munkájának fordítása, mely Bethlen Gábor és Rákóczi György támogatásával jelent meg.

Kálvin János: Az keresztyeni religiora es igaz hitre valo tanitas.

Fordította Szenci Molnár Albert

Frankfurt am Main, 1624

Bethlen első felesége, Károlyi Zsuzsanna halotti szertartásán elhangzott Keserüi Dajka János, Milotai Nyilas István, Alvinczi Péter és Keresszegi Herman István prédikációi, melyeket a fejedelem parancsára nyomtattak ki a fejedelemszony emlékére Gyulafehérváron 1624-ben.

Az „Öreg Graduál” a középkori hagyományokon alapuló, református, magyar nyelvű gregorián énekek leggazdagabb gyűjteménye, melynek előzménye Keserüi Dajka János erdélyi püspök kéziratosa graduálja volt, amely a hagyomány szerint a fejedelem kedves olvasmánya volt.

A kiállított műtárgyakat csak kivételes alkalmakkor tekintheti meg a nagyközönség. Bethlen Gábor nagy értékű forgalmi pénzei mellett a fejedelem arcképével készült emlékérmek, numizmatikai ritkaságok, a Déri Frigyes-hagyaték féltve őrzött darabjait lehetett megtekinteni.

Az ezüstös háttérben Bethlen Gábor aranyai eredeti fényükben ragyogtak. Az írott és tárgyi emlékek együttes, harmonikus megjelenését nagymértékben kiemelte a visszafogott, egyben méltóságot sugárzó bemutatás. A tartalom és forma egysége segítette a látogatót abban, hogy bepillantást nyerjen a 17. századi Debrecen izgalmas gazdasági, szellemi történetébe.

A kiállított műtárgyak tulajdonosai:

a Déri Múzeum,

a Tiszántúli Református Egyházkerület Múzeuma,

a Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár és teológiai Szakkönyvtár,

a Magyar Nemzet Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.

KEREKES-BÍRÓ ÉVA

„DE LELKEM ISTEN MEGNYITÁ” – A KÖZTÜNK ÉLŐ ARANY JÁNOS

Déri Múzeum
Kölcsey Központ, Bényi Árpád-terem
2017. december 19.–2018. február 28.
rendező: Kerekes-Bíró Éva
látványtervező: Kiss Beatrix

Arany János születésének 200. évfordulója alkalmából a Déri Múzeum is csatlakozott az Arany János-émlékéhez, és 2017. december 19-én kiállítást nyitott, „De lelkem Isten megnyitá” – a köztünk élő Arany János címmel. A múzeum épületében sajnos nem volt hely a kiállítás számára, így szomszédos társintézmény, a Kölcsey Központ termében talált otthonra az Arany Jánost mint magánembert bemutató kiállítás.

Arany János személyiségének tanulmányozása nélkülözhetetlen életműve megértéséhez. A kiállítás kiegészítve az iskolai oktatást, segít közelebb kerülni Arany költészetéhez, az iskolán kívüli tanulás leghatékonyabb módján. A látogató a kiállításban nemcsak tudást szerezhet, hanem az installációs megoldásokkal komplex élményt is kap, és további ismeretszerzésre ösztönöz.

A kiállításnak nem célja egyetlen nagy egységes igazságot megfogalmazni az Arany-életművel kapcsolatban. A magyar iskolai oktatásban találkozunk minden ember Arany János költészetével, irodalmi műalkotásaival, hiszen költészete a nemzeti irodalomtörténet-írás elhagyhatatlan része. A kérdés nem is az lesz ebből adódóan, hogy még alaposabban, esetleg életművében eddig nem érvényesített szempontok szerint mutassuk be munkáját. A kérdést most visszafele tesszük föl, ki volt az az ember, aki ilyeneket írt?

A kérdés most az, hogy emögött a zseni mögött hol és milyen család-apa, barát, tanító, hivatalnok, üzletember, akadémikus állt, megtudható, hogyan gyászolt Arany János lánya korai halála után, hogyan viselte betegségeit, miért vállalta a súlyos mandátumot, hogyan élte meg küldetését.

Arany János magánember-színteréhez több oldalról közelíthetünk. A kiválasztott tárgyak újraértelmezése abban az értelmezési hálóban jön létre, ami a kiemelten installált tárgyat körülveszi. Elsősorban relikviák, a magánéleti levelezések, önéletrajz, háttérjegyzetek, prózai művek, és nem kiemelten, de helyet kapnak a versek. A hangsúlyt és/vagy a bekapcsolást a látogató, az értelmező hozza létre.

Kizárólag kiállításunk számára írt Lackfi János költő új verseket, melyek nemcsak láthatók, de a költő előadásában hallhatók. Kisfilmekkel és hanganyaggal színesítünk egy-egy központi témát, például a „tanító Arany János” bemutatásánál látható iskolai dolgozat Arany János

javításával – kiemelt műtárgy, ami körül helyezkedik el levélrészlet, vers, fotó.

Az irodalmi gyűjteményben néhány műtárgy található csupán Arany János hagyatékából, vagy kapcsolható hozzá, ezért kiállítás kurátoraként nehéz helyzetben voltam, amikor a témát, a koncepciót kellett megfogalmaznom. Tekintve, hogy elméletileg múzeumi kiállítást kizárólag műtárgyakkal szokás értelmezni, arra gondoltam, hogy nem a műtárgyak számára, hanem azok pozicionálására, kontextusteremtő erejére fektetem a hangsúlyt, és erős fókuszba helyez minden bemutatott műtárgyat. Múzeumi kutatások bizonyítják mindemellett, hogy a látogató bármilyen nagy kiállítás, műtárgyak sokaságát is látja, tapasztalja, emberi befogadóképességünk korlátai miatt életre szólóan csupán 3–4 műtárgyat őriz meg. Fontosnak éreztem, a kiállítás alakítása során, hogy több nézőpontból közelítsek a bemutatott témához, műtárgyakhoz, Arany János és a mai ember életéhez.

A kiállítás ívét, Arany János életművének szokatlan szemszögből való bemutatásához, a látogató számára ismeretlen, nem köztudott információk feltárásához nagyon sok szakmai segítséget kaptam dr. Győri L. Jánostól a Debreceni Református Kollégium Iskolatörténeti Intézetének vezetőjétől.

Az installációs és látványtervezési folyamat során fontos szempont volt a puritán, letisztult, áttekinthető tér alkotása, amit Kiss Beatrix látványtervező tökéletesen megoldott. Kilenc darab, 2x3 méteres nagy „nyitott könyv”-ekben jelent meg a kiállítás, mindegyik „könyv” fókuszában egyetlen műtárgy bemutatásával. A műtárgyak fókuszba helyezése, egyrészt elmaszírt tárgyakon, mint alakalmi posztamenseken történt, minden esetben alkalmazkodva és illeszkedve a műtárgy mondanivalójához. A nyitott könyvek tematikai felépítése minden esetben hasonló módon történt, egyrészt rendezettség, letisztult-puritán szemléletet sugallva, másrészt segítve a látogatót a befogadás során a műtárgy, az irodalomtörténeti és kortárs vonatkozású kiállítási egységek rendszerében. Mind a kilenc nyitott könyv jobb oldali részében kapott helyet egy vers, egy levélrészlet, vagy feljegyzés, illetve egy témához illeszkedő képi ábrázolás. A kurátori szövegek elhelyezésénél figyelembe véve az egységes képet, nem külön tablón helyeztük el azokat, hanem Szekeres Tibor grafikus javaslatára, minden könyv jobb oldalán, az irodalomtörténeti oldal „margójára” egyszerű függőleges vonallal választva el. A kurátori szövegek így valóban marginális, de a kiállított témához szervesen kapcsolódó egységek maradtak.

A „nyitott könyv”-ek bal oldalára a kortárs reflexiók kerültek, valamint minden könyv címe, függőleges elhelyezésben. Lackfi János költő

kizárólag e kiállítás számára készített verseket, természetesen a tematika és a forгатókönyv ismeretében, és ezeket a verskéziratokat (autográf tinta) úgy helyeztük el, hogy nem csupán olvasni lehet, hanem a költő előadásában fejhallgató segítségével meghallgatható minden vers. Másik kortárs eleme a kiállításnak, a Debreceni Ady Endre Gimnázium diákjainak kisfilmje. Ezek a kisfilmek nem Arany Jánosról szólnak, hanem arra az élethelyzetre reagálnak, ami az adott „nyitott könyvben” megjelenik, ami Arany János számára is létezett, és jelen van a ma élő ember életében is. A gimnazisták kisfilmjei láthatók és fejhallgatóval hallgathatók.

A kiállítást három, posztamensen elhelyezett további elemek alkották:

Arany János tablón elhelyezett versei sok esetben a kevésbé ismertek közül valók. A látogatót szerettem volna otthonosabb vagy komfortosabb helyzetbe hozni azzal, hogy a témához kapcsolódó nagyon népszerű és ismert verseket sem hagyom ki, ezek a versek fejhallgatókkal meghallgathatók egy kiálláson. További két posztamensen tableteket helyeztem el, amiken egy-egy felvétel látható a kortárs, és irodalomtörténeti témához kapcsolódva.

A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának diákja, Nagy Benedek Soma minden külső kényszer nélkül, tökéletes önszorgalomból, és egyéni érdeklődés végett megtanulta Toldit könyv nélkül – a vele készített beszélgetés látható-hallható az egyik tableten. A másikon pedig Arany János debreceni lakhelyeiről, debreceni tartózkodásairól, kapcsolatairól Papp József helytörténet-kutató előadását hallgathatjuk meg, ami szintén kizárólag e kiállítás részére készült.

A kiállítás kilenc könyve a következő tartalmi egységeket foglalja magába:

1. Cím: „E könyv kié légyen”

(A „könyvek” címe Arany János idézet.)

A fókuszban elhelyezett műtárgyat egy félbevágott stilizált (fehérre festett) diákládán helyeztük el plexiborítás alatt: Hübner János: Száz és négy válogatott Bibliabéli históriák (1809) című tankönyve, amihez hasonlóan Arany János is tanulhatott a szalontai elemi iskolában, a Debreceni Református Kollégium partikulájában. A kiállított példányt a TTRÉ Nagykönyvtárból kölcsönöztük a kiállítás idejére. A kiállított vers Arany János: Hamis tanú c. verse. A népiskolai tankönyv történeteinek tanúsága Isten törvényei szerint szűrődik le, így van ez Arany János műveiben is. Aranyknak tökéletesen kellett ismernie tanulóként ezeknek a históriáknak a tanúságát is, hiszen nem engedélyezte volna Balogh Péter református lelkész, hogy segédtanító legyen.

Arany János élete végéig költői üzenete megfogalmazásához ebből a népiskolai tankönyvből is merített. A *Hamis tanú* a 2. és a 9. parancsolat példázatos feldolgozása. A megjelenített levél: *Arany János nagyszalontai segédtanítóságért folyamodó levele*, a kép pedig a Szalontai iskoláról (Zempléni Múzeum) készült grafika. Természetesen mindezek nyomtatott formában jelennek meg a kiállításban, nem pedig műtárgyként.

Lackfi János: Diákkori szeplő, *Arany megíratlan megírt verseiből* című kéziratát eredeti példányban állítottuk ki.

A kisfilm pedig minden esetben a témacímét viseli: itt: Kisdiák.

2. cím: „Rendes aljegyző”

A kiállítás baloldalán kapott helyet egy félbevágott stilizált-elmásított közönséges ajtó, aminek a névtábla pozíciójában látható a Déri Múzeum, Irodalmi Tárában őrzött műtárgy: Arany János által kiállított marhapaszszus. Az irodalomtörténeti oldalon olvasható vers: Az első lopás. Költői elbeszélés, aminek alapja valós eseményre reagál: Kajtor Imre életútját szalontai jegyzőként ismerte meg Arany. A falu dolgaival foglalkozva lelkiismeretesen és alaposan járt el az emberek és a közösség ügyeiben, nem csupán rideg adminisztrátor volt Arany János, hanem személyes emberi sorsok ismerője, és problémáiknak megoldást kereső részese. Az itt látható kép: Barabás Miklós: Arany János litográfiája 1848-ból, valamint olvasható Arany szalontai tűzvész után írt levele a közvéleményhez.

Lackfi János: Szalonta ismertetése, *Arany megíratlan megírt verseiből* című kézírata eredetiben látható. Kiállított kisfilm címe: A hivatalnok.

3. cím: „Hú tanárság”

A fókuszban elhelyezett műtárgyat elmásított, fehérre festett, iskolapadon installáltuk: Kovács Ambrus VII. osztályos tanuló 1856/57 tanévből fennmaradt dolgozatfüzete Arany János nagykorósi tanár javításával, Déri Múzeum, Irodalmi Tárából. Arany János: Reg és Est című verse mellett, Arany János Csengery Antalnak írt levele olvasható, Nagykorós, 1860. január. 4. Kép: Arany János portréja látható, Barabás Miklós után Axmann József litográfiája, 1856. A digitális másolatot a Petőfi Irodalmi Múzeumból kértük kölcsön.

Lackfi János: Tanári Vacatio, *Arany megíratlan megírt verseiből* című kézirat látható, valamint a Pedagógus című kisfilm látható, hallható.

4. „Lelkem lelkéig ér”

Arany János életben két legfontosabb barátság lényegét próbáltam itt bemutatni. A kiállított műtárgy egy elmásított stilizált létra fokok közé plexiborítással illesztett levél: Arany János levele Petőfi Sándornak 1848. jan. 7. Szalonta, a műtárgyat az OSZK Kézirtattárból kértük kölcsön a kiállítás idejére. A tablón Arany János Barátomhoz című verse olvasható, (1847. szept.) valamint Tompa Mihály levele Arany Jánosnak, Beje, jun. 14. 1847. Az OSZK segítségével és engedélyével digitális másolatban látható Petőfi rajza Aranyról. Tompa Mihály és Petőfi Sándor két teljesen különböző személyiség, hogyan lehetett mindkettő Arany igaz barátja? Hogyan alakult ki a három ember barátsága? Mit jelentett Aranyknak Tompa, illetve Petőfi? Ezekre a kérdésekre is választ kapunk ebben a kiállítási egységben.

Lackfi János: Álmaim vendége, *Arany megíratlan megírt verseiből* című kézirat látható, a kisfilm címe: Barátság.

5. „Házi mécesem szelíd fénye”

A barátság után szinte természetes folytatásként következnek a kiállításban a család témakör. Nagyon keveset lehet tudni Arany családi viszonyairól, hiszen a legdiszkrétebb magánügyként kezelték minden ezzel kapcsolatos kérdést. Arany János gyermekkorában és családapaként egyaránt alapvetőnek tekintette a Biblia mindennapos olvasását,

és ezzel együtt a naponkénti családi, házi istentiszteletek gyakorlását. Szimbolikus, elmásított családfeői széken installált műtárgy: *Szent Biblia azaz Istennek O es Ujj Testamentomaban foglaltatott egész Szent Irás*. Ford. Károlyi Gáspár, kiad. Kisszántói Pethe Ferenc. Utrecht, Altheer, 1794. A kiállítás idejére a TTRE Nagykönyvtárából kölcsönöztük. Ebben a kiállítási egységben látható fotón Arany Jánost családi körben láthatjuk, az MTA KIK engedélyével.

Arany János: Itthon című verse (1852) mellett Petőfi Sándor Kerényi Frigyeshez írt leveléből olvasható részlet, az Úti levelekből, 1847. június 7. Szalonta. Petőfi Sándor mint kívülálló írja le, hogy milyenek látja az Arany családot, és mit jelent ez számára. Mint külső nézőpont talán hitelesebb is a látogató számára.

Lackfi János: Tűzhely melegéről, *Arany megíratlan megírt verseiből* című kézirata látható, mellette a Család című kisfilm.

6. „Könnyem szakadna”

Arany János két embert gyászolt egész életében: Petőfi Sándort és Arany Juliannát, a lányát. Arany Juliska halála végett érzett gyászat mutatja be ez a „nyitott könyv”, egy elmásított finom, kis asztalkán elhelyezve Juliska arcképéről készített metszetet, ami a Déri Múzeum Irodalmi Tárában található. Másik nagyon fontos kép csupán digitális kölcsönzés után nyomatként retusálva látható az irodalomtörténeti oldalon: *Arany Julianna sírkövééről* készült múlt század eleji fotó retusált, feljavított változata: olvashatóvá téve a sírfeliratot.

Mellette Arany János levele Csengery Antalnak, Szalonta, 1865. dec. 24., illetve Tompa Mihálynak írt levele, Szalonta, 1865. dec. 29. Arany töredékben maradt verse: Juliska emlékezete és a Feljajdulás címűek kerültek a tablóra.

Lackfi János: Barangolás a síri házban, *Arany megíratlan megírt verseiből* című kézirata látható, valamint a Gyász című kisfilm.

7. Cím: „Égető, mint Nessus vére”

Arany János életének legdiszónásabb helyzete valószínűleg a Szent István-rend keresztje kitüntetés körül alakult ki. Arany János nem akarta átvenni ezt a megalázó „elismerést”, azonban rákényszerítették emberek és körülmények. Arany egész életében fiókban tartotta ezt az érdemrendet, így installáltuk egy fiókban, a kiállítás idejére a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárából kölcsönözve. A kitüntetés kontextusba helyezéséhez kivételesen nem egy levél, hanem Arany János feljegyzését helyeztük el a tablón, amit Arany 1873. április 24-én írt Wenckheimnek küldött levelének fogalmazványak hátoldalára, egyúttal összegezve az eltelt hat év tapasztalatait is. Arany János: A Csillag-hulláskor című versfűzére olvasható mindemellett. Arany Jánosról az 1865-ös Akadémiai album számára készült fotó látható ezen kiállítási egységben, a digitális másolatot az MTA KIK-nek köszönjük.

Lackfi János: Kegyért folyamodás, *Arany megíratlan megírt verseiből* c. kézirata eredetiben látható, a kisfilm címe: Kitüntetés.

8. „Érzem, szorul, feszül, fáj”

Arany János egész életében kisebb-nagyobb megszakításokkal beteg volt. Ivókérekre járt, a korabeli orvosi kezelési eljárások szerint, rendszeresen. Ehhez az egységhez kiállított műtárgyakat egy fali ivókútban helyeztük el, azonban meghökkentő módon, nem ivókúra, hanem operációs eszközök kerültek bele: korabeli szike és idegentest-eltávolító a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumból kölcsönözve. A kiállított kép: Arany János portréja (Simonyi Antal felvétele, Strelisky Lipót sokszorosítása, 1869). Arany János: Zöld vers a ligetben című versét kivételesen ide írjuk:

Azt hittem a télen, hogy fűbe harapok:

De látom, ez egyszer tán még fűre kapok. (1870 ápr. 2)

A tematikailag illeszkedő levél pedig Arany Jánosné levele olvasható, amit Rozvány Erzsébetnek írt 1870. január 22-én.

Lackfi János: Egészség óhajtása, *Arany megíratlan megírt verseiből* című kézirata látható, a kisfilm címe: Betegség.

9. „Köt engem a jó Isten kévébe”

A kiállított műtárgy, a tematikai kontextus teljes íve zárul itt: a kiállított műtárggyal és annak installációjával is sugallva a teljességet. Egy stilizált arany színű „kisbolygón” plexibúra alatt látható Szikszai György: Keresztényi tanítások és imádságok című könyve, amit a TTRE Nagykönyvtárából kölcsönöztünk a kiállítás idejére. Arany János: Sejtelem című versének e könyv egy fejezetében található ima a parafrazisa. A kiállított kép rendhagyó módon nem digitális másolat, hanem Kiss Tamás debreceni költő hagyatékából kölcsönként kis reprodukció, amit Kiss Anna, a költő lánya bocsátott rendelkezésünkre. A kép a kalapos és botos kép, Ellinger Ede felvétele 1880-ban készült, Arany sorai olvashatók a reprodukció alján: Melyik talál? Ezzel a megoldással is hangsúlyozva azt a tényt, hogy Arany János minden idők költő és író generációjának példaképe, Kiss Tamás 1942-ben az nagyszalontai Csonkatoronyban járván kapott egy kis darabot Arany János kalapszalagjáról, és a kép mellé illesztette. Az utolsó kiállítási egységnek tehát nem egyszerűen egy ábrázolást láthatunk, hanem egy relikviát is.

Itt olvasható Arany János levele Szél Piroskának, amit a Margitszigeten írt, 1882. június 15-én.

A két és fél hónapon keresztül megtekinthető kiállítás hasznosítását gazdag kísérőprogramokkal, tárlatvezetésekkel, múzeumpedagógiai foglalkozásokkal és családi napokkal egészítettük ki. A részletes programfüzetet a megnyitón résztvevők is kézbe vehették és elvihették.

Minden szombat délután kuratori tárlatvezetésekkel vártam az érdeklődőket, és minden meghirdetett tárlatvezetésen sok érdeklődő volt. A kísérőprogramok szervezésénél figyelembe vettem, ahogyan a kiállítás koncepciójában is sikerült megvalósítani: a több szempontú megközelítés fontosságát. Széles érdeklődési horizonton képzeltem el a látogatói elvárásokat, így kiléptem a pusztán irodalmi-szakmai körből, és az irodalom mellett (Csörsz Rumen István: Bolond Istóktól a tamburás öregúrig; Arany János, a muzsikós – debreceni tükrében; S. Varga Pál: „Gyalog bizony...” – Arany János és a gyalogos múzsa; Gönczy Monika: „...ha én

Toldit ne írtam legyen: nem volnék most vagabundus.”; Soltész Márton: Kortárs költők Arany-élménye), pszichológiai oldalról (dr. Holló Gábor: Döntéseink – a Homo rationalis) is közelítettünk a kiállításához. Lackfi János kortárs költő szubjektív tárlatvezetését a Magyar Kultúra Napjához kapcsolódva több mint 300 látogató hallotta, látta – ezzel együtt a kiállítás legsikeresebb kísérőrendezvénye volt. A muzsikussal Arany mellett több zenei program is kísérte a kiállítást: a Debreceni Református Kollégium Kántusának műsora, Berkesi Sándor és Arany János karnagyok irányításával, a kiállítás záró eseményén pedig az Ibolya Utcai Általános Iskola tanulóitól hallhattunk zenés-énekes előadást.

A múzeumpedagógiai játékot Arany Fruzsina készítette el, a kivitelezésben Nemes Gabriella grafikus segített. Toldi-karakterek köré építve a foglalkozást a legkisebektől a legidősebb látogatókig használható pedagógiai hasznosítást dolgozott ki, ami csoportosan és egyénileg is játszható. A foglalkozás alapvető kérdések mentén indul: ki ismeri igazán Arany Jánost? A kortársai? A késő utókor? Vagy az általa teremtett figurák? A játékban a látogató egy-egy Toldi-karakter bőrébe bújva különös küldetés keretében járhatja be a kiállítást, és kerülhet egyre közelebb magához az íróhoz. A befogadó képességet tekintve, a 294 négyzetméteres kiállítóteremben elhelyezett installációk között és mellett akár 3–4 osztály is tudott játszani, létszámtól függően.

A látogató komfortérzet növelésére a kiállítás egy szegletében olvasósarkot hoztunk létre, ahol a Méliusz-könyvtártól kölcsönzött Arany János-műveket és kinyomatott hasonmás kéziratokat nézegethetett, tanulmányozhatott a látogató.

A kiállítás folyamatosan látogatható volt. A Kölcsey Központ után Püspökladányban a Karacs Ferenc Múzeumban épült fel, ahonnan Mátészalkára vándorolt, és a Szatmári Múzeum vendége volt. Itt a zsinagóga épületében lehetett megtekinteni 2018. június 2-ig.

Debrecen, 2018. június 12.

Kerekes-Bíró Éva

ARANYI FRUZZSINA

IRODALMI TÉMÁJÚ IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSOK MÚZEUMPEDAGÓGIAI HASZNOSÍTÁSA

Hová tűnt Rejtő Jenő? című múzeumpedagógiai foglalkozással igyekeztem a lehető legszélesebb látogatói réteget megszólítani. Mivel hiszek benne, hogy kortól függetlenül mindenkiben ott él a játékos ember, így a foglalkozás alapja a játék lett. Ezzel a módszerrel harmadik osztályos kortól egészen 99 éves korig olyan élménypedagógián alapuló nyomozást tudtam kínálni a látogatóknak, ami szinte észrevétlenül segítette őket hozzá az ismeretszerzéshez. A játékban való részvétel stabil olvasási készség meglétét feltételezte, így harmadik osztályos korig a gyerekek önállóan nem, csak szülői segítséggel tudtak részt venni a nyomozásban. A játék egy kerettörténetből és azon belül kisebb melléktörténetekből állt. A kerettörténettel kijelöltem a játék célját: Rejtő Jenő eltűnt Debrecenben, meg kell keresni. Fontos volt, hogy a látogató tudja, hogy a játék akkor ér véget, ha találkozik is magával az íróval.

Ám ez a cél a játék egészét tekintve a látogató számára távoli, tehát közelebbi célokat is meg kellett jelölnöm ahhoz, hogy a játékos ne érezze túlságosan elérhetetlennek magát a fő célt. Ezentúl a melléktörténetek segítségével nemcsak közelebbi célokat jelölhettem meg, hanem újabb nyomokkal is szolgáltni tudtam Rejtő Jenő megtalálásához. A keret- és melléktörténeteket kiegészítette egy fiktív újság, ami a kiállítás címével megegyező REJTŐZKÖDŐ Irodalom első, és egyben utolsó száma volt. Ebben közöltük Rejtő Jenő eltűnésének és megtalálásának teljes történetét, valamint Rejtő írásainak kedvelői számára egy keresztrejtvényt, amit csak a regények ismerete révén lehetett megfejteni. Hogy a nyomozásban részt vevő látogató ne tudja egyszerűen kiolvasni az információkat az újságból, a történetet lyukas szöveggént kezeltem. A fiktív újságban Fülíg Jimmy, Rejtő Jenő egyik jól ismert karakterének levelét közöltük nyomtatásban. Mivel Jimmy híres macskakaparasának nem minden szavát

lehetett kiolvasni, így a látogatóknak kellett kitölteniük a szövegben a lyukakat. Ezt úgy tudták megtenni, ha bejárták a kiállítást. A melléktörténetekben egy-egy újabb Rejtő-karakter bukkant fel, és a látogatóknak hozzájuk kapcsolódóan kellett feladatokat megoldaniuk. Ezek alkalmával többek között pizsamát ölthettek, de kipróbálhatták azt is, hogy áll nekik Fülíg Jimmy cilindere.

A nyomozásba beemelt mind a négy karakter (Fülíg Jimmy, Vanek úr, Csülök, Pizkos Fred) látta valahol az író és némi segítség ellenében információt szolgáltatott Rejtő hollétéről. A kiállításban keresgélve a látogatók betűkre bukkanhattak, betűkből szavakat lehetett kirakni, amiket beillesztve Jimmy levelébe, az értelmet nyert, és megtalálható volt maga az író, aki egy kis meglepetéssel is kedveskedett az őt megtalálóknak.

Veisz Bettina, a kiállítás kurátora nagy hangsúlyt fektetett a vizuális megjelenésre is, így a rejtői karakterek egy-egy standee formájában, Fülíg Jimmy kivételével, mind megjelentek a kiállításban is. A színes, nagyméretű figurák sikeresen felkeltették a gyermekek érdeklődését a karakterek iránt.

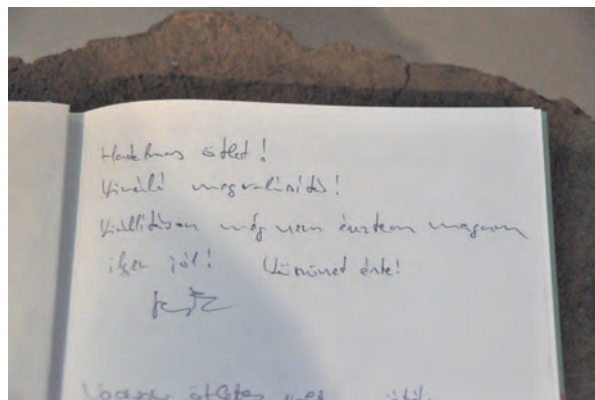
A játék során gondot fordítottam arra is, hogy az író munkásságát jól ismerő látogatóink is élvezhessék a nyomozást, így mind a karaktereket, mind a rejtői történetet csak kiinduló pontként használtam fel a melléktörténetekhez, melyek a nyomozás során új fordulatot vettek. Így az író történeteit ismerve sem lehetett rájönni a megoldásra. Bizonyos karakterek és a történetelemek áttemelése mellett igyekeztem stílushű is maradni. Így a nyomozás megidézte a rejtői regényvilágot.

A tér, amiben az időszaki kiállítás helyet kapott, zezugossága okán kitűnő lehetőséget biztosított egy élménydús nyomozáshoz. A hét egységre

tagolt térben a Debreceni Irodalom Háza állandó kiállításai mellett kapott helyet a REJTŐzködő Irodalom című időszaki kiállítás. Így a két kiállítás egymás mellett léte remek lehetőséget teremtett a nyomok alapos elrejtésére. Bár a kiállítás eredendően Múzeumok Éjszakájára nyílt, annak látogatottságát tapasztalva a nyitva tartást folyamatosan hosszabbítottuk, végül decemberben zártuk be.

A vendégkönyv bejegyzései alapján az ilyen jellegű nyomozós játékokra komoly igény mutatkozik, így a továbbiakban is tervezem ennek a módszernek az alkalmazását a Debreceni Irodalom Házában.

A „De Istenem Isten megnyitá” – a köztünk élő Arany János című időszaki kiállításához olyan múzeumpedagógiai foglalkozást terveztem, ami hasznos kikapcsolódást nyújt nemcsak egy iskolai csoport, de akár családok számára is. Ez a törekvém már a foglalkozás címében, a: Családi körben, baráti körben is megmutatkozik, ami így nemcsak utalás Arany János egyik versére. Fontosnak éreztem ugyanis, hogy ne csupán az osztályok tudjanak csoportban dolgozva játékos módon ismereteket szerezni a költőről. A kiállítás jellegét megtartva igyekeztem hát olyan térként kezelni a kiállítóteret, ami egy kellemes családi kikapcsolódás, generációk közötti játék helyszíne lehet. Így, a családok a játékkal oszthatták meg egymással a költőről korábban szerzett, valamint a kiállításban nyert információikat. Erre kiváló lehetőséget biztosított az a tény is, hogy a kiállítás a Kölcsey Központban nyílt meg, egy olyan térben, ahol bőségesen volt hely egy dobókockás óriástársas kivitelezésére. A kiállítás installálása is kedvezett a foglalkozás választott módszerének, hiszen a nagy, könyv alakú installációk védtek a műtárgyakat, amik méretükből fakadóan eleve kis vitrinben kerültek bemutatásra, így nagyobb tér nyílt a játékokra. A foglalkozás során a résztvevők játékos módon nyertek új ismereteket a kiállítás révén Arany Jánosról.

A kiállítás kilenc nagy tematikus egységeihez kapcsolódó feladatokon keresztül a látogatók Arany János Toldi című művéből ismerős hat karakter közül választhattak. Így játszhattak Toldi Miklóssal, vele bátorság, Györggyel, vele aljasság, az édesanyjukkal, Toldi Lőrincznével, vele szeretet, Bencével, vele hűség, Lajos királlyal, vele igazságosság, valamint

a cseh vitézzel, vele hitványság pontokat gyűjthettek. Az így összegyűlt pontokat végül a kiállítás finiszázsán összesítettük, és kihirdettük, ki lett a győztes a hat karakter közül. A múzeumi óriás társasjáték játékszerkeztúrájában követte a társasjátékok működési elvét. Az egyes feladatokért pont járt, amit nagyméretű dobókocka segítségével lehetett kidobni.

Az egyes karakterek különböző kerettörténettel rendelkeztek, amit a játékkártyákon lehetett elolvasni. A szemfüles játékosok pluszpontot is szerezhettek, ugyanis a karakterek mind kerestek valamilyen tárgyat. Ezek a tárgyak a Toldiból ismerősek lehettek azok számára, akik olvasták a művet. Toldi Miklós a petrencés rudat, György a királyi rendeletet, az édesanyjuk a szelencét, Bence a kenyeret, Lajos király a kardot, a cseh vitéz a csónakot kereste. Ezek a „tárgyak” nem képezték a kiállítás szerves részét, utólag jelentek meg benne ragasztott kis kép formájában. Hogy melyik karakter mit keres, annak megállapításában segített a kerettörténetük szövegkörnyezete, valamint a játékkártyákon szereplő betűk. Ezeket a betűket a feladatok szövegébe ágyazott módon lehetett megtalálni, az adott szövegkörnyezetben nem volt értelmük és dőlttel is szedtüük őket, hogy könnyebben rájuk lehessen akadni. Mivel a szövegekben öszszevissza szerepeltek, a betűkből még ki is kellett rakni az értelmes szót. Amelyik csoportnak sikerült, és az elrejtett kis képet is megtalálta, plusz hat pontot kapott. A játék feladatai nem csak a kiállítás kilenc tematikus egységét vették figyelembe, de arra is ügyelni kellett, hogy azok is meg

tudják oldani, akik tanultak már Arany Jánosról, és azok is, akiknek nincs róla komolyabb előismeretük.

A feladatok között nemcsak fejtörő, de ügyességi feladat is szerepelt, valamint igyekeztem a költő debreceni vonatkozású életrajzi elemeit is felhasználni. A játék nyitvatartási időben szabadon elérhető volt az egyes látogatók számára is a kiállítóterben elhelyezett játékleírások segítségével, a teremőröknél pedig megtalálhatták a helyes megoldást, így az egyéni látogatók is ellenőrizhették a teljesítményüket, és a szerzett pontjaikat hozzáírhatták a dicsőségtáblán a választott karakter addig szerzett pontszámához.

Habár a kiállítás a téli időszakban nyílt, az ünnepek és a félév vége nem éreztette hatását a látogatottságban. A csoportok folyamatosan jelentkeztek, egyszerre több csoport is jelen volt a térben, ami szerencsére a kiállítóter nagy mérete és az installálás módja okán nem volt annyira zavaró. A kiállítást és a játékot a legváltozatosabb korosztályok látogatták. Egyszerre meg tudtuk szólítani a 6–99 éveseket. Osztályok számára az ajánlott legfiatalabb évfolyam a harmadik osztály volt, hiszen a játékhoz szükséges volt a stabil szövegértés és olvasási készség. Azontúl, hogy nagyméretben épített Arany János Toldijának szövegére, látványos grafikai megjelenítéssel élt. A kiállítás grafikusa, Nemes Gabriella nem korábban ismert grafikát alkalmazott a karakterek ábrázolására, hanem Arany János műve alapján maga alkotta meg a szereplők rajzolt, gyermekbarát alakmását. Mivel arcot adtunk a karaktereknek, a vizuális tartalom révén a diákok könnyebben befogadhatták magát a művet is, amire

a játékkártyák feladatszövegei folyamatosan reflektáltak. Segítségükkel, a szöveg vizualizációja révén sikerült nemcsak a figyelem felkeltése, de az érdeklődés folyamatos fenntartása is. Habár hat karakterrel lehetett játszani, a feladatok többnyire azonosak voltak, hogy a teljesítmény összehasonlítható legyen. Így a leggyorsabb, legszemfülebb csoport ajándékban is részesült. Választhatott a különböző karakterekkel díszített könyvjelzők közül egyet magának.

IMRE LÁSZLÓ

MEGNYITÓ A DÉRI MÚZEUM 2017. DEC. 19-I „DE LELKEM ISTEN MEGNYITÁ” (A KÖZTÜNK ÉLŐ ARANY JÁNOS) CÍMŰ KIÁLLÍTÁSÁN

Megnyitó a Déri Múzeum 2017. dec. 19-i „*De Ielkem Isten megnyitá*” (A köztünk élő Arany János) című kiállításán

Vannak a világirodalomnak olyan nagyságai, akiknek az életéről semmit sem tudunk, ilyen pl. Homérosz. Vannak olyan költőóriások, akiknek az életéről sok mindent, szinte mindent meg lehet tudni, de mindez keveset magyaráz meg költészetükből, ilyen Weöres Sándor. És vannak olyanok, ilyen Tolsztoj vagy Németh László, akiknek életrajza és művei elvlaszthatatlanok, s mindez együtt példa és program, de felelősség is mindazok számára, akik hajlandók egy ilyesfajta etikai-gondolati rendszert a maguk értékrendjével szembesíteni.

Arany János személyisége, életrajza megismerhető, fel is van dolgozva, teljesen egyedi költői és erkölcsi nívójával szinte megismételhetetlen, s mint ilyennek önmagán túlmutató, eszméletető hatása van. Jól mondja tehát ennek a kiállításnak a címe: „Köztünk élő Arany János”. Már életében a magyar nemzeti alkát és a kálvinista puritánság megtestesítőjét látták benne, s ekképpen példaemberré vált. A jelen kiállítás, amelyet Bíró Éva gondolt el és kivitelezett, kézzel fogható, majdnem megérinthető közelbe hozza Aranyt azáltal, hogy minden tábló egyazon logika szerint három élményt közvetít: egyfelől a vizualitást, a képet, másfelől a személyes megszólalást levélrészlettel, közvetlen vallomásokkal. És végül művészi áttétellel, versszöveggel. A dokumentáció hibátlan: az érzékletestől tart a személyesig, s tovább, a remekművű költészetig.

Mindeközben épít a néző, a kiállítást látogató olvasmányélményére, előzetes Arany-ismeretére. A közvetlenség szférájában indít meg folyamatokat bennünk, akik a táblók előtt állunk, s majd utóbb, talán otthon, esetleg napok múlva, egy halhatatlan embersors és életmű számunkra valóságát nyomozzuk tovább. S eközben az Arany kora óta eltelt idő, a

történelmi perspektíva nyitja rá szemünket arra, hogy Arany zsenialitása nemcsak művei tökéletessége révén páratlan érték, hanem folyton megújuló, néha bizony bennünket, utódokat kínos helyzetbe hozó elevensége okán is.

Ha például a *Toldi estéjét* olvassuk újra: az öreg Toldinak Lajos király udvarával való konfliktusában, az új, a nyugati mintákhoz igazodó gyakorlattal, olaszos fényével szemben a magyar jelleg megerősítésére való törekvést, a nemzeti hagyományok fontosságát éljük át, ami a mi jelenünkben döbbenetesen aktuális, amikor az Európai Unió trendjei nemzeti érdekekkel látszanak szembekerülni.

Ha Arany a kiegyezés után keserűen ismeri fel, hogy az önkényuralom ugyan véget ért, sajtószabadság, szólásszabadság, többpártrendszer és sok más egyéb demokratikus fordulatként élhető meg, de a többség erkölcsi felelősségérzete egyáltalán nem nő a kívánt mértékben, széthúzás, gyűlölködés, anyagi haszonszerzés sodor el mindent. Ki nem élt át valami hasonlót a rendszerváltás, 1989 után?

Meghökkenve konstatáljuk, hogy Arany minderről milyen pontosan mond ítéletet.

Több ízben is a kálvinista etika megtestesítőjét ismerjük fel Aranyban, akinek nem kellett a magas kitüntetésével (amit 1867-ben kapott) igényelhető bárói cím, bár családja hosszan pereskedett az I. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől kapott kollektív hajdúnemesi rang visszaszerzéséért. És minden tettében, viselkedésében a családjáért és nemzetéért érzett felelősség dominált, adott esetben a lemondást is vállalva, a kötelességteljesítés, a takarékoság, a korrektség érvényesülését várta volna el mindenkitől. Ma sem kevésbé kívánatos az a szellemi, erkölcsi emelkedés, mely az országot az európai élvonal közelébe emelhetné.

A látványban, a személyes megnyilatkozásokban, a műalkotások, a versek soraival megidézett Arany János szellemében lehetne ma is tájékozódási pontokat rögzíteni, amikor a jobb élet reményében évente tízezrek hagyják el Erdélyt, megvalósítva a román nacionalizmus legmerészebb álmait, hogy Erdély az övék legyen, de magyar lakosság nélkül. És az anyaországból kivándorlók, szakmunkások, orvosok, fiatal értelmiségiek is a jobb élet reményében mondanak búcsút hazájuknak, ami évente a mohácsi vésszel felérő embervesztéssel jár.

A nemzet érdekeit zárójelbe tévő magatartás nem volna vállalható, ha Arany köztünk élne, ahogy ez a kiállítás célul tűzi ki. Arany üzenetét komolyan véve érett és felelős nemzeti önszemlélet felé közeledhetnénk, s ehhez semmi más nem kellene, csak az, amit ez a kiállítás szorgalmaz: Arany és más nagyjaink példájának komolyan vétele.

IMRE László

KRANKOVICS ILONA

A HIT MEGTARTÓ EREJE – EMLÉKEZÉS A REFORMÁCIÓ 500. ÉVES ÉVFORDULÓJÁRA. ERDÉLY ÉS DEBRECEN

Déri Múzeum

Zoltai terem

Kupolaterem

2017. december 4.–2018. március 25.

rendező: Krankovics Ilona

látványtervező: Kiss Beatrix

A kiállítás az erdélyi fejedelmek a református hit terjesztésében, a gazdaság, a kulturális és szellemi élet gazdagításában betöltött szerepét mutatta be.

Debrecen sorsa a mohácsi csatavesztést követően szorosan kapcsolódott az erdélyi államhoz. A református szellemiségű Debrecen nagy tekintélyű támogatókra talált a mélyen hívő Bocskai István, Rákóczi György és Bethlen Gábor és Apafi Mihály fejedelmek személyében.

Bocskai István rövid uralkodása alatt adományaival és az általa kibocsátott kiváltságokkal támogatta a várost és annak európai hírű iskoláját, az 1538-ban alapított Református Kollégiumot.

Bethlen Gábor és Rákóczi György későbbi fejedelmek jelentős anyagi segítsége mellett 1628-ra elkészült a korábban tűzvészben elpusztult András-templom újjávarázsolts épülete. Az Erdélyi Fejedelemség utolsó nagy alakja, Apafi Mihály adományokkal és alapítványokkal biztosította a Református Kollégium diákjainak külföldi egyetemeken való továbbtanulását.

A kiállításrendezés kiemelt feladata volt az írott és nyomtatott műtárgyak látványos, a közönség számára jól látható bemutatása. A tárlókra helyezett táblagépek, a falra rögzített képernyők nagymértékben segítettek az oklevelek, az írott és nyomtatott könyvkötészeti műalkotások apró részleteinek megjelenítését.

Az írott dokumentumok, oklevelek, egyházi és világi nyomtatványok átfogó képet nyújtanak a patrónus református fejedelmek tevékenységéről, akik a gazdasági intézkedéseiken túl, az uralmuk alatt lévő népek szellemi és hitbéli életét is gondozták.

A látogatók megtekinthették a Magyar Nemzet Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára oklevélgyűjteményének eddig nem látott darabjait, melyekben a fejedelmek megerősítik Debrecen város korábban megszerzett és új kiváltságait, előjogait.

A kiállításon a közönség megcsodálhatta a Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár és Teológiai Szakkönyvtár könyvritkaságait, melyek tartalmuk és kötésük szépsége miatt unikumnak számítanak. A kiállított művek között szerepelt Apafi Mihály fejedelem (1660–1690) Wendelinus hittudományi munkájának fordítása. A mű dúsán aranyozott,

legezőre emlékeztető díszítése új stílust teremtett az erdélyi könyvkötészetben.

A könyvkötészeti alkotások között a kiállítás kiemelt látványeleme volt a fejedelmi udvar patrónusi szerepvállalásának köszönhetően elkészült, első román nyelven megjelent bibliafordítás, mely a későbbiekben nagy szerepet töltött be az irodalmi román nyelv kialakulásában. A Román Nemzeti Történelmi Múzeum tulajdonában lévő biblia bemutatása jelentősen emelte a reformáció 500. évfordulójára emlékező kiállítás rangját. Az I. Rákóczi György támogatásával román nyelvre lefordított, majd 1688-ban Gyulafehérváron kinyomtatott Biblia mint az Istenbe vetett hit megtartó erejének egyetemes szimbóluma.

A Déri Frigyes numizmatikai gyűjteményéből az Erdélyi Fejedelemség pénzverését bemutató tablókon közel 400 darab, többségében aranyból készült veret, közöttük számos unikumként ismert érem látványa lenyűgözte a látogatókat. A fejedelmi hatalom erejét jelképező szándékkal, az európai politikában történő diplomáciai szerepvállalás emlékeiként maradtak ránk a reprezentációs céllal készült numizmatikai ritkaságok. A Román Nemzeti Történelmi Múzeum tulajdonában lévő Apafi Mihály fejedelem Nagyszebenben, 1676-ban 100 dukát súlyban vert aranyforintja a numizmatikai tabló szenzációs darabja volt.

A kiállítás az uralkodói hatalmat szimbolizáló fejedelmi kincseket kiemelt látványelemként mutatta be. A Nemzeti Múzeum gyűjteményéből kölcsönzött műtárgyak – Bocskai István fejedelem hadi lobogója, I. Rákóczi György aranyozott lemezekkel díszített sodronyinge – a magyar történelem legféltettebb műkinci közé tartoznak.

Az Erdélyi Fejedelemség ösztönzően hatott a kor iparművészetére. Az ötvösség és textilművészség virágkorát élte ekkor. Közvetlen kapcsolat volt a Nagyszebenben, Kolozsváron és Debrecenben működő ötvösműhelyek

között. A 17. század végén a többnyire aranyozott ezüsből készült világi és szakrális ötvösmunkákat a letisztult forma és megmunkálás jellemzi.

A bemutatott hímzések között a Nagyvarsányi Református Egyházközség tulajdonában lévő úrasztali terítő nemcsak esztétikai értelemben fejedelmi, hanem alkotóját tekintve is, hiszen Apafi Mihály fejedelem anyósának, Toroczky Máriának (Bethlen Gergelyné) a hímzése.

Az egykori Ispotály templom megmaradt emlékeinek – a szószerkorona, Mózes-szék, a keresztlómedence –, valamint a Debrecen Kistemplomi-Ispotályi Református Egyházközség úrasztali edényeinek együttese a kiállítás szakrális központját képezte.

A kiállítás rendezésekor nem kis nehézséget jelentett a rendkívül változatos anyagú, a fémből, papírból, fából, textiltől készült műtárgyak egységes bemutatása.

A látványtervező letisztult keretet biztosított az összetett műtárgyegyüttes bemutatásához. A nyers, megmunkálatlan fa, az átlátszó üveg, a magasfényű fémszerkezetek nem harsogták túl a kiállított műtárgyakat.

A tárlat kísérőkiállításaként az érdeklődők megtekinthették a Reformáció Kelet-Európában: Erdély című, a Kelet-európai Német Kulturális Fórum által rendezett vándorkiállítást, valamint Égerházi László fafaragó művész alkotásait.

A kiállított műtárgyak tulajdonosai:

- a Magyar Nemzeti Múzeum,
- a Román Nemzeti Történelmi Múzeum,
- a Debrecen Kistemplomi-Ispotályi Református Egyházközség,
- a Déri Múzeum,
- a Tiszántúli Református Egyházkerület Múzeuma,
- a Magyar Nemzet Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára,
- Égerházi László szobrászművész.

KOVÁCS JÓZSEF DÉNES
NIHON NINGJÓ –
JÁTÉK ÉS RÍTUS. JAPÁN BABAKIÁLLÍTÁS

Nihon Ningjó – Játék és rítus
Japán babakiállítás
(2017. március 26.–június 24.)

Japán babái

Japán (*Nihon*) kultúrájában a babák (*ningjó*) és a hozzájuk kapcsolódó hiedelmek, szertartások és ünnepek mindig nagy jelentőséggel bírtak. Maga a *ningjó* (人形) szó összetétele – ember (人 *hito*), valamint a forma/alak (形 *katacsi*) – is azt sugallja, hogy soha nem csak egyszerű, személytelen tárgyként tekintettek a babákra. Ezért nem meglepő, hogy szinte minden korban készültek olyan *ningjók*, melyeknek egyfajta közvetítő szerepet szántak, amin keresztül kapcsolatba léphettek a transzcendens világgal.

Bár a japán történelmi emlékek az i. e. 4. évezredre, a *Dzsómon*-korszakra vezetik vissza az első, babákhoz hasonló szobrok megjelenésének idejét, a babakultusz igazi elterjedése és aranykora az *Edo*-korban (1603–1868) volt. A babák népszerűségét jelzi *Tokugava Ienari* sógun (1773–1841) példája is, aki még saját babakészítő műhelyt is alapított, hogy népes családjának gyermekeit mindig meg tudja ajándékozni. Ugyancsak ez volt az a korszak, amikor a babák kezdték elveszteni a misztikus, rítusok során használt szerepüket, és megjelentek azok az „babaköltemények”, melyeknek célja a kifinomult esztétika kifejezése és a gyönyörködtetés volt (pl. *Isó ningjó*).

A babák rendszerint természetes anyagokból készültek (fa, papír, textil, agyag stb.), igen változatos technikákkal. A babakészítés témái és formakincsei pedig gyakorlatilag kimeríthetetlenek: a mítoszoktól

a mindennapokig, a vallásos élményektől a költészetig bármi ihletként szolgálhatott a mestereknek.

A kiállítás

A japán babák összes fajtájának és szimbólumrendszerének részletes bemutatása szinte lehetetlen egyetlen kiállításon belül, hiszen számos tartománynak, városnak és falunak megvoltak a hagyományos, saját stílussal és jelképekkel rendelkező *ningjó*.

Ugyanakkor léteznek olyan típusok, melyek variációi Japán-szerte elterjedtek. Kiállításunk éppen ezért a legnépszerűbb babák típusai közül igyekezett a lehető legtöbbet bemutatni. A rítusokhoz és szertartásokhoz használt archaikus formáktól kezdve, a japán színházi világ játékos, csillogó műremekein át, a kortárs babakészítők alkotásáig számos ningjóval találkozhattak a látogatók. Mindemellett multimédiás eszközökkel, programokkal és ismeretterjesztő anyagokkal tettük lehetővé az érdeklődők számára, hogy a történelmi és formai megismerésen túl a babák ősi hagyományokban gyökerező szakrális tulajdonságaival is megismerkedhessenek. (Például a Lányok és a Fiúk Ünnepeinek bemutatásával).

A tárlatnak nem volt kötött bejárási útvonala. Célunk az volt, hogy a látogatók önállóan, saját ritmusuk szerint tudják felfedezni és befogadni a japán babák világát. Ennek megfelelően a műtárgyakat elsősorban funkciójuk szerint csoportosítottuk külön-külön blokkokba, melyek – igény szerint – egymástól függetlenül is értelmezhetőek voltak:

- Kokesi babák
- Népi hiedelmek és a vallási hagyományok babái
- Hinamacuri – Lányok Ünnepe
- Tango no szekku – Fiúk Ünnepe

- Isó ningjó és színházi babák
- Gyermekjátékok
- Japán babák és hatásuk a 21. században (helyszín: Zoltai Terem galériája)

A kiállítás anyaga a Déri Múzeum 1934-es tókiói cserekapcsolata során kapott műtárgyakból; a Japán Alapítvány gyűjteményéből; a Debreceni Színház Színjászó Stúdió és Japán Kulturális Szolgáltatóközpont gyűjteményéből; Tóth Vásárhelyi Réka alkotásaiból; valamint magángyűjtők: dr. Pinczés István, Tamás Attila és Tóth Vásárhelyi Réka agyagából állt össze.

Kiállítás kuratóra: Kovács József Dénes

Társkurátor: Csőke Kitti

Látványtervező: Kiss Beatrix

Gyűjteménykezelők: Krajczár Pongrácné és Mózsi Anita

MAGYARI MÁRTA

ETHNO-GRAPHICA – NÉPVISELETEK ÉS VISELETÁBRÁZOLÁSOK A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBŐL

Körösvidéki Múzeum

Nagyvárad, 2017. május 18-tól december 31-ig

Kiállítási koncepció: Magyarai Márta

Látványterv: Kiss Beatrix

Kiállításrendezés: Magyarai Márta, Kiss Beatrix, Drabik-Rácz Hajnalka

A nagyváradai Körösvidéki Múzeum és a Déri Múzeum szakmai kapcsolata több évtizedes múltra tekinthet vissza. A történet még az 1970-es évek közepén kezdődött, amikor előbb népművészeti kiállítás érkezett Nagyváradból Debrecenbe, majd a Déri Múzeum reprezentatív, 800 darab műtárgyból álló népkerámia-kiállítást rendezett a Körösvidéki Múzeumban. A kiállítások cseréje a későbbiekben is folytatódott, de idővel az együttműködés köre kibővült, közös rendezésű néprajzi kiállításokkal, illetve terepmunkával, szimpóziumokkal. Nem véletlen tehát, hogy amikor a Körösvidéki Múzeum új épületének átadó ünnepségét szervezték, Magyarországról a Déri Múzeum kapott meghívást egy vendégkiállítás rendezésére. A felkérés kifejezetten néprajzi tematikájú kiállítás létrehozására szólt.

A Körösvidéki Múzeum egyébként a nagyváradai római katolikus püspöki palotában működött évtizedeken át, s miután az egyház visszaigényelte, s visszakapta az egész épületet, új hajlékot kellett keresni a megyei múzeum számára. Majd egy évtizedes előkészítő munka, tervezés és nem kevés küzdelem után 2017-ben vehették birtokba a múzeum munkatársai Aurel Chiriac múzeumigazgató vezetésével az egykori nagyváradai hadapródiskola épületét. Az Alpár Ignác tervei alapján emelt impozáns épület 1897-ben készült el, s tulajdonképpen a közelmúltig hadi célokat szolgált, tisztaképző, majd laktanya működött benne. Az épület adottságai – tágas terei, hatalmas parkja, jól hasznosítható hátsó udvara – ideálisak egy jelentős, értékes gyűjteménnyel rendelkező, széles közönségérteget vonzó közgyűjtemény számára.

2017 májusában a múzeumépület megnyitása alkalmából a Körösvidéki Múzeum képzőművészeti gyűjteményéből rendezett kiállítást, illetve két néprajzi vendég tárlatot fogadott, a moldáviai Kisinyovból különleges gyapjúszőttestek érkeztek, Debrecenből pedig az Ethnographica című kiállítás.

A debreceni kiállítás helyszínül kijelölt kiállítóter az épület főbejáratától jobbra található nagyméretű, egyterű helyiség volt. Ennek felújítása

során megőrizték az épületrész eredeti jellegét, s a natúr, vakolat nélküli téglafalak rusztikus hatását a belső tereket tervező építész Wagner Péter (DLA) nemes kő padlóburkolattal, illetve áttetsző polikarbonát paraván-elemekkel oldotta. Ebbe a térbe adaptáltuk az Ethno-trezor című kiállítás nagyméretű falhoz rögzített, illetve a térben elhelyezhető kisebb vitrinjeit.

A kiállítás alaptematikája tulajdonképpen két korábbi népművészeti kiállítás nyomvonalát mentén alakult ki. Az autentikus népművészeti tárgyak, elsősorban a népviseletek, valamint a róluk készült képi ábrázolások párhuzamba állításával az volt a célunk, hogy bemutassuk azokat az elemeket, amelyeket három jellegzetes, gazdag népi kultúrával rendelkező tájegység tárgyi hagyatékából az etnográfusok kiemelésre érdemesnek ítélték.

Az egyes néprajzi jelenségeknek, etnográfiai tényeknek a rögzítése a néprajzi érdeklődés kezdeteitől nemcsak a leírások, nyelvi eszközök segítségével történt, hanem mellette jelen volt a képi megőrkítés is. A vizuális megjelenítés történhetett manuálisan, rajzolás, festés által vagy különböző, a kor színvonalán álló technikai eszközök igénybevételével.

A néprajztudomány klasszikusai közül Bátky Zsigmond meg is fogalmazta, hogy a rajzoknak az eredeti tárgyat helyettesítő forrásértékük lehet.

A debreceni Déri Múzeum néprajzi gyűjteményében őrizzük azt a mintegy 350 darab néprajzi tematikájú grafikai lapot amelyek Déri Frigyes megbízásából az 1920-as évek elején elkészültek.

A grafikkal együtt került a néprajzi gyűjteménybe több mint 150 darab nagyméretű, fekete-fehér fotónagyítás is.

A néprajzi grafikák kifejezetten azzal a céllal örökítették meg az etnográfiai tényeket, hogy egy reprezentatív kiadványban a nagyközönség számára a népelet jellegzetes mozzanatait, a színes népviseleteket, a népi épületeket, a népművészet remekbe készült, díszes tárgyait bemutassa. A válogatás részben tükrözi a magyar néprajztudomány 1920-as évekbeli szemléletét, hiszen a témák kijelölésében és az elkészült képek bírálatában, kiválogatásában a kor neves kutatói (Bátky Zsigmond, Györffy István, Viski Károly, Madarassy László) vettek részt. Ezt a tényt a grafikák és a fotográfiai hátoldalára nyomott pecsét felirata is tanúsítja:

„Készült a Nemz. Múz. Népr. Osztályában
Bátky, Györffy, Madarassy, Viski
útmutatása szerint.”

Tükrözik a grafikák a korszak képzőművészetének átlagszínvonalát is, hisz a felkért művészek más területeken is dolgozó, ismert rajzoló és illusztrátorok voltak.

A kiállításban a grafikákat mint az etnográfiai tények általánosításának, absztrahálásának eszközeit kívántuk bemutatni. Ennek érdekében állítottunk össze olyan kép-párok amelyek egy fotográfiából és a fotó, valamint a helyszíni feljegyzések alapján készült grafikából állnak. A kép-párok különböző mértékben mutatják a fotó és a grafika egymástól való eltérését, a grafika „átrajzolás”-ának mértéke más és más. Néhol csak részleteket hagynak el, az alakot rajzolja nyújtottabban, kecsesebbé téve a grafikus. Máshol a kompozíciót szerkeszti át, néhol két fotóból „montírozza” össze a képet a grafikus, máshol csak a miliőre, egy berendezett szobasarkokra lehet ráismerni. Előfordul, hogy a részletek elhagyása mellett a fotó és a grafika látószöge is eltérő.

A grafikai gyűjteményen belül az etnográfiai tények rögzítésének külön műfaja a népművészeti tárgyakról készült élethű, részletgazdag, de léptékében többnyire az eredetitől eltérő, vagy néha azonos képek köre. A kiállításon izgalmas kapcsolódási pontokat, vizuális párhuzamokat alkottak a műtárgy-grafika párok is.

A néprajzi gyűjtemény bőséges anyagából három olyan tájegység (Kalotaszeg, Sárköz, Matyóföld) népművészetére fókuszálva mutatunk be tárgy-grafika-fotográfia párokat, amelyek a néprajzi érdeklődés korai korszakában magukra vonták a kutatók figyelmét, ezért népi kultúrájuk bizonyos elemei – viselet, hímzés, faragás – szélesebb körben ismertté váltak már a 20. század elején.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA
2017-BEN

SZABÓ ANNA VIOLA
GYŰJTEMÉNYI MUNKA,
GYARAPODÁS A FOTÓTÁRBAN

2017-ben és 2018-ban a Déri Múzeum Fotótárának Eredeti Fényképgyűjteményét sikerült több gazdag hely- és családtörténeti vonatkozású képegyüttessel gyarapítani.

2017 nyarán megkeresett bennünket Faragó István egykori múzeumi fényképész lánya, Erdélyiné Faragó Ilona tanárnő, és felajánlotta néhai édesapja teljes fényképhagyatékát a múzeum számára. A fényképész képeinek minősége ismeretében, illetve az általa vezetett részletes jegyzéknek a múzeumi negatívokkal való összevetése után a hagyatékot ajándékozási szerződés keretében átvettük.

A fényképek készítője küzdelmes életpályát futott be.¹ Debrecenben született 1928-ban, egy gazdálkodó család, Faragó György és Dóbé Erzsébet középső gyermekeként. Középiskolai tanulmányait, bátyja után, ő is a pallagi Gazdasági Akadémián kezdte a világháború ideje alatt, de a bizonytalan helyzetben az érettségiig nem jutott el, a vizsgát később nagy nehézségek árán abszolválhatta. Sorkatonai szolgálata, amelyre 1950 körül vonult be két évre, egész életére megpecsételte a sorsát. Mivel katonatársai erősen bizalmukba fogadták, feljebbvalói jelentéseket vártak volna tőle, s miután ezt megtagadta, 5 hónapra elítélték a fennálló rendszerrel szembeni ellenérzés vádjá alapján. Ez maga után vont, hogy 20 évig nem kapott erkölcsi bizonyítványt, ami munkavállalási próbálkozásait igen megnehezítette. Katonai szolgálata után, 1953-ban megnősült és családot alapított Fényi Ilona tanítónővel: három lányuk közül kettőt nevelhettek fel. 1956-ban a hajdúnánási tanácsnál dolgozott városi fő állattenyésztőként, de a forradalmi események utáni visszarendeződéskor, azzal az ürüggyel, hogy ősszel a zavaros helyzetben is elindította a vetés munkáját – hamarosan felmondtak neki. Ezután csak segédmunkát vállalhatott, így került, kisegítőként, a Déri Múzeumba, Béres András igazgatósága alatt, 1958-ban. Faragónak már gyermekkorában megmutatkozott rajzkészsége, erős képi látása, s katonakorában is a művészi pályát javasolták neki – ezt a hajlamát most kamatoztathatta. A múzeumnak a háború óta nem volt saját fényképésze, a muzeológusok maguk készítették és hívták elő képeiket, vagy alkalmi kisegítők munkáját vették igénybe. Béres András hamar felismerte, hogy Faragó ügyes keze nemcsak a raktárrendezés és installációkészítés során használható, nemcsak alkalmi restaurátornak kérhető fel, hanem fényképésznek is beválhat. Múzeumi éve alatt így kisegítőből képzett fényképésszé vált, 1960-ban már „kiállításokra elkészített 1800 db felvételt, elkészítette a Múzeumi Évkönyv összes fényképfelvételét, begyakorolta magát színes

negatív, fordítós és pozitív technikába”, negatívjait leltározta is, a következő évben pedig már az ő képeivel jelentek meg a városi jubileumi kiadványok. Elsősorban műtárgyfotókat készített, 6x9-es vagy 9x12-es síkfilmre készült tiszta képei gondosan komponáltak és világítottak, ma is használható, profi felvételek. Dokumentálta emellett a napi munkát, a kiállítások enteriőrjeit, a megnyitókat, a városkép látványát és változását, az új épületeket, építkezéseket; Bérest elkísérte gyűjtőútjaira is, s ilyenkor az esemény mellett a tájat sem mulasztotta el néhány szép felvételen megörökíteni. Vele egy időben került a múzeumba az egyetemről eltávolított Julow Viktor, akivel életre szóló barátságot kötött. Együtt készítették elő az aktuális Ady- és Szabó Lőrinc-kiállítást, együtt jártak Holló László műtermében, ami után Julow cikket írt róla, Faragó pedig katalógusainak illusztrátora lett. Családilag is rendszeresen összejártak, később leveleztek; Julowéknak is házi fényképésze volt. (A hagyatékban külön tétel tartalmazza a Julowra vonatkozó dokumentumokat, amelyeket átadtunk az Irodalmi Gyűjteménynek.) Nem világos, hogy szeretett munkájától miért kellett megválnia, talán még mindig a régi bélyeget sütötték rá; de 1962-ben már nem dolgozott a múzeumban. Ezután a Moziüzemi Vállalat megbízásából fényképezte a megyei filmszínházakat, néha filmpremiereket. (E felvételek egy része is szerepel a hagyatékban, annak legnagyobb újdonságát jelölve, tekintve, hogy ezeknek semmilyen átfedése nincsen a múzeumi anyaggal.) A hatvanas évek közepén néhány évre visszatért a mezőgazdasághoz, a bősörményi Dózsa MgTsz-ben volt üzemegységvezető. Az új évtized már ismét Debrecenben találta, a Medicor ipari fotósként dolgozott, végre egy kicsit nyugalmi állapotban, amíg egy infarktus után 1983-ban nyugdíjba nem ment. Nyugdíjasként, amellett, hogy az Üvegipari Ktsz. számára továbbra is fotózott, végre ismét kezébe vehette az ecsetet, csendéleteket festett s a Debrecen környéki, magányos és elhagyott tanyákról tájképeket, amelyeket halála után ki is állítottak. A hatodik szívroham vitte el, 1989-ben.

A bekerült hagyaték legnagyobb része, kb. 2100 darab negatív üveg-lemes és ff Agfa, illetve színes Orwo síkfilm, debreceni utcákról és épületekről, a városi és környékbeli mozi- és gépházokról, újonnan létesült mezőgazdasági, ipari és oktatási intézményekről készült, illetve tájképek, reprodukciók, családi felvételek. Ehhez csatlakozik 22 tekercs vegyes témájú film, és kb. 100 darab keretezett, színes, családi témájú üvegdia, az 1960-as évekből. Számos dosszié tartalmazza, tematikus csoportosításban, saját kezű nagytárait.

1 Faragó Ilonától kapott életrajzi adatok alapján.

*

A múzeum gyűjteményeiben található pozitív képanyag feltárása során került szem elé két családi album, amelyeket kötésük miatt az Iparművészeti Gyűjtemény őriz. A gyűjteményben több régi, keménylapos, ablakos fényképalbum található, immár üresen – e két esetben azonban a családi képek a helyükön maradtak: ezeket feldolgoztuk és besoroltuk a Fotótárba.

Az első album eredeti tulajdonosát megnevezte a gyűjtemény leltárkönyve, illetve a képek egy részének verzóján utólag feltűntették a kép szereplőjét, így ez esetben viszonylag könnyű dolgunk volt. A fekete, domborított bőrkötésű, sárgaréz középdíszsel és kapoccsal, arany élmetszéssel díszített, 18 oldalas, 52 képet tartalmazó album képeinek elrendezése Richer Károly (1845–1920 k.) debreceni, péterfyai könyvkötőmester illetve inkább talán második felesége, Murvai Julianna (1860–1944) keze munkáját őrzi. A feleség az albumba láthatóan igyekezett összegyűjteni az összes régi családi képet, így férje fiatal kori arcmásain kívül szerepelnek az egyelőre ismeretlen nevű, vélhetően pesti származású, fiatalon elhunyt első feleség és az ő családjának képei is, amelyek szinte mindegyike Christ Anna Kerepesi úti műtermében készült. Az első debreceni fényképésznek, Szentkuty Istvánnak is itt volt már a műterme, amikor az ifjú Richert levette. (A helyszínhez való kötődést, amely talán környékbeli szállásra utal, két másik itteni fényképész, Licskó János és Csonka Simon képeinek jelenléte is jelzi az albumban; ezenkívül egy-két Tiedge-, Pesky-, Heller-felvétel reprezentálja a korai pesti műtermeket.) A könyvkötő mester debreceni portréit Egey István készítette: Richer a debreceni Önkéntes Tűzoltóegylet tagjaként, a tűzoltók és a honvédek hagyományosan jó viszonya miatt, természetesen mindig a volt 48-as vitézt, Egeyt választotta, ha képet akart magáról. Így az album legreprezentatívabb, boudoir méretű képe is teljes tűzoltó-szakaszparancsnoki egyenruhájában ábrázolja őt. Egeynél készült egy másik önkéntes tűzoltó, Dézsi Lajos portréja is, aki különös, izgó-mozgó figurája volt a századvég Debrecenének: fogász volt és fogtechnikus, borbély, feltaláló, ezermester és amatőr fényképész, aki városi megrendeléseket is teljesített. Az albumban előkelő helyen, rögtön a tulajdonos arcképei után szerepel, így valószínűleg nagyon közeli barát lehetett Wibirál János asztalosmester és családja. A sok azonosítatlan portré között, amelyek az album végén már huszadik századiak és valószínűleg az idős Richerné rokonait és ismerőseit ábrázolják (kezdetben legnagyobb számban Gondy és Egey, később Papp, Knebel, Letzter, Kozmann, Német-hi, Liener műterméből való képek) fontos még kiemelni egy századfordulós, promenade méretű, ismeretlen fényképész által készített esküvői képet, amely Debrecen kultúrtörténetének egy másik érdekes alakját, Morvay Zoltán nyomdász és újságíró (1875–1945) ábrázolja feleségével. A Debrecenben született Morvay a kollégiumból való kibukása után nyomdászinás lett, a városi majd a Csokonai nyomdában dolgozott, nyomdász-tanulónaként bejárta Nyugat-Európát, erről írt útirajzait később publikálta. 1899–1901 között a Debreceni Ellenőr újságírója volt, 1903–1906 között Rudnyánszky Gyulával szerkesztette a Csokonai Lapokat, majd 1908-tól Marosvásárhelyen lett nyomdász, lapalapító és szerkesztő; novellái, versei

és szakkikvei is megjelentek. Életével és írásaival Ujváry Zoltán foglalkozott, de portréja eddig ismeretlen volt.

A másik, fekete bőrkötésű, fedelén szecessziós kagylómotívumokkal, hátlapján magyaros virágmintával nyomott, elől közepén figurális fémráttéttel díszített, 24 oldalas, 51 képet tartalmazó családi album Sáfáry Ilona ajándékként került az Iparművészeti Gyűjtemény birtokába. Noha ennél több információ nem állt rendelkezésre, az adat mégis segített az azonosításban. A Munkácsról származó Sáfáry nővérek, a sarlós költő, Sáfáry László Debrecenben élő testvérei, sok képpel és dokumentummal gazdagították az Irodalmi Gyűjteményt és a Sarló-különgyűjteményt is. E képek segítségével sikerült megállapítani, hogy az album a Rabszky családé vagy az ő rokonságuk tulajdona lehetett. Rabszky Béla pénzügyőri biztos és felesége voltak a nevelőszülei Téchy Amáliának, aki leánykorában Gyóni Géza költő szerelmének tárgya volt. Téchy Amália a század elején nevelőszülei Mezőhegyesen élt, ahol Rabszky Béla cukorgyári ellenőrként dolgozott (innen helyezték Nagykanizsára, majd 1912-ben Munkácsra). Amália Békéscsabán járt polgári iskolába, ott barátkozott össze Áchim Gizellával, Gyóni Géza nővérével, majd 1902 nyarán a költővel is, aki verseket és leveleket írt hozzá, ám szerelme hamar múló fellángolásnak bizonyult. Amália 1912-ben ment férjhez a szintén pénzügyőr Márk Györgyhez Munkácsra, 1914-ben kislányuk született, majd az ifjú férj elment a háborúba és 1917-ben hősi halált halt. Márk Amália tanárnő hagyatékát, verseit szintén az Irodalmi Gyűjtemény őrzi. Az itt tárgyalt albumban valamennyi fényképe megtalálható. A széles rokonság képeit tartalmazó album változatos felhozatalát adja a legkülönbözőbb magyarországi műtermeknek (a leggyakoribb Budapest mellett Pozsony, Komárom, Esztergom, Nyitra, Szeged stb.) az 1880-as évek és az első világháború közötti időből. A legkorábbi kép egy 1875-ben készült székesfehérvári Pribék Antal-felvétel, erősen rongált állapotban, a legszebb pedig talán a ceglédi Conradt Vilma 1905 körül felvett két sötét hátterű, celloidin női portréja. Készítésének idejét és tárgyát tekintve is kakuktojás Kozics Ede pozsonyi fényképész a dévényi vár romjait ábrázoló, vizitméretű tájképe, amely 1861–68 között készülhetett.

A harmadik album, amelyről szólunk kell, a Gondy és Egey-gyűjtemény online változatának köszönhetően került a Fotótár gyűjteményébe 2018 tavaszán, mert ennek ismeretében döntött úgy az ajándékozó, Kiss Sándorné Jalsoviczky Ida, hogy családi albuma nálunk lesz a legjobb helyen. A meglehetősen romos állapotú, gerincét vesztett, vastag, fatáblás, bőrkötésű, 24 oldalt és 155 képet tartalmazó, sárgaréz kapcsos album fedele közepén a BA monogram látható egy címer alakú réztáblára vésve: tulajdonosa az ajándékozó nagyanyja, az 1858-ban Debrecenben született és 1882-ben történt házasságkötéséig itt élt Jalsoviczky Sándorné Budaházy Anna volt. Az eredeti elrendezését őrző nagy album mellé megkaptuk Budaházy Anna személyes kisalbumát és ezen fölül is számos vizitportrét, amely a közvetlen család és az ismeretségi, baráti kör tagjait ábrázolja, az 1860-as, 1880-as évek debreceni polgárságát. A képek fele a Gondy és Egey műtermében készült (összesen 85 darab), más debreceni műteremből csak egy-egy darab fordul elő (Müller, Varságh, Fleck, Escher, Egey). A többi Pest (Pesky, Mayer,

Koller, Ellinger, Simonyi, Kozmata, Borsos-Doctor-Varságh), Székesfehérvár (Lengyel Samu, Schmidt Vilmos, Szigeti, Pribék, Majláth, Schmidt és Majláth), illetve Csókás, Divald, Letzter Simon, Rupprecht Mihály, Skopall, Veress Ferenc egy-két képe. Jalsoviczky Sándor egyik mellképe 1877-től folytatott heidelbergi jogi tanulmányainak idején készült, s magával hozta tanárai portréit és a város néhány látképét is, melyek szintén helyet kaptak az albumban – egyéb külhoni kép azonban, néhány bécsi portré-től eltekintve, nem szerepel.

Az igen kiterjedt budaházi és veskóczi Budaházy², illetve a kenesei Kenessey ősi birtokos nemes családból származó hölgy albuma mindkét ági rokonainak gazdag portrégalériája. A tematikát rögtön meghatározza az album legelső, kabinetkép méretű ablakába helyezett Gondy és Egey-féle csoportkép, amelyen a tulajdonos látható Zoltán bátyjával, leendő férjével és annak húgával. Az album első oldalain látható képek édesanyját és az ő rokonságát ábrázolják; anyai ági unokatestvérei később is gyakran feltűnnek az album oldalain, akár vele páros képen is. Anyja, Budaházy Istvánné Kenessey Amália testvére, Kenessey Kálmán ügyvédnek, aki Fejér megyei alispán majd a földművelésügyi minisztérium tanácsosa volt, leginkább azonban növénynevelő munkájáról és kápolnásnyéki mintagazdaságáról nevezetes, több portréja is található az albumban. Szintén szerepel Ágnes nevű testvérük, aki a szoboszlói Fogthüvy Sámuelhez ment feleségül, és Johanna is, férjével, a székesfehérvári Mészöly Imrével. Ez utóbbi fia, Mészöly Géza festőművész, Annának különösen kedves unokatestvére lehetett, mert a két albumban összesen 6 darab, különböző műtermekben (Gondy és Egey, Lengyel Samu, Koller, dr. Székely) készült portréja található; az egyik Gondy-féle kép 1869-ben kelt, saját kezű dedikációval. A másik, szintén dunántúli ágról, s a legkorábbi vizitképeken, Mayer György, illetve Schmidt Vilmos műterméből, itt van Kenessey Lajos és felesége, Sárközy Berta. A Budaházyak közül, Anna édesapja és bátyjai, ifjabb István, Kálmán és Zoltán mellett szerepel még nagybátyja, Kálmán, illetve Ödön portréja. A Kenessey testvérek édesanyja, Bay Anna révén a Bay család; Budaházy Anna házassága révén pedig a Jalsoviczky család tagjai fordulnak még elő nagyobb számban, de feltűnnek távolabbi rokonok, Vincze Miklós vagy báró Vay arcképei is. Az Anna szüleiéről és róla magáról, különböző életkorokban készült portrék jórészt a kisebb albumban található; az utóbbiak közül legérdekesebb az a Gondy és Egeynél készült, három kasírozott és két nyers felvételtől álló portrészorozat, amely apró fáziskülönbségekkel ábrázolja a modell arcát. A nyers és a kész képek összevetésének eredménye a fényképész ügyes kezét dicséri, aki láthatatlan retussal tüntette el az arcról az összes előnytelen mimikai ráncot és szem alatti árnyékot. A családtagokon kívül a barátok képei is feltűnnek az albumban. Az azonosítottak közül a Zengey lányok (anyjuknak leánynevelő iskolája volt), Béressy Ilona, Szepessy Gizella (Szepessy Antal, a Kereskedő Társulat és az Első Takarékpénztár elnökének lánya), akinek Ferenczy Elek szolgabíróval kötött házassága

alkalmából készült szép, kabinet méretű esküvői képe is itt van; s fiatalberek arcképei a Nánássy, a Szilassy, vagy éppen a gróf Pongrátz családból. Az album legszebb darabjai a Gondy és Egey műterem 1874 körül készült kabinetképei, összesen 18 darab, köztük a Müller-féle gyermekjelmezből alkalmából készült sorozat egy újabb darabja, a sziklák között ülő Budaházy Annáról, két példányban, amelyek egyike színezett.

A Budaházy család ősi fészke az a polgárház volt a Batthyány utca 24. szám alatt, amelyben ma a b24 Galéria működik (a Kenesseyeké pedig az Arany Bika helyén állt), régi képét néhány apró amatőr fotó örökíti meg; itt élt Budaházy Istvánné 1918-ban, 85 évesen bekövetkezett haláláig, aztán ide visszavonult, egykor miniszteri tanácsos Kálmán fia, 1938-ig. A háborúval a család még Debrecenben élő tagjai szétszóródtak, kitelepítések vártak rájuk, a házat kisajátították. Most, az album múzeumba kerülésével, a Budaházy család hazatérhetett.

*

A Fotótár képei között oly ritka, politikai eseményt megörökítő felvételekhez is sikerült ebben az évben, egy online aukción hozzájutni. Az ismeretlen, de mindenképpen hivatásos fotoriporter által készített tekericsnyi filmen a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetésének százados évfordulóján, 1949. április 14-én, a frissen felújított Nagytemplomban rendezett ünnepség látható. A Függetlenségi Népfőrdő felhívása nyomán az ünnepi alkalomra Debrecenbe érkeztek a pártok, a hadsereg, a rendőrség, a tömegszervezetek, a vármegyék és az egyházak képviselői, a tudományos és művészeti élet, valamint a munkásosztály kitüntetett tagjai, a környékbeli falvak küldöttségei szekereken – és szinte a teljes magyar kormány és az országgyűlés elnöke. A 37 kockán a különvonattal érkezett, az állomáson a debreceni polgármester, Ménes János által fogadott, majd a díszszázad előtt ellépkedő, a templomban a padokban ülő kormánytagok, a zászólásig megtelt, Kossuth portréval feldíszített templom s előtte a zászólók lengető úttörők láthatók. A küldöttség élén Szakasits Árpád köztársasági elnök, Nagy Imre, az országgyűlés elnöke és Dobi István miniszterelnök állt. A kormány képviselőiben a képek tanúsága szerint jelen volt Rákosi Mátyás miniszterelnökhelyettes, Kádár János belügyminiszter, Rónai Sándor kereskedelemügyi, Farkas Mihály honvédelmi, Gerő Ernő pénzügy-, Erdei Ferenc földművelésügyi, Darvas József építésügyi és Olt Károly népjóléti miniszter. Az MDP vezetőségét Rákosi mellett Marosán György, Révai József és Kállai Gyula képviselte. Az ünnepséget Nagy Imre beszéde nyitotta, őt követte Révész Imre református püspök, majd Dobi István. Mindhárman láthatók a pulpituson beszéd közben, illetve jelenésre várva. Beszédükben mindhárom hitet tettek a független magyar köztársaság, a népi demokrácia – és a Szovjetunió mellett. A padokban ülő politikusok szinte utójára láthatók egymás mellett ilyen békében, hiszen az egy hónap múltán, májusban lezajlott választások mindent megváltoztattak.

2 A Budaházy nemzetség tagjai ma is rendszeresen szerveznek több száz fős családi találkozókat, a leszármazást pontosan számon tartják.

*

Végezetül be kell számolnunk egy másik ritka dokumentumtípus gyűjteményünkbe kerüléséről. A mozgóképek gyűjtése ugyan nem tartozik a profilunkba, ez alkalommal mégis kivételt tettünk: aukcióból visszamaradva vásároltunk meg egy 16 milliméteres, 120 méteres (10 pernyi hosszú) némafilmet, amelynek főcíme nem, csak gyártója, az RWU (Reichsanstalt für Film und Bild in Wissenschaft und Unterricht) neve szerepel a szalagon, de ennek révén sikerült azonosítani a német archívumokban. Az 1934-ben alakult birodalmi oktatófilmgyártó vállalat produkciójában készült film eredeti címe „Hirten und Herden in der Puszta”, s a Hortobágy életét mutatja be néhány látványos képben: a tágas pusztát, a száguldó ménest, a csikósokat, a pányvavetést, a gulyát a magyar bikával, a birka- és juhnyáját pásztoraival, az állatok itatását, a gomolyakészítést, a pásztorok ebédjét, illetve a hídivásárt. A lóvásár alkujelenetében használt pengő forgalmi idejéből megállapítható, hogy a felvételek 1939 előtt készültek (a német adatbázis 1943-ra datálja, ami persze lehet a kiadás éve). A Hortobágyról készült korai mozgófilmek ritkaságát tekintve, az egzotikum bemutatásának szempontja ellenére, a film mindenképpen kuriózum, jól egészíti ki a gyűjtemény jelentős mennyiségű, e témában készült fényépanyagát, s digitalizálás után hasznos része lehet egy Hortobágy-kiállításnak.

MEZŐ SZILVESZTER
A TERMÉSZETRAJZI GYŰJTEMÉNY
ÉVES MUNKÁJÁRÓL (2017)

A Déri Múzeum Természettudományi és Környezetismereti Gyűjteményének elsődleges feladata Debrecen és Hajdú-Bihar megye természeti és természettudományi örökségének megismerése, valamint a gyűjtemény múzeumi alapító okiratban meghatározott gyűjtőterületéhez kapcsolódó abiotikus természeti környezet és a hozzá tartozó élővilág írásos, képi, hangrögzített és autentikus tárgyi emlékegyüttesének gyűjtése, rendszerezése, dokumentálása, nyilvántartása, megőrzése, feldolgozása és közvéleményre terjesztése, kutatási és nevelési célból a hatályos jogszabályok és rendeletek szerint.

A Természettudományi és Környezetismereti Gyűjtemény feladatait és a gyűjteményben dolgozó természettudományos muzeológus főbb kötelemait egyebek mellett a Déri Múzeum Szervezeti és Működési Szabályzata¹, valamint a munkaköri leírás tartalmazza. Az említett dokumentumokban megfogalmazott általános tennivalókon túl a gyűjtemény kurátorának vállalt feladata még a debreceni és megyei természeti értékek megismerésében és feltárásában kiemelkedő eredményeket elért – már nem élő – természetvizsgálók, kutatók, tanárok szakmai életművének tanulmányozása, feltárása, tudományos munkásságuk elemzése, értékelése és megismertetése szak- és ismeretterjesztő publikációk, múzeumi előadások és kiállítások formájában. Fontos szolgálatnak tartom, és személy szerint kötelességemnek, érzem az elveszett természettudós-hagyatékok, az élettudomány (*biológia*), földrajz (*geográfia*) és földtan (*geológia*) lokális és regionális jelentőségű tudománytörténeti értékeinek, kallódó relikviáinak felkutatását, gyűjtését, megmentését.

A végső cél, vagyis a Természettudományi és Környezetismereti Gyűjtemény küldetése véleményem szerint az, hogy a *historia naturalis* e kis múzeumi ismerettárban felhalmozott tárgyi és szellemi kulturális javak – biztosítva a kutatás és kutathatóság szabadságát, valamint a kiállíthatóság feltételeit – minél szélesebb körben váljanak elérhetővé a társadalom különböző rétegei számára.

Szerzeményezés – gyűjteménygyarapodás, gyűjteményfejlesztés

A múzeumok fontos alaptévkénysége és minden vonatkozó szakirodalom szerint egyik kiemelt feladatuk: a gyűjteményezés. A gyűjtemények gyarapítása, állományképzése és tárgyi összetételének mennyiségi-minőségi formálása többféle módon, eltérő mélységben és különböző tudatossági szinten történhet. 2017-ben a Déri Múzeum

természettudományi gyűjteményének különféle típusú szakanyagait kizárólag ajándékozás, hivatalos átadás és helyszíni gyűjtés útján gyarapodtak. Örökléssel, cserével, vásárlással nem történt szerzeményezés, továbbá letétet, kölcsönanyagot és szakvéleményezésre szánt bírálati tárgyat sem helyeztek el megőrzésre gyűjteményünkben.

Az ideai donációk közül kiemelkedik a *Magyar Földrajzi Múzeum* értékes könyvadománya. Az érdeki közgyűjtemény három részletben összesen 157 db geográfiai és utazási tárgyú kötetet adott át a Déri Múzeum természetrajzi gyűjteményének. Az ajándékba kapott könyvek közül kiemelkednek a *Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára* patinás sorozatkötetei, a híres természettudósok (pl. *Charles Darwin* és *Alfred Brehm*) örökzöld útleírásai, a neves magyar vadász-, gyűjtő- és útleírók (pl. *Kittenberger Kálmán*, *Széchenyi Zsigmond*, *Almásy László*, *Molnár Gábor*, *Ignác Ferenc*, *Horváth Lajos*) klasszikus útirajzai, a Panoráma Kiadó útikönyv-sorozatának tagjai és egyes jeles hazai geográfusok (pl. *Kuruc Andor*, *Keöpe Viktor*, *Futó József*) tengerészeti, országismertető és regionális földrajzi munkái. A gyűjteményi könyvtékát *Korompai Balázs*, a Déri Múzeum történész főmuzeológusa 1 db becses kötetel gazdagította.² A Bulla Béla és Mendöl Tibor szerzőpáros által jegyzett földrajzi monográfia valódi könyvritkaságnak számít. Ugyancsak *Korompai Balázs* 1 db gyakori fadongó³ elpusztult példányát is gyűjteményünknek ajándékozta. Szintén tőle érkezett hozzánk *Menyhárt Lajos* hajdúböszörményi általános iskolai tanár 60 lapos herbáriuma (1977–78-as tokaji, geleji, erdőbényei gyűjtések), valamint néhány régebbi lapszáma az *Élet és Tudomány* és *Természet Világa* c. folyóiratoknak. *Fekete-Szűcs Norbert* debreceni lakos 1 db földre hullott, madarak által már régóta nem használt rigófészket és ezüstenyő-tobozokat⁴ adott a természetrajzi gyűjteménynek. *Horváth Péter*, a Déri Múzeum nyugalmazott festményrestaurátora 2 db taplógombát⁵ juttatott el hozzánk. *Molnár Szilvia* biológia szakos múzeumpedagógus szelídgesztenye-terméseket és szúrós, tövises gesztenyekupacsokat ajándékozott a múzeum természetismereti részlegének.⁶ Figyelemre méltó özv. *Rozsos Gáborné Kiss Ilona* szíves ajándéka, aki egy kb. százestendősnek mondott, dísztárggyá átalakított marhatülköt adott gyűjteményünknek. *Lovas Márton Levente* nyugalmazott megyei múzeumigazgató-helyettes⁷

2 Bulla Béla–Mendöl Tibor: *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, 1947

3 *Xylocopa valga* Gerstaecker, 1872

4 *Picea pungens* var. *argentea* Beissn.

5 Ordo: Polyporales

6 *Castanea sativa* Mill.

7 Déri Múzeum, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága

1 A Déri Múzeum Szervezeti és Működési Szabályzata 2016.

egységünk adattári fényképkollekcióját gyarapította azzal a 8 darabból álló fotósorozattal, ami *Maklári Tibor* (1928–1996) *Pro Museo Déri* díjas debreceni ásványgyűjtő életművéhez szolgált újabb adatokat. Lukács Tihamér, a Déri Múzeum fotográfusa 2 db különleges tárggyal gazdagította a természettudományi gyűjteményt. A paratölg⁸ közel félméter hosszú és 2–3 cm vastag héjkéreg-darabja (pararétege) Spanyolország nyugati részéről, Extremadura tartományból származik, míg a kókuszpálma⁹ termésének csontos falából kialakított borospalack az Indokínai-félsziget keleti részéről, Vietnámból való. Az egzotikus tárgyak mellett *Lukács Tihamér* egy insectum-preparátumot¹⁰ és *Botos Géza* (1925–2017) debreceni erdőmérnök 30 darabból álló fattörzsminta-kollekcióját is gyűjteményünknek adta.¹¹

Saját gyűjtéssel 2017-ben 45 tétel természetrajzi tárgy került a gyűjteménybe. Az új szerzemények közül néhány az alábbi felsorolásban olvasható: erdei fenyő (*Pinus sylvestris* [sylvestris] L. 1753) toboz (conus); lucfenyő (*Picea Abies* [L.] Karst. 1881) toboz (conus); vadrozsa (*Secale silvestre* Host) kalászka (spica); kókuszpálma (*Cocos nucifera* L.) termés-csontár (drupa); szívlevelű szivarfa (*Catalpa bignonioides* Walter) toktermés (capsula); korai juhar (*Acer platanoides* L.) ikerlependék (samara); enyves éger (*Alnus glutinosa* [L.] Gärtner. 1791) áltoboz (fructus spurius); vörös tölgy (*Quercus rubra* L.) makk, kupacs (nux, cupula); közönséges nyír (*Betula pendula* Roth, 1788) barka (amentum); platánfa (*Platanus hybrida* Brot. 1904) héjkéreg (rhitidoma); keleti életfa (*Biota orientalis* [L.] Endl. 1847) tobozbogyó (galbulus). Mindezeket túl néhány kortikol¹², ramikol¹³ és saxikol¹⁴ zuzmó (lichenes), úgy mint *Xanthoria parietina* [L.] Th. Fr.; *Evernia prunastri* [L.] Ach.; *Pseudevernia furfuracea* [L.] Zopf.; *Parmelia sulcata* Tayl.; *Hypogymnia physoides* [L.] Nyl.; *Candelariella sine species* és *Lecanora sine species*, továbbá egy kisebb darázsfészek (indeterminata); imádkozó sáska (*Mantis religiosa* Linnaeus, 1758) kokon (ootheca); tölgylevelégubacs-darázs (*Cynips quercus-folii* Linnaeus, 1758) cecidium (galla) és néhány szórvány juhcsontdarab (*Ovis aries aries* Linnaeus, 1758) is a múzeumi természetrajzi gyűjteménybe került.¹⁵

8 *Quercus suber* L.

9 *Cocos nucifera* L.

10 *Grylotalpa grylotalpa* Linnaeus, 1758

11 Minden tisztelt adományozónak ezúton is szeretnék köszönetet mondani felajánlásukért! A szerző megjegyzése.

12 Kéreglakó (corticol)

13 Áglakó (ramicol)

14 Kőlakó (saxicol)

15 A zuzmók gyűjtéséhez és a taxonok beazonosításához nyújtott önzetlen segítségét hálásan köszönöm *Matus Gábor* botanikusnak (Debreceni Egyetem, Növénytan Tan-szék). A szerző megjegyzése.

Nyilvántartás, gyűjteményregisztráció – leltározás, kataszterezés, adattári és dokumentációs munka, revízió, digitalizáció

A múzeumok stabil fundamentumát a gyűjteményekben őrzött, gondozott, teaurált és tudományosan rendszerezett tárgye gyűjtemények jelentik, ezért a raktárakban és kiállítóterekben elhelyezett műtárgyak teljes körű védelme mindenkor kiemelten fontos feladat. Az eredeti tárgyak és dokumentumok általános oltalmát szolgálja az a hagyományosnak számító múzeumi törekvés, hogy lehetőség szerint minden újonnan beérkező szerzeményt rövid időn belül azonosító formulával (gyarapodási számmal) lát el az illetékes gyűjteményfelelős. A több szinten történő számbavétel fontosabb eszközei: gyarapodási napló; szakleltárkönyvek; doboz-, polc- és szekrénykataszterek; gyűjteményi naplók; leírókarton-, mutató- és keresőrendszerek, továbbá a számítógépen vezetett különféle elektronikus kimutatások.

A már meglévő és korábban használatba vett nyilvántartási dokumentumok mellé idén intézményi szinten sikerült beszerezni a hiányzó gyűjteményi naplókat.¹⁶ Az adományozással és gyűjtéssel 2017-ben hozzánk bekerülő tárgyak kevés kivételtől eltekintve leltározásra kerültek a Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjtemény hagyományos (papíralapú) nyilvántartási dokumentumaiban és az ezekhez virtuálisan kapcsolódó excel- és word-típusú gyűjteménytáblázatokban. A tárgyévi gyarapodások mellett a raktári maradványként és ún. vizsgálati anyagként számon tartott, tehát jelen körülmények között leltári számmal még nem rendelkező gyűjteményi részek nyilvántartásba vétele is tovább folytatódott. Számokban összesítve mindez a következőket jelenti ebben a naptári esztendőben: *Gyarapodási napló*: 20 tétel/241 db; *Természettudományi leltárkönyv*: 164 tétel/190 db; *Adattári dokumentumgyűjtemény leltárkönyve*: 36 tétel; *Adattári fényképgyűjtemény leltárkönyve*: 8 tétel/8 db; *Történeti tárgyak és dokumentumok leltárkönyve*: 8 tétel/8 db; *Könyv- és folyóiratleltár*: 215 tétel/216 db. Az adattári dokumentumgyűjtemény és adattári fényképgyűjtemény éves változásait, valamint a természettudományi leltár gyarapodásait excel-táblázatban is vezetjük; ezek adatrainak 2017-es frissítése, aktualizálása szintén megtörtént.¹⁷

A raktári maradványanyagból egyedileg került leltározásra 11 darab ásvány-kőzet és *Oravec Attila* 96 lapos herbáriuma. *Vámosi Péter* egzotikus, tanzániai és madagaszkári rovarfajokat tartalmazó entomológiai gyűjteményéről (2 doboz/51 db), *Ötvös János* jellegzetes hazai taxonokat felsorakoztató demonstrációs rovargyűjteményéről (186 tétel/376 db) és a szintén *Ötvös János* által összeállított bélyegkollekcióról (43 mappa/3947 lap/8978 db) hivatalos szekrénykataszter készült. Utóbbit *Korompai Balázs*, a Történeti Tár főmuzeológusa készítette el.¹⁸

2017-ben a Déri Múzeum tudományos igazgatóhelyettese, Lakner Lajos kérésére általános gyűjteményi és középtávú digitalizációs tervet

16 Duplum napló, Mozgatási napló, Letéti napló, Kölcsönzési Napló

17 164 + 36 + 8 rekord

18 Korompai Balázs munkáját tisztelettel köszönöm.

készíttem a természetrajzi részlegre vonatkozóan. Ezekben, a belső használatra szánt dokumentumokban a gyűjteményleírás és történet mellett az egyes részgyűjtemények regisztrációjának és digitalizációjának aktuális mértékét is igyekeztem megadni, továbbá a gyűjteményformálással kapcsolatban is megfogalmaztam pár gondolatot. Alapvető problémának érzem, hogy specialista muzeográfus, preparátor és gyűjteménykezelő munkatárs hiányában a több természettudományos diszciplínát átfogó, igen sokrétű és különböző szakmai felkészültséget igénylő gyűjtemények: pl. mikológiai, virágtalan- és virágos-botanikai, gerinctelen- és gerinces-zoológiai, ősnövénytan, ősellattani, ásvány- és kőzettani kollektciók hangsúlyos és szakágilag meghatározó csoportjainak rendszeres gyarapítására, tudatos alakítására és szakszerű feldolgozására nincs lehetőség. A szükséges és törvény által előírt állományrevíziók szabályos elvégzését is jelentősen nehezíti ez a helyzet!

A gyűjteményben folyó revíziós munkálatokból 2017-ben két elemet szeretnék kiemelni. A Siroki-féle oológiai kollektcióban tavaly év végén lefolytatott állapotfelmérő vizsgálat hivatalos jegyzőkönyvét idén januárban sikerült elkészíteni. Ebben az esztendőben ún. nem formális revízió formájában az emlőstani gyűjtemény eléggé kevert anyagát tekintettem át. A montírozott preparátumokból, őz- és szarvasrófélékből, koponyákból és más csontmaradványokból álló együttesről fényképes katalógus-kéziratot és klasszifikációs alapon összeállított tárgylistát készítettem, amit a soros múzeumi évkönyv lapjain szeretnék közzétenni. A munka során megírtam a felirat nélküli tárgyakhoz tartozó őrcédulákat is. A preparátumokról készített felvételeket *Benke Zsolt* restaurátor jegyzi, aki 2017-ben gyűjteményünk részére kb. fél ezer képet készített, amivel érdemben járult hozzá a természetrajzi részleg fotódokumentációs munkájához.¹⁹ Rajta kívül e sorok szerzője és *Lukács Tihamér*, a Déri Múzeum fényképésze is gyarapította a gyűjtemény műtárgyairól készült fotók elektronikus állományát. *Lukács Tihamér* fényképezte végig „*A Hortobágy jellegzetesebb növényei*” c. kétkötetes herbárium növényeit (150 lap) és *Oravecz Attila* növénygyűjteményét (96 lap).

2017-ben tovább folytatódott *Soó Rezső* (1903–1980) egyetemi tanár fotóhagyatékának elmúlt években megkezdett digitalizálása. A többlépcsős munkafolyamat részeként ezúttal a botanikus professzor 1965-ös egyiptomi utazásának negatívait tekinttem át és dolgoztam fel. A 4 tekeres film összesen 128 exponált felvételt tartalmaz, melyek fontosabb metaadatait excel-táblázatban rögzítettem. Ezenkívül az adattári fényképgyűjtemény 44 darabját²⁰ és három, egyenként 60 perc műsoridejű audiokazetta hanganyagát digitalizáltuk.²¹ Utóbbiak *Dremák Imre* szívességéből kerültek hozzánk és a lombhullató erdő madarainak énekhangjait tartalmazzák.

Passzív és aktív műtárgyvédelem a gyűjteményi raktárban és az állandó kiállításokban

A preventív (megelőző) állagvédelem depositáriumi feltételei nem tekinthetők optimálisnak a számos tekintetben rendkívül érzékeny természetrajzi gyűjteményben. A raktári műtárgykörnyezet hőmérsékletének régóta meglévő temperálási gondjai mellett állandó nehézséget okoz számunkra a tartósan fennálló helyhiány. Emiatt a különböző típusú, másfajta odafigyelést igénylő tárgycsoportok szétválasztására és szakszerű kezelésére nincs minden esetben lehetőségünk. Ezen a nyomástó helyzetben úgy igyekeztünk javítani az elmúlt években, hogy 2014 és 2017 között több zárható, polcos tárolószekrényt vásároltunk, szám szerint 14-et, amelyek bár nem szabvány múzeumi tárolóútorok, de a korábbinál jobb műtárgyhigiéniai elhelyezést, s jórészt por- és fénymentes körülményeket biztosítanak a bennük raktározott természetrajzi régiségeknek, könyveknek és más tárgyaknak. Másfelől ezek a tárolóegységek lehetőséget teremtenek arra, hogy néhány gyűjteményi fondot egymástól függetlenül kezelhessünk, ami által a rendezésben érintett kollektciók raktáron belüli pozicionálása részlegesen megtörténhet.

A szakfelügyelő javaslatára a takarékosabb helykihasználás és az ornitológiai gyűjteményszekrény túlszűfoltóságának enyhítése érdekében a bőrbre tömött madarak nagyobb testű példányait fából készült lapos tartóládába, a kisebb méretű madárőrkszítményeket pedig üresen maradt rovarfiókba helyeztük át. Itt szeretném megjegyezni, hogy 2016. december 8–9-én szakfelügyelői vizsgálat volt a Déri Múzeum természettudományi részlegében. A vizsgálatot *Víg Károly* vezető szakági szakfelügyelő folytatta le.²² A szakfelügyelői jelentés tartalmát, s benne a természetrajzi gyűjtemény munkavégzésére vonatkozó 14 javaslatot 2017. szeptember 6-án ismertem meg, ami alapján intézkedési tervet készítettünk.²³

A műtárgyak passzív állagmegóvásának nem elhanyagolható részét képezi a rendszeres takarítás és szellőztetés, amit 2010-től a gyűjtemény szakdolgozója végez a múzeum takarításmegővítőjének közreműködésével. 2017-ben öt fázisban portalánítottuk a gyűjtemény egyik törzsanyagának számító Ötvös–Lovas-féle insektáriumot (4 db 50 fiókos rovarszekrény, 200 rovarfiók), *Siroki Zoltán* (1906–1987) egzotikus oológiai gyűjteményét (1 tojástartó szekrény, 10 tojástartó fiók); *Ötvös János* (1911–1991) ötdobozos bemutató rovargyűjteményét, a raktári maradványként számon tartott, nyilvántartó lappal nem rendelkező rovargyűjteményeket (6 doboz) és az ornitológiai gyűjtemény egy részét. Az év során a Déri Múzeum állandó természettudományi kiállításainak portalánítása, takarítása, fertőtlenítése és ellenőrző állományvizsgálata is

19 Hortobágy-Látogatóközpont (86 fotó); Hortobágy-Malomháza (6 fotó); Bihari Múzeum (6 fotó); Nagyerdő c. állandó kiállítás (143 fotó); Böttkös Sándor ásványcsiszolati c. állandó kiállítás (133 fotó); Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjtemény raktára (136 fotó).

20 A digitalizált fényképek leltári számai: DMTA–F/1–2014 (8 db); DMTA–F/2–2014 (27 db); DMTA–F/1–2016 (1 db); DMTA–F/1–2017 és DMTA–F/8–2017 között (8 db).

21 A hangkazetták digitalizálását Lukács Tihamér végezte.

22 Víg Károly (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely)

23 Szakfelügyelői jelentés a Déri Múzeum (Debrecen) Megyei Hatókörű Városi Múzeum Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjteményében lefolytatott vizsgálatról (557/2017); valamint Az 557/2017 számon iktatott természettudományi szakfelügyelői jelentésben megfogalmazott észrevételekkel és javaslatokkal kapcsolatban kialakított intézkedési terv (557–2/2017).

megtörtént. A „Nagyerdő – a természet szertára” c. tárlat utógondozását három lépésben valósítottuk meg.²⁴ A „Válogatás egy ásványgyűjtő kincses kamarájából” c. tárlat vitrinjeinek tisztítása 2017. június 16-án volt.²⁵

Az inaktív állományvédelem lényeges elemei a heti rendszerességgel végzett hőmérséklet- és páratartalom-mérések. Ezt a nem túl látványos, de annál fontosabb munkát 2016. október 20. óta Benke Zsolt restaurátor, állományvédelmi referens látja el a természettörténeti részleg gyűjteményraktárában és állandó kiállításában. A hétnaponta regisztrált adatokat a méréssel megbízott személy folyamatosan összesíti, amiből hosszabb időintervallum alatt már leszűrhető egy általános helyzetkép a természetrajzi tárgye gyűjtemések tárolási viszonyairól és a raktár mikroklímájáról. Szeretnénk, ha a jövőben nem mobil mérőműszer, hanem fix kihelyezett thermo- és hygrométer segítené ezt a munkát, ám ez az eszközfejlesztés csak pályázati források bevonásával lehetséges.

A biológiai kártevők romboló hatásának leginkább kitétt állatani kollektciókat, elsősorban a múzeumbogarak²⁶, szalonnabogarak²⁷, szűcsbogarak²⁸ és különféle molyok pusztításától veszélyeztetett rovar-, madár- és emlőstani anyagot, tehát a zoológiai szárazpreparátumok aktuális állapotát Benke Zsolt állományvédelmi felelőssel folyamatosan figyelemmel kísérjük és rendszeres rágásvizsgálatot tartunk a gyűjteményekben és az állandó kiállítás tárolóiban egyaránt. Ha gyanús nyomot (pl. hullott rágáslisztet vagy levedlett lárvabőröt) észlelünk, a fertőzés továbbterjedésének megakadályozása érdekében a kártevő által megtámadott tárgyat (tárgyakat) azonnal kiemeljük a gyűjteményből (kiállításból), és megfelelő fertőtlenítő eljárásnak vetjük alá. A biztosabb elválasztás miatt a jövőben célszerű lenne ún. karanténhelyiséget kialakítani, ahol a fertőzés által érintett tárgyakat teljesen izoláltan lehet tárolni a gyűjtemény fertőzésmentes részeitől.

2017-ben a madár- és emlőstani gyűjteményekben tapasztaltunk olyan jeleket, amelyek vélhetően nem recens, hanem minden bizonynyal egy évekkel korábbi, valószínűleg még a tárgyak múzeumba kerülése előtt megszerzett fertőzésnek lehetnek maradandó elváltozásai, mivel a gyűjteménybe történő elhelyezést megelőzően a szóban forgó állatok preparátumait ellenőriztük és gázmester közreműködésével fertőtlenítettük.²⁹ A zoológiai kollektció év végén lezajlott megtekintése során aktív infekcióra utaló azonosítójegyeket és élő rovarkártevő bizonyított jelenlétét jelző friss rágásbélyegeket sehol sem találtunk, de elővigyázatossági okokból és a potenciális veszélyforrások kiszűrésére

szakpreparatori kontrollvizsgálatot és az egész gyűjteményt átfogóan analizáló fertőzöttségértékelést indítványoztunk a természetrajzi gyűjtemény biológiai részének hosszú távú állománybiztonsága érdekében.

Az aktív állományvédelmi tervezés részeként 2017-ben több tárgy esetében kezdeményeztük a szükségessé vált tisztítási, javítási, konzervációs, restaurálási és preparálási munkálatok elindítását. Az előző évben anyagmegóvásra és állapotjavításra átadott 2 db rovarfogó fűháló és 1 db gázharisnyás petróleumlámpa teljes körű restaurálására idén került sor. A korábban Ötvös János biológus által használt terepi gyűjtőeszközök – mechanikus (fizikai) és vegyi (kémiai) tisztítás után – 2017 elején kerültek vissza raktárunkba a Déri Múzeum Péterfia utcai restaurátor laboratóriumából, ahol Tóth Ilona Csilla és Pelles Edit munkatársak végezték el a szükséges felületi kezeléseket a tárgyakon. Benke Zsolt sikerrel megjavította a rendkívül sérülékeny, korábban két helyen is eltört nagy özlábogomba³⁰ gipszből készült csoportmodelljét. Az alkoholos zoológiai készítmények tárgye gyűjteméséből négy esetben vált halaszthatatlanná az üvegek utántöltése, mert a viasszal és sellakkal³¹ rögzített fedelek nem megfelelő záródása következtében a tárolóedényekből elpárolgott a tartósító fluidum³² egy része, veszélybe sodorva ezzel a bennük konzervált állatkreatúrák (hal-, farkos- és farkatlan kétéltű-preparátumok) jó megtartását, épségét.³³ A devaporáció miatt folyadékpótlásra szoruló készítmények komplex felújítását Benke Zsolt végezte el. Vankó Ágnes papírrestaurátor 2 db erősen rongálódott, a gerinckötésük meglazulása miatt lapjaikra hulló leltárkönyvet hozott ismét rendezett, használható állapotba.³⁴ Az éves gyűjteménygyarapodásnál korábban már említett 2 db taplógombát és 1 db rigófészket generális fertőtlenítésre és konzerválásra adtuk a Déri Múzeum restaurátorainak, az ornitológiai kollektció három sérült darabját pedig Sipos György érdi Dermoplasztikai Műintézetete vette át tisztítási, felújítási és preparálási munkák elvégzése céljából.³⁵ Utóbbiakat – javítást és fertőtlenítést követően – 2017. december 7-én szállítottuk vissza gyűjteményünkbe.

2017-ben a természetrajzi gyűjtemény Múzeum utcai raktárhelyiségeiben, valamint a Déri Múzeum épületében található dolgozószobában a következő háttérfejlesztéseket sikerült megvalósítani. A raktárban végzett rendszerező, digitalizációs, fotódokumentációs és adatrögzítő munka hatékonyságát emelte, hogy a már meglévő irodai számítógépünk mellé az intézmény további egy asztali számítógépet biztosított, amihez univerzális felhasználású, vagyis papír- és filmalapú dokumentumok képi anyagának digitális átalakítására egyaránt alkalmas szkennert is kaptunk.

24 2017. 05. 29; 2017. 07. 31; 2017. 11. 13.

25 Szeretném megköszönni a gyűjtemények portalanítását, valamint a raktári helyiségek és az állandó természetrajzi kiállítások tisztántartása terén nyújtott munkáját Csányi Sándorné és Antal Réka munkatársaknak és Benke Zsolt restaurátornak. Továbbá köszönöm az általános karbantartás során nyújtott segítséget Horváth László üzemeltetési osztályvezetőnek és csoportja munkatársainak.

26 *Anthrenus* sp.

27 *Dermestes* sp.

28 *Attagenus* sp.

29 A gázosításra használt gyógyszer neve: *Degresch Magtoxin* tableta, golyó, pellet. (Benke Zsolt szíves közlése nyomán.)

30 *Macrolepiota procera* Sing.

31 Állati eredetű természetes gyanta, amit egy ázsiai származású fitoparazita lakktetű (*Kerria lacca* Kerr. 1782) kiválasztott váladékából állítanak elő.

32 30% desztillált víz és 70% etanol

33 2 db *Triturus vulgaris* Linnaeus, 1758; 1 db *Rana ridibunda* Pallas, 1771; 1 db *Carassius carassius* Linnaeus, 1758

34 a. Természettudományi leltárkönyv

b. Könyv- és folyóiratanyag nyilvántartására használt leltárkönyv

35 *Hirundo rustica* Linnaeus, 1758; *Anas querquedula* Linnaeus, 1758; *Anser fabalis* Latham, 1787.

Vásárlás útján sikerült tovább bővíteni raktári tárolórendszerkapacitásunkat is. 2017-ben 1 db polcos, zárható szekrényt és 1 db kiegészítő bútort vettünk. Ezekben, az év során nyilvántartásba vett új szerzeményeket, raktári maradványokat, valamint az ajándékba kapott könyv- és folyóiratanyagot helyeztük el. *Katona Tibor* kollégánk kisebb polcos tárolószekrényt készített a dolgozószobába, ami lehetővé teszi számunkra, hogy 2018 első fél évében *Soó Rezső* fotóhagyatékát áthelyezhessük a gyűjteményraktárból a kémiai hatóanyag-maradékoktól mentes, tisztább levegőjű irodahelyiségbe.

A földtani gyűjtemények feldolgozását könnyítheti meg a FEH-1500 típusú digitális technológiai mérleg (1500 g; 0,1 g), amit vásárlással szereztünk be. A precíziós mérőműszer segítségével az 1,5 kilogrammnál kisebb tömegű ásványok, kőzetek, ősmaradványok súlya nagy pontossággal megadható, ami a korábbinál részletgazdagabb leltározást és a jövőben alkalmasint bekövetkező számvesztés esetén biztosabb utólagos beazonosítást tesz lehetővé számunkra.

A *geo-gyűjtemények* tárolásához és feldolgozásához – régi kérésünkre és ideai szakfelügyelői javaslatra – a Déri Múzeum vezetése egy 17,5 m²-es pluszhelyiséget bocsátott rendelkezésünkre. Az Eötvös utcai raktárépületben található szobába – angolfiókos tárolószekrényekkel és Dexion-Salgó típusú vasszerkezetes polcrendszerrel történő berendezés után – 2018-ban, legkésőbb 2019-ben kerülhet áthelyezésre a gyűjtemény földtudományi része: a minerológiai és paleontológiai kollekcíócsoport. A geo-gyűjtemények elkülönítésével és új helyekre történő átszállításával a sajátos raktározási és állományvédelmi körülményeket igénylő ásvány-, kőzet- és kőületegyütteseket szeretnénk szegregálni a Múzeum utcai raktárbázison maradó recens biológiai anyagtól, a szakági könyvtártól és az ún. segédgyűjteményektől, vagyis az adattári információ egységtől és adattári fotóállománytól.

Tudományos feldolgozás, ismeretterjesztő munka – gyűjteményi kutatások, információmegosztás, kutatószolgálat

2017-ben tovább folytatódott a debreceni egyetem egykori tanára, *Soó Rezső* növénytantudós gyűjteményünkben elhelyezett fotóhagyatékának feltárása. A Déri Múzeum 2017-es évkönyvében tanulmányt publikáltam a professzor 1965-ben megvalósított egyiptomi tanulmányútjáról és a Nílus-menti országban készített színes felvételek hozzánk került sorozatáról. A dolgozatban a *Soó-fotótéka* általános ismertetésén túl bemutattam a 277 darabból álló egyiptomi diapozitív-gyűjteményt és az utazás szakmai hátterét, történeti előzményeit. Ebben az esztendőben az előzővel megegyező témájú fotónegatívak digitalizálására és feldolgozására került sor. A 128 db kromatikus felvételtől álló kis széria sok átfedést mutat a korábban ismertetett anyaggal, de a képek között akadnak újdonságok és a diagyűjteményt jól kiegészítő dokumentumértékű fényképfelvételek is.

A természetrajzi gyűjtemény közművelődési programjainak 2018-as tervezetében szerepel, hogy *Soó Rezső* és felesége, *Gallé Ilona* egyiptomi utazásának digitalizált képanyagára alapozva időszaki kamarakiállítás

szervezünk. Az alkalmi tárlathoz koncepciót fogalmaztam meg, valamint színopszist és forgatókönyvet írtam.³⁶ A kiállítás látványtervét *Kiss Beatrix* és *Orbázi Zoltán* készítették el. A témához kapcsolódó múzeumpedagógiai foglalkozások tematikáját *Molnár Szilvia* dolgozta ki.

A hagyatéki feltáró munka mellett 2017-ben hozzákezdtem a természetrajzi gyűjteményben található herbáriumi anyag feldolgozásához. Ebben az esztendőben két kisebb préseltnövény-gyűjtemény felmérését végeztem el, melyekről a nyilvántartásba vételt követően enumerációt készítettem. Oravec Attila herbáriumáról és a hajdúnánási Állat- és Természetvédő Tábort növénygyűjteményéről dolgozatot írtam a Déri Múzeum ideai évkönyvébe.

A Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjtemény anyagának feldolgozását külső kutatók bevonásával igyekeztünk hatékonyabbá tenni. 2017-ben – gyűjteményi felkérésre – *Novák Tibor József*³⁷ „A Hortobágy jellegzetesebb növényei” c. régi herbáriumról, *Lovas Márton Levente*³⁸ a Maklári-féle ásványgyűjteményről, *Korompai Balázs*³⁹ pedig az Ötvös-féle bélyegkollekciónál készített gyűjteménymertető tanulmányt a múzeumi almanach részére.

A kutatói igények kiszolgálására a Déri Múzeum állandó lehetőséget biztosít a gyűjteményekben található eredeti tárgyak és forrásdokumentumok megismerésére, valamint azok tudományos tartalmának feldolgozására, publikálására. Ennek érdekében mi is igazgatói engedélyhez kötött kutatószolgálatot tartunk fenn részlegünkben, aminek a keretében 2017-ben összesen 6 esetben kértek regisztrációt. A természetrajzi gyűjtemény szakdolgozójának 1 tárlatvezetése volt és 3 önálló publikációja jelent meg ebben az évben.⁴⁰

36 A kiállítás mélyebb szakmai megalapozottsága céljából 2017. november 21-én konzultációra került sor a Debreceni Egyetem Botanikus Kertjében *Papp László* igazgatóval.

37 Egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem, Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék)

38 Nyugalmazott megyei múzeumi igazgató-helyettes (Déri Múzeum, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága)

39 Főmuzeológus (Déri Múzeum, Történeti Tár)

40 1. „A piramisok országában” – Egyiptomi témájú felvételek *Soó Rezső* (1903–1980) egyetemi tanár múzeumi diahagyatékában. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve (szerk.: Angi János–Lakner Lajos), Debrecen, 2017. 7–27.

2. A Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjtemény éves munkájáról (2016). A debreceni Déri Múzeum Évkönyve (szerk.: Angi János–Lakner Lajos), Debrecen, 2017. 221–222. p.

3. *Őserdők mélyén, vulkánok hátán. Costa Rica*. Természet Világa, 2017. 7. szám, 313–316. p.

MEZŐ SZILVESZTER ERDŐ ÉS MÚZEUM

A Déri Múzeum Természettudományi és Környezetismereti Gyűjteményének elsődleges feladata Debrecen és Hajdú-Bihar megye természeti és természettudományi örökségének megismerése, valamint a gyűjtemény múzeumi alapító okiratban meghatározott gyűjtőterületéhez kapcsolódó abiotikus természeti környezet és a hozzá tartozó élővilág írásos, képi, hangrögzített és autentikus tárgyi emlékegyüttesének gyűjtése, rendszerezése, dokumentálása, nyilvántartása, megőrzése, feldolgozása és közvéleményre hozatala, kutatási és nevelési célból a hatályos jogszabályok és rendeletek szerint.

A Természettudományi és Környezetismereti Gyűjtemény feladatait és a gyűjteményben dolgozó természettudományos muzeológus főbb köteleit egyebek mellett a Déri Múzeum Szervezeti és Működési Szabályzata¹, valamint a munkaköri leírás tartalmazza. Az említett dokumentumokban megfogalmazott általános tennivalókon túl a gyűjtemény kurátorának vállalt feladata még a debreceni és megyei természeti értékek megismerésében és feltárásában kiemelkedő eredményeket elért – már nem élő – természetvizsgálók, kutatók, tanárok szakmai életművének tanulmányozása, feltárása, tudományos munkásságuk elemzése, értékelése és megismertetése szak- és ismeretterjesztő publikációk, múzeumi előadások és kiállítások formájában. Fontos szolgálatnak tartom, és személy szerint kötelességemnek, érzem az elveszett természettudós-hagyatékot, az élettudomány (*biológia*), földrajz (*geográfia*) és földtan (*geológia*) lokális és regionális jelentőségű tudománytörténeti értékeinek, kallódó relikviáinak felkutatását, gyűjtését, megmentését.

A végső cél, vagyis a Természettudományi és Környezetismereti Gyűjtemény küldetése véleményem szerint az, hogy a *historia naturalis* e kis múzeumi ismerettárban felhalmozott tárgyi és szellemi kulturális javak – biztosítva a kutatás és kutathatóság szabadságát, valamint a kiállíthatóság feltételeit – minél szélesebb körben váljanak elérhetővé a társadalom különböző rétegei számára.

Szerzeményezés – gyűjteménygyarapodás, gyűjteményfejlesztés

A múzeumok fontos alaptevékenysége és minden vonatkozó szakirodalom szerint egyik kiemelt feladatuk: a gyűjteményezés. A gyűjtemények gyarapítása, állományképzése és tárgyi összetételének mennyiségi-minőségi formálása többféle módon, eltérő mélységben és különböző tudatossági szinten történhet. 2017-ben a Déri Múzeum

természettudományi gyűjteményének különféle típusú szakanyagait kizárólag ajándékozás, hivatalos átadás és helyszíni gyűjtés útján gyarapodtak. Örökléssel, cserével, vásárlással nem történt szerzeményezés, továbbá letétet, kölcsönanyagot és szakvéleményezésre szánt bírálati tárgyat sem helyeztek el megőrzésre gyűjteményünkben.

Az ideai donációk közül kiemelkedik a *Magyar Földrajzi Múzeum* értékes könyvadománya. Az érdei közgyűjtemény három részletben összesen 157 db geográfiai és utazási tárgyú kötetet adott át a Déri Múzeum természettudományi gyűjteményének. Az ajándékba kapott könyvek közül kiemelkednek a *Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára* patinás sorozatkötetei, a híres természettudósok (pl. *Charles Darwin* és *Alfred Brehm*) örökzöld útleírásai, a neves magyar vadász-, gyűjtő- és útleírók (pl. *Kittenberger Kálmán*, *Széchenyi Zsigmond*, *Almásy László*, *Molnár Gábor*, *Ignác Ferenc*, *Horváth Lajos*) klasszikus útirajzai, a Panoráma Kiadó útikönyv-sorozatának tagjai és egyes jeles hazai geográfusok (pl. *Kuruc Andor*, *Keöpe Viktor*, *Futó József*) tengerészeti, országismertető és regionális földrajzi munkái. A gyűjteményi könyvtékát *Korompai Balázs*, a Déri Múzeum történész főmuzeológusa 1 db becses kötetrel gazdagította.² A Bulla Béla és Mendöl Tibor szerzőpáros által jegyzett földrajzi monográfia valódi könyvritkaságnak számít. Ugyancsak *Korompai Balázs* 1 db gyakori fadongó³ elpusztult példányát is gyűjteményünknek ajándékozta. Szintén tőle érkezett hozzánk *Menyhárt Lajos* hajdúböszörményi általános iskolai tanár 60 lapos herbáriuma (1977–78-as tokaji, geleji, erdőbényei gyűjtések), valamint néhány régebbi lapszáma az *Élet és Tudomány és Természet Világa* c. folyóiratoknak. *Fekete-Szűcs Norbert* debreceni lakos 1 db földre hullott, madarak által már régóta nem használt rigófészket és ezüstenyő-tobozokat⁴ adott a természettudományi gyűjteménynek. *Horváth Péter*, a Déri Múzeum nyugalmazott festményrestaurátora 2 db taplógombát⁵ juttatott el hozzánk. *Molnár Szilvia* biológia szakos múzeumpedagógus szelídgesztenye-terméseket és szúrós, tövises gesztenyekupacokat ajándékozott a múzeum természetismereti részlegének.⁶ Figyelemre méltó özv. *Rozsos Gáborné Kiss Ilona* szíves ajándéka, aki egy kb. százszázadosnak mondott, dísztárggyá átalakított marhatülköt adott gyűjteményünknek. *Lovas Márton Levente* nyugalmazott megyei múzeumigazgató-helyettes⁷

2 Bulla Béla–Mendöl Tibor: *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, 1947

3 *Xylocopa valga* Gerstaecker, 1872

4 *Picea pungens* var. *argentea* Beissn.

5 Ordo: Polyporales

6 *Castanea sativa* Mill.

7 Déri Múzeum, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága

1 A Déri Múzeum Szervezeti és Működési Szabályzata 2016.

egységünk adattári fényképkollekcióját gyarapította azzal a 8 darabból álló fotósorozattal, ami *Maklári Tibor* (1928–1996) *Pro Museo Déri*-díjas debreceni ásványgyűjtő életművéhez szolgált újabb adatokat. *Lukács Tihamér*, a Déri Múzeum fotográfusa 2 db különleges tárggyal gazdagította a természettudományi gyűjteményt. A paratölg⁸ közel félméter hosszú és 2–3 cm vastag héjkéreg-darabja (pararétege) Spanyolország nyugati részéről, Extremadura tartományból származik, míg a kókuszpálma⁹ termésének csontos falából kialakított borospalack az Indokínai-félsziget keleti részéről, Vietnámból való. Az egzotikus tárgyak mellett *Lukács Tihamér* egy insectum-preparátumot¹⁰ és *Botos Géza* (1925–2017) debreceni erdőmérnök 30 darabból álló fattörzsminta-kollekcióját is gyűjteményünknek adta.¹¹

Saját gyűjtéssel 2017-ben 45 tétel természetrajzi tárgy került a gyűjteménybe. Az új szerzemények közül néhány az alábbi felsorolásban olvasható: erdei fenyő (*Pinus sylvestris* [sylvestris] L. 1753) toboz (conus); lucfenyő (*Picea abies* [L.] Karst. 1881) toboz (conus); vadrozsa (*Secale silvestre* Host) kalászka (spica); kókuszpálma (*Cocos nucifera* L.) termés-csontár (drupa); szívlevelű szivarfa (*Catalpa bignonioides* Walter) toktermés (capsula); korai juhar (*Acer platanoides* L.) ikerlependék (samara); enyves éger (*Alnus glutinosa* [L.] Gärtner. 1791) áltoboz (fructus spurius); vörös tölgy (*Quercus rubra* L.) makk, kupacs (nux, cupula); közönséges nyír (*Betula pendula* Roth, 1788) barka (amentum); platánfa (*Platanus hybrida* Brot. 1904) héjkéreg (rhitidoma); keleti életfa (*Biota orientalis* [L.] Endl. 1847) tobozbogyó (galbulus). Mindezeket túl néhány kortikol¹², ramikol¹³ és saxikol¹⁴ zuzmó (lichenes), úgy mint *Xanthoria parietina* [L.] Th. Fr.; *Evernia prunastri* [L.] Ach.; *Pseudevernia furfuracea* [L.] Zopf.; *Parmelia sulcata* Tayl.; *Hypogymnia physoides* [L.] Nyl.; *Candelariella sine species* és *Lecanora sine species*, továbbá egy kisebb darázsfészek (indeterminata); imádkozó sáska (*Mantis religiosa* Linnaeus, 1758) kokon (ootheca); tölgylevelégubacs-darázs (*Cynips quercus-folii* Linnaeus, 1758) cecidium (galla) és néhány szórvány juhcsontdarab (*Ovis aries aries* Linnaeus, 1758) is a múzeumi természetrajzi gyűjteménybe került.¹⁵

8 *Quercus suber* L.

9 *Cocos nucifera* L.

10 *Gryllotalpa gryllotalpa* Linnaeus, 1758

11 Minden tisztelt adományozónak ezúton is szeretnék köszönetet mondani felajánlásukért! A szerző megjegyzése.

12 Kéreglakó (corticol)

13 Áglakó (ramicol)

14 Kőlakó (saxicol)

15 A zuzmók gyűjtéséhez és a taxonok beazonosításához nyújtott önzetlen segítségét hálásan köszönöm *Matus Gábor* botanikusnak (Debreceni Egyetem, Növénytan Tan-szék). A szerző megjegyzése.

Nyilvántartás, gyűjteményregisztráció – leltározás, kataszterezés, adattári és dokumentációs munka, revízió, digitalizáció

A múzeumok stabil fundamentumát a gyűjteményekben őrzött, gondozott, teaurált és tudományosan rendszerezett tárgye gyűjtemények jelentik, ezért a raktárakban és kiállítóterekben elhelyezett műtárgyak teljes körű védelme mindenkor kiemelten fontos feladat. Az eredeti tárgyak és dokumentumok általános oltalmát szolgálja az a hagyományosnak számító múzeumi törekvés, hogy lehetőség szerint minden újonnan beérkező szerzeményt rövid időn belül azonosító formulával (gyarapodási számmal) lát el az illetékes gyűjteményfelelős. A több szinten történő számbavétel fontosabb eszközei: gyarapodási napló; szakleltárkönyvek; doboz-, polc- és szekrénykataszterek; gyűjteményi naplók; leírókarton-, mutató- és keresőrendszerek, továbbá a számítógépen vezetett különféle elektronikus kimutatások.

A már meglévő és korábban használatba vett nyilvántartási dokumentumok mellé idén intézményi szinten sikerült beszerezni a hiányzó gyűjteményi naplókat.¹⁶ Az adományozással és gyűjtéssel 2017-ben hozzánk bekerülő tárgyak kevés kivételtől eltekintve leltározásra kerültek a Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjtemény hagyományos (papíralapú) nyilvántartási dokumentumaiban és az ezekhez virtuálisan kapcsolódó excel- és word-típusú gyűjteménytáblázatokban. A tárgyévi gyarapodások mellett a raktári maradványként és ún. vizsgálati anyagként számon tartott, tehát jelen körülmények között leltári számmal még nem rendelkező gyűjteményi részek nyilvántartásba vétele is tovább folytatódott. Számokban összesítve mindez a következőket jelenti ebben a naptári esztendőben: *Gyarapodási napló*: 20 tétel/241 db; *Természettudományi leltárkönyv*: 164 tétel/190 db; *Adattári dokumentumgyűjtemény leltárkönyve*: 36 tétel; *Adattári fényképgyűjtemény leltárkönyve*: 8 tétel/8 db; *Történeti tárgyak és dokumentumok leltárkönyve*: 8 tétel/8 db; *Könyv- és folyóiratleltár*: 215 tétel/216 db. Az adattári dokumentumgyűjtemény és adattári fényképgyűjtemény éves változásait, valamint a természettudományi leltár gyarapodásait excel-táblázatban is vezetjük; ezek adatrainak 2017-es frissítése, aktualizálása szintén megtörtént.¹⁷

A raktári maradványanyagból egyedileg került leltározásra 11 darab ásvány-kőzet és *Oravec Attila* 96 lapos herbáriuma. *Vámosi Péter* egzotikus, tanzániai és madagaszkári rovarfajokat tartalmazó entomológiai gyűjteményéről (2 doboz/51 db), *Ötvös János* jellegzetes hazai taxonokat felsorakoztató demonstrációs rovargyűjteményéről (186 tétel/376 db) és a szintén *Ötvös János* által összeállított bélyegkollekcióról (43 mappa/3947 lap/8978 db) hivatalos szekrénykataszter készült. Utóbbit *Korompai Balázs*, a Történeti Tár főmuzeológusa készítette el.¹⁸

2017-ben a Déri Múzeum tudományos igazgatóhelyettese, Lakner Lajos kérésére általános gyűjteményi és középtávú digitalizációs tervet

16 Duplum napló, Mozgatósi napló, Letéti napló, Kölcsönzési Napló

17 164 + 36 + 8 rekord

18 Korompai Balázs munkáját tisztelettel köszönöm.

készíttem a természetrajzi részlegre vonatkozóan. Ezekben, a belső használatra szánt dokumentumokban a gyűjteményleírás és történet mellett az egyes részgyűjtemények regisztrációjának és digitalizációjának aktuális mértékét is igyekeztem megadni, továbbá a gyűjteményformálással kapcsolatban is megfogalmaztam pár gondolatot. Alapvető problémának érzem, hogy specialista muzeográfus, preparátor és gyűjteménykezelő munkatárs hiányában a több természettudományos diszciplínát átfogó, igen sokrétű és különböző szakmai felkészültséget igénylő gyűjtemények: pl. mikológiai, virágtalan- és virágos-botanikai, gerinctelen- és gerinces-zoológiai, ősnövénytani, ősszállattani, ásvány- és kőzettani kollektiók hangsúlyos és szakágilag meghatározó csoportjainak rendszeres gyarapítására, tudatos alakítására és szakszerű feldolgozására nincs lehetőség. A szükséges és törvény által előírt állományrevíziók szabályos elvégzését is jelentősen nehezíti ez a helyzet!

A gyűjteményben folyó revíziós munkálatokból 2017-ben két elemet szeretnék kiemelni. A Siroki-féle oológiai kollektióban tavaly év végén lefolytatott állapotfelmérő vizsgálat hivatalos jegyzőkönyvét idén januárban sikerült elkészíteni. Ebben az esztendőben ún. nem formális revízió formájában az emlőstani gyűjtemény eléggé kevert anyagát tekintettem át. A montírozott preparátumokból, őz- és szarvasrófélékből, koponyákból és más csontmaradványokból álló együttesről fényképes katalógus-kéziratot és klasszifikációs alapon összeállított tárgylistát készítettem, amit a soros múzeumi évkönyv lapjain szeretnék közzétenni. A munka során megírtam a felirat nélküli tárgyakhoz tartozó őrcédulákat is. A preparátumokról készített felvételeket *Benke Zsolt* restaurátor jegyzi, aki 2017-ben gyűjteményünk részére kb. fél ezer képet készített, amivel érdemben járult hozzá a természetrajzi részleg fotódokumentációs munkájához.¹⁹ Rajta kívül e sorok szerzője és *Lukács Tihamér*, a Déri Múzeum fényképésze is gyarapította a gyűjtemény műtárgyairól készült fotók elektronikus állományát. *Lukács Tihamér* fényképezte végig „*A Hortobágy jellegzetesebb növényei*” c. kétkötetes herbárium növényeit (150 lap) és *Oravecz Attila* növénygyűjteményét (96 lap).

2017-ben tovább folytatódott *Soó Rezső* (1903–1980) egyetemi tanár fotóhagyatékának elmúlt években megkezdett digitalizálása. A többlépcsős munkafolyamat részeként ezúttal a botanikus professzor 1965-ös egyiptomi utazásának negatívjait tekinttem át és dolgoztam fel. A 4 tekerces film összesen 128 exponált felvételt tartalmaz, melyek fontosabb metaadatait excel-táblázatban rögzítettem. Ezenkívül az adattári fényképgyűjtemény 44 darabját²⁰ és három, egyenként 60 perc műsoridejű audiokazetta hangzóanyagát digitalizáltuk.²¹ Utóbbiak *Dremák Imre* szívességéből kerültek hozzánk és a lombhullató erdő madarainak énekhangjait tartalmazzák.

Passzív és aktív műtárgyvédelem a gyűjteményi raktárban és az állandó kiállításokban

A preventív (megelőző) állagvédelem depositáriumi feltételei nem tekinthetők optimálisnak a számos tekintetben rendkívül érzékeny természetrajzi gyűjteményben. A raktári műtárgykörnyezet hőmérsékletének régóta meglévő temperálási gondjai mellett állandó nehézséget okoz számunkra a tartósan fennálló helyhiány. Emiatt a különböző típusú, másfajta odafigyelést igénylő tárgycsoportok szétválasztására és szakszerű kezelésére nincs minden esetben lehetőségünk. Ezen a nyomástó helyzetben úgy igyekeztünk javítani az elmúlt években, hogy 2014 és 2017 között több zárható, polcos tárolószekrényt vásároltunk, szám szerint 14-et, amelyek bár nem szabvány múzeumi tárolóútorok, de a korábbinál jobb műtárgyhigiéniai elhelyezést, s jórészt por- és fénymentes körülményeket biztosítanak a bennük raktározott természetrajzi régiségeknek, könyveknek és más tárgyaknak. Másfelől ezek a tárolóegységek lehetőséget teremtenek arra, hogy néhány gyűjteményi fondot egymástól függetlenül kezelhessünk, ami által a rendezésben érintett kollektiók raktáron belüli pozicionálása részlegesen megtörténhetett.

A szakfelügyelő javaslatára a takarékosabb helykihasználás és az ornitológiai gyűjteményszekrény túlszűfoltóságának enyhítése érdekében a bőrbre tömött madarak nagyobb testű példányait fából készült lapos tartóládába, a kisebb méretű madárőrkszítményeket pedig üresen maradt rovarfiókba helyeztük át. Itt szeretném megjegyezni, hogy 2016. december 8–9-én szakfelügyelői vizsgálat volt a Déri Múzeum természettudományi részlegében. A vizsgálatot *Víg Károly* vezető szakági szakfelügyelő folytatta le.²² A szakfelügyelői jelentés tartalmát, s benne a természetrajzi gyűjtemény munkavégzésére vonatkozó 14 javaslatot 2017. szeptember 6-án ismertem meg, ami alapján intézkedési tervet készítettünk.²³

A műtárgyak passzív állagmegóvásának nem elhanyagolható részét képezi a rendszeres takarítás és szellőztetés, amit 2010-től a gyűjtemény szakdolgozója végez a múzeum takarításmegővítőjének közreműködésével. 2017-ben öt fázisban portalánítottuk a gyűjtemény egyik törzsanyagának számító Ötvös–Lovas-féle inektáriumot (4 db 50 fiókos rovarszekrény, 200 rovarfiók), *Siroki Zoltán* (1906–1987) egzotikus oológiai gyűjteményét (1 tojástartó szekrény, 10 tojástartó fiók); *Ötvös János* (1911–1991) ötdobozos bemutató rovargyűjteményét, a raktári maradványként számon tartott, nyilvántartó lappal nem rendelkező rovargyűjteményeket (6 doboz) és az ornitológiai gyűjtemény egy részét. Az év során a Déri Múzeum állandó természettudományi kiállításainak portalánítása, takarítása, fertőtlenítése és ellenőrző állományvizsgálata is

19 Hortobágy-Látogatóközpont (86 fotó); Hortobágy-Malomháza (6 fotó); Bihari Múzeum (6 fotó); Nagyerdő c. állandó kiállítás (143 fotó); Böttkös Sándor ásványcsiszolatai c. állandó kiállítás (133 fotó); Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjtemény raktára (136 fotó).

20 A digitalizált fényképek leltári számai: DMTA–F/1–2014 (8 db); DMTA–F/2–2014 (27 db); DMTA–F/1–2016 (1 db); DMTA–F/1–2017 és DMTA–F/8–2017 között (8 db).

21 A hangkazetták digitalizálását Lukács Tihamér végezte.

22 Víg Károly (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely)

23 Szakfelügyelői jelentés a Déri Múzeum (Debrecen) Megyei Hatókörű Városi Múzeum Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjteményében lefolytatott vizsgálatról (557/2017); valamint Az 557/2017 számon iktatott természettudományi szakfelügyelői jelentésben megfogalmazott észrevételekkel és javaslatokkal kapcsolatban kialakított intézkedési terv (557–2/2017).

megtörtént. A „Nagyerdő – a természet szertára” c. tárlat utógondozását három lépésben valósítottuk meg.²⁴ A „Válogatás egy ásványgyűjtő kincses kamarájából” c. tárlat vitrinjeinek tisztítása 2017. június 16-án volt.²⁵

Az inaktív állományvédelem lényeges elemei a heti rendszerességgel végzett hőmérséklet- és páratartalom-mérések. Ezt a nem túl látványos, de annál fontosabb munkát 2016. október 20. óta Benke Zsolt restaurátor, állományvédelmi referens látja el a természettörténeti részleg gyűjteményraktárában és állandó kiállításában. A hétnaponta regisztrált adatokat a méréssel megbízott személy folyamatosan összesíti, amiből hosszabb időintervallum alatt már leszűrhető egy általános helyzetkép a természetrajzi tárgye gyűjtések tárolási viszonyairól és a raktár mikroklímájáról. Szeretnénk, ha a jövőben nem mobil mérőműszer, hanem fix kihelyezett thermo- és hygrométer segítené ezt a munkát, ám ez az eszközfejlesztés csak pályázati források bevonásával lehetséges.

A biológiai kártevők romboló hatásának leginkább kitétt állatnivali kollektiókat, elsősorban a múzeumbogarak²⁶, szalonnabogarak²⁷, szűcsbogarak²⁸ és különféle molyok pusztításától veszélyeztetett rovar-, madár- és emlőstani anyagot, tehát a zoológiai szárazpreparátumok aktuális állapotát Benke Zsolt állományvédelmi felelőssel folyamatosan figyelemmel kísérjük és rendszeres rágásvizsgálatot tartunk a gyűjteményekben és az állandó kiállítás tárolóiban egyaránt. Ha gyanús nyomot (pl. hullott rágáslisztet vagy levedlett lárvabőröt) észlelünk, a fertőzés továbbterjedésének megakadályozása érdekében a kártevő által megtámadott tárgyat (tárgyakat) azonnal kiemeljük a gyűjteményből (kiállításból), és megfelelő fertőtlenítő eljárásnak vetjük alá. A biztosabb elválasztás miatt a jövőben célszerű lenne ún. karanténhelyiséget kialakítani, ahol a fertőzés által érintett tárgyakat teljesen izoláltan lehet tárolni a gyűjtemény fertőzésmentes részeitől.

2017-ben a madár- és emlőstani gyűjteményekben tapasztaltunk olyan jeleket, amelyek vélhetően nem recens, hanem minden bizonnyal egy évekkel korábbi, valószínűleg még a tárgyak múzeumba kerülése előtt megszerzett fertőzésnek lehetnek maradandó elváltozásai, mivel a gyűjteménybe történő elhelyezést megelőzően a szóban forgó állatok preparátumait ellenőriztük és gázmester közreműködésével fertőtlenítettük.²⁹ A zoológiai kollektió év végén lezajlott megtekintése során aktív infekcióra utaló azonosítójegyeket és élő rovarkártevő bizonyított jelenlétét jelző friss rágásbélyegeket sehol sem találtunk, de elővigyázatossági okokból és a potenciális veszélyforrások kiszűrésére

szakpreparátori kontrollvizsgálatot és az egész gyűjteményt átfogóan analizáló fertőzöttségértékelést indítványoztunk a természetrajzi gyűjtemény biológiai részének hosszú távú állománybiztonsága érdekében.

Az aktív állományvédelmi tervezés részeként 2017-ben több tárgy esetében kezdeményeztük a szükségessé vált tisztítási, javítási, konzervációs, restaurálási és preparálási munkálatok elindítását. Az előző évben anyagmegóvásra és állapotjavításra átadott 2 db rovarfogó fűháló és 1 db gázharisnyás petróleumlámpa teljes körű restaurálására idén került sor. A korábban Ötvös János biológus által használt terepi gyűjtőeszközök – mechanikus (fizikai) és vegyi (kémiai) tisztítás után – 2017 elején kerültek vissza raktárunkba a Déri Múzeum Péterfia utcai restaurátor laboratóriumából, ahol Tóth Ilona Csilla és Pelles Edit munkatársak végezték el a szükséges felületi kezeléseket a tárgyakon. Benke Zsolt sikerrel megjavította a rendkívül sérülékeny, korábban két helyen is eltört nagy özlábgomba³⁰ gipszből készült csoportmodelljét. Az alkoholos zoológiai készítmények tárgye gyűjtéséből négy esetben vált halaszthatatlanná az üvegek utántöltése, mert a viasszal és sellakkal³¹ rögzített fedelek nem megfelelő záródása következtében a tárolóedényekből elpárolgott a tartósító fluidum³² egy része, veszélybe sodorva ezzel a bennük konzervált állatkreatúrák (hal-, farkos- és farkatlan kétlélő-preparátumok) jó megtartását, épségét.³³ A devaporáció miatt folyadékpótlásra szoruló készítmények komplex felújítását Benke Zsolt végezte el. Vankó Ágnes papírrestaurátor 2 db erősen rongálódott, a gerinckötésük meglazulása miatt lapjaikra hulló leltárkönyvet hozott ismét rendezett, használható állapotba.³⁴ Az éves gyűjteménygyarapodásnál korábban már említett 2 db taplógombát és 1 db rigófészket generális fertőtlenítésre és konzerválásra adtuk a Déri Múzeum restaurátorainak, az ornitológiai kollektió három sérült darabját pedig Sipos György érdi Dermoplasztikai Műintézet vette át tisztítási, felújítási és preparálási munkák elvégzése céljából.³⁵ Utóbbiakat – javítást és fertőtlenítést követően – 2017. december 7-én szállítottuk vissza gyűjteményünkbe.

2017-ben a természetrajzi gyűjtemény Múzeum utcai raktárhelyiségeiben, valamint a Déri Múzeum épületében található dolgozószobában a következő háttérfejlesztéseket sikerült megvalósítani. A raktárban végzett rendszerező, digitalizációs, fotódokumentációs és adatrögzítő munka hatékonyságát emelte, hogy a már meglévő irodai számítógépünk mellé az intézmény további egy asztali számítógépet biztosított, amihez univerzális felhasználású, vagyis papír- és filmalapú dokumentumok képi anyagának digitális átalakítására egyaránt alkalmas szkennert is kaptunk.

24 2017. 05. 29; 2017. 07. 31; 2017. 11. 13.

25 Szeretném megköszönni a gyűjtemények portalanítását, valamint a raktári helyiségek és az állandó természetrajzi kiállítások tisztántartása terén nyújtott munkáját Csányi Sándorné és Antal Réka munkatársaknak és Benke Zsolt restaurátornak. Továbbá köszönöm az általános karbantartás során nyújtott segítséget Horváth László üzemeltetési osztályvezetőnek és csoportja munkatársainak.

26 *Anthrenus* sp.

27 *Dermestes* sp.

28 *Attagenus* sp.

29 A gázosításra használt gyógyszer neve: *Degresch Magtoxin* tableta, golyó, pellet. (Benke Zsolt szíves közlése nyomán.)

30 *Macrolepiota procera* Sing.

31 Állati eredetű természetes gyanta, amit egy ázsiai származású fitoparazita lakktetű (*Kerria lacca* Kerr. 1782) kiválasztott váladékából állítanak elő.

32 30% desztillált víz és 70% etanol

33 2 db *Triturus vulgaris* Linnaeus, 1758; 1 db *Rana ridibunda* Pallas, 1771; 1 db *Carassius carassius* Linnaeus, 1758

34 a. Természettudományi leltárkönyv

b. Könyv- és folyóiratanyag nyilvántartására használt leltárkönyv

35 *Hirundo rustica* Linnaeus, 1758; *Anas querquedula* Linnaeus, 1758; *Anser fabalis* Latham, 1787.

Vásárlás útján sikerült tovább bővíteni raktári tárolórendszerkapacitásunkat is. 2017-ben 1 db polcos, zárható szekrényt és 1 db kiegészítő bútort vettünk. Ezekben, az év során nyilvántartásba vett új szerzeményeket, raktári maradványokat, valamint az ajándékba kapott könyv- és folyóiratanyagot helyeztük el. *Katona Tibor* kollégánk kisebb polcos tárolószekrényt készített a dolgozószobába, ami lehetővé teszi számunkra, hogy 2018 első fél évében *Soó Rezső* fotóhagyatékát áthelyezhessük a gyűjteményraktárból a kémiai hatóanyag-maradékoktól mentes, tisztább levegőjű irodahelyiségbe.

A földtani gyűjtemények feldolgozását könnyítheti meg a FEH-1500 típusú digitális technológiai mérleg (1500 g; 0,1 g), amit vásárlással szereztünk be. A precíziós mérőműszer segítségével az 1,5 kilogrammnál kisebb tömegű ásványok, kőzetek, ősmaradványok súlya nagy pontossággal megadható, ami a korábnál részletgazdagabb leltározást és a jövőben alkalmasint bekövetkező számvesztés esetén biztosabb utólagos beazonosítást tesz lehetővé számunkra.

A *geo-gyűjtemények* tárolásához és feldolgozásához – régi kérésünkre és ideai szakfelügyelői javaslatra – a Déri Múzeum vezetése egy 17,5 m²-es pluszhelyiséget bocsátott rendelkezésünkre. Az Eötvös utcai raktárépületben található szobába – angolfiókos tárolószekrényekkel és Dexion-Salgó típusú vasszerkezetes polcrendszerrel történő berendezés után – 2018-ban, legkésőbb 2019-ben kerülhet áthelyezésre a gyűjtemény földtudományi része: a minerológiai és paleontológiai kollekcíócsoport. A geo-gyűjtemények elkülönítésével és új helyükre történő átszállításával a sajátos raktározási és állományvédelmi körülményeket igénylő ásvány-, kőzet- és kőületegyütteseket szeretnénk szegregálni a Múzeum utcai raktárbázison maradó recens biológiai anyagtól, a szakági könyvtártól és az ún. segédgyűjteményektől, vagyis az adattári információ egységtől és adattári fotóállománytól.

Tudományos feldolgozás, ismeretterjesztő munka – gyűjteményi kutatások, információmegosztás, kutatászolgálat

2017-ben tovább folytatódott a debreceni egyetem egykori tanára, *Soó Rezső* növénytantudós gyűjteményünkben elhelyezett fotóhagyatékának feltárása. A Déri Múzeum 2017-es évkönyvében tanulmányt publikáltam a professzor 1965-ben megvalósított egyiptomi tanulmányútról és a Nílus-menti országban készített színes felvételek hozzánk került sorozatáról. A dolgozatban a *Soó-fotótéka* általános ismertetésén túl bemutattam a 277 darabból álló egyiptomi diapozitív-gyűjteményt és az utazás szakmai hátterét, történeti előzményeit. Ebben az esztendőben az előzővel megegyező témájú fotónegatívak digitalizálására és feldolgozására került sor. A 128 db kromatikus felvételtől álló kis széria sok átfedést mutat a korábban ismertetett anyaggal, de a képek között akadnak újdonságok és a diagyűjteményt jól kiegészítő dokumentumértékű fényképpalkotások is.

A természetrajzi gyűjtemény közművelődési programjainak 2018-as tervezetében szerepel, hogy *Soó Rezső* és felesége, *Gallé Ilona* egyiptomi utazásának digitalizált képanyagára alapozva időszaki kamarakiállítást szervezünk. Az alkalmi tárlathoz koncepciót fogalmaztam meg, valamint színopszist és forgatókönyvet írtam.³⁶ A kiállítás látványtervét *Kiss Beatrix* és *Orbázi Zoltán* készítették el. A témához kapcsolódó múzeumpedagógiai foglalkozások tematikáját *Molnár Szilvia* dolgozta ki.

A hagyatéki feltáró munka mellett 2017-ben hozzákezdtem a természetrajzi gyűjteményben található herbáriumi anyag feldolgozásához. Ebben az esztendőben két kisebb préseltnövény-gyűjtemény felmérését végeztem el, melyekről a nyilvántartásba vételt követően enumerációt készítettem. Oravec Attila herbáriumáról és a hajdúnánási Állat- és Természetvédő Tábortól növénygyűjteményéről dolgozatot írtam a Déri Múzeum idei évkönyvébe.

A Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjtemény anyagának feldolgozását külső kutatók bevonásával igyekeztünk hatékonyabbá tenni. 2017-ben – gyűjteményi felkérésre – *Novák Tibor József*³⁷ „A Hortobágy jellegzetesebb növényei” c. régi herbáriumról, *Lovas Márton Levente*³⁸ a Maklári-féle ásványgyűjteményről, *Korompai Balázs*³⁹ pedig az Ötvös-féle bélyegkollekciónál készített gyűjteményismertető tanulmányt a múzeumi almanach részére.

A kutatói igények kiszolgálására a Déri Múzeum állandó lehetőséget biztosít a gyűjteményekben található eredeti tárgyak és forrásdokumentumok megismerésére, valamint azok tudományos tartalmának feldolgozására, publikálására. Ennek érdekében mi is igazgatói engedélyhez kötött kutatószolgálatot tartunk fenn részlegünkben, aminek a keretében 2017-ben összesen 6 esetben kértek regisztrációt. A természetrajzi gyűjtemény szakdolgozójának 1 tárlatvezetése volt és 3 önálló publikációja jelent meg ebben az évben.⁴⁰

36 A kiállítás mélyebb szakmai megalapozottsága céljából 2017. november 21-én konzultációra került sor a Debreceni Egyetem Botanikus Kertjében *Papp László* igazgatóval.

37 Egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem, Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék)

38 Nyugalmazott megyei múzeumi igazgató-helyettes (Déri Múzeum, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága)

39 Főmuzeológus (Déri Múzeum, Történeti Tár)

40 1. „A piramisok országában” – Egyiptomi témájú felvételek *Soó Rezső* (1903–1980) egyetemi tanár múzeumi diahagyatékában. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve (szerk.: Angi János–Lakner Lajos), Debrecen, 2017. 7–27.

2. A Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjtemény éves munkájáról (2016). A debreceni Déri Múzeum Évkönyve (szerk.: Angi János–Lakner Lajos), Debrecen, 2017. 221–222. p.

3. *Őserdők mélyén, vulkánok hátán. Costa Rica*. Természet Világa, 2017. 7. szám, 313–316. p.

A CSOKONAI-SÍREMLÉK KOSZORÚZÁSOKOR ELHANGZOTT BESZÉD

Tisztelt emlékező közösség!

A sors furcsa játékot játszik a „földiekkel”. Újra és újra meg kell tapasztalnunk, hogy a remény „csalfa” és „vak”. Törekszünk valamire, amit aztán más kap meg, vagy nem is akarjuk, mégis nekünk jut osztályrészül. Valahogy így van ez a két barát, Csokonai és Fazekas esetében is.

Tudjuk, ha Fazekast megkérdezték volna, minek tartja önmagát, azt mondta volna: „Debrecen polgára”. Élete vezérlő célja az volt, hogy minél hasznosabb tagja legyen városa társadalmának. Szolgálatot teljesített, amikor meg kellett szerveznie a Nagytemplom építését, amikor rendbe kellett hoznia a Kollégium gazdasági ügyeit, s akkor is, amikor Kalendáriumával terjeszteni akarta az ismereteket. Csokonai sohasem vágyott ilyen szerepre, amit az is mutat, hogy a messziről ideköltöző apjával ellentétben soha nem lett jogi értelemben debreceni civis polgár. A földművelés és haszna soha nem volt elsődleges a számára, sőt ez nem is fogalmazódott meg benne igényként. Élete a költészet köré szerveződött. Csak költő akart lenni. S nemcsak álmodozott erről, tett is érte. S úgy tűnik, épp ezért, nem igazán érdekelte, hogy beilleszkedjen városa társadalmába, alkalmazkodjon a szokásaihoz. Ahogyan ez az 1804-ben Rédey Lajosnak írt leveléből is kitűnik, még akkor is, ha az arisztokrata mecénással szembeni szellemi önállóság hangsúlyozása is célja volt: „... méltóztassa Nagyságod közelebbről esmerni azt a’ Debretzeni embert, a’ kit önnön Polgártársai nem esmérnek; a’ ki sok dolgot nem a’ fő és al Pöbel (műveltség nélkül) szemével néz”. E szövegből is kiderül azonban, a helyi polgárok sem tudtak vele igazán mit kezdeni. Érezték, hogy más. Más, mint ők. 1846-ban Debrecenbe látogatott a Pesti Divatlap munkatársa, aki föl akarta keresni Csokonai Hatvan utcai sírját, ezért megállított az utcán egy gubás polgárt: „Nem tudja kend, merre van itt Csokonai emléke? – Talán építáfuma, uram? – Igen. – Hát csak menjen az úr berrenna felé – a! Meglátja azt ezer közül is, mert magos mint a toron. – Igen, de mi az a berrenna? – Hát még azt sem tudja az úr? Kerítés. – Úgy! Ugye derék ember volt ez a Csokonai? – Nem volt az ember uram, hanem poéta.” Talán e meg nem értésnek is szerepe van abban, hogy Csokonai a nép emlékezetben garabonciásként őrződött meg, nem ember, hanem emberfölötti lény.

Fazekas a város, Csokonai a költészet szolgálatában élte az életét. S lám mégsem Fazekas, hanem Csokonai lett Debrecen jelképévé, az ő alakja

köré szövődött a közösségi, majd a kulturális emlékezet. A város kultúrája és kulturáltsága hozzá viszonyítva mérődött meg. Az ő megbecsülése és annak mértéke alapján ítélte Debrecenről a külvilág.

S nagyon is jól van ez így. A sors mégiscsak jó gazda, s jól rendezte el, hogy Csokonai lett a város emblematikus alakja. Fazekas művelt, széles látókörű ember volt, de hiányzott belőle a világ fölfedezése iránti lázas nyugtalanság, és a saját világában való kétely, melyek viszont a barátjában megvoltak. Csokonai itthon is volt, meg nem is, szerette szülővárosát, meg nem is, tisztelte a hagyományait, meg nem is. Tudta, mi az, amit a város, a Kollégium, a diáktársak és a barátok adtak neki, de vágyott az idegenre, a másra is.

Hosszú távollét után Debrecenben akart otthonra találni. Amikor az 1802-ben leégett házát újra akarta építeni, egy olyan költői lak lebegett a szemei előtt, ahol „legérzékenyebb gondolati” születhetnek meg, ahol nyugodtan alkothat. De nemcsak az elvonulás, a csendes munka helye lett volna a tervezett kis lak, hanem a baráti együttléteké és beszélgetéseké is. Olyan házra vágyott, ahol soha véget nem érő beszélgetéseket folytatnának, mert a személyesség, a „lélektől lélekig” fölszabadítja és megbabonázza a lelkeket. Valahogyan úgy, ahogyan egy másik barátja, Puky István is írta neki 1800 decemberében: „a’ jövő Esztendőben éggyis kis Tusculanumot (kies, magányos, békés hely) építtetek, magamnak, és az barátimnak. – Kicsiny lesz ez a’ Világ el fajult gyermeki előtt – kicsiny a’ pompának, és a’ vesztegetésnek – csak egyedül nékem, és néktek, édes barátim! lessz ez elég tágas. – Mit ér nékem a’ leg nagyobb boldogság – Mit ér a’ leg tágasabb hely? – a’ leg nagyobb gazdagság-is mit használna? – Ha az én Szivem érzesei ki önteni barátom kebelébe, alig vagyon égy kis szegelet”. E rövid, de szemléletes leírás alapján nem nehéz elképzelni, hogyan töltötték az időt Csokonai és barátai. S miért volt számára oly fontos ez költői lak.

Debrecen tehát az egyik otthona volt a költőnek.

Ugyanakkor otthon érezte magát a Kazinczy által képelt művészet világában is. Tudjuk, néha cinkosan összekacsintott a széphalmi meseterrel, amikor „pipacéh”-nek nevezte debreceni barátainak körét, mert nem hivatásként, inkább csak alkalmi megszólalásként tekintettek a költészetre. Csokonai számára a Kazinczyval való kapcsolattartás azért volt fontos, mert lehetővé tette, hogy végre szépíróként mutakozzon meg, s Kazinczy is mint irodalmi partnerét kezelte Csokonait. Még akkor is, amikor bizonyos Csokonai-műveket kárhoztatott, mert ekkor is az (önálló) irodalom volt a mérce. A Lilla-szerelme története Kazinczy levéregényének hatásáról is tanúskodik. A máshoz kényszerített szerelmes leány és a csalódott, szívében megsebzett férfi történetét meséli el újra. A már

1 A beszéd az Irodalmi Muzeológusok Országos Továbbképzésének záróeseményén, a Csokonai-síremlék koszorúzásán hangzott el.

említett költői lakhoz pedig részben Kazinczy széphalmi kúriája szolgált mintául: a személyesen látott épületnek nem elsősorban építészeti formája jelenthetett ideált, hanem az, ahogyan ez a ház foglalatává vált egy önálló írói egzisztenciának. Vonzó lehetett számára az is, hogy Kazinczy rendkívül erős gesztusokkal egy urbánus kultúra közegébe utalta saját magát (Bányácska nevének Széphalomra változtatása is ennek a jele). Kazinczy kúriaépítkezése a korban szokatlan volt, mert alapvetően nem reprezentációs célokat szolgált, hanem egy hivatalnoki-értelmiségi lét színteréül. A debreceni költő igen érzékenynek mutatkozott erre a törekvésre, a szellemi önállóság kifejezésére alkalmas privát tér létrehozására.

Csokonai Kazinczy által inspirált törekvéseit nem értette meg városa művelt értelmisége, még a költő legközelebbi barátai sem. Ám ez, úgy tűnik, alig okozott zavart kapcsolatukban. Nem értették, de elfogadták. Voltak persze olyanok is, akik inkább elutasítóak voltak, kárhoztatták Csokonait életformájáért, elragadtatott állapotaiért, bizonytalan, az értelmiségi léthez nem illő életmódjáért.

A Kazinczy által jelzett irodalom volt Csokonai másik otthona.

Két otthona volt tehát a költőnek: a debreceni baráti kör és a Kazinczy szellemében fogant irodalom világa. A hazai is sajátja volt és a hazaitól idegen is a sajátja. Mondhatni folyamatosan úton volt. A hazai világból az idegenbe, és fordítva, az idegenből a hazaiba. A költőnek többek között épp ezáltal van döntő jelentősége Debrecen művelődéstörténetében. Ugyanis egymás számára idegen világokat kapcsolt össze. Nincs esetében kizárólagosság, nincs acsarkodás, méltatlan és sunyi kritika. Benne megfér egymással Fazekas és Kazinczy világa, a praktikus és a költői gondolkodásmód, a társadalmi betagozódás és a költészet révén adott függetlenség, a közösség szolgálata és elkülönülő irodalom teremtette szerep.

Lássuk hát meg Csokonai élettörténetének egyik fontos üzenetét: a távoli világokat össze lehet kapcsolni. Miért ne tehetnénk mi is így?

SZIRÁK PÉTER

1956 ÓTA.

VÁSÁRHELYI PÁKOZDY FERENC KÖNYVE ELÉ

„Nem érti ezt az a sok ember,
Mi áradt itt meg, mint a tenger?
Miért remegtek világrendek?
Egy nép kiáltott. Aztán csend lett.”
Márai Sándor: *Mennyből az angyal*

(New York, 1956)

Távoztatni a hamisságot. Tanúságot tenni az igaz ügy mellett. Évtizedekig nem lehetett. Legalábbis a nyilvánosságban nem. Amikor a nyolcvanas évek elején a nagyapám íróasztalának rejtett rekeszében talált *Néplap*-különkiadást, a debreceni egyetemisták által fogalmazott nevezetes 20 pontot óvatlanul, lelkesen, az ifjonti merészség lendületével bevittem megmutatni az arról mit sem tudó osztálytársaimnak, az énektanár – jeles zeneértő és kiváló kóruskarnagy – óra közben hívott le az üres iskolaudvarra és egy félreeső helyen arra szólított fel: ha nem akarom tönkre tenni magamat, sürgősen tökítsem el a bebarnult, szakadozott újságlapokat, adjam át az enyészetnek és felejtsem el, hogy valaha is olvastam. Ez ugyanis, '56, nincs. Nem is volt. Nem szabad neki lennie. Aki okos, aki nem bajt, hanem jót akar magának, annak nincsen is.

Emlékszem, hogy némiképp ijedten megfogadva a sokat tapasztalt ember tanácsát, milyen émelvegyve mentem fel az osztályterembe: milyen szégyenérzettel töltött el, hogy tán örökre viselni kell a hamisság álarcát, hogy hazudni kell, pedig ismerjük az igazságot. Hogy nem is vagyok én bátor. Hogy mehetek előre és felfelé, mert kár is volna értem, ilyen fiatalon. Hogy most nem ütöttem meg a bokámat, de megütöttem a szívemet.

Akkor semmit sem tudtam még arról, hogy volt egy könyvtáros Debrecenben, aki kortárs szemtanúként tett hitet a forradalom mellett, méghozzá az anyanyelv legsűrűbb és legtalányosabb közegeiben, a költészetben. Magányosan, titokban, rejtve szólt egy „fegyvertelen, védtelen, beteg bárd”, azoknak az embereknek az igazság melletti eltökéltségével, akik a teljes vigasztalanságban, a megaláztatás és az elítéltetés pillanatában, de még az akasztófa alatt sem tagadják meg ügyüket és így válnak eggyé azzal.

Pákozdy Ferenc, a hányatott sorsú, a zord világgal és önnön érzékenységevel egy életen át viaskodó, kevésszer megszólaló költő olyan verseket írt 1956 őszén-telén és '57 tavaszán, amelyekről nem remélhette, hogy a közeljövőben, vagy akár valaha is megjelenhetnek. S mégis megteremtette az emlékezés archívumát, az eufóriából gyászba, félelembe és dübbebe fordul, hazudni képtelen hazafi himnuszát, fohászát, dörgedelmét.

Egy debreceni kismester felmutatta önsorsrontó tisztességét akkor, amikor a világ legnagyobb szárazföldi hadserege – gyalázatos muszkavezetők segítségével – verte agyon az országot.

Ahogy a forradalmárok és szabadságharcosok, úgy Pákozdy Ferenc is 1848–49 igazságához mérte és igazította a remény és pokol '56-os napjait, Petőfi hangján, Arany-allúziókkal szólalt meg, a 19. századi magyar költők egyenességével, szilárd erkölcsiségű közéleti irányultságával. A nemzeti múlt nagyszínpadán, a „véres föld” és a „könnyes ég” között írta ezeket a verseket, hol Arany szomorúságával, hol a kései Petőfi izgató, csapongó rapszodikusságával. A *Fekete könyv* költői nyelvének másik nagy ihletője, a fiatalkori példakép, Erdélyi József, aki a népdalok ösztönözte megejtő képességnek és fokozhatatlan tömörségnek a mestere volt, s aki József Attila feledhetetlen szegénység-verseinek, de még Nagy László elementáris passzusainak is előhangja lehetett. Ez a szép egyszerűség Pákozdy Ferenc szereptudatának, költői közléseinek jószerével magától értetődő eleme:

*Nem marad utánam,
csupán csak a csontom,
s talán e pár sor írásom,
de az testamentom.*

(. . .)

*Nem ingyen, nem orvul
adtam ahogy vettem.
Tanúságul, bizonyságul,
vallomásul tettem.*

(V.)

Ahogy azt Filep Tibor az utószóban leírja, Pákozdy Ferenc a régi magyar hagyomány szerint a debreceni forradalom históriás énekese, hitelesítője, poétikus támasza, lelki pillére volt, akinek az október 27-én született *48 óta* című versét a híreket szorongva váró többeszes tömeg hallgatta a Városháza előtt, s hogy ezekben a napokban a forradalmat a költészet fegyverével is vívták, bizonyítja, hogy őt is elhurcolták az oroszok november 4-én este a katonai reptér fogdjába. Hogy aztán a megtorló hatóság 1957-ben még többször több napra is bebörtönözte, zaklassa, éveken át figyeltesse, nyugdíjba küldje, elszigetelje. Hogy elhallgattassa az öreg bárdot, az igazság hithű ismerőjét.

Ám az '56-os Debrecen, az elárult ország krónikása nagy kockázatot vállalva egy fekete borítású naptárba rejtette a forradalom és a megtorlás emlékezetét. A „fehér könyv” rendszerint egy olyan kiadvány, amely

valamely szervezet, mozgalom, vagy párt hivatalosnak tekinthető véleményét fogalmazza meg. A kollaboráns, hazafigyilkos Magyar Szocialista Munkáspárt központi bizottsága 1957-ben *Fehér Könyvek* címmel egy propagandabrossúra-sorozatot adott ki, amely a forradalmat hazugságok és csúsztatások egész sora révén „ellenforradalomként” bélyegezte meg. E brossúrák alapján történt meg a forradalom eszményeinek és vívmányainak meghamisítása, hőseinek megalázása és megsemmisítése. Pákozdy Ferenc *Fekete könyve* ennek éppen az ellenkezője. Az igazság könyve. Hiteles tanúságtevés a forradalom eszményei és legfőbb vívmánya, a nemzet újjászületése, önmegváltása mellett. S a gyász könyve: a vereség, a veszteség, a hazugság, az árulás, a nemzet elveszejtésének gyászáé. Arról szól ez a kis verseskötet, hogy ahol a szabadság és összefogás gyönyörű csodája megtörtént, ott nem utoljára történt mindez.

A hagyaték gondját viselő Déri Múzeum most egy szép, mert szigorú és autentikus könyvben, Lakner Lajos szerkesztésében, Süli-Zakar Szabolcs borító- és grafikai terve alapján illusztrálva és néhai Juhász Béla, valamint a kortárs forradalmár Filep Tibor értő és tisztelgő zárótanulmányaival

is bővítve adta ki ezeket a nagy magányban, *elárulva* és *elárulva* írott költeményeket. A szürkét a sárgával ellentétező borító és a belív képei olyan könyvtárgyat eredményeztek, amely a retro és a múzeumi imagináció effektusait kihasználva egy ötvenes évek közepén-végén megjelent könyv érzetét kelti. S ugyanakkor egy nagyon is maiét. Az arctalan Petőfi, az arctalan költők, az arctalan emberek, a szürke pixelek madarai és Golgotája is a nagy hiányt, az évtizedekre szóló és jóvátehetetlen felejtést allegorizálják. Mert ez is '56 sorsa: a könyvtáros-költő félelme, az esendők felejtése, önmagunk gyászja.

Tavaly ilyentájt a Méliusz téri templomban az Istentisztelet részeként szép, mert hiteles pillanatokat éltem át, mert a gyülekezet ifjainak műsora és a lelkész asszony prédikációja kiszabadította '56 emlékét a borírt aktuálpolitikai instrumentalizálás méltánytalanságából. Vásárhelyi Pákozdy Ferenc szépen gondozott *Fekete könyvét* olvasva hasonlókat éltem át: '56 igaz emlékét. Köszönet érte a könyv kiadóinak!

BIRKÁS NÉ VINCZE RITA

A DÉRI MÚZEUM MUNKATÁRSAINAK BIBLIOGRÁFIÁJA 2017

ANGI JÁNOS

1. *Nacional'naja tragegyja i razvityije goroda : vlijanyije Trianonszkogo mira na Debrecen (1920–1944)*. In: Szlavjanszkij mir tretyjtem tiszjacseletyii. Szoglasenyije (szoglaszie), dogovor, kompromiszz v isztorii, jazikah a kul'ture szlavjanszkij narodov / otv.red. Je. Sz. Uzenyova. Moszkva, ISZ RAN, 2016. 119–125.
2. *Várad kincsei Debrecenben c. kiállítás*. In: A debreceni katolikus újjászületés emlékévkönyve / Szerk. Keresztesné Várhelyi Ilona, Takács József. Db. DNYKE, 2016. 77–80.
3. *Közgyűjteményeink helyzete 1956 előtt és után*. DSZ, XXV. 2017. 1. 44–49.;
In: Utak és tévutak az 50-es évek tudománypolitikájában / Szerk. Bartha Elek. Db. DE, 2017. 77–84.
4. *Előszó*. In: Ősi arany- és ezüstkincsek Romániából = Aurul și argintul antic al României / Szerk. Rodica Oantă-Marghitu, Dani János. Db. DM, 2017. 11.
5. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2017 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2017*. In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 231. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)

szerk.

CSÖKE KITTI

1. KOVÁCS JÓZSEF DÉNES – TÓTH-VÁSÁRHELYI RÉKA
Nihon ningjó – Ritus és játék : Japán babakiállítás / Szöveg Kovács József Dénes, Csöke Kitti, Tóth-Vásárhelyi Réka. Db. DM, 2017. 11. p.

DALLOS NAGY KRISZTINA

1. *Aranyláz Debrecenben*. VKM 61. 2017. szeptember, 12–13.

DANI JÁNOS

1. *Collaborative contributions to the study of Copper and Bronze in the Carpathian Basin*. In: European Association of Archaeologists, 23. éves találkozó, 2017. augusztus 30.–szeptember 2., Maastrich. / Szerk. Bazelmans, J. 360. (Abstract Book)

társszerző

<http://www.eaa2017maastricht.nl/>

2. *Contributions to trade patterns in Early and Middle Bronze Age Hungary*. In: Local consumption and assimilation of foreign goods in the European Bronze Age / Szerk. Nessel, B., Bajenaru, R. Târgu Jiu / Zsilvásárhely, Románia, 2017. október 4–7. 11. (Abstract Book)
3. – CSÉKI A.
Kora bronzkori művészeti tendenciák a Felső-Tisza-vidéken. In: ΜΩΜΟΣ VIII. Őskori művészet – Művészet az őskorban. Őskoros Kutatók VIII. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen, 2013. október 16–18. / Szerk. Dani János, Kolozi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér, Priskin Anna. Db. DM, 2017. 201–232.
4. *A „Yamnaya Impact Project” régészeti topográfiai tanulságai = Archaeological topographic results of the „Yamnaya Impact Project”*. In: Magyarország régészeti topográfiája : Múlt, jelen, jövő / Szerk. Benkő E., Bondár M., Kolláth M. Bp. MTA BTK Régészeti Intézet, 2017. 137–150.

társszerző

5. *„Egyszervolt varázslatos bronzkori tájak...”: Bronzkori deponálási zóna Hajdúsámson határában = „Once upon a time” magical landscapes in the Bronze Age: Bronze Age „sacrificial zone” in the outskirts of Hajdúsámson*. In: A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszere = The second situla of Hajdúböszörmény and its relations / Szerk. V. Szabó Gábor, Bálint Marianna, Váci Gábor. Közrem. Lőrinczy Gábor. Bp. – Hbösörmény, ELTE – HM, 2017. 149–173. /Studia Oppidorum Haidonicalium XIII./
6. *„Parallel paleogenomic transects reveal complex genetic history of early European farmers”*. Nature 24476. 2017. társszerző
7. *A minimally-invasive method for sampling human petrous bones from the cranial base for ancient DNA analysis*. BioTechniques 62. 2017. 6. 283–289.

társszerző

8. *A Régészeti Tár 2016. évi gyűjteményezése*. In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 211–216. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)
9. *Ősi arany- és ezüstkincsek Romániából = Aurul și argintul antic al României*. / Szerk. Rodica Oantă-Marghitu, Dani János. Db. DM, 2017. 119.

szerk.

10. ΜΩΜΟΣ VIII. Őskori művészet – Művészet az őskorban. Őskoros Kutatók VIII. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen, 2013. október 16–18. / Szerk. Dani János, Kolozsi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér, Priskin Anna. Db. DM, 2017. 319.

szerk.

DEÁK RITA

– SZABÓ LÁSZLÓ

1. *Aranypárták Derecskéről.*

Határtalan Régészet II. 2017. 3. 62–66.

FODOR ÉVA IRÉN

1. *Képzőművészeti Osztály gyűjteményi munkájáról.* In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 223–224. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)

GYÖRFI LAJOS

1. – KRANKOVICS ILONA

„Formába öntött forradalom”: 1956 emlékezete. In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 191–192. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)

HAJDÚ ZSIGMOND

1. – NAGY EMESE GYÖNGYVÉR

Bevezető. A konferencia után. In: ΜΩΜΟΣ VIII. Őskori művészet – Művészet az őskorban. Őskoros Kutatók VIII. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen, 2013. október 16–18. / Szerk. Dani János, Kolozsi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér, Priskin Anna. Db. DM, 2017. 7–9.

2. *Új távlatok a régészet előtt.* In: ΜΩΜΟΣ VIII. Őskori művészet – Művészet az őskorban. Őskoros Kutatók VIII. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen, 2013. október 16–18. / Szerk. Dani János, Kolozsi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér, Priskin Anna. Db. DM, 2017. 11–14.

3. *Van-e őskori művészet? = Does Prehistoric Art exist?* In: ΜΩΜΟΣ VIII. Őskori művészet – Művészet az őskorban. Őskoros Kutatók VIII. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen, 2013. október 16–18. / Szerk. Dani János, Kolozsi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér, Priskin Anna. Db. DM, 2017. 15–31.

4. – KOVÁCS JÓZSEF DÉNES

Az antikvitás arcai. In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 187–190. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)

5. *Kocsimodellek az őskorból.* Határtalan Régészet II. 2017. 3. 10–13.

6. *A pocsjai kocsi új megjelenése: egy régészeti műtárgy másodlagos felhasználásáról.* Határtalan Régészet II. 2017. 3. 92–93.

KEREKES-BÍRÓ ÉVA

1. *Julow Viktor diákévei: Részletek az Eötvös Kollégium-i Naplóból = The student years of Viktor Julow.* In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 159–169. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)

2. *Eötvös Kollégium-i diáknapló az Irodalmi Tárbán.* In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 219–220. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)

KOLOZSI BARBARA

1. *Jurtától a faházig – Avagy hol laktak a honfoglalók?* Határtalan Régészet II. 2017. 4. 18–21.

2. ΜΩΜΟΣ VIII. Őskori művészet – Művészet az őskorban. Őskoros Kutatók VIII. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen, 2013. október 16–18. / Szerk. Dani János, Kolozsi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér, Priskin Anna. Db. DM, 2017. 319.

szerk.

KOROMPAI BALÁZS

1. *Múzeumpedagógiai lehetőségek 1956 bemutatásával kapcsolatban.* In: 1956 Nagyszüleink harca értünk / Szerk. Kolozsi István. Bűjfalú, Berettyó Kulturális Központ, 2017. 30–41.

KOVÁCS JÓZSEF DÉNES

1. – CSÖKE KITTI – TÓTH-VÁSÁRHELYI RÉKA

Nihon ningjó – Ritus és játék: Japán babakiállítás / Szöveg Kovács József Dénes, Csöke Kitti, Tóth-Vásárhelyi Réka. Db. DM, 2017. 11. p.

2. *Iparművészeti gyűjtemény gyarapodása.* In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 225. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)

3. *Bombák árnyékában: A Déri Múzeum viszontagságai 1939–1945 között Sőregi János Naplójában = In the shadow of bombs: The tribulations of the Déri Museum between 1939 and 1945.* In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 171–185. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)

4. – HAJDÚ ZSIGMOND

Az antikvitás arcai. In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 187–190. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)

KRANKOVICS ILONA

1. – GYÖRFI LAJOS

„Formába öntött forradalom”: 1956 emlékezete. In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 191–192. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)

LAKNER LAJOS

1. *Valóság / irodalom (?)* In: Tájékoztató/ Tar Sándor. Szerk. és szöveggond. Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 9–15.
2. *Az ismeretlen Lúdas Matyi: 100 éve jelent meg Fazekas Mihály műve.* VKM 62. 2017. november, 32–33.
3. *Fekete könyv / vásárhelyi Pákozdy Ferenc.* Szerk. és szöveggond. Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 166 p.
szerk.
4. *Tájékoztató / Tar Sándor.* Szerk. és szöveggond. Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 263.
szerk.
5. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2017 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2017.* In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 231. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)
szerk.

MAGYARI MÁRTA

1. *Farsangolunk, bábozunk.* HBN, LXXIV. 48. (2017. 02. 25.) 2.
2. *„Karácsony estjét most jöttünk hirdetni”* VKM 63. 2017. december–2018. január, 32–33. p.

MEZŐ SZILVESZTER

1. *„A piramisok országában”: Egyiptomi témájú felvételek Soó Rezső (1903–1980) egyetemi tanár múzeumi diahagyatékában = In the Land of the Pyramids”: Photos with an Egyptian theme from the estate of museum slides of university tutor Rezső Soó (1903–1980).* In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 7–27. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)
2. *A Természetrzaji és Környezetismereti Gyűjtemény éves munkájáról (2016).* In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 221–222. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)
3. *Őserdők mélyén, vulkánok hátán Costa Ricában.* TV 148. 2017. 7. 313–316.

NAGY EMESE GYÖNGYVÉR

1. – HAJDÚ ZSIGMOND
Bevezető. A konferencia után. In: ΜΩΜΟΣ VIII. Őskori művészet – Művészet az őskorban. Őskoros Kutatók VIII. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen, 2013. október 16–18. / Szerk. Dani János, Kolozsi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér, Priskin Anna. Db. DM, 2017. 7–9.
2. *Egy középső újkőkori telep Polgár határában (Északkelet-Magyarország): Polgár-Pisócási-dűlő lelőhely különleges jelenségei = Middle Neolithic Settlement at Polgár (NE Hungary): The Special Features of Polgár-Pisócási-dűlő.* In: ΜΩΜΟΣ VIII. Őskori művészet

- Művészet az őskorban. Őskoros Kutatók VIII. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen, 2013. október 16–18. / Szerk. Dani János, Kolozsi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér, Priskin Anna. Db. DM, 2017. 129–146.
3. *„Parallel paleogenomic transects reveal complex genetic history of early European farmers”.* Nature 24476. 2017.

társszerző

4. *ΜΩΜΟΣ VIII. Őskori művészet – Művészet az őskorban. Őskoros Kutatók VIII. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen, 2013. október 16–18. / Szerk. Dani János, Kolozsi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér, Priskin Anna. Db. DM, 2017. 319.*

szerk.

ORMOSI VIKTÓRIA

1. *A Magyar Református Egyház Javainak Tára: A magyar református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga: Tiszántúli Református Egyházkerület Debreceni Református Egyházmegye II. kötet / Szerk. P. Szalay Emőke. Db. TREGY, 2017. 335. p.*
szócikkszerző
2. *Értékeink nyomában – Augsburgi bortartó kanna.* HBN LXXIV, 2017. január 2.
3. *Debrecenben van az ország egyetlen Hevelius éggömbje.* HBN LXXIV, 2017. március 5.
4. *Életeket mentett a debreceni főbíró.* HBN LXXIV, 2017. április 2.

PELLES EDIT

1. *Vízpipa (qalyan), 19–20. század, Irán.* In: Megmentett műkincsek = Preserved art treasures 2017 / Szerk. Zsámbéki Anna. Bp. MNM, 2017. 27.

PRISKIN ANNA

1. – SZEVERÉNYI VAJK – BEDE ÁDÁM – CZUKOR PÉTER
Kora bronzkori település Óföldéak – Ürmösön. In: Út(on) a kultúrák földjén: Az M43-as autópálya Szeged–országhatár közötti szakaszának régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok / Szerk. T. Gábor Szilvia, Czukor Péter. Szeged, MFM, 2017. 45–98.
2. – SZEVERÉNYI VAJK – CZUKOR PÉTER – SZALONTAI CSABA
Késő bronzkori földvárak a Dél-Alföldön = Late Bronze Age fortified settlements in the southern Great Pannonian Plain. In: A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszere = The second situla of Hajdúböszörmény and its relations / Szerk. V. Szabó Gábor, Bálint Marianna, Váczi Gábor. Közrem. Lőrinczy Gábor. Bp. – Hböszörmény, ELTE – HM, 2017. 211–230. / Studia Oppidorum Haidonicalium XIII./
3. *ΜΩΜΟΣ VIII. Őskori művészet – Művészet az őskorban. Őskoros*

Kutatók VIII. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen, 2013. október 16–18. / Szerk. Dani János, Kolozsi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér, Priskin Anna. Db. DM, 2017. 319.

szerk.

SZABÓ ANNA VIOLA

1. *Anyai ág.* In: Tükör és kancsó: Képeskönyv Szabó Magda születésének századik évfordulójára, a Petőfi Irodalmi Múzeum *Annyi titkom maradt...* című kiállítása alapján / Összeáll. Borbás Andrea, Kiss Borbála. Bp. PIM, 2017. 36–53.
2. *Apai ág.* In: Tükör és kancsó: Képeskönyv Szabó Magda születésének századik évfordulójára, a Petőfi Irodalmi Múzeum *Annyi titkom maradt...* című kiállítása alapján / Összeáll. Borbás Andrea, Kiss Borbála. Bp. PIM, 2017. 54–63.
3. „A magyar művészet eleven ereje”: *Egy építész, egy festő és egy fényképész találkozása a XIX. század végi Debrecenben = „The vigour and power of Hungarian art”: The coming together of an architect, a painter and a photographer in Debrecen in late 19th century.* In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 47–100. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)
4. *Újabb családi fényképek a Déri Múzeum Fotótárában.* In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 217. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)
5. „Bár oly szép volnék, mint ahogy maga azt kitatarozgatta...”: *A Gondy és Egey fényképszemléterem emlékműve a Déri Múzeum Fotótárában.* VKM 61. 2017. október, 8–9.
6. „Nem az összetartás nehézkes lávája, de lángra lobbanó szívem pattanó szikrája”: *A kollektív emlékezetből építkező személyiség* <http://gondy-egey.derimuzeum.hu>
7. *Gondy Károly könyvtára* <http://gondy-egey.derimuzeum.hu>

SZABÓ LÁSZLÓ

– DEÁK RITA

1. *Aranypárták Derecskéről.* Határtalan Régészet II. 2017. 3. 62–66.

SZÁSZFALVI MÁRTA, P.

1. *A reformáció 400. évfordulója az I. világháború árnyékában.* In: Történelmi katalizmak. Népmozgások, Forradalmak, rendszerváltozás és a magyar vidék / Szerk. Barta Róbert, Csiszár Imre. Hajdúnánás, Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala, 2017. 49–84.
2. *A református vallási turizmus dimenziói és a reformáció évszázados jubileumai = The demensions of reformed religious tourism and the centennialjubilees of the reformation.* In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi

János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 101–128. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)

3. *Stikli, stangli, puszedli.* VKM 57. 2017. május, 14–15.

SZEVERÉNYI VAJK

1. – PRISKIN ANNA – BEDE ÁDÁM – CZUKOR PÉTER *Kora bronzkori település Óföldsék – Ürmösön.* In: Út(on) a kultúrák földjén: Az M43-as autópálya Szeged–országhatár közötti szakaszának régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok / Szerk. T. Gábor Szilvia, Czukor Péter. Szeged, MFM, 2017. 45–98.
2. – PRISKIN ANNA – CZUKOR PÉTER – SZALONTAI CSABA *Késő bronzkori földvárak a Dél-Alföldön = Late Bronze Age fortified settlements in the southern Great Pannonian Plain.* In: A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszere = The second situla of Hajdúböszörmény and its relations / Szerk. V. Szabó Gábor, Bálint Marianna, Váczi Gábor. Közrem. Lőrinczy Gábor. Bp. – Hbösörmény, ELTE – HM, 2017. 211–230. /Studia Oppidorum Haidonica XIII./

VÁRADI KATALIN

1. „Orosz–porosz diplomáciai házasság”: *Az orosz–porosz viszony megítélése az 1870–71-es francia–porosz háború, illetve a Pontus-kérdés alatt (1870. július–1871. március).* In: Kaleidoszkóp. Új- és jelenkortörténeti doktorandusz tanulmánykötet / Szerk. Hevő Péter, Kocsev Bence. Bp. 2017. 27–52.
2. *Die Beurteilung der Haltung von Russland in der zeitgenössischen österreichischen und ungarischen Presse während der ersten Periode des Deutsch–Französischen Krieges 1870–1871 (vom Ausbruch des Krieges bis zur Schlacht von Sedan)* In: XV. Országos Interdiszciplináris Grastyán konferencia előadásai / Szerk. Tuboly–Vincze Gabriella. Pécs, PTE Grastyán Endre Szakkollégium, 2017. 76–88.
3. *Követek és hírszerzők a Hódoltság korában – Interjú Szabados Jánossal.* <http://ujkor.hu/content/kovetek-es-hirszerzok-hodoltság-koraban-interju-szabados-janossal> (2017. október 21.)
4. *A hit megtartó ereje. Debrecen „aranykora” a Déri Múzeumban.* <http://ujkor.hu/content/hit-megtarto-ereje-debrecen-aranykora-deri-muzeumban> (2017. december 23.)
5. „Nemcsak a levéltári anyagokért vagyok, hanem a kutatókért is” – *interjú Oross Andrással, a bécsi magyar delegátussal.* <http://ujkor.hu/content/nemcsak-leveltari-anyagokert-vagyokhanem-kutatokert-interju-ross-andrassal> (2017. július 23.)
6. *Könyvrestaurálás a magyar és az osztrák könyvtárakban – tudományos-ismeretterjesztő előadás a bécsi Collegium Hungaricumban.* <http://ujkor.hu/content/konyvrestauralasmagyar-es-az-osztrak->

könyvtarakban (2017. június 11.)

7. A „Lendület” Szent Korona kutatócsoport Bécsben – könyvbemutató a bécsi Collegium Hungaricumban
<http://ujkor.hu/content/lendulet-becsben> (2017. január 30.)

VEISZ BETTINA

1. *A Ráday család levelezése: elektronikus kritikai kiadás.* Db. MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport, Debreceni Egyetemi, 2017. (kritikai szövegek készítése) (<http://deba.unideb.hu/deba/raday/>)
2. *Kazinczy Ferenc összes művei: elektronikus kritikai kiadás.* Db. MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport, Debreceni Egyetemi, 2017. (kritikai szövegek készítése) (http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/)
3. *„Helyet a színháznak!”, XI. DESZKA – Kortárs Magyar Drámák Fesztiválja.* KULTer.hu, 2017. április 17.
<http://kulter.hu/2017/04/helyet-a-szinhaznak/>

BIRKÁSNÉ VINCZE RITA

1. *A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2016.* In: DMÉ 2017 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Db. DM, 2017. 229–231. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)

RÖVIDÍTÉSEK

Bp.	Budapest
Bújfalu	Berettyóújfalu
Db.	Debrecen
DE	Debreceni Egyetem
DM	Déri Múzeum
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve
DNYKE	Debrecen–Nyíregyházi Katolikus Egyházmegye
DSZ	Debreceni Szemle
ELTE	Eötvös Lóránd Tudományegyetem
HBN	Hajdú–Bihari Napló
Hbőszörmény	Hajdúböszörmény
HM	Hajdúsági Múzeum
közrem.	közreműködő
MFM	Móra Ferenc Múzeum
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
MTA BTK	Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
MTA DE	Magyar Tudományos Akadémia – Debreceni Egyetem
Összeáll.	összeállította
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum
PTE	Pécsi Tudományegyetem
szerk.	szerkesztés
szöveggond.	szöveggondozás
TREGY	Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények
TV	Természet Világa
VKM	Városközpont Magazin (Debrecen)

